

ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ

† Ὁ Λάμπης καὶ Σφακίων ΕΥΜΕΝΙΟΣ ΦΑΝΟΥΡΑ-
ΚΗΣ.—ΝΙΚ. ΠΛΑΤΩΝ.—ΜΕΝ. Γ. ΠΑΡΛΑΜΑΣ.—
ΚΩΝ. ΛΑΣΙΘΙΩΤΑΚΗΣ.—ΙΩΝ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ.

ΕΚΤΟΣ ΕΜΠΟΡΙΟΥ

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ

ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΤΟΣ Η΄ ★ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1954 ★ ΤΕΥΧΟΣ Ι

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ Α' ΤΕΥΧΟΥΣ

ΚΑΤΙΝΑΣ ΤΣΑΤΣΑΡΩΝΑΚΗ: Μία ἐκθεσις ὁμοτήτων τοῦ 1866 . . σ.	7
CYRIL MANGO: Quelques remarques sur la Chanson de Daskaloyannis σ.	44
M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ: Δύο ἄγνωστα ἔργα τοῦ Γερασίμου Βλάχου εἰς Ἀγιορειτικὸν κώδικα σ.	55
GARETH MORGAN: Three Cretan manuscripts σ.	61
ΛΕΩΝΙΔΑ Χ. ΖΩΗ: Κρητικὲς σελίδες σ.	72
ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΑΛΕΞΙΟΥ: Ἡ κρητικὴ λογοτεχνία καὶ ἡ ἐποχὴ τῆς . . σ.	76
M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ - OR. PARLANGELI: Ἡ ἄγνωστο κρητικὸ «Μυστήριον τῶν Παθῶν τοῦ Χριστοῦ». σ.	109
ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΑΛΕΞΙΟΥ: Παρατηρήσεις στὸ Κρητικὸ θέατρο . . σ.	133
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΛΙΤΣΟΥ-ΝΑΚΗ σ.	139
ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ: Βιβλιοκρισίαι σ.	143
ΑΓΝΗΣ ΞΕΝΑΚΗ - ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ: Fernand Charouthier (Νεκρολογία) σ.	164

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΟΜΟΣ ΟΓΔΩΟΣ

1954

ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ

† Ὁ Λάμπης καὶ Σφακίων ΕΥΜΕΝΙΟΣ ΦΑΝΟΥΡΑ-
ΚΗΣ.—ΝΙΚ. ΠΛΑΤΩΝ.—ΜΕΝ. Γ. ΠΑΡΛΑΜΑΣ.—
ΚΩΝ. ΔΑΣΙΘΙΩΤΑΚΗΣ.—ΙΩΝ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ.

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ

ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΤΟΣ Η΄ ★ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1954 ★ ΤΕΥΧΟΣ Ι

Ο Ρ Ο Ι Σ Υ Ν Ε Ρ Γ Ι Α Σ Ι Α Σ

Εἰς τὰ «Κρητικά Χρονικά» γίνονται δεκταὶ πρὸς δημοσιευσιν μελέται, κείμενα καὶ βιβλιοκρισίαι, ἔφ' ὅσον ἀνταποκρίνονται πρὸς τοὺς σκοποὺς τοῦ περιοδικοῦ, ὡς ἐκτίθενται οὗτοι εἰς τὸ προλογικὸν σημεῖωμα τοῦ πρώτου τόμου. — Πάντα τὰ δημοσιεύματα ὑπόκεινται εἰς τὴν κρίσιν τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς, ἣ ὁποία καθορίζει τὸν χρόνον τῆς δημοσιεύσεως ἀναλόγως τοῦ διαθεσίμου ἐκάστοτε χώρου καὶ ἀναλαμβάνει τὴν εὐθύνην τῆς ἐπιμελοῦς ἐκδόσεως αὐτῶν. — Ὁ συγγραφεὺς δύναται αὐτοπροσώπως νὰ ἐπιμεληθῇ μιᾶς τῶν διορθώσεων τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων, ἔφ' ὅσον ἐξασφαλίζεται ἡ ταχέια ἐπιστροφή των. Εἰς περίπτωσιν καθυστερήσεως ἢ Ἐπιτροπῇ ἐπιφυλάσσει εἰς ἑαυτὴν τὸ δικαίωμα τῆς ἄμεσου ἐκτυπώσεως. — Δικαιοῦται ἐπίσης ὁ συγγραφεὺς νὰ ζητήσῃ τὴν ἔκδοσιν μέχρι τριάκοντα, κατ' ἀνώτατον ὄριον, ἀνατύπων ἐκάστης ἐργασίας αὐτοῦ. Ἡ παράδοσις τῶν ἀνατύπων συντελεῖται μετὰ παρέλευσιν διμήνου ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς κυκλοφορίας τοῦ ἀντιστοίχου τεύχους τοῦ περιοδικοῦ. — Αἱ συνεργασίαι δημοσιεύονται κατὰ σειρὰν λήψεως. — Τὰ δημοσιευόμενα χειρόγραφα δὲν ἐπιστρέφονται.

Χειρόγραφα καὶ ἐπιστολαὶ ἀφορῶσαι τὴν σύνταξιν τοῦ περιοδικοῦ δέον ν' ἀποστέλλωνται πρὸς τὸν κ. Ν. Πλάτωνα, Μουσεῖον Ἡρακλείου. Ἐμβάσματα καὶ ἐπιστολαὶ ἀφορῶσαι τὴν ἔκδοσιν (διορθώσεις δοκιμίων κλπ.) πρὸς τὸν κ. Ἀνδρέαν Γ. Καλοκαιρινόν, Ἡράκλειον Κρήτης.

ΜΙΑ ΕΚΘΕΣΙΣ ΩΜΟΤΗΤΩΝ ΤΟΥ 1866

Μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τοῦ ἀειμνήστου θείου μου Μητροπολίτου Κρήτης Τιμοθέου Βενέρη εὐρίσκεται χειρόγραφος ἔκθεσις, ἀναφερομένη εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Τούρκων διαπραχθείσας ὁμοτήτας εἰς τὸ Ἀνατολικὸν Τμήμα τῆς Κρήτης κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1866¹.

Ποῖος ὁ συντάξας τὴν ἔκθεσιν ταύτην καὶ πόθεν περιῆλθεν αὕτη εἰς χεῖρας τοῦ θείου μου, δὲν μοὶ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξικριθῶσω. Πάντως ἐκ τε τῆς γραφῆς καὶ τῆς παλαιότητος τοῦ χάρτου, ἐφ' οὗ ἔχει γραφῆ αὐτή, οὐδεμία ἀμφιβολία ὑφίσταται, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀντιγράφου, ἀλλὰ περὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ πρωτοτύπου, συνταχθέντος κατ' ἀνωτέραν φαίνεται διαταγὴν τὴν ἐποχὴν τῆς Ἐπαναστάσεως ταύτης. Ἡ ἐν τέλει δὲ αὐτῆς χρονολογία: «*Ἐν Λασιθίῳ τὴν 27 Αὐγούστου 1867*» διασαφηνίζει, νομίζω, ἀρκετὰ τὴν παλαιότητα τοῦ ἐγγράφου.

Ὅσον ἀφορᾷ περὶ τοῦ ἀνεκδότου τοῦ ἐγγράφου τούτου, ἠρεῦνησαι σχετικῶς πάσας τὰς προσιτὰς εἰς ἐμὲ ἐνταῦθα πηγὰς, οὐδὲν ὅμως ἀνεκάλυψα περὶ τούτου.

Τὸ περιεχόμενον τῆς ἐκθέσεως δημιουργεῖ εἰς τὸν ἀναγνώστην τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι αὕτη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐγγράφη ὑπὸ προσώπου καταγομένου ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς νήσου, μᾶλλον δὲ ἐκ τῆς ἐλαρχίας Μεραμβέλλου, διότι αἱ περὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τούτου τμήματος ἀναφερόμεναι πληροφοροῖαι εἶναι σαφέστεραι καὶ διεξοδικώτεραι.

Ἡ ἔκθεσις περιορίζεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἀναγραφὴν τῶν διαπραχθέντων βασιανιστηρίων, φόνων καὶ ὁμοτήτων εἰς βάρος τῶν Χριστιανῶν τῆς νήσου μας, οὐδαμοῦ ἀναφερομένων ἄλλων πολεμικῶν καὶ στρατιωτικῶν γεγονότων². Μολονότι δὲ εἰς πολλὰ σημεῖα ἡ ἔκθεσις εἶναι φραστικῶς στερεότυπος, ἐπαναλαμβάνουσα ἐν πολλοῖς τὰ ἴδια,

¹) Τὴν ἔκθεσιν ταύτην ἀποτελουμένην ἐκ 42 σελίδων κατέθεσα εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου Κρήτης.

²) Τμηματικὴ ἀφήγησις ἀφορῶσα εἰς τὴν μάχην τοῦ Λασιθίου κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 - 1868, ἐδημοσιεύθη ἐσχάτως ἐν τῇ ἐφημερίδι «*Ἀνατολὴ*» τοῦ Ἁγίου Νικολάου, παραληφθεῖσα ἐκ τῆς ἐν τῷ Ἱστορικῷ Ἀρχεῖῳ Κρήτης ἀποκειμένης ἐπισήμου ἐκθέσεως τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἐξ ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης Κων. Σφακιανάκη Σχετικῶς πρὸς τὸ δημοσιευθὲν τοῦτο τμήμα τῆς ἐκθέσεως βλ. ἐφημερὶς «*Ἀνατολὴ*» τῆς 27ης Αὐγούστου 1953 ἀριθ. φύλ. 2431 κ.έ

οὐχ' ἦττον ὅμως, προκειμένου περὶ προσώπων, ὀνοματεπωνύμων, Μονῶν καὶ χωρίων εἶναι ἀρκετὰ διαφωτιστική.

Ἡ δημοσίευσίς τῆς ἐκθέσεως ταύτης, νομίζω, θὰ προσφέρει μίαν μικρὰν συμβολὴν εἰς τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὴν μελέτην τῆς μεγάλης Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866.

Ἐκθεσις τῶν παρὰ τῶν Τούρκων διαπραχθέντων κακουργημάτων κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Μαλεβυζίου, Τεμένους, Μονοφατισίου, Καινουρίου, καὶ Πυργιωτίσσης καὶ καταγραφὴ τῶν εἰς διαφόρους μάχας ἡρωϊκῶς πεσόντων χριστιανῶν.

Ε Π Α Ρ Χ Ι Α Μ Α Λ Ε Β Υ Ζ Ι Ο Ν

Τὸ νεκροταφεῖον τὸ ἔξωθεν τῆς πόλεως Ἡρακλείου κείμενον πρὶ νὰ ἀρχίσωσιν αἱ ἐχθροπραξίαι ἀνεσκάφη, οἱ τάφοι ἀνεωχθέντες κατερημώθησαν καὶ τὰ ὀστέα τῶν νεκρῶν περὺβρισθέντα κατεκερματίσθησαν. Τὸ ἱερὸν Μοναστήριον «Ἐσταυρωμένους» ὀλοτελῶς κατερημώθη ἢ δὲ ἐκκλησία ἐβεβηλώθη.

Χ ω ρ ί ο ν Κ α λ έ σ α

Αἱ 80 οἰκίαι ἐκάησαν· αἱ ἐκκλησίαι «Ἅγιος Γεώργιος καὶ Θεοτόκος» βεβηλωθεῖσαι ἀπετεφρώθησαν, τοὺς κατοίκους ὑποτεταγμένους ἐληλάτησαν· τὴν σύζυγον τοῦ φονευθέντος Καρουζάκη καὶ δύο ἄλλας γυναῖκας ἡσεροχόμενας ἐν καιρῷ ὑποταγῆς εἰς Ἡράκλειον ἠτίμασαν, τὴν χήραν τοῦ φονευθέντος Νικολ. Τορνέση ἠτίμασαν, τὸν Ἰωάν. Πριπράκη βιαίως παρακολουθοῦντα μὲ τὸ μουλάρειόν του τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον διὰ τὴν μεταφορὰν τῆς ἀποσκευῆς ἐφόρευσαν εἰς Κλεψίμια Μυλοποτάμου καθ' ἣν ἡμέραν ὁ Ρεσίτης διαβαίνων ἐκεῖθεν ἠττήθη καθ' ὀλοκληρίαν.

Φονευθέντες δὲ οἱ ἐξῆς.

Νικὸλ. Τορνέσης	ἑτῶν 35	εἰς Κρουσῶνα	21	Σεπτεμβρ./66	ὄρφ. 5
Ἐμμ. Καρπάθης	» 30	» Δύλισον	8	» » »	6
Νικὸλ. Καρουζάκης	» 28	» »	15	» » »	2
ὁ Υἱὸς τοῦ Σκώτου	» 25	» »	»	» » »	ἄγαμος

Χ ω ρ ί ο ν Β ο ῦ τ ι ε ς

Ἐκ τῶν 80 οἰκιῶν αἰτίνες ἐληλατίθησαν, αἱ τριάντα ἀπετεφρώθησαν αἱ 25 ἐξεστειγιάσθησαν. Αἱ ἐκκλησίαι «Κοίμησις τῆς Θεοτόκου καὶ Ἅγιος Γεώργιος» βεβηλωθεῖσαι ἐκάησαν, μετεποίησαν δὲ τὰ εἰρηπια αὐτῶν εἰς μαγνηρεῖα καὶ σταύλους ἀλόγων οἱ ἄραβες στρατιῶται.

Τρεῖς χιλιάδες κοιλὰ γεννήματα ἀφηρέθησαν, δύο χιλ. ἐλαιόδενδρα ἐκάησαν, χιλίας κυψέλας μελίσσας κατερῆμωσαν. Ἐφονεύθη δὲ ὁ Ν. Παπαδάκης ἐτῶν 26 εἰς Κρουσοῦνα 2 Αὐγ./67.

Χωρίον Σταυράκια

Ἐκ τῶν 80 οἰκιῶν τὰς μὲν 15 ἔκανσαν τὰς δὲ λοιπὰς ἐξεστέρησαν μεταγαρόντες τὴν ξυλικὴν εἰς Ἡράκλειον ὑποτεταγμένους τοὺς κατοίκους ἐληλάτησαν. Τὰς ἐκκλησίας «ἡ Θεοτόκος καὶ Ἁγ. Γεώργιος» ἐβεβήλωσαν, τὰς εἰκόνας καὶ πάντα τὰ ἐν αὐταῖς κατεσύντριψαν καὶ τὰ ἐρείπια αὐτῶν μετεποίησαν εἰς σταύλους ζῶων καὶ ἀχυρῶνας. Τοὺς ἀμπελώνας ἅπαντας ἐξεθρίζωσαν. Τὰ σπαρτὰ ἐληλάτησαν ἐκ τῶν ἀγρῶν, τὰ γεννήματα ὑπὲρ τὰς 5 χιλ. κοιλὰ ἐκ τῶν οἰκιῶν διήρπασαν ὑπὲρ τὰς 200 κυψέλας μελίσσας κατέστρεψαν. Τὴν παρθένον Ἀναστασίαν Μαραγκοπούλαν διέφθειραν καὶ τὴν γυναῖκα Μαρίαν Σπυροπούλαν ἠτίμασαν καθ' ὁδόν.

Φονευθέντες

Φανούρ. Σπυροτάκις	ἐτῶν 40 εἰς Ἀσίταις	20 Αὐγ./66	ἔργαμος
Θεοδώρ. Ντιανέλης	» 30 » Σπήλ. Σάρχου		ὄρφ. 2
Γεωργ. Κερανάκης	» 20 » Ἄλμυρὸν	30 Αὐγ./66	ἄγαμος
Γεώργ. Σαλωνικῆς	» 25 » Λασίθιον ἠχμαλωτίσθη καὶ εἰς Τυμπάκιον Μεσουρᾶς ἐφονεύθη.		

Χωρίον Ἅγιος Μύρων

Ἐκ τῶν 200 οἰκιῶν, αἵτινες ἐγυμνώθησαν, αἱ 100 ἐξεστέρησθησαν καὶ δέκα κατεκάησαν· αἱ ἐκκλησίαι «Ἅγιος Μύρων, Χριστός, Ἅγιος Γεώργιος, Ἅγιοι Ἀπόστολοι, Ἐὐαγγελίστρια καὶ Ἁγία Παρασκευὴ» βεβηλωθεῖσαι ἀπετεφρώθησαν, αἱ δὲ οἰκόνες καὶ τὰ σκευὴ κατεσυντρίφθησαν καὶ τὰ ἐρείπια αὐτῶν μετεποιήθησαν εἰς σταύλους ἀλόγων.

Τὸν τάφον τοῦ Ἁγίου Μύρωνος μετέβαλον εἰς κοπροδοχεῖον.

Τοὺς ὑποτεταγμένους καὶ παρακολουθοῦντας βιαίως τὸν στρατὸν Μύρωνα Μαγκουσάκη καὶ Μιχαὴλ Μαγκουσάκη ἐφόνευσαν εἰς τὴν μάχην τοῦ Καμαριώτου 16 Ἰανουαρ./67. Ὑπὲρ τὰς 2 χιλ. ἐλαιόδενδρα καὶ ἀναρίθμητα ἄλλα δένδρα κατέκοψαν ὑπὲρ τὰ χίλια στρέμματα ἀμπελώνας κατέκοψαν. Φονευθέντες.

Νικολ. Ξενοκιστάκης	ἐτῶν 55 εἰς Κρουσοῦνα	20 Σεπτεμβρ./66	ἄγαμος
Δημ. Νταρδαντῆς	» 60 » » » »		τυφλός
Νικολ. Μπασταρδάκης	» 50 » Ἄλμυρὸν	1 Ἰανουαρ./67	ὄρφ. 4

Χωρίον Πυργοῦ

Αἱ 60 οἰκίαι ἀπογυμνωθεῖσαι κατεκάησαν· αἱ ἐκκλησίαι «Ἅγιος

Ἰωάννης, Θεοτόκος καὶ Μεταμόρφωσης» βεβηλωθεῖσαι ἀπετεφρώθησαν. Τὰ μνημεῖα ἠνεώχθησαν καὶ τὰ σώματα τῶν νεωστὶ τεθνεώτων ἐξαχθέντα ἐπυροβολήθησαν καὶ αἱ κεφαλαὶ τῶν ἀπεκόπησαν.

Τὴν Μαρίαν Καραγιάννην ἠτίμασαν, τὸν ὑποτεταγμένον Γεώργ. Πετρουλιὸν παρακολουθοῦντα τὸν Τουρκικὸν στρατὸν διὰ τῆς βίας ἐφόνευσαν εἰς χωρίον Χελιανὰ Μυλοποτάμου ἐγκαταλείποντα ὄρφ. 7.

Φονευθέντες ὁ

Κωνστ. Νταρδανίης ἐτῶν 25 εἰς Σπιλ. Σάροχου μαχόμενος ὄρφ. 6
Νικολ. Καρπαθιώτης » 40 » Κρουσῶνα 20 Σεπτεμβρ. 166 ὄρφ. 9

Χωρίον Ἐπάνω Ἀσίτες

Ἐκ τῶν 40 οἰκιῶν αἷτινες ἐληλατήθησαν, αἱ 20 ἐκάησαν, ἡ ἐκκλησία «Ἅγιος Ἰωάννης» βεβηλωθεῖσα ἀπετεφρώθη. Εἰς τὸ σπήλαιον Ἁγίου Ἀντωνίου ἐφόνευσαν τὸν ἐξερχόμενον πρὸς ὑποταγὴν Δημήτρι. Λευτεράκη. Τὴν παρθένον Μαρίαν Μαροπούλαν ἀρπάσαντες ἀπήγαγον εἰς τι μέρος καὶ ἔφθειραν, μετεχειρίζοντο δὲ αὐτὴν ἐπὶ 20 ἡμέρας καὶ εἶτα ἀπέλυσαν αὐτήν.

Κάτω Ἀσίτες

Ἐκ τῶν 80 οἰκιῶν τὰς 45 ἔκαυσαν καὶ κατέσκαψαν ἐν αἷς καὶ πέντε ἐλαιοτριβεῖα, ἀπάσας δὲ ἐληλάτησαν καὶ ἀπεγύμνωσαν. Τὰς ἐκκλησίας «Χριστὸς καὶ Ἁγία Παρσκενὴ» ἐβεβήλωσαν καὶ τὰ μνημεῖα ἠνέωξαν. Τὰς γυναῖκας Χρυσὴν Νικηφόρου ἐτῶν 60 καὶ τὴν Καλὴν Καλορίζοικον ἠτίμασαν. Τοὺς Νικολὴν Καραπουλάκη, Ἐμμ. Χριστοδουλάκη, Κωνστ. Μεσσαριτάκη καὶ Γεωργ. Φραγκουλιανὸν τυχόντας καθ' ὁδὸν ἐφόνευσαν. Τὸν ὑποτεταγμένον Γεωργ. Χατζάκη 70 ἐτῶν ἐδολοφόνησαν τὴν 3 Αὐγ. 167.

Μοναστήριον Γοργολαῖνη

Τὸ Μοναστήριον τοῦτο «Ἅγιος Γεώργιος» λεηλατήσαντες ἐπυρόλησαν τὰς εἰκόνας μετέφερον εἰς Ἡράκλειον πρὸς πώλησιν, πέντε κελία κατέκαυσαν. Τὴν ἐκεῖ καλογραῖαν ἐτῶν 80 ἐφόνευσαν καὶ τὸν μὸχόν Καλλίνικον ἀνηλεῶς ἔδειραν.

Χωρίον Κεράσα

Ἄπασαι αἱ οἰκίαι ἐληλατήθησαν· αἱ δὲ ἐκκλησίαι «Ἅγιος Γεώργιος καὶ Θεοτόκος» βεβηλωθεῖσαι κατεκάησαν. Φονευθέντες.

Ὁ Χρόνης Καλλιᾶκης ἐκάη εἰς τὸ ἠρωϊκὸν Μοναστήριον «Ἀρκάδι»
Ὁ Ἄναγν. Μυλοποταμιτάκης ἐτῶν 30 εἰς Ἀσίτες 3 Μαΐου 67 ἄγαμος
Ὁ Κωνσταν. Δημητρόπουλος Ἀριφάκης ἐτῶν 30 εἰς Ἀγ. Μύρ. 2 Αὐγ. 67 ἔγγαμος.

Εὐγενική

Ἀπάσας τὰς οἰκίας ἀπεγύμνωσαν, τὰς ἐκκλησίας «Ἁγ. Γεώργιος, Θεοτόκος καὶ Μιχαὴλ Ἀρχάγγελος» βεβηλώσαντες ἀπετέφρωσαν. Τὴν σπηλιὰν αὐτοῦ τοῦ χωρίου περιέχουσαν περιουσίας τριῶν χωρίων ἀξίας ὑπὲρ τὸ ἑκατομύριον ἐληλάτησαν. Ἐντὸς τοῦ χωρίου ἐφόνευσαν τὸν ὑποτεταγμένον Στρατὴν Σφακιανὸν ἐτῶν 40 ὄρφαν. 5.

Ἐφρονεύθη ὁ Ἰωάν. Βλαχάκης ἐτῶν 25 εἰς Δαρναῖς 8 Ἰουλ. 167 ἄγαμος.

Χωρίον Σίβια

Ἐκ τῶν 40 οἰκιῶν αἵτινες ἐληλατήθησαν αἱ 25 ἐκάησαν. Τὰς ἐκκλησίας «Ἁγ. Γεώργιος, Ζωοδόχος Πηγή καὶ Ἁγία Παρασκευή» βεβηλώσαντες κατέκαυσαν. Ἐφρονεύθη ὁ Κωνστ. Πακᾶς ἐτῶν 20 εἰς Βροντήσι 21 Σεπτεμβρίου/66 ἄγαμος.

Σάρχος

Ἐκ τῶν 40 οἰκιῶν τὰς 20 κατέκαυσαν, τὰς δὲ λοιπὰς κατέστρεψαν καὶ ἐληλάτησαν. Ἡ ἐκκλησία «Τίμιος Σταυρὸς» ἐβεβηλώθη, 45 κυψέλας μέλισσας ἤρῃμωσαν. Ὁ Γεώργ. Μοσχουλάκης ἐτῶν 55 ἐφρονεύθη εἰς τὴν μάχην τοῦ Κρουσῶνος 27 Σεπτεμβρίου/66 ὄρφ. 2.

Κιθαρίδα

Ἐκ τῶν 30 οἰκιῶν τὰς 20 ἐπυρπόλησαν, αἱ δὲ λοιπαὶ ἐληλατήθησαν. Ἡ Μονὴ «Κεραλεοῦσα» βεβηλωθεῖσα κατεκάη, ἡ ἐκκλησία «Ἁγίος Φανούριος» κατεσκάφη ὡς καὶ ἅπαντα τὰ κελλία.

50 κυψέλια μέλισσαι καὶ εἰς νερόμυλος κατεστράφησαν.

Ἐφρονεύθη δὲ ὁ Ἰωάν. Βλαστός ἐτῶν 40 εἰς τὸ Σπηλ. Σάρχ. 20 Σεπτεμβρίου/66 ὄρφ. 5.

Ἱεροουσαλήμ

Τὸ ἱερὸν Μοναστήριον ἀφ' οὗ ἐβεβηλώθη κατεκάη καὶ κατεδαφίσθη, τὰ ἐν αὐτῷ παλαιὰ μνημεῖα ἠνέωξαν, τὰ δὲ ὅσα διεσκορπίσθησαν τῆδε κακεῖσε. Ἄπαντα τὰ κελλία τῶν Μοναχῶν ἐληλατήθησαν, τὰ δὲ Ἡγουμενικά πυρποληθέντα κατεδαφίσθησαν, τὰ 300 κυψέλια μέλισσαι κατεστράφησαν, ἅπαντα δὲ τὰ πρόβατα καὶ οἱ βόες διηρπάγησαν.

Λουτράκια

Ἐκ τῶν 50 οἰκιῶν αἵτινες ἐληλατήθησαν, τὰς 40 κατέκαυσαν. Ὁ Ἀρτέμιος Κρασᾶς αἰχμαλωτισθεὶς ἐντὸς τοῦ Ἡρωϊκοῦ Ἀρκαδίου μετεκομίσθη εἰς Ρέθυμνον, τὰ περὶ αὐτοῦ περαιτέρω ἀγνοοῦνται.

Κορφάις

Τὰς 80 οἰκίας ἐπυρπόλησαν, τὰς ἐκκλησίας «Θεοτόκος καὶ Ἅγιος Γεώργιος» βεβηλώσαντες κατέκαισαν, 1200 κυψέλια μελίσας κατέστρεψαν. Τὸν νεκρὸν Ἰωάνη Δασκαλάκη κατεκερμάτισαν. Τὸν Δράκον Σαπουνιζάκη ἐν ἐνέδρῳ δολίως ὄστις ἐγκατέλειπε ὄρφ. 6.

Καμάρι

Ἐκ τῶν 60 οἰκιῶν τὰς 30 ἔκαισαν, τὴν ἐκκλησίαν «Ἅγιος Νικόλαος» βεβηλώσαντες ἀπετέφρωσαν ὡς καὶ ἅπαντα τὰ σπαρτά, 150 κυψέλας μελίσας κατέστρεψαν.

Μονή

Ἐκ τῶν 40 οἰκιῶν τὰς 20 ἐπυρπόλησαν, τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς βεβηλώσαντες ἀπετέφρωσαν, δύο ἐλαιοτριβεῖα καὶ 200 κυψέλας μελίσας κατέστρεψαν. Φονευθέντες.

Νικόλ. Σκουλάς ἐτῶν 30 εἰς Δύλισον 8 Σεπτεμβρ./66 ὄρφ. 3
Σπυρ. Μαθιούδης » 25 » Ἀσίτες 3 Μαΐου/67
Μιχ. Παπαδάκης φρενήρης ἀπηγχονίσθη.

Κεραμοῦτσι

Τὴν ἐκκλησίαν «Ἅγιος Γεώργιος» βεβηλώσαντες κατέκαισαν. Αἱ χριστιανικαὶ οἰκίαι ἀπετεφρώθησαν ὡς καὶ ἡ ἐκκλησία «Ἅγιος Ἀντώνιος» 700 κυψέλια μέλισσαι κατεστράφησαν.

Τύλισσος

Ἐκ τῶν 120 οἰκιῶν αἵτινες ἐλεηλατήθησαν τὰς 80 ἀπετέφρωσαν, τὰς οὐκ ἐκκλησίας «Ἅγιος Νικόλαος, Ἰησοῦς Χριστός, Θεοτόκος, Ἅγιος Γεώργιος, Ἅγιος Ἀντώνιος, Τίμιος Σταυρός, Παναγία τῆς Δούτρας καὶ Ἅγιος Ἀντώνιος Μετοχίου» βεβηλώσαντες κατεδάφισαν, 500 ἐλαιόδενδρα κατέκοψαν καὶ 800 κυψέλια μελίσας κατέκαισαν.

Ἐφρονεῦθη ὁ Παυλῆς Μεσαριτάκης ἐτῶν 20 εἰς Καμαριώτη 21 Ἰανουαρ./67.

Καβροχώρι

Ὁ Γεώργιος Σφακιανάκης ἐτῶν 40 ἐφρονεῦθη εἰς τὴν μάχην τῆς Δυλίσου τὴν 8 Σεπτεμβρίου/66 ὄρφ. 3.

Γάζις

Ἐκ τῶν 15 οἰκιῶν τὰς 13 ἔκαισαν, τὰς δὲ λοιπὰς ἠρῆμωσαν. Ὁ Ἀντώνιος Μιχελιδάκης συλληφθεὶς ἄοπλος ἐκρεμάσθη παρὰ τῶν Τούρκων καὶ ἐπνίγη.

Ῥογδιὰ

Ἐκ τῶν 50 οἰκιῶν τὰς 20 ἀπετέφρωσαν, τὰς δὲ λοιπὰς ἐλεηλάτησαν καὶ κατεδάφησαν, τὰς ἐκκλησίας «Θεοτόκος καὶ Ἅγιος Νικόλαος» ἐβεβήλωσαν. Ὁ Ἱεροδιάκονος τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Εὐμένιος ἐτῶν 30 ἐφρονεύθη ἡρωϊκῶς εἰς τὴν μάχην τοῦ Ἀλυμροῦ τὴν 29^{ην} Αὐγούστου/66.

Τὸ Μοναστήριον εἰς τὸ ὄρος Στρούμπουλας «Ἐσταυρωμένος» βεβηλωθὲν κατεκάη.

Μετόχια

Κακογιάννενας, Κολυβάκη καὶ Ἀθανάτους κατεκάησαν καὶ κατερημώθησαν.

Γωνιαῖς

Ὁ Παναγιώτης Τοιτιάρης ἐφρονεύθη εἰς Δύλισον τὴν 15 Σεπτεμβρίου/66. Ὁ Δράκος Τοιμπραγὸς ῥάπτης ἐν Ἡρακλείῳ ἐφρονεύθη ἡρωϊκῶς εἰς τὸ Μοναστήριον «Ἀρκάδι».

Κρουσῶνας

Ἐκ τῶν 220 οἰκιῶν τὰς 110, τρεῖς νερομόλους καὶ 7 ἐλαιοτριβεῖα ἀπετέφρωσαν. Τὰς ἐκκλησίας «Ἰησοῦς Χριστός, Ἅγιος Χαράλαμπος, Παναγία, Ἅγιος Γεώργιος καὶ Παναγία Πολέμισσα» βεβηλώσαντες κατέκασαν, τὰ ἐν αὐταῖς ἱερὰ σκευὴ διήρπασαν, αἱ εἰκόνες κατεκερματίσθησαν, 2 χιλ. κυψέλια μελίσοια ἡρημώθησαν. Τὴν Φωτεινὴν ὑπερέτριαν εἰς Ἡράκλειον ἐτῶν 20 συλλαβόντες μετέφερον δεδεμένην ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας «Ἰησοῦ Χριστοῦ» καὶ τὴν ἠτίμασαν κατὰ σειρὰν τεσσαράκοντα Ἀγαρινοί, ἧτις τρελλαθεῖσα ἀπεβίωσεν ἐν οἰκίῳ καταστάσει. Τὸν οἰκογενειάρχην Ἐμμ. Λαμπράκη ἐτῶν 40 καὶ τὸν υἱὸν του Ἀναγνώστην ἐτῶν 20, τὰς θυγατέρας αὐτοῦ Μαρίαν καὶ Χρυσὴν, ἡ μὲν 16 ἐτῶν, ἡ δὲ 20 συλλαβόντες εἰς Πενταχέρι ἀφ' οὗ ἐφθειραν τὰς παρθένους, ἐφόνευσαν τὸν πατέρα, τοῦ δὲ υἱοῦ τὴν κεφαλὴν ἀπέκοψαν ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς Χρυσῆς, τὴν ὁποίαν ἀπέλυσαν μετὰ τινὰς ἡμέρας, τὴν δὲ Μαρίαν ἐφόνευσαν. Εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν ἔσφαξαν καὶ τοὺς ἀόπλους Δράκον Μπερρουδάκη ἐτῶν 10, τὸν Θεοχάρον Ἀσρινάκη ἐτῶν 30 κατεκερμάτισαν.

Τὸν Ἰωάννην Μπαμπουκάκη ἄοπλον ἐτῶν 50 κατεκρεοόρησαν. Τὸν γέροντα Κριδάκη ἐτῶν 110 ὑποτεταγμένον ἐφόνευσαν εἰς τὴν Μορνήν Ἱερουσαλήμ, τὸν γέροντα Σάββα ἐτῶν 100 ἀπηγχόνισαν. Τὴν λεχῶσαν Σταβρακιανὴν μεταφέροντες ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας «Ἅγιος Γεώργιος» ἠτίμασαν δέκα ἧτις καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀπεβίωσε.

Ἡ Αἰκατερίνη Κοκολοπούλα ἐτουφεκίσθη ἐντὸς τῆς θεογιότρουπας

καὶ ἀπέθανε. Ὁ Κωσταντῆς Σαββάκης αἰχμαλωτισθεὶς ἄοπλος ἠκρω-
τηριάσθη ἐτῶν 40 ὁρφ. 4. Ταῦτα διεπράχθησαν κατὰ τὴν 20 καὶ 21
Σεπτεμβρίου/66. Φορευθέντες

Γεωργ. Τσικαντύλης ἐτῶν 40 εἰς Κρουσῶνα 21 Σεπτεμβρ./67 ὁρφ. 6
Ἰωαν. Σπυριδάκης » 25 » » » » ἄγαμος
Ἐμμ. Κουκουλογιαννάκης 22 » Καμαριώτη 16 Ἰανουαρ./67 »
Ἀντ. Χανιωτάκης ἐτῶν 55 » Κρουσῶνα 21 Σεπτεμβρ./66 ὁρφ. 7
Ἐμμ. Σπυριδάκης » 28 » Ἀρκάδιον
Κουκουλοδημήτριος » 53 » Ἄγ. Μύρωνα 28 Ἀύγ/66
Μιχαὴλ Σταματάκης » 22 » Λασηθι 21 Μαΐου/67 ἄγαμος
Ἐμμ. Μπαμπουκάκης » 45 » Κρουσῶνα 3 Ἀύγ. » ὁρφ. 7
Ἰωάννης Μπαμπουκάκης πληρωθεὶς εἰς τὴν μάχην τῆς 28 Αὐγούστου
/66 ἐν Ἁγίῳ Μύρωνι καὶ συλληφθεὶς ὡς κληρῆς κα-
τὰ τὴν 21 Σεπτεμβρίου ἐν Κρουσῶνι ἐκρεουργήθη.

Πετροκέφαλον

Τὰς πλείστας χριστιανικὰς οἰκίας λεηλατήσαντες κατέκαυσαν, τὰς
ἐκκλησίας καὶ τὰ παρεκκλήσια βεβηλώσαντες ἀπετέφρωσαν, πολλὰ ἐλαι-
όδενδρα κατέκοψαν καὶ ἀμπελῶνες ἐξεριζώθησαν.

Πενταμόδι

Τὰς αὐτὰς καταχρήσεις διέπραξαν καὶ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἐπὶ τῶν
χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, ἐλαιοτριβείων καὶ οἰκιῶν.

Ὁ Ἀρχηγὸς τῶν ἐπαρχιῶν Μαλεβυζίου καὶ Τεμένους ἀείμνηστος
Παῦλος Χη Ντεντιδάκης ὁ διευθύνων τὴν μάχην τοῦ Καμαριώτου ἐ-
πληρώθη εἰς τὸν μηρὸν τὴν αὐτὴν ἡμέραν, μετεφέρθη εἰς τὰ χιονοσκε-
παστα ὄρη δι' ἀσφάλειαν, εἶτα δὲ εἰς Κράναν Μυλοποτάμου, ἔνθα με-
τὰ τρεῖς μῆνας ἕνεκα τῆς κακῆς μεταχειρίσεως τῶν ἰατρῶν ἀπέθανε.
Ἐτάφη δὲ εἰς τὸ ἱερὸν Μοναστήριον «Δισκούριον» ἐγκατέλειπε δὲ ὄρ-
φανά.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΤΕΜΕΝΟΥΣ

Κανὶ Καστέλι

Ἀπάσας τὰς οἰκίας ἐληλάτησαν καθ' ὁλοκληρίαν. Τὰς ἐκκλησίας
«Προφήτης Ἡλίας καὶ Μιχαὴλ Ἀρχάγγελος» ἐβεβήλωσαν, τὰς δὲ εἰ-
κόνας καὶ τὰ ἐν αὐταῖς κατεσύντριψαν. Τὸν Ἰωάννην Ροδοῦσην ἄοπλον
ἐφόνευσαν τὴν 18 Αὐγούστου/66. Τὸν Φραγκάκη ἠχμαλώτισαν γυμνὸν
δὲ καὶ δέσμιον μετέφερον εἰς Ἡράκλειον. Τὸν Ἰωαν. Μαστοράκη 80
ἐτῶν, Γιγούρητην ἐτῶν 80 καὶ Γεώργ. Ἀνωγιαννάκη ἐτῶν 25 ἐφόνευ-

σαν τὴν 20 Αὐγ./66 καθ' ὁδόν. Ὁ πατὴρ Νικόλαος ἐτῶν 60 ἐδολοφονήθη τὴν 21 Σεπτεμβρίου/66. Ὁ Μιχαὴλ Κεφαλᾶς ἐφρονεύθη εἰς τὸ Χουμέρι Πεδιάδος.

Δ α φ ν α ῖ ς

Τὸ χωρίον τοῦτο ἐλεηλατήθη δις, ὑποτεταγμένων ὄντων τῶν κατοίκων. Αἱ ἐκκλησίαι « Ἁγία Ζώνη καὶ Ἅγιος Ἰωάννης » βεβηλωθεῖσαι ἐκάλησαν. Τοὺς Γεωργ. Χιονιᾶν καὶ Ἰωάννην Ζαφειράκην ὑποτεταγμένους ἐδολοφόνησαν τὴν 25 Αὐγ./67 τὸν πρῶτον δὲ ἐτῶν 50 ἔχοντα τέκνα ὀκτὼ ἔκαυσαν. Τὸν Γεωργ. Λαρέτζον ἐτῶν 100 ἄοπλον κατέκαυσαν ζῶντα εἰς Κουτσουνάρους ἔχοντα ὄρφ. 4. Ἐξ οἰκίας ἐξεστῆγισαν τὰ σπαρτὰ ἔκαυσαν καὶ διήρπασαν, τοὺς τάφους ἠνέωξαν ἐκθέσαντες τοὺς νεκροὺς εἰς βορᾶν τῶν ζώων. Τὴν παρθένον Αἰκατερίνην Τακδοπούλαν συλλαβόντες τὴν 2 Αὐγ./67 διέφθειραν εἰτα θραβδίαντες αὐτὴν ἀνηλεῶς ἐγκατέλειψαν.

Ἀ ρ χ ἄ ν ε ς

Καὶ τὰ δύο χωρία Ἐπάνω καὶ Κάτω Ἀρχάνες ἐλεηλάτησαν, ἔκαυσαν δὲ τέσσαρας οἰκίας. Ἐβεβήλωσαν καὶ κατέκαυσαν ὑπὲρ τὰς 20 ἐκκλησίας καὶ παρεκκλήσια. Κατὰ τὴν 25 Αὐγούστου/66 ἐφόνευσαν ἀόπλους τὸν Γιάννην Βορνωϊτάκη ἐτῶν 20 ἄγαμον διαμελίσαντες αὐτοῦ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας. Τὸν Ἀρναουτανιῶνην ἐτῶν 40 ὄρφ. 7, τὴν κουνιάδαν του Μαρίαν ἐτῶν 35.

Τὸν Καλόγηρον Κυριάκον ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Σωτήρος ἐπὶ τῆς Λίκτης³⁾ ζῶντος τοῦ ὁποίου ἀπέκοψαν τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας ἀνώρουσαν τοὺς ὀφθαλμούς, ὅπως μαρτυρήσῃ τοὺς θησαυροὺς τῆς Μονῆς ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἐτελεύτησε σκληρῶς. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν 15 Σεπτεμβρίου/66, ἐφόνευσαν ἐν τῇ αὐτῇ Μονῇ τὴν Χατζίναν γραῖαν ἐτῶν 80 καὶ δέκα εἰσέτι γυναῖκας καὶ ἄνδρας ὧν τὰ ὀνόματα εἰσὶ ἀγνωστα. Περὶ τὴν 10 Ἰανουαρίου/67 ἐφόνευσαν τὸν Κοκόλη Τζενιτάκη ἄοπλον ἐργαζόμενον εἰς τὸν ἀμπελῶνα του ἦτο δὲ ἐτῶν 40 καὶ ὄρφ. 4. Ἐφρονεύθη ἐν μάχῃ ὁ Γεωργ. Ματζούκης ἐτῶν 30 εἰς Κουτσουνάρους 28 Σεπτεμβρίου/66.

Σ ί λ α μ ο ς

Τὸ χωρίον ἄπαν κατερημώθη καὶ κατεσκάφη ἐκ θεμελίων παρὰ

³⁾ Θὰ πρόκειται περὶ τοῦ γνωστοῦ παρὰ τὸ χωρίον Ἀρχάνες ὄρους Γιούχτα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑφίστατο ἄλλοτε Μονὴ τοῦ Σωτήρος καὶ ὅπου σώζεται ἤδη ἡ ὀνομασία «Τὰ κελλιά τῶν καλογράδων». Σχετικῶς βλ. Flam. Cornelio, Creta Sacra, Τομ. 1ος σελ. 10 καὶ 97.

τοῦ αἰμοβόρου Ἀλῆ Μπεγάκη. Τὴν ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου ἀφ' οὗ κατέκαψε καὶ ἅπαντα τὰ ἐν αὐτῇ ἠφάνισε, ἐκροήμισε ταύτην ἐκ θεμελίων ἐκ τῶν λίθων τῆς ὁποίας ἐκτίσθη πύργον, ἐξεδίωξε τοὺς χριστιανοὺς χωριανοὺς καὶ νέμεται ἀπάσας τὰς ἰδιοκτησίας των, ὥστε εἰς τὸ χωρίον τοῦτο δὲν δύναται νὰ κατοικήσῃ ψυχὴ ζῶσα.

Β α σ ι λ ι α ῖ ς

Τὸ χωρίον ὅλον κατεκρήκαθ' ὀλοκληρίαν ὡς καὶ ἡ ἐκκλησία «Ἁγίου Γεώργιος» ἀφ' οὗ πρῶτον ἐβεβηλώθη. Ἐνα γέροντα Γεώργ. Μεσσαριτάκη ἐτῶν 70 κείμενον, ὡς ἀσθενῆς, ἐν τῇ κλίνῃ του ἐφόνευσαν. 600 ἐλαιόδενδρα καὶ ἄλλα ὀπωροφόρα δένδρα κατέκοψαν.

Β ε ν ε ρ ἄ τ ο

Τὸ χωρίον ὅλον ἀπεγυμνώθη. Μία φάρμακα οἰνοπνευμάτων καὶ ἐλαίου μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ 2 χιλ. μέτρων κρασοῦ κατεκρήκαθ'. Τὰς κλεισιτέρας, οἰκίας ἐξεστέρησαν. Τὰς ἐκκλησίας «Ἁγίου Γεώργιος καὶ Θεοτόκος» ἐβεβήλωσαν καὶ κατέκαυσαν, τοὺς τάφους τῶν νεκρῶν ἅπαντας ἠνέωξαν, τὸν γέροντα Γεώργ. Μπουζάκη ἐτῶν 100 ἐφόνευσαν τὴν 15 Σεπτεμβρίου/66 ὑπὲρ τὰς 500 ἐλαίας κατέκοψαν. Φονευθέντες

ὁ Γιάννης Γαροφαλάκης ἐτῶν 25 εἰς Βορίζα 22 Σεπτεμβρίου/66 ἄγαμος ὁ Νικολ. Χρονάκης » 30 » Δαρναῖς 8 Ἰουλίου/67 ὄρφ. Ἐν.

Τὸ Γυναικεῖον Μοναστήριον Παλιανῆς «Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου» βεβηλωθὲν κατεκρήκαθ' μετὰ 20 κελλίων, τὰς εἰκόνας κατεσύντριψαν ἄλλας δὲ μεταγαγόντες εἰς Ἡράκλειον ἐπώλησαν ἐπὶ δημοπρασίας.

Ε Π Α Ρ Χ Ι Α Μ Ο Ν Ο Φ Α Τ Σ Ι Ο Υ

Ἁ γ ι ο ς Θ ω μ ᾶ ς

Κατὰ τὰς πρώτας Ἰουλίου/67 διαβαίνοντες οἱ Ὀθωμανοὶ τὸ χωρίον τοῦτο, ὅτε ἐξεστράτευσον κατὰ τῶν Σφρακίων εἰσῆλθον εἰς τὸ οἶκημα τῆς Ἀγγελικῆς Ἀγγελοπούλας καὶ ἀφοῦ ἠτίμασαν αὐτὴν ἀφήρεσαν ὅλα τὰ πράγματα τῆς οἰκίας τῆς, ὡσαύτως ἀπεγύμνωσαν καὶ τὰ οἰκήματα τῶν ὑποτεταγμένων Νικολάου Γαβαλάκη, Βασιλείου Θαλασσινάκη, Ἰωάννου Κρεβέτζη, Νικολάου Κρεβέτζη, Ἰωάννου Βασιλάκη καὶ Ἰωάννου Πιστόλη, τὸν ὁποῖον καὶ ἐφόνευσαν ἀφοῦ ἀπέκοψαν τοὺς ὄρχεις αὐτοῦ καὶ ἀφήρεσαν ἐκ τῆς πλευρᾶς του δύο λωρίδας. Τὰ πράγματα τῶν ἐπαναστατῶν ἦτοι μηλιαῖς, κερασαῖς καὶ λοιπὰ καρποφόρα δένδρα ἀπέκοψαν. Ἐφόνευσαν δύο γυναῖκας τὴν Μαρίαν σύζυγον Ἰωάννου Κορνάρου καὶ τὴν Μαρίαν σύζυγον τοῦ ἐπίσης φονευθέντος Ἐμμ. Λαδαντώνη. Φονευθέντες.

Νικ. Καραγιαννάκης ἐτῶν 30 εἰς Ἅγιον Μύρωνα 29 Αὐγ./66 ἄγαμος
 Ἐμμ. Λαδαντωνάκης » Κουτσουνάρης 29 Σεπτ./66
 Γεώργ. Κουμαδάκης » » » » »

Ἄρ δ ά χ θ ι α

Τὰς 20 οἰκίας τοῦ χωρίου ἀπεγύμνωσαν καὶ τὰ κινητὰ, ἤτοι βώδια, μουλάρια, αἰγοπρόβατα ἀφήρσαν. Τὸς ὑποτεταγμένους Γεώργ. Πιτσιδιανὸν καὶ Κωσι. Μοναχόγαμβρον κατέσφαξαν ἀφοῦ ἀφήρσαν τὰ πράγματα τῆς οἰκίας τοῦ Γεωργ. Μπακιρογάμβρου ἠτίμασαν τὴν σὺζυγόν του. Ὁ ἴδιος Δελῆ Χουσεῖνης ἀφήρσε τὰ πρόβατα τοῦ Ἰωάννου Πιτσιδιανοῦ 24 κυφῆλια μέλισσαι τοῦ Γεωργίου Πετρογιαννάκη κατέστρεψαν.

Π ρ ε β ε λ ι α ρ ά

Τὸν συνοδεύοντα τὴν ἀποσκευὴν τῶν Τούρκων Λεμονογιάννην ἔσφαξαν εἰς Ἄκρια. Τὴν ἐκκλησίαν « Ἅγιος Ἀθανάσιος » ἐβεβήλωσαν. Τοῦ Δημητρίου Σαβαστάκη τὰ βώδια ἀφήρσαν βασιάντες τὸν ἴδιον. Ἄπαντα τὰ γεννήματα τῶν ὑποτεταγμένων ἀφήρσαν ἀφοῦ διὰ βασάνων ἠνάγκασαν αὐτοὺς καὶ τὰ ἠλώνησαν. Ὁ Θωμᾶς Βασιλάκης ἐφρονεύθη εἰς τὴν ἐν Ἄγιῳ Μύρῳνι μάχην κατὰ τὴν 29 Αὐγ./66.

Μ ε γ ά λ η Β ρ ύ σ ι ς

Τὰς 40 οἰκίας κατεκρήμνισαν ἐξ ὀλοκλήρου. Τὰς ἐκκλησίας « Ἅγία Ἀναστασία, Ἅγιος Ἰωάννης καὶ τῆς Ἀναλήψεως » ἐβεβήλωσαν. Ἄπαντα τὰ καρποφόρα δένδρα κατέκοψαν, 400 κυφῆλας μελισσῶν κατέστρεψαν.

Εἰς Κουτσουνάρης τὴν 29 Σεπτεμβρίου/66 κατέσφαξαν τὸν Δασκαλομανώλην ἐτῶν 100, τὴν Πελαγίαν Τσαγκαροπούλαν, ἐτῶν 105 ἀφοῦ ἠτίμασαν εἶτα δὲ ἔκανσαν, τὴν Ἐλένην Ἀντώνειαν ὡσαύτως, τὴν Εὐφροσύνην Τζαγκαροπούλαν, τὸν Κατσιφαρονικολὴν, τὸν Ἰωάννην Δασκαλάκη καὶ τὴν Μαρίαν Χαυγιοροπούλαν ἐτῶν 80.

Ἄ γ ι α Β α ρ β ά ρ α

Τὰς οἰκίας ἀπάσας κατεκρήμνωσαν. Τὰς ἐκκλησίας « Ἅγίαν Βαρβάραν, Ἅγιον Γεώργιον, Ἅγίαν Παρασκευήν, Ἅγίαν Πελαγίαν καὶ Ἅγιον Ἰωάννην » ἐβεβήλωσαν καὶ ἀπετέφρωσαν. Ἄπαντα σχεδὸν τὰ καρποφόρα δένδρα κατέκοψαν, τὰ ἀμπέλια ἐξ ὀλοκλήρου κατέστρεψαν, τὸν γέροντα Ζαχάρην Τζότζαν ἐφόνευσαν, τὸν Μιχαὴλ Ἀνδρεαδάκη ἐτῶν 100 ἔσφαξαν κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου/67. Τὸν Γεώργ. Μαυροκούκουλον αἰχμαλωτίσαντες καὶ βασανίζοντες ἡμέρας τινὰς ἐπνίξαν εἰς τὴν θάλασσαν Τυμπακίου ὁ Εὐμένιος Παπαδάκης ἐφρονεύθη εἰς Κουτσουνάρης τὴν 26 Σεπτεμβρίου/66.

Ἄσῆμι

Τὰς 30 οἰκίας ἀπειτέφρωσαν τὴν δὲ ἐκκλησίαν «Ἅγιος Γεώργιος» βεβηλώσαντες κατέκαυσαν.

Βαγονιά

Τὰς 20 οἰκίας καὶ τὴν ἐκκλησίαν «Ἁγία Φωτεινή» ἀπειτέφρωσαν τὴς ὑποτεταγμένους Ζαχάρην Μακροδημητράκη καὶ Γεώργ. Χαρκιαδίκη ἐσφαξαν.

Δούκια

Τὰς ἡμίσεις ἐκ τῶν 19 οἰκιῶν καὶ τὴν ἐκκλησίαν «Ἅγιος Νικήτας» κατέκαυσαν.

Φουρνοφάραγον

Τὰς ἡμίσεις ἐκ τῶν 20 οἰκιῶν καὶ τὴν ἐκκλησίαν «Δεσπότης Χριστός» ἀπειτέφρωσαν.

Σταῦρες

Τὰς 20 οἰκίας καὶ τὴν ἐκκλησίαν «Παναγία» ἔκαυσαν.

Ἄτσιπάδες

Τὰς ἐκεῖ χριστιανικὰς οἰκίας κατέκαυσαν.

Στέρναις

Τὰς 25 οἰκίας καὶ τὴν ἐκκλησίαν τῆς «Παναγίας» ἔκαυσαν, τὸν ὑποτεταγμένον Μιχ. Ἀνδρεᾶν κατέσφαξαν.

Ἁγία Φωτιά

Τὰς οἰκίας τῶν τριῶν οἰκογενειῶν ἔκαυσαν.

Χάρακας

Τὰς ἐκκλησίας «Ἅγιος Ἰωάννης, Τίμιος Σταυρός, Παναγία, καὶ Ἅγιος Νικήτας» βεβηλώσαντες ἀπειτέφρωσαν ὡς καὶ τὰς τρεῖς οἰκίας ὁ Κ. Μηναδάκης, Κ. Στεφανάκης καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Σταῦρος ἐφρονεύθησαν ἐν πολέμῳ.

Πλατανιάς

Ὁ Παναγιώτης καὶ Πέτρος Σφακιανάκης ὁ Παναγιώτης τοῦ Γέροντος Σφακιανοῦ καὶ ὁ Γεώργ. Τζουγάκης ἐφρονεύθησαν ἐν πολέμῳ.

Αἰθιά

Ὁ Κωνσταντῖνος Καλογιαννάκης ἐφρονεύθη ἐν τῇ μάχῃ.

Ἄχεντριὰς

Ἡ ἐκκλησία «Ἅγιος Δημήτριος» ἐβεβηλώθη καὶ 4 ἐφρονεύθησαν ὧν τὰ ὀνόματα εἶσιν ἄγνωστα.

Π ρ ε ι ὄ ρ ι α

Τὰς 25 οἰκίας ἔκαυσαν, τὰς ἐκκλησίας «Μιχαὴλ Ἀρχάγγελος καὶ Ἅγιος Ἀντώνιος» βεβηλώσαντες ἀπετέφρωσαν.

Π ὄ ρ ο ς

Τὰς ἡμίσεις ἐκ τῶν 15 οἰκιῶν ἔκαυσαν.

Τὸ Ἱερόν Μοναστήριον Ἐπανωσῆρης κατεστράφη. Τὴν νεόκτιστον ἐκκλησίαν⁴ «Ἅγιος Γεώργιος» βεβηλώσαντες κατερόμησαν, τὰς θύρας καὶ τὰ παράθυρα κατερομήμισαν ἅπαντα τὰ κελλία ὑπὲρ τὰ 100 κατεδάφισαν, ἅπαντα τὰ ἐν αὐτῷ κινητὰ ἀφήρπασαν, τὰ κυνέλια τῶν μελισσῶν κατέστρεψαν.

Ε Π Α Ρ Χ Ι Α Κ Α Ι Ν Ο Υ Ρ Ι Ο Υ

Β ο ρ ί ζ ι α

Ἐκ τῶν 100 οἰκιῶν αἵτινες ἐλεηλατήθησαν τὰς 70 κατέκαυσαν τὰ ἐν αὐταῖς 30 χιλ. γεννήματα ἀπετέφρωσαν. Τὰς ἐκκλησίας «Ἅγιος Γεώργιος καὶ Θεοτόκος» βεβηλώσαντες ἔκαυσαν. Τὸν Χη Ζαχάρην ἐτῶν 100 ἐκρεοῦργησαν. Τὴν Εἰζήνην Μανουσοπούλαν ἀφοῦ ἀφήρσαν πᾶν ὄ,ι ἔφερε καὶ ἔκαυσαν τὰ ἐνδύματά της ἐγκατέλειπον αὐτὴν γυμνήν. Τὸ σῶμα τοῦ προ 8 ἡμερῶν ἀποθανόντος Δημητρίου Λέκα Βενερατιανοῦ ἐξωρούξαντες ἐκ τοῦ τάφου ἐγκατέλειπον ἐν ὑπαίθρῳ εἰς βορὰν τῶν ζώων.

Φ ο ν ε ν θ ἑ ν ι ε ς

Ἄνδρ. Στεφανουδάκης	ἐτῶν 30 εἰς Πυργοῦ	28 Αὐγ./66	ὄρφ. 2
Γιάννης Ξεκαροδάκης	» 25 » Δύλισον	3 Σεπτ./»	» 2
Στεφανῆς Μανασάκης	» 35 » Ἀμουργέλες	5 » »	» 7
Μιχαὴλ Ἀρμουτάκης	» 20 » Ἅγιον Μύρ.	8 Φεβρ./67	ἄγαμος

Σ κ ο ὄ ρ β ο υ λ α

Ἄπαν τὸ χωρίον ἐλεηλάτησαν, τὰς δὲ 25 οἰκίας ἐκ τῶν 40 κατέκαυσαν. Τὴν ἐκκλησίαν «Θεοτόκος» βεβηλώσαντες ἀπετέφρωσαν. Τὸν ὑποταγμένον Νικολὴν Βαφάκην ἐργαζόμενον εἰς τὸν ἀγρόν του ἀφοῦ ἐξώρυσαν τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ κατεκερμάτισαν ἔρῳιψαν ἐντὸς φρέατος τὸν Μάιον τοῦ 1867.

Τὸ Μειόχιον τῶν Ἀρμούτιδων ἐκ δέκα οἰκιῶν καὶ ἐνὸς ἐλαιοτριβείου συγκείμενον κατέκαυσαν, 100 περίπου κυνέλας μελίσσας κατέστρεψαν. Κατὰ τὸν Ἰούλιον/67 καθ' ὃν καιρὸν οἱ κίτιοικοι ἦσαν ὑπο-

⁴) Ἡ ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς ἐκκλησίας ταύτης ἐπιγραφὴ ἀναφέρει ὡς ἔτος οἰκοδομήσεως τὸ 1861.

τεταγμένοι ἔκανσαν τὸ Μετόχιον εἰς Γυαλιᾶν ἐκ 40 οἰκιῶν συγκείμενον, τὴν δὲ ἐκκλησίαν «Ἅγιος Γεώργιος» βεβηλώσαντες ἀπετέφρωσαν.

Τὸ Μετόχιον «Ἀπόλυτος» ἐκ δέκα οἰκιῶν συγκείμενον ἐξ ἐνὸς ἐλαιοτριβείου καὶ τὴν ἐκκλησίαν «Ἅγιος Παντελεήμων» ἀπετέφρωσαν ἐξ ὀλοκλήρου, δύο χιλιάδες δένδρα ἐπυρόλησαν.

Ζαρός

Τὰς 130 οἰκίας ἐληλάτησαν ἐξ αὐτῶν δὲ ἔκανσαν 80, τὰς πέντε ἐκκλησίας, αἱ δύο «Ἅγιος Γεώργιος» καὶ δύο τῆς «Θεοτόκου» καὶ ἡ ἕτερα «Ἁγία Κυριακή» βεβηλώσαντες κατέκασαν. Τὸν Χατζῆ Ντουλμέρη ἐτῶν 100 τριπλὸν ἀπεκεφάλισαν ἀφοῦ ἀπέκοψαν τὰς χεῖρας, τὴν δὲ σύζυγόν του Σοφίαν ἐτῶν 80 πυροβολήσαντες ἐφόνευσαν ἀφοῦ πρῶτον ἠτίμασαν. Τὸν Χατζῆ Γεώργιον Καραντινὸν ἐτῶν 90 δέσαντες κατὰ τὰς χεῖρας, μαχαιρῶσαντες εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ σχίσαντες τὴν κοιλίαν ἐφόνευσαν ἀποκόψαντες τὴν κεφαλὴν. Τὸν φρενήρη Γιάνην Τσιγαριδάκην κατεκρεοῦργησαν. Ἐκ τῶν μνημείων τῆς ἐκκλησίας «Ἁγίας Κυριακῆς» ἐξέθεσαν τρία νῆπια πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἀποθανόντα εἰς βορᾶν τῶν κυνῶν.

Ἐκατὸν χιλιάδες κοιλὰ γεννήματα διαφόρων ἐπαρχιῶν ἐκάησαν ἐν ταῖς ἀποθήκῃς τοῦ χωρίου τούτου. Τέσσερα ἐλαιοτριβεῖα καὶ 4 νερόμυλοι ἀπετεφρώθησαν. Τὴν Κιόρηνην Τζεριοδοπούλαν ἐτῶν 80 περιβορίζαντες καὶ ἀτιμάσαντες ἐγκατέλειπον αὐτὴν ἡμιθανή. Τὴν Μαρίαν Τσιγαριδοπούλαν, Μαρίαν Λεμονοπούλαν, Ἑλένην Λεμονοπούλαν καὶ τὴν Πελαγίαν Κουροτῆ συλλαβόντες ἀπεγύμνωσαν καὶ ἠτίμασαν ἀφοῦ πρῶτον ἐβασάνισαν, ἐξ αὐτῶν δὲ τὴν Πελαγίαν ἐφόνευσαν. Φονευθέντες Ὁ Γεώργιος Δαμιανάκης αἰχμαλωτισθεὶς κατεκρεοῦργήθη ἐτῶν 45, ὄρφανὰ 7. τὴν 26 Σεπτεμβρίου 1866 εἰς Ζαρόν.

Ὁ Νικολῆς Λάμας ἐτῶν 50 εἰς Ζαρό 26 Σεπτεμβρίου/66 ὄρφ. 6. Ὁ Μανιανὸς αἰχμαλωτισθεὶς διεμοιράσθη εἰς τέσσερα τὴν αὐτὴν ἡμέραν 26 Σεπτεμβρ./66 ὄρφ. 9. Ὁ Γεωργ. Ρουμπάκης αἰχμαλωτισθεὶς τὴν 19 Ἀπριλίου ἐφονεύθη ἐν Πετροκεφάλῳ.

Μονὴ Βροντιῆσι

Ἡ ἐκκλησία «Ἅγιος Ἀντώνιος» μετὰ 10 κελλίων βεβηλωθεῖσα κατεκάη, δύο χιλιάδες κοιλὰ γεννήματα ἐπυροπολήθησαν, 300 ἐλαιόδενδρα κατεκάησαν. Τὸν ἀσθενοῦντα καὶ πρὸ ἐτῶν κληρῆρη Ζαχαρίαν Νταβιλάκη ἐτῶν 80 ἐφόνευσαν, τὸν Ἀναγνώστην Κοντομανωλάκη ἀφοῦ ἐξώρυσαν τοὺς ὀφθαλμούς, ἀπέκοψαν τὰς χεῖρας, ἀπεκεφάλισαν.

Εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν κατεκρεοματίσθη εἰς νεανίας παραλελυμένος οὗ τὸ ὄνομα ἀγνοοῦμεν ὥσαύτως καὶ δεκαετὲς παιδίον πάσχον τὰς φρένας

κατεκρεουργήθη. Τὸν Μανιώλην Ἐξηναβελόνην Ζαριανὸν συλλαβόντες ζῶνια ἐφόνευσαν ὅστις ἐγκατέλειπεν ὄρφ. 5.

Μετόχι Καπαριανὰ

Τὰς ἡμίσεις ἐκ τῶν 40 οἰκιῶν ἔκανσαν, τὰς λοιπὰς δὲ ἐξεθεμελίωσαν, ἅπαντα δὲ τὰ σπαρτὰ ἐπυρολήθησαν.

Μερότρι⁵ καὶ Φαρι (Μετόχια)

Αἱ δύο οἰκίαι τοῦ πρώτου ἀπετεφρώθησαν αἱ 15 δὲ τοῦ δευτέρου κατεκάησαν, αἱ ἐκκλησίαι δὲ «Ἅγιος Ἰωάννης καὶ Ἰησοῦς Χριστὸς» ἀπετεφρώθησαν ἔν δὲ ἐλαιοτριβεῖον καὶ 50 κυψέλια μέλισσαι κατεστράφησαν. Ἐφρονεύθη ὁ Νικολῆς Ἐπιμερίδης ἐτῶν 30 εἰς Ἄσιτες 29 Αὐγ./66 ὄρφ. 5.

Παναγιὰ (Μετόχι)

Τὰς 8 οἰκίας ἐκ τῶν 12 ἔκανσαν, αἱ δὲ 4 κατεκρημνίσθησαν. Αἱ ἐκκλησίαι «Θεοτόκος καὶ Ἅγιος Γεώργιος» βεβηλωθεῖσαι ἀπετεφρώθησαν καὶ δύο ἐλαιοτριβεῖα.

Καλαθιανὰ (Μετόχι)

Τὰς 8 οἰκίας, 2 ἐλαιοτριβεῖα καὶ 50 ἐλαιόδενδρα κατέκανσαν καὶ κατέστρεψαν.

Μάκραις καὶ Δρόσου (Μετόχια)

Τὰς 10 οἰκίας τοῦ πρώτου ἔκανσαν, τὰς ἐκκλησίας «Ἅγιος Ἰωάννης καὶ Ἁγία Εἰρήνη» βεβηλώσαντες ἔκανσαν ὡς καὶ ἔν ἐλαιοτριβεῖον. Ἐκ τοῦ δευτέρου δύο οἰκίας ἔκανσαν ἐκ τῶν 5.

Νήβρητος (χωρίον)

Τὰς 15 οἰκίας καὶ τὴν ἐκκλησίαν «Ἅγιος Μεθόδιος» ἔκανσαν.

Γέρογροη

Ἐκ τῶν 105 οἰκιῶν τὰς 102 ἔκανσαν. Τὰς ἐκκλησίας «Ἅγιος Γεώργιος, Προφήτης Ἡλίας, Μεταμόρφωσις τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου» βεβηλώσαντες κατέκανσαν. Ἐκ τῶν 7 ἐλαιοτριβεῖων τὰ 5.

800 ἐλαιόδενδρα, τριακοσίων στρεμμάτων ἀμπελῶνας καὶ τριακόσια πενήκοντα κυψέλια μέλισσαι κατέστρεψαν καὶ ἐπυροπόλησαν.

Τὰ ἐξῆς ἔπραξαν κατὰ τὴν 26 Σεπτεμβρίου 1867.

⁵) Μικρὸν μετόχιον, ἀκατοίχητον σήμερον, κείμενον μεταξύ τῶν χωρίων Λαλουμᾶ καὶ Μεσίσις τῆς Ἐπαρχίας Καινούργιου.

Τὸν Νικόλαον Γερώνυμον ἐτῶν 80 κλινήρῃ ἔσφαξαν. Τὸν Δημήτριον Κοκολάκην ἐτῶν 100 τυφλὸν καὶ τὴν Μαρίαν Λαγουδίαν ἐτῶν 105 κατέσφαξαν, τὴν Μαρίαν Σάββεναν ἐτῶν 110 ἠνάγκασαν καὶ εἰσῆλθεν εἰς τι σπήλαιον τὸ ὁποῖον πρὶν διὰ πληθῆος ξύλων ἀναμμένων ἐπύρωσαν ἴοσον, ὥστε ἐψήθη ζωντανή. Τὸν Γεώργιον Χοιρομουριδάκην φρενήρη συλλαβόντες ἀφοῦ ἐγῆμωσαν καὶ ἀπέκοψαν τὰς χεῖρας καὶ τὴν ὄψιν ἀπεκεφάλισαν. Ἐκ τῶν μνημείων ἐξέθεσαν πρὸς βορρὰν τῶν ζώων πέντε σώματα νεωστὶ ἀποθανόντων. Κατὰ τὸν Φεβρουάριον δὲ τοῦ 67 διαβάς ὁ ἴδιος Ρεσίτης ἐκ τοῦ χωρίου καὶ ἐδρῶν τινὰς ὑποτεταγμένους ὡς καὶ τινὰς οἰκογενεῖας ἐπαναστατῶν διέταξεν ἐπὶ τῇ αἰτίᾳ ὅτι τὸ χωρίον εἶχεν ἐπαναστάτας καὶ ἀπεγύμνωσαν ὅλους αὐτούς. Ἐφόνησε δὲ καὶ τὸν Γιάννην Χαρκιαδάκην ἐγκαταλειπόντα 4 ὄσφραά.

Οἱ ἐν πολέμῳ δὲ φονευθέντες εἰσὶν οἱ ἑξῆς.

ὁ Μανώλης Γιατρᾶκης ἐτῶν 30 εἰς Γέωργερον 26 Σεπτεμβρ./66 ὄσφ. 1
 » Στρατῆς Σφακιανὸς » 45 » » » » 7
 » Δημήτρ. Ἀναστασάκης » 30 » Καμαριώτῃ 16 Ἰανουάρ./67 » 2

Μετόχια Τσαχλιανὰ, Καρδαμιανὰ, Μαστραχιανὰ
 καὶ Ἀπομαρμᾶ

Αἱ 40 οἰκίαι αὐτῶν, 2 ἐλαιοτριβεῖα 7 νερόμυλοι ἐπυροπολήθησαν. Τὰς ἐκκλησίας « Ἅγιος Ἰωάννης καὶ τῆς Θεοτόκου » βεβηλώσαντες ἐπυροπόλησαν.

Ψαλίδια^ο (Μετόχι)

Τὰς 10 οἰκίας, ἅπαντα τὰ σπαρτὰ θερισμένα καὶ εἰς θεμονίαις κατέκανσαν.

Χωρίον Πανασὸς

Τὰς 25 οἰκίας καὶ τὰ δύο ἐλαιοτριβεῖα κατέκανσαν ὀλοτελῶς. Τὰς ἐκκλησίας « Παναγίας καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ » βεβηλώσαντες ἔκανσαν. Διακόσια περίπου ἐλαιόδενδρα, 100 στρέμματα ἀμπελώνας καὶ διάφορα ὀπωροφόρα δένδρα ὡς καὶ τὰ σπαρτὰ θερισμένα καὶ μῆ, καὶ 100 κυψέλια μελίσσας κατέκανσαν καὶ ἀπειτέρωσαν.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς Μάχης εἰς χωριὸν Γέωργερον εἰς τὸ πείσμα συνέλαβον τὴν Δίκατερίνην Μαροπούλαν καὶ τὴν Ἑλένην Καρδαμοπούλαν, τὰς ὁποίας ἀφοῦ ἐκόρσεε τὴν ἐπιθυμίαν του ὄλος σχεδὸν ὁ στρατὸς ἐγκατέλειπον ἡμιθανεῖς, αἷτινες εἰσέτι διατρέχουν τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Ἐν μαχῇ δὲ ἐφονεύθησαν ὁ Γεωργ. Ζυνάκης ἐτῶν 25 εἰς Κανὶ Καστέλι κατὰ Ὀκτώβριον/66 ἄγαμος καὶ ὁ Μιχαὴλ Πεπονάκης ἐτῶν 22 εἰς Ἀρκαδίον τὸν Νοέμβριον.

^ο) Μετόχιον τοῦ χωρίου Γέωργερον.

Ποιτιᾶς

Ἐκ τῶν 20 οἰκιῶν τὰς 10 ἔκαυσαν, τὴν δὲ ἐκκλησίαν «Ἅγιον Γεώργιον» βεβηλώσαντες ἐπυρπόλησαν.

Μούλιον

Ἐκ τῶν 20 οἰκιῶν τὰς 10 ἔκαυσαν, τὴν δὲ ἐκκλησίαν «Ἅγιοι Ἄποστολοι» βεβηλώσαντες κατέκαυσαν.

Κατὰ τὸν Αὐγουστιον τοῦ 167 συλλαβόντες τοὺς ὑποτεταγμένους Δημήτριον Μανουσάκην, Ἄποστολον Χοιρομουριδάκην καὶ Ζαχάρον Κοροιλάκην δέσαντες τὰς χεῖρας, ἐξωρούξαντες τοὺς ὀφθαλμούς, ἀπεκόψαντες τὰς χεῖρας, τὴν ὄψιν, τὰ ὦτα, τὰ χεῖλη ἀπεκεφάλισαν. Πολλὰ δὲ ἐλαιόδενδρα καὶ λοιπὰ δένδρα κατέκοψαν.

Ἅγιοι Δέκα

Τὰς 30 οἰκίας, ἅπαντα τὰ ἐλαιοτριβεῖα καὶ τὴν ἐκκλησίαν «Ἅγιοι Δέκα» κατέκαυσαν καὶ κατεδάφισαν ἐξ ὀλοκλήρου.

Τὸν Ἰούνιον 167 ἀπόσπασμα τοῦ Ὁμῆρ εἰσβαλὼν ἀπεγύμνωσε τὰς ὑποτεταγμένας οἰκογενείας, διέφθειραν δὲ καὶ τὴν παρθένον θυγατέρα ὑποδηματοποιῦ τινός.

Μητροπόλις

Ἐκ τῶν 40 οἰκιῶν 20 καὶ ὅλα τὰ ἐλαιοτριβεῖα ἐκάησαν τὰς ἐκκλησίας «Ἅγιος Νικόλαος καὶ Ζωοδόχος Πηγή» βεβηλώσαντες ἀπειτέφρωσαν. Τὰ ἐν τῷ Λαβυρίνθῳ γεννήματα καὶ λοιπὰ πράγματα τῶν ἐκεῖ διακοσιῶν οἰκογενειῶν διήρπασαν.

Ἀμπελοῦζος

Τὰς 15 χριστιανικὰς οἰκίας, τὰς ἐκκλησίας «Ἅγία Παρασκευὴ καὶ Ἐὐαγγελισμὸς» πεντακόσια ἐλαιόδενδρα καὶ 200 κυρέλας μελίσια κατέκαυσαν, ἐβεβήλωσαν καὶ ἀπειτέφρωσαν.

Καστέλλι

Τὰς 10 χριστιανικὰς οἰκίας, τὴν ἐκκλησίαν «Ἅγιος Ἀντώνιος» ὑπὲρ τὰ 200 ἐλαιόδενδρα καὶ ἱκανὰ σπαρτὰ ἐπυρπόλησαν.

Μοῦρες

Τὰς 15 χριστιανικὰς οἰκίας, τὴν ἐκκλησίαν «Ἅγιος Γεώργιος» ὑπὲρ τὰ 250 ἐλαιόδενδρα καὶ ἅπαντα τὰ σπαρτὰ ἔκαυσαν.

Τὴν Φωτεινὴν ἐτῶν 80 ἀτιμάσαντες ἐφόνευσαν.

Χουστουλιανὰ

Τὰς 32 οἰκίας, τὴν ἐκκλησίαν «ἡ Κοίμησις» καὶ ὑπὲρ τὰ 20 ἐλαιόδενδρα ἀπειτέφρωσαν.

Πλάτανος

Τὰς 25 οἰκίας, τὴν ἐκκλησίαν «Ἅγιος Χαράλαμπος» καὶ 20 ἐλαιό-
δενδρα ἀπειτέφρωσαν.

Πλώρα

Τὰς 30 οἰκίας καὶ τὰς ἐκκλησίας «Ἅγιος Παντελεήμων, Ἅγιος
Ἀντώνιος, καὶ Μεταμόρφωσης» ἐβεβήλωσαν καὶ κατέκαυσαν, συνέλα-
βον δὲ καὶ τὸν Ἰωάννην Κωνσταντάκη μεθ' ἑαυτῶν καὶ ἀγροεῖται
ἂν ζῆ.

Ἀπεσικάρει

Ἐκ τῶν 20 οἰκιῶν τὰς 15 καὶ τὴν ἐκκλησίαν «ἡ Κοίμησις» κατέ-
καυσαν καὶ ἐβεβήλωσαν. Τοῦ Γεωργίου Χασουράκη τὸ ὠτίον ἀπέκοψαν
κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 167 ὅτε οὗτος ἦτο ὑποτεταγμένος, τὸ δεκαεῖς
τέκνον τοῦ Ἰωάννου Παπαδάκη ἐφρόνευσαν.

Ἐν μάχῃ δὲ ἐφρονεύθησαν ὁ Φραγκιὸς ἐτῶν 30 εἰς Ἀγίαν Βαρβά-
ραν τὴν 3 Αὐγ. 167 ὁφ. 4. Ὁ Νικόλ. Χασουράκης ἐτῶν 25 εἰς Ἀγ.
Μύρωνα 8 Φεβρ. ἄγαμος.

Φλακιάσες¹⁾

Τὰς 10 οἰκίας καὶ τὴν ἐκκλησίαν «Ἅγιος Γεώργιος» ἔκαυσαν.

Βασιλικὰ Ἀνώγεια

Τὰς 20 χριστιανικὰς οἰκίας καὶ τὴν ἐκκλησίαν «Θεοτόκος» ἀπειτέ-
φρωσαν. Ὁ Σπυρίδων Βιλανάκης ἐφρονεύθη ἐν τῇ μάχῃ ἐτῶν 25 ἄγα-
μος.

Κρότος

Τὸν Ὀκτώβριον/66 κατεκρουεργήθη ὁ Ἀντώνιος Βαράκης ἐτῶν
80 ὑποτεταγμένος ἄοπλος.

Μιαμοῦ

Ὁ Γιάννης Παπαδάκης ἐφρονεύθη κατὰ Σεπτέμβριον/66 καθ' ὁδὸν
ὁ Γιάννης Μανιουδάκης ἐτῶν 25 εἰς Ἀποδοῦλον 2 Φεβρουαρίου/67.

Ἅγιος Κύριλλος

Ὁ Δημήτρ. Σηφάκης ἐφρονεύθη ἐτῶν 30 εἰς Ἀγίαν Βαρβάραν 3
Αὐγ. 167 ἄγαμος.

Ἀπεζανές

Τέσσαρες χιλιάδες ἐλαιόδενδρα, τὸ Μετόχιον Τρουπιτά, τὸ Μετόχιον
εἰς Πέρι καὶ 500 κυπέλας μελίσσας κατέστρεψαν καὶ ἔκαυσαν.

¹⁾ Τὸ χωρίον Φλαθιάκες.

Ἀντισκάρι

Χίλια ἐλαιόδενδρα, 200 εἰς Πηγαδάκια καὶ τοῦ Κοῦτα τὸ χειμαδιὸ μὲ διακόσια τοιαῦτα κατέκαυσαν.

Πέρι

Τὰς 25 οἰκίας, ἅπαντα τὰ σπαρτὰ εἰς θεμονίας καὶ ἀλώνια καὶ τὴν ἐκκλησίαν «Ἅγιος Νικόλαος» ἔκαυσαν καὶ κατερῆμωσαν.

Ὁ Χη Νικολ. Κατσιριτῆς αἰχμαλωτισθεὶς ἄοπλος εἰς τὸ χωρίον Σακιοῦρια ἐτῶν 80 βασανισθεὶς ἐφρονεύθη. Ὁ Κωνστ. Κατσιοπρινάκης ἐτῶν 30 εἰς Μονοφάτσι κατὰ Ἰούλιον/67 ὄρφανὰ 5.

Μπόμπια

Ἐκ τῶν 250 οἰκιῶν αἵτινες ἐληλαιτήθησαν, αἱ 130 ἐκάησαν, τὰς ἐκκλησίας «Μεταμόρφωσις, Ἅγιος Γεώργιος καὶ Ἅγιος Ἰωάννης» βεβηλώσαντες κατέκαυσαν. 250 κυψέλας μελίσσας κατέστρεψαν. Τὸν Κων. Παπαδάκην φρενήρη ἐτῶν 30 κατεκερμάτισαν καὶ ἔκαυσαν.

Ὁ Ἰωάννης Κουρμουλάκης ἐτῶν 35 εἰς Ἀποδούλου 2 Φεβρουαρίου/67 ἄγαμος.

Ἅγιος Ἀντώνιος

Τὰς 9 οἰκίας, τὴν ἐκκλησίαν «Ἅγιος Ἀντώνιος», 1000 ἐλαιόδενδρα, τρία ἐλαιοτριβεῖα, ἓνα νερόμυλον καὶ 200 κυψέλας μελίσσας ἔκαυσαν καὶ κατέστρεψαν.

Πετροκεφάλι

Τὰς δύο ἐκκλησίας «Ἅγιος Ἐλευθέριος καὶ Μεταμόρφωσις» βεβηλώσαντες κατέκαυσαν. Χίλια ἐλαιόδενδρα καὶ πολλὰ καρποφόρα δένδρα ἔκοψαν καὶ ἔκαυσαν.

Μονόχωρον

Τὰς 5 οἰκίας, 300 ἐλαιόδενδρα, 50 μελίσσας καὶ ἓν ἐλαιοτριβεῖον κατέκαυσαν.

Μακρουανὰ⁹

Τὰς 7 οἰκίας, τὴν ἐκκλησίαν «Ἅγιος Γεώργιος» 300 ἐλαιόδενδρα καὶ 30 ὄπωροφόρα δένδρα κατέκαυσαν. Τὴν ἐκκλησίαν «Ἀνάληψις» βεβηλώσαντες ἔκαυσαν.

Κερατοκεφάλι

Τὰς 20 οἰκίας, τὰ σπαρτὰ καὶ 200 ἐλαιόδενδρα ἔκαυσαν. Τὴν ἐκ-

⁹⁾ Ἀκατοίκητον σήμερον μετόχιον, μεταξὺ τῶν χωρίων Καστέλλι καὶ Ἀμπελούζου. Εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν τὸν δικηγόρον κ. Στυλ. Μαυράκην, ὅστις μὲ ἐβοήθησεν εἰς τὴν διακρίβωσιν τῶν ἀγνώστων σήμερον μετοχίων τούτων.

κλησίαν «*Ἅγιος Εὐθύμιος*» τὰ ἱερὰ σκεύη καὶ ἄμφια πολλῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν βεβηλώσαντες ἐπυρπόλησαν. Ἡ ἐκκλησία «*Ἅγιος Νικόλαος*» ἐβεβηλώθη καὶ κατεκάη καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῇ ἱερὰ σκεύη καὶ εἰκόνες.

Ὁδηγήτρια

Ἄπαντα τὰ ἐν αὐτῇ κινητὰ κτήματα, αἰγοπρόβατα, μουλάρια, ἄλογα καὶ λοιπὰ ἐπιπλα τοῦ Μοναστηρίου ἀφῆρσαν. Τὴν ἐκκλησίαν «*Ἅγίαν Φωτεινὴν*» εἰς Μετόχι Φωτεινόπουλον ἐβεβήλωσαν, τὸν ἐκεῖ Ἱεροδιάκονον Γεράσιμον τελειοδίδακτον τῆς θεολογίας ἀπεκεφάλισαν φρενῆρη ὄντα. Τὸ ἐν τῷ Μοναστηρίῳ εὐρεθὲν ἱκανὸν ἔλαιον ἔχουσαν, τοὺς δὲ πίθους κατέσπασαν, 150 ἐλαιόδειδρα ἔκοψαν. Τὴν ἐκκλησίαν «*Εὐαγγελίστρια*» εἰς Μάρτοσαλον βεβηλώσαντες κατεσύντριψαν τὰς εἰκόνας. Τὴν ἐκκλησίαν εἰς Μάταλα «*Κοίμησις*» ἔκανσαν. Τὸν Ἡγούμενον Γεράσιμον συλλαβόντες ἔδειραν ἀνηλεῶς, ἵνα ὁμολογήσῃ τὴν πυρίτιδα καὶ ἱατρικά, ἐβασάνιζον δὲ αὐτὸν ἐπὶ ἱκανὰς ἡμέρας.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΥΡΡΑΙΩΤΙΣΣΑ

Πιτσιδία

Τὸν Στυλιανὸν Σφακιανὰκην εἰῶν 40 ὑποτεταγμένον ἔθεσαν ἐπὶ τοῦ ἡλίου διὰ 8 ἡμέρας καὶ μετὰ διαφόρους τρομεροὺς βασάνους ἀπεκεφάλισαν.

Τὸν Φραγκιὸν Γερμανάκην ὡσαύτως ὑποτεταγμένον μὲ τὰς αὐτὰς τυραντίας ἐφόνευσαν. Τὸν Κυριάκον Καλοχριστιανὰκην βασανίσαντες ἐπίσης μὲ τὰς αὐτὰς πράξεις παρέλαβον μεθ' ἑαυτῶν, ἀγροοῦμεν δὲ ἂν ζῆ.

Τυμπάκι

Ὁγδοήκοντα οἰκίαις ἔκανσαν, ὁ στρατὸς διαμείνας ἐκεῖ ἐπὶ πέντε μῆνας ἔπραξε τὰ αἰσχιστά, διετάχθη νὰ κατοικῆ μὲ τὰς ὑποτεταγμένας οἰκογενεῖας αἰτινες θέλουσαι νὰ ἀπέλθωσιν ἐμποδίζονται. Τὸ θυγάτριον τοῦ Γεωργίου Φανουργάκη δεκαετὲς διεφθάρη παρ' αὐτῶν καὶ ἀπέθανε. Τὴν ἐκκλησίαν «*Ἅγιος Τίτος*» βεβηλώσαντες κατεσύντριψαν τὰς εἰκόνας, τὰς ὁποίας ἔπειτα ὑπεχρέωσεν ὁ Ρεσίτης καὶ ἠγόρασαν διὰ 1200 γροσίαι. Τὰ ἐρεῖπια δὲ αὐτῆς μετεποίησαν εἰς σταύλους ἀλόγων καὶ μαγρεῖτα.

Τὰς ἐκκλησίας «*Ἅγιον Πνεῦμα*» Ζωοδόχος Πηγὴ» «*Ἅγιος Νικόλαος*» βεβηλώσαντες ἔκανσαν, τὰς δὲ εἰκόνας, τέμπλα καὶ πολυελαίους μετεκόμισαν εἰς Ἡράκλειον καὶ ἐπώλησαν. Τὰς οἰκίας ἄς δὲν ἔκανσαν

ἐξεστέριασαν, τὰ δὲ ξύλα ἔκανσαν, 2 χιλ. ἐλαιόδενδρα ἔκανσαν.

Φονευθέντες

ὁ Μιχαὴλ Μυράκης 28 Σεπτεμβρίου/66 ὄρφ. 5
 » Κωνστ. Ζυγιάκης » » » » 1

Ἁγία Τριάς

Τρεῖς οἰκίας ἔκανσαν, τὰς ἐκκλησίας «Ἁγία Τριάς» καὶ «Ἅγιον Γεώργιον» ἰβεβήλωσαν τὰς δὲ εἰκόνας κατασυντριβάντες ἔκανσαν μαγειρεύοντες. Τὸ δωδεκαετὲς ἄρσεν τέκνον τοῦ Νικολάου Γιανιτοῦ ἰκη ὀνόματι Θεμιστοκλῆ περιύβρισαν ἀσελγήσαντες μετ' αὐτοῦ πλῆθος ἀγαθῶν ὅπερ εἰσέτι κινδυνεύει.

Ἅγιος Ἰωάννης

Τὰς ἐκκλησίας «Ἅγιος Γεώργιος καὶ Ἅγιος Ἰωάννης» βεβηλώσαντες ἔκανσαν, τὰς δὲ εἰκόνας ἄλλας μὲν ἐπώλησαν, ἄλλος δὲ κατέκασαν.

Ἐν μάχῃ δὲ ἐφονεύθησαν ὁ Ἰωαν. Μαργιολάκης ἐτῶν 50 εἰς Γέρογρη 28 Σεπτεμβρίου/66, ὄρφ. 7. Ὁ Ἐμμ. Σπυριδάκης ἐτῶν 40 εἰς Γέρογρη 28 Σεπτεμβρίου/66 ὄρφ. 5. Τὸν ὑποτειταγμένον Κωνστ. Ἀρναουτάκην συλλαβόντες καθ' ὁδὸν ἐφόνευσαν.

Μακρὰ Σίβα

Τὰς ἐκκλησίας «Ἅγιος Ἰωάννης καὶ Ἅγιος Σπυρίδων» βεβηλώσαντες ἔκανσαν πυροβολοῦντες κατὰ τῶν εἰκόνων.

Βόρους

Δέκα οἰκίας ἔκανσαν, τὰς ἐκκλησίας «Ἁγία Πελαγία, Ἅγιος Ἰωάννης καὶ Ἅγιος Γεώργιος» βεβηλώσαντες ἔκανσαν καὶ κατερῆμωσαν. Τὸν Ἀναγνώστην Καπελάκη ἐτῶν 40 ὑποτειταγμένον ἐφόνευσαν τὴν 15 Δεκεμβρίου/66 ἀφήσαντα τέκνα 3.

Μονὴ Καρδιωτίσης

Τὴν ἐκκλησίαν τῆς Θεοτόκου βεβηλώσαντες ἐκόπρισαν ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπεζῆς, τὰς δὲ εἰκόνας κατεσύντριβαν.

Καμάρες

Δώδεκα οἰκίας κατέκασαν, τὴν δὲ ἐκκλησίαν τῆς «Παναγίας» ἐπυρόλησαν ἀφοῦ ἰβεβήλωσαν.

Γοργοριά

Ὁκτὼ οἰκίας ἔκανσαν, τὴν ἐκκλησίαν «Ἅγιος Ἀντώνιος» βεβηλώσαντες ἀπετέφρωσαν καὶ τὸ εὐρεθὲς περὶ τραχήλιον τοῦ ἱερέως ἐκρέ-

μασαν εἰς βοῦν τινα τὸν ὁποῖον περιέφερον ἐντὸς τῶν ἀγορῶν τῆς πόλεως Ἡρακλείου.

Μαγαρικάρι

Τριάκοντα οἰκίας ἔκαυσαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν «Ἅγιους Ἀσωμάτων»⁹ ἐβεβήλωσαν πυροπολῆσαντες τὰς εἰκόνας.

Φανερωμένη

Δέκα οἰκίας ἔκαυσαν, τὰς ἐκκλησίας «Ἅγιον Ἀντώνιον καὶ τῆς Παναγίας» ἐβεβήλωσαν.

Καλοχωροφίτης

Ἐξ οἰκίας ἔκαυσαν, τὴν δὲ ἐκκλησίαν «Ἅγιος Γεώργιος» ἐπυρπόλησαν.

Καμιλάρης

Δεκαεὶς οἰκίας ἔκαυσαν, τὴν δὲ ἐκκλησίαν «Μεταμόρφωσις» ἐπυρπόλησαν. Εἰς τὴν μάχην τῆς 28 Σεπτεμβρίου/66 εἰς Γέρογερην ἐφρονεύθη ὁ Ι. Νικολουδάκης ἐτ. 20.

Λαγολιὸ

Δεκαπέντε οἰκίας ἔκαυσαν, τὴν δὲ ἐκκλησίαν «Ἅγιος Ἰωάννης» ἐπυρπόλησαν.

Μέχρι 20 Αὐγούστου 1867

Σφαγαὶ καὶ δηλώσεις τῶν Τούρκων ἐν ταῖς ἑξ ἀνατολικωτέραις Ἐπαρχίαις τῆς Κρήτης.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΕΔΙΑΔΟΣ

Ἡ ἐπαρχία αὕτη ὡς καὶ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ δὲν ἔμειναν ἄμοιρος τῆς ἀγρίας βαρβαρότητος καὶ τῶν καταστροφῶν. Ἐκ τῶν 500 καὶ ἐπέκεινα ἐκκλησιῶν τὰς ὁποίας ἔχει, μόλις ἔμειναν δέκα ἀνέπαφοι τῶν βεβήλων χειρῶν τῶν ἀγρίων, διότι καὶ αὗται ἔκειντο εἰς ἀπόκεντρα μέρη ἢ εἰς ὑψηλὰς κορυφάς· αἱ δὲ λοιπαὶ ἐβεβηλώθησαν, διηρπάγησαν τὰ ἱερὰ σκευὴ αὐτῶν καὶ πολλὰ ἐπυρπολήθησαν. Ὀλίγιστοι τάφοι διέφυγον τὸ ἄγριον ὄμμα τῶν βαρβάρων Τούρκων· ἀλλ' ἄλλοι μὲν ἠνοίγοντο πρὸς ἐμπαιγμὸν καὶ ἐκδίκησιν, τὰ δοτᾶ διεσκορπίζοντο εἰς τοὺς δρόμους καὶ

⁹) Ἡ ἐκκλησία αὕτη ἀνακαινισθεῖσα μετὰ τὸ 1880, τιμᾶται σήμερον εἰς μνήμην Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ καὶ Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης.

τὰ πρὸ μικροῦ τεθαμμένα σώματα ἐξήγοντο, κατεφρονοῦντο πολυειδῶς καὶ παρεδίδοντο βορὰ τῶν θρονέων· ἄλλους δὲ ἤνοιγον ἐπὶ τῷ σκοπῷ μὴ ἔχουν πράγματα κεκρυμμένα. Ὅλων τῶν οἰκιῶν ἡ ξυλικὴ διηροπάγη καὶ ἐκομίσθη εἰς Ἡράκλειον. Τὰ χωρία Ἐυδᾶς, Ἀμαργιανό, Κασταμονίτσα, Ἀδδοῦ, Γωνιαῖς καὶ Κερά, ἐπυροπολήθησαν, τὰ τελευταῖα ταῦτα τρία χωρία ὡς καὶ ἡ Ἱερά Μονὴ τῆς Κεράς ἐκάησαν δύο φορές τὴν 15 Ὀκτωβρίου π. ε. καὶ τὴν 2 Ἰουνίου ε. ε. συνέλαβον οἱ Τοῦρκοι τὸν Ἐλευθέριον Φανουράκη ἀπὸ Ἐπισκοπῆν τῇ 12 Ὀκτωβρίου π. ε. μετὰ τῆς συζύγου του, καὶ δύο θυγατέρας του Γεωργ. Κούβου καὶ τὰς μὲν γυναικας ἐγύνωσαν καὶ ἠτίμασαν, τὸν δὲ ἄνδρα ἄοπλον καὶ γέροντα ἔσφαξαν ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς γυναικός του.

Τὴν 14 ἰδίου εἰσέβαλεν ὁ Τουρκικὸς στρατὸς εἰς Λαγκαῶδα. Εἰς τὸ χωρίον Ἀδδοῦ εὐρόντες οἱ Τοῦρκοι τὸν πατᾶ Σιαμάτην γέροντα χωλὸν ἔθραυσαν τὴν κεφαλὴν του διὰ λίθων, ὁμοίως τὸν γέροντα Φυσάρον ἑκατοντούτην ταυῦσαντες κατὰ γῆς ἤναψαν πυρὰν ἐπὶ τοῦ σιτήθους του καὶ ἐκάη ζῶν.

Ἐν τῷ χωρίῳ Γωνιαῖς εὐρόντες τὸν πατᾶ Γεώργιον ἔδεσαν αὐτὸν ἀπὸ τοὺς πόδας καὶ τὸν ἔσυρον εἰς τοὺς δρόμους ἕως οὗ ἀπέθανεν. Ὡσαύτως τὸν Ἐμμ. Ἀνετρανιστὸν γέροντα 80 ἐτῶν εὐρόντες ἔν τινι σπηλαίῳ ἔσφαξαν αὐτὸν ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς γηραιᾶς γυναικός του, ἀτιμασθείσης πρῶτον ἐνώπιόν του· συλλαβόντες τὸν νέον Δασκαλάκη ἄοπλον ἐτῶν 18 ἀπὸ Κράσι ἐξώρυσαν τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ἔκοψαν τὰς χεῖράς του καὶ ἔπειτα τὸν ἐφόνευσαν, ὁμοίως τὴν Κρασανὴν Μαρίαν Καντισοπούλαν λεπρὰν ἔσφαξαν εἰς Μεσκινιάν. Τὴν 13 Ὀκτωβρίου ἐν τῷ χωρίῳ Κασταμονίτσα εὐρόντες τὸν γέροντα Μακρογιώργη 100 ἐτῶν καὶ δύο ὑπεργήρους γραιῖας ἀπέσφαξαν. Ἐκ Καστελλίου τὸν Γεωργ. Τσαγκάρον, Κων. Χρειασιδᾶν καὶ Μιχαὴλ Πυρζισοχᾶν 80 - 100 ἐτῶν ἔσφαξαν ὡσαύτως.

Ὁ Ὄμηρ ἐλθὼν εἰς Καστέλλιον τὴν 15 Μαΐου συνήθροισεν ὑπὲρ τὰς 200 οἰκογενείας ἐκ Καστελλίου καὶ τῶν παρακειμένων χωρίων τὰς ὁποίας παραδοὺς εἰς τὸν στρατὸν ἐκρατοῦντο ἐπὶ δέκα ἡμέρας. Εἶναι ἀδύνατον νὰ περιγράψῃ τις, τοὺς αἰκισμούς, τὰ βασανιστήρια, τὰς ὕβρεις καὶ τὰς ἀτιμώσεις τὰς ὁποίας ὑπέστησαν τὰ ἄθῳα ταῦτα πλάσματα. Συλλαβὼν τὸν πατᾶ Ἰωάννην Καστελλιανὸν ἐβδομηκοντούτην ἔθηκον αὐτὸν ὑπὸ σκληρὰς βασάνους. Ἐκτὸς τῶν μαστιγώσεων καὶ τῶν δεσμεύσεων εἶχεν αὐτὸν 4 ἡμέρας τεταμένον ἐπὶ σταυροῦ ὡς ἀκολούθως· ἡ μὲν κόμη του ἦτον δεδεμένη διὰ σχοινίου εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ σταυροῦ διὰ νὰ μὴν κινεῖται ἡ κεφαλὴ του, ὁμοίως καὶ αἱ χεῖρες του ἦσαν δεδεμέναι διὰ σχοινίου, οἱ δὲ πόδες του μόλις ἔψαυον τὴν γῆν. Μετὰ τὴν βάσανον ταύτην ὑπέστη τὴν βάσανον τοῦ ἡλίου ἐπὶ ἄλ-

λας τόσας ημέρας, δεδεμένος ἐπὶ πάλου ἦτον ἠναγκασμένος νὰ ἐνατενί-
ζη τὸν ἥλιον ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς μέχρι τῆς δύσεώς του, διότι ξύλον ἐμ-
πεφυγμένον ἐπὶ τοῦ λόρυγγος καὶ τοῦ πώγωνος ἠνάγκαζε τὴν κεφαλὴν
του ἀκουσίως νὰ βλέπῃ πρὸς τὰ ἄνω. Ἐν τοιαύτῃ ἐλλεινῇ καταστάσει
εὐρισκόμενος ὁ Ἱερὸς ἐσπέραν νινὰ εἰσῆχθῆ ἐν τινι σκηνῇ τῶν στρα-
τιωτῶν καὶ ἐκεῖ ἐκραιήθη ὅλην τὴν νύκτα, διατί; αἰσχυρόμεθα νὰ τὸ
εἴπωμεν ἀλλ' ἕκαστος δύναται νὰ ἐνοήσῃ πόσα ὑπέστη ὁ δυστυχῆς Ἱε-
ρὸς ὑπὸ τῆς κτηνώδους ἀσιατικῆς ἀσελείας. Μετὰ ταῦτα ὁ πατὴρ Ἰ-
ωάννης ἀπήχθη εἰς Ἡράκλειον καὶ ἐκεῖθεν εἰσῆχθη εἰς Τουρκικὴν
φρεγάταν ἀγνοοῦμεν ἕκτοτε τί τὸν ἀπέκαμαν. Ἐκτὸς τοῦ Ἱερῆος καὶ
ἄλλοι πολλοὶ ἐκ Καστελλίου ὑπέστησαν πολυειδεῖς κακώσεις καὶ πρὸ
πάντων τὰ μέγιστα εἰς τὸν ἥλιον. Σημειωτέον δὲ ὅ,τι ἅπαντες οὗτοι ἦ-
σαν πιστοὶ θρασιάδες. Ὁ Ὁμὲρ ἐκτὸς τῆς ἀπανθρωπίας δὲν στερεῖται
καὶ τῶν προσόντων τῆς κτηνώδους θηλυμανίας. Ἐν Καστελλίῳ διατρί-
βων ἤρπασεν τὴν Ἑλένην Μπικοπούλαν καὶ εἶχεν αὐτὴν ἐπὶ μίαν νύκτα
εἰς τὴν σκηνὴν του. Θέλων δὲ νὰ ἐκλέξῃ τὴν ὠραιότεραν νέαν προσεποιή-
θη τὸν κονκουλέμπορον καὶ παρεκάλεσε τὰς νέας τοῦ χωρίου πρὸς συλ-
λογὴν τοῦ μεταξοσπόρου. Ἐξ αὐτῶν ὠρέχθη τὴν Μαργαρίταν Μ. Χρει-
ασιδᾶ καὶ τὴν προσεκάλεσεν εἰς τὴν σκηνὴν του, ἀλλ' ἡ νεᾶνις ἀπέρρι-
ψεν ὑπερηφάνως τὰς αἰσχρὰς προτάσεις του. Ὁ Ὁμὲρ τότε κατέφυ-
γεν εἰς τὴν δολιότητα, διέταξε τὸν διερμηνέα του καὶ ἐστεφανώθη τὴν
νέαν μετὰ τὸν γάμον ἔδωκεν διαταγὴν ἀμέσως καὶ ἐκόμισαν τὴν νέαν
εἰς Ἡράκλειον, τῆς ὁποίας ἠκολούθουν ἡ μήτηρ καὶ ἀδελφὴ τῆς, ἀλλὰ
κατὰ διαταγὴν τοῦ Στρατάρχου εἰσῆχθη μόνον τὸ θῦμα εἰς τὸ φρού-
ριον. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἡ δυστυχῆς νέα ἀντὶ τοῦ νυμφίου τὸν ὅποιον
ἐπερίμενον, εἶδε τὸν Στρατάρχη. Ὁ ἀσελγὴς ἀφοῦ ἐκόρσεεν ἐπὶ τινὰς
ἡμέρας τὰς αἰσχρὰς ἐπιθυμίας του, ἀπεδίωξε τὴν νέαν ἐπὶ τῇ προφά-
σει, ὅτι ὁ γαμβρὸς ἀνῆκεν εἰς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν. Ἡ Δροσίτσα
Πικοπούλα ἀρπαγείσα ἐνῶ ἐθέρριζε ἀπὸ τὸν Ἰσμαῆλ Μιριτζαδάκην ἀ-
πήχθη εἰς Ἡράκλειον. Ἀφοῦ ὁ ἄρπαξ ἐκορέσθη τῶν αἰσχρῶν ἐπιθυ-
μιῶν του ἀπεδίωξε τὴν νέαν μετὰ τινὰς ἡμέρας.

Ἐν Κερᾷ κατασκηνώσας ὁ τακτικὸς στρατὸς ἀπέκοπεν ὑπὲρ τὰ 200
δένδρα καρποφόρα καὶ μῆ. Τῇ 2 Ὀκτωβρίου/66 συνέλαβον τὸν Ἐμμ.
Μαράκην, Δημήτρο. καὶ Γεώργ. Παπαδάκην, Γεώργ. Καλαϊτζῆν καὶ
Δημήτρο. Μανιάτην ἀόπλους ποιμαίνοντας τὰ ποίμνιά των ἐφόνευσαν
αὐτούς, τὸν τελευταῖον ἐλιθοβόλησαν.

Λ Α Σ Ι Θ Ι Ο Ν

Οἱ κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας ταύτης ὑπέστησαν τὰς μεγαλυτέρας κατα-
στροφάς. Ἄπανα ἡ κινητὴ αὐτῶν περιουσία διηρπάγη, οἱ ναοὶ των

ὑπὲρ τοὺς 100 ἐβεβηλώθησαν καὶ ἐπυροπολήθησαν, οὐδεμία δὲ ἐκκλησία ἔμεινεν εἰς αὐτοὺς ὅπως ἐκτελεῶσι τὰ τῆς θρησκείας των, καὶ αὐτοὶ οἱ τάφοι τῶν πατέρων των δὲν ἔμειναν ἀνέπαφοι. Τὴν 21 Μαΐου/67 εἰσβαλόντες οἱ Τοῦρκοι εἰς Λασήθιον διέπραξαν τρομερὰ κακουργήματα, ἅτινα εἶναι ἀδύνατον νὰ διαγράψωμεν λεπτομερῶς.

Χωριὸν Μετόχι

Τὸ χωριὸν ἅπαν ἐπυροπολήθη καὶ κατεδαφίσθη, ὁ ναὸς του « Ἁγίου Δημητρίου » μετεσχηματίσθη εἰς ἀναγκαῖον. Τῆ 21 Μαΐου ὁ Ζαχάρ. Καλίκης γέρον ὑπὲρ τῶν 110 ἐτῶν ἐσφάγη. Ὁ Λαμπρὸς Παπαδούλης ὀγδοηκοντούτης ἐκάη ζῶν ἐντὸς τῆς οἰκίας του. Ὁ στρατὸς κατὰ τὴν ἐν τῷ χωρίῳ τοῦτο διαμονήν του ἀπέκοψε 35 καρνάς, 90 μηλέας, 300 ἀπιδέας, 50 συκαμηρέας, 60 ἀμυγδαλέας, οἱ ἀμπελωνές του ἐξεροζώθησαν ἅπαντες.

Χωριὸν Γεροτομουρι

Οὐδεμία οἰκία ἔμεινεν ἀπυρόλητος. Οἱ Τοῦρκοι θραύσαντες τὰς ἱερὰς εἰκόνας ἔκαμον πάλους καὶ ἔδεναν τοὺς ἵππους των. Τὴν 21 Μαΐου ὁ Κων. Ὁρφανὸς ἐνενηκοντούτης ἐσφάγη ἀνηλεῶς ἀφοῦ εἶδε τὴν θυγατέρα του Ἑλένην ἀτιμασθεῖσαν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του. Ὁμοίως ὁ Γεώργιος Μαθιουδάκης κεκυφὼς ἐκ τοῦ βάρους τῶν 100 ἐτῶν ἐσφάγη καὶ τὸ σῶμα του ἐξορίθη εἰς τὴν πυράν. Αἱ πλεῖσται οἰκογένειαι τοῦ χωρίου συλληφθεῖσαι ἐνῶ ἀπέφευγον τοὺς αἰμοβόρους ἐγυμνώθησαν καὶ αἱ περισσότεραι τούτων ἠτιμάσθησαν. Καὶ κατὰ τὴν εἰς τὸ χωριὸν τοῦτο διαμονήν των οἱ Τοῦρκοι ἀπέκοψαν καὶ ἔκανσαν 200 μηλέας, 30 καρνάς, 100 συκαμηρέας, καὶ 250 ἀπιδέας.

Χωριὸν Πλάτη

* Ἀπασαὶ αἱ οἰκίαι παρεδόθησαν τῷ πυρὶ ὡς καὶ αἱ ἐκκλησίαι του. Ἀνοίξαντες τοὺς τάφους τοὺς πέριξ τοῦ ναοῦ « Ἁγίου Γεωργίου » ἐξήγαγον τὸ πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν τεθαιμένον σῶμα ἱερέως τινὸς καὶ τὸ ἀνεσκολόπισαν. Τῆ 21 Μαΐου εἰσβαλόντες οἱ Τοῦρκοι ὡς τίγρεις ἐντὸς τοῦ χωρίου εἴθρον ἐν ταῖς οἰκίαις των τὸν Ἐμμαν. Ντοζόγιαν, τὸν Γεωργ. Πορτάλιον, τὴν Αἰκατερίναν Λουχούνεαν καὶ τὴν Ἑλένην Ντεζουγιοπούλαν γέροντας μὴ δυναμένους νὰ διαφύγῃσι, καὶ τοὺς μὲν ἀνδρας ἀπέσφαξαν, τῶν δὲ γυναικῶν τὰ στήθη καὶ τὴν κοιλίαν διέσχισαν. Τὴν Βασιλικὴν Πετρογοπούλαν 90 ἐτῶν παράλυτον ἀπήγαγον εἰς τὸν πασᾶν ὅστις διέταξε καὶ τὴν ἐρόνευσαν.

* Ἀπέκοψαν δὲ καὶ ἐκ τοῦ χωρίου τούτου 50 καρνάς, 150 μηλέας καὶ 200 ἀπιδέας. Τῶν ρηθέντων τριῶν χωρίων ὡς καὶ τῶν χωρίων Λαγοῦ καὶ Πινακιανὸ τὰ σπαρτὰ κατεφαγώθησαν ὀλοτελῶς, οἱ κάτοι-

και οὔτε κόκκον καρποῦ συνεκόμισαν πρὸς διατροφήν τῶν ἀπογυμνωθέντων τέκνων των.

Χωρίον Ψυχρὸ

Καὶ τὸ χωρίον τοῦτο ἐκάη ἐξ ὀλοκλήρου. Τῇ 21 Μαΐου ἡ Ζαμπία Μαρκοπούλα γραῖα 120 ἐτῶν ἐσφάγη καὶ ἐρρίφθη εἰς τὴν πυρὰν. Ἡ Μαρία Χουζουροπούλα, γραῖα φρενόληπτος ἐσφάγη ὡσαύτως, τὸ δὲ πτωμά της εὐρέθη ὀλόγυμνον. Τὴν ἀόμματον Δεσποινιὰν Κουγιάρεναν ἐννενηκοντούτιδα ἔκασαν ζῶσαν. Καὶ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἐκόπησαν ὑπὲρ τὰ 200 καρποφόρα δένδρα.

Χωρίον Μαγουλὰ

Καὶ τοῦτο ἐπυροπλήθη. Τῇ 21 Μαΐου οἱ Τοῦρκοι εὐρόντιες ἐν τῇ οἰκίᾳ του τὸν Γεώργ. Παπαδάκην τυφλὸν γέροντα τὸν ἐφόρευσαν. Ἡ Εὐφροσύνη Παπαδοπούλα ἄλαλος εὐρέθη ἐσφαγμένη καὶ γυμνή. Ἡ γραῖα Δεσποινιά Ζερβοπούλα ἐρρίφθη ζῶσα εἰς τὴν πυρὰν τῆς οἰκίας της. Ὁ τυφλὸς Κωνοί. Δραματινὸς ἐσφάγη ἐντὸς τῆς οἰκίας του. Τῇ 21 Μαΐου εὐρόντιες οἱ Τοῦρκοι εἰς τι σπήλαιον ὅπου εἶχον ἀποσυρθῆ τὸν Μιχαὴλ Καλίκην τὸν ἐτουφέκισαν. Ὑπὲρ τὰς 300 ἀπιδέας ἀπέκοψαν καὶ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ.

Χωρίον Καμινάκι

Τῇ 21 Μαΐου διαβάντιες οἱ Τοῦρκοι ἐκ τοῦ χωρίου τούτου εὐρον ἐν τῇ οἰκίᾳ του, τὸν Κ. Στρατάκην μετὰ τῆς συζύγου του γέροντας παρὰλύτους, ἀδυνάτους, νὰ βαδίσωσι καὶ μὴ γινώσκοντας τί συνέβαιναν. Τούτους ἰδόντες ἐγύμνωσαν αὐτοὺς καὶ ἔθηκαν τὸν γέροντα ἐπὶ τῆς γυναικὸς του εἶτα τοὺς ἔδεσαν διὰ σχοινίου καὶ εὐρόντιες ἀσκὸν ἐλαίου περιετύλιξαν αὐτοὺς καὶ ἔθηκαν πῦρ, οἱ δυστυχεῖς ἐκάησαν ζῶντες. Ἴδον οἱ Νέρωνες τοῦ ἸΘ' αἰῶνος. Ὁμοίως εὐρόντιες τὴν γραῖαν ἀόμματον Μαρίαν Μάρκεναν ἔσφαξαν αὐτήν. Τῇ 29 συλλαβόντιες εἰς Λιμνιάκαρον τὴν Πελαγίαν Γουνάλη ἠτίμασαν αἰσχυρῶς αὐτήν καὶ ἔπειτα τὴν ἐκρήμμισαν ἀπὸ τινα κρημνόν. Ταύτην τὴν ἡμέραν παρεδόθη τὸ χωρίον εἰς τὸ πῦρ. Ἐδενδροτόμησαν δὲ ὑπὲρ τὰ 200 καρποφόρα δένδρα.

Χωρίον Ἀβρακόντιες

Τὴν 21 Μαΐου οἱ Τοῦρκοι καταφθάσαντιες ἐνταῦθα τοὺς ὑπεργήρους Γεώργ. Πελιπασάκην καὶ Ζαχ. Μαθιονδάκην ἀπέσφαξαν. Τῇ 29 ἴδιου εὐρόντιες εἰς Λιμνιάκαρον τὸν γέροντα Μιχαὴλ Καλίκην ἑκατοντούτην μετὰ τῆς συζύγου του γυμνώσαντιες τοὺς ἔδεσαν καὶ εὐρόντιες εἰκόνας ἐν τινι σπηλαίῳ τοὺς ἔκασαν μὲ ταύτας ἐν τῇ αὐτῇ θέσει συλ-

λαβόντες τὴν ἐξηκονταετῆ Πελαγίαν Πεντάρην τὴν ἠτίμασαν προῶτον, ἔπειτα τὴν ἐρόνευσαν. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἐρόνευσαν χοίρους τοὺς ὁποίους ἐνέδυσαν μὲ φελώνια καὶ ἐπιτραχήλια καὶ ἔβαλαν πλησίον των τὸ ἅγιον ποτήριον καὶ τὸ ἱερόν Εὐαγγέλιον. Τῇ 29 ἰδίου μηνὸς ἐπυροπολήθη καὶ τὸ χωρίον τοῦτο.

Χωρίον Ἅγιος Γεώργιος καὶ Κουδουμαλιαρὰ

Τῇ 21 Μαΐου τὸ ἱπικὸν τοῦ ἐχθροῦ τρέχον διὰ τὰ καταλάβῃ τὴν Μονὴν τῆς Κρουσταλλένιας διῆλθεν ἐκ τοῦ χωρίου τούτου καὶ ὡς τίγρεις ἐπέπεσον κατὰ τῶν ἀδυνάτων πλασιμάτων. Ἐρόνευσαν τὸν ὀδοηκοντούτην Ἄντων. Ταμιώλην τυφλὸν καθήμενον ἐντὸς τῆς οἰκίας του, ὁμοίως τὸς Γεωργ. Ροδίτην 70 ἐτῶν ἀφοῦ ἠτίμασαν ἐνώπιόν του τὴν θυγατέρα του, ἣτις ἔκτοτε περιφέρεται τρελλή. Ἐσφαξαν τὸν Γεωργ. Πελιβάκην 90 ἐτῶν. Τὴν τυφλὴν γοῦραν Ἑλένην Κασάπην ἔκανσαν ζῶσαν ἐντὸς τῆς οἰκίας της. Τὸν Γεώργ. Γωνιωτάκην τυφλὸν καὶ χωλὸν, τὸν Γεωργ. Σιβακιάκην καὶ Ἰωάν. Τσουκάκην γέροντες 100 ἐτῶν καὶ ἐπέκεινα ἔσφαξαν. Τῇ 29 παρεδόθη τὸ χωρίον εἰς τὸ πῦρ. Τῇ 7 Ἰουνίου τὸ τριετὲς παιδίον τοῦ Ζαχάρ. Διασάκη καὶ τὸ πενταετὲς θυγάτριον τοῦ Ἐμμ. Ταμιώλη τοῦ φονευθέντος κατὰ τὴν ἐν Λαπάθῳ μάχην τῇ 21 Ἰουνίου ἐφονεύθησαν.

Τὸ θηλάζον βρέφος τοῦ Ἐμμ. Πελιπασάκη ἐγκυατηγρῆν ὑπὸ τῆς διωκομένης μητρὸς του εὐρέθη ἐσφαγμένον. Ὁ ὑπέρογρος Ἐμμ. Παπαδάκης ἐσφάγη.

Χωρίον Ἅγιος Κωνσταντῖνος

Τῇ 29 Μαΐου ἐπυροπολήθη τὸ χωρίον. Ὁ πατὴρ Ἰωάννης Σακελάρης, ὁ Ἀντώνιος Σακελάρης, ὁ Κ. Μύτης, ὁ Γ. Βλάσης καὶ Ι. Λοντῆς γέροντες ἀπὸ 90—100 ἐτῶν μὴ δυνάμενοι νὰ διαφύγῳσι τὸν κίνδυνον ἐσφάγησαν ἅπαντες ἐκτὸς τοῦ χωρίου. Ταύτην τὴν ἡμέραν ἐπυροπολήθη καὶ ἡ Μονὴ Κρουσταλλένιας καὶ σήμερον εἶναι σωρὸς ἔρειπίων.

Χωρίον Μέσα Λασιθί

Τὴν 30 Μαΐου ἔκανσαν τὸ χωρίον. Ὁ Μιχαὴλ Βενέρης καὶ ἡ Παπαμιχελίνα ἀδυνατοῦντες ἐκ τοῦ γήρατος νὰ διαφύγῳσι τὴν δολοφόνον μάχαιραν τοῦ βαρβάρου ἐσφάγησαν ἐλεεινῶς.

Χωρίον Μαρμακέτο, Φαρσάρο καὶ Τζερμιάδο

Ταῦτα ἐπυροπολήθησαν τὴν 30 Μαΐου ἐξ ὀλοκλήρου καὶ κατεδαφίσθησαν. Ἐκ τοῦ τελευταίου χωρίου ὁ Γεωργ. Χαρκιαδάκης, Ματθ. Δημητρόπουλος, Ἐμμ. Θεοδοράκης καὶ Ἐμμ. Γιαπιτζῆς γέροντες καὶ τυφλοὶ μείναντες ἐντὸς τοῦ χωρίου ἐφονεύθησαν ἀπανθρωπότετα. Ἐ-

σφαξαν ὁμοίως τὴν γρὰ Καλὴ Χαρκιάδεναν ἑκατὸν ἐτῶν, τὴν Παπαδιὰ Παπαγιαννιοῦ τῆς αὐτῆς ἡλικίας μὲ τὴν πρώτην ἔκανσαν ζῶσαν ἐντὸς τῆς οἰκίας τῆς. Ἔκανσαν ὁμοίως ζῶσαν τὴν ἀόμματον θυγατέρα τοῦ Γεωργ. Παπακωνσταντίνου. Ἔσφαξαν προσεῖτι τὸ πενταετὲς παιδίον τοῦ Κ. Τσαμάντουρα. Ἐδενδροτόμησαν καὶ ἔκανσαν κάρπιμα δένδρα τοῦ χωρίου τούτου 1500.

Χωρίον Λαγοῦ καὶ Πινακιανὸ

Τὴν 30 Μαΐου ἐκάησαν καὶ κατεδαφίσθησαν ἐξ ὀλοκλήρου τὰ χωρία ταῦτα.

Ἔσφαξαν τὸν Γεώργ. Τσιλεγκίρην ἑκατονταετῆ καὶ τὴν Αἰκατερίναν Γιασάδεναν 90 ἐτῶν.

Κατὰ τὴν ἐν τοῖς χωρίοις τούτοις διαμονὴν τοῦ ὁ Τουρκ. στρατοῦ κατέκοψε καὶ κατέστρεψεν ὑπὲρ τὰ 1800 κάρπιμα δένδρα. Τῇ 30 Μαΐου ἡ νεόδμητος ἱερὰ Μονὴ τοῦ Βιδιανοῦ ἐπυροπολήθη καὶ ἀπετεφρώθη. Τῇ 5 Ἰουνίου ὁ τουρκικὸς στρατὸς διαβαίνων ἀπὸ Ποιάμους ἐληλάτησε τὸ χωρίον, διήρπασε καὶ κατέστρεψε τοὺς ναοὺς καὶ εὐρῶν μίαν μόνην γραῖαν τὴν γρὰ Μαρίναν ἔσφαξαν αὐτήν.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΕΡΑΜΒΕΛΛΟΥ

Τῇ 5 Ἰουνίου 10 χιλ. Τουρκικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὸν Ρεσίτην καὶ τὸν Σαρχὸς Ἀλῆ Πασᾶν εἰσῆλασεν εἰς Μιραμβέλλον διὰ δύο διαφόρων ὁδῶν ἀπὸ Ποιάμους¹⁰ καὶ Καλαρίτην. Αἱ οἰκογένειαι ἔντρομοι ἐκ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἐχθροῦ γενόμεναι εἶχον καταφύγει εἰς τὰς ὑψηλοτέρας κορυφὰς τῶν ὄρεων. Οἱ πασάδες κατέφυγον εἰς τὴν συνήθη των δολιότητα καὶ προσεκάλεσαν τοὺς κατοίκους νὰ καταβιβάσωσι τὰς οἰκογενείας των εἰς τὰ χωρία ὑποσχόμενοι τὴν ἀσφάλειαν ζωῆς, τιμῆς καὶ περιουσίας καὶ ἀπειλοῦντες ἐν περιπτώσει παρακοῆς ὅτι θέλουσιν πυροπολεῖν τὰ χωρία των καὶ ὅτι ὁ στρατὸς θὰ περιέλθῃ εἰς τὰ βουνὰ παραδίδων εἰς τὸ πῦρ καὶ τὸν σίδηρον πᾶν τὸ προστιχόν, συγχρόνως δὲ διετάττοντο νὰ φέρωσι καὶ τὰ πράγματά των εἰς τὰ χωρία ἐπὶ τῇ ἀπειλῇ ὅτι ὅσα ἤθελον εὐρεθῆν ἐκτὸς τοῦ χωρίου ἤθελον διηρπασθῆν. Οἱ δυναστεῖς πεισθέντες εἰς τὰς ψευδεῖς καὶ δολίας ὑποσχέσεις κατήρχοντο εἰς τὰ χωρία φέροντες μεθ' ἑαυτῶν πᾶν ὅτι εἶχον ἄλλ' ὅτι προσήγγιζον εἰς τὰ χωρία των οἱ ἐξευγενισμένοι καὶ τίμιοι πασάδες ἐπελάθοντο τῶν ὑποσχέσεών των, ἔδωκαν διαταγὴν εἰς τὸν στρατὸν νὰ διαρπάσῃ

¹⁰) Θὰ πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ τοῦ χωρίου Ποιάμους τῆς Ἐπαρχίας Λασιθίου.

τοὺς καταβαίνοντας· εὐθὺς δὲ οὗτος ἐπέπεσε κατὰ τῶν δυστυχῶν κατοίκων καὶ τὰ ὅσα ἔπραξαν εἶναι γὰ ἐκτεθῶσι λεπτομερῶς. Ζῶα φορητὰ μετὰ τοῦ φορτίου ἐγένοντο ἄφαντα, γυναῖκες, παιδιὰ, γέροντες, νέοι καὶ πάσης ἡλικίας ἄνθρωποι ἐγυμνώθησαν καὶ ὅτε ἔφθασαν εἰς τὰς οἰκίας των δὲν ἔφεραν ἄλλο τι, εἰμὶ ὅσα ἐφόρουν. Πολλῶν δὲ καὶ αὐτὰ τὰ φορέματα ἀφηρέθησαν καὶ ἐπέστρεφον γυμνοὶ οὐκάδε. Αἱ ἀτιμώσεις, οἱ αἰκισμοί, αἱ ὕβρεις καὶ τὰ τοιαῦτα δὲν περιγράφονται. Μετὰ τὴν ἀπογύμνωσιν τῶν οἰκογενειῶν ὁ στρατὸς περιῆλθε πάντα τὰ μέρη εἰς τὰ ὅποια εὐρίσκοντο αἱ οἰκογένειαι, οὐδεμία δὲ, οὐδὲν σπῆλαιον, οὐδὲ κλαδίον ἔμεινεν ἀνερεύνητον, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ σπλάγχνα τῆς γῆς εἰς τὰ ὅποια πολλοὶ ἐνεπιστεύθησαν τὰ πολυτιμώτερά των πράγματα δὲν διέλαθον τὸ ἄγριον ὄμμα τῶν βαρβάρων· τὰ πάντα ἀνεκαλύπτοντο καὶ διηροπάζοντο· ὅσα δὲ ἦσαν εὐτελεῖ ἢ δυσμετακόμιστα καὶ δὲν ἤξιζον τὸν κόπον τῆς μεταφορᾶς παρεδίδοντο εἰς τὸ πῦρ. Ἄλλὰ δὲν ἔμελλον οἱ κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας ταύτης γὰ ὑποστοῦν μόνον τὴν γύμνωσιν· μετὰ ταύτην, εἶποντο τὰ βασανιστήρια· αἱ δεσμεύσεις, αἱ μαστιγώσεις, οἱ ἡλιασμοί, οἱ σταυροὶ ὑπερπλέονασαν.

Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ ὀλίγοι ἔμειναν ἀμέτοχοι τῶν βασάνων ἐξ ὧν ἀναφέρομεν τινάς. Μέρους τοῦ στρατοῦ εἶχε κατασκηνώσει εἰς τὴν κορυφὴν Ἐνάβλοχον ἄνωθεν τοῦ χωρίου Βραχασίου, ἐπειδὴ δὲ εἰς τὸ μέρος τοῦτο, δὲν ὑπάρχει ὕδωρ, οἱ δυστυχεῖς Βραχασιώται ἄνδρες γυναῖκες καὶ παιδιὰ ἠναγκάζοντο γὰ ποτίζουσαν τὸν στρατὸν φέροντες ἐπὶ τῶν ὤμων ὕδωρ ἡμέραν καὶ νύκτα εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ βουνοῦ, ἢ γάβδος ἠκολούθει ὡς ζῶα τοὺς ὑδροφόρους καὶ ἀλλοίμονον εἰς ἐκείνον, ὅστις δὲν ἔσπευδε ταχέως. Οἱ στρατιῶται καταβαίνοντες εἰς τὸ χωρίον διήροπαζον πᾶν ὅ,τι εὕρισκον καὶ ἐγύμνον τοὺς κατοίκους, ἀνέτρεψαν τὰς ἀγίας Τραπεζὰς τῶν ἐκκλησιῶν θραύσαντες τὰς ἀγίας εἰκόνας καὶ διασκορπίσαντες αὐτὰς εἰς τεμάχια εἰς τοὺς δρόμους. Τὴν 10 Ἰουνίου ἔσφαξαν ὡς ἄρνιον τὸν ἑκατονταετῆ Ἐμμ. Πλατύν· τὸν Ἰωαν. Χατζῆ Νικολάου καὶ τὸν Ἰωαν. Λιατσάκην ἀπὸ τὸ Νεοχώριον¹¹ ἔθηκαν εἰς σκληρὰ βασανιστήρια μὲ τοὺς ἀνηλεεῖς ραβδισμούς, εἶχον αὐτοὺς ἐπὶ μίαν ἐβδομάδα τεταμένους κατὰ γῆς καὶ ἡλιαζομένους, μετὰ ταῦτα τοὺς ἐκρέμασαν ἀπὸ τοὺς πόδας καὶ ἔδεσαν λίθους ἐκ τῆς κόμης των, τὸν πρῶτον ἔφερον τέλος εἰς τὴν ἀγχόνην ἀλλ' ἐνῶ ἀπηγγονίζετο ἐδόθη διαταγὴ γὰ ἐμποδισθῆ ἢ ἐκτέλεισις τῆς καταδίκης, τὸ σχοινίον ἀφῆθη τότε καὶ ὁ δυστυχὴς ἔπεσε λυποθυμημένος κατὰ γῆς, οἱ εὐσπλαχνοὶ ὁμως Τοῦρκοι διὰ γὰ τὸν ἐπαναφέρωσι εἰς τὰς αἰσθήσεις του ἔδεσαν

¹¹⁾ Ἐτέρᾳ ὀνομασίᾳ τοῦ χωρίου Καινούργιο Χωριό, μετονομασθέντος εἶτα εἰς Νεάπολιν.

αὐτὸν ἐκ τῶν ποδῶν καὶ σύροντες ἔφερον καὶ ἔρριψαν αὐτὸν εἰς τὴν οἰκίαν του.

Καὶ δὲν ἀπέθανε μὲν, ἀλλ' εἰσέτι πάσχει ἐκ τῶν μολώπων. Καὶ ἐν τῷ Νεοχωρίῳ ἐκκλησίαι ὑπέστησαν ὅσα ὁ Τουρκικὸς φανατισμὸς δύναται νὰ ἐπινοήσῃ ἐξαιρουμένον τοῦ πυρός. Τὸ αὐτὸ ἔπαθε καὶ ἡ Ἱερά Μονὴ τῶν Κρημασιῶν, τρεῖς ἐκκλησίαι ἐν τῷ χωρίῳ Βρύσαις καὶ τέσσαρες ἐν Χουμεργιάκῳ. Τῇ 7 Ἰουνίου ἐφόνευσαν ἐν Βρύσαις τὸν χρηστὸν νέον Ἐμμ. Βελονάκην διότι δὲν ἔσπευσε δρομαίως νὰ προμηθεύσῃ ἄσκους εἰς τὸν ἀπληστον ὀθωμανὸν νὰ πάρῃ ἔλαιον. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐκρεοῦργησαν τὸν Ἰωάννην Τσένιον. Τὸν Χατζῆ Ἀντώνιον, Ἰωάννην Σπανάκην, Ἰωαν. Δελίδην, Τζανῆν Ροῦσσοῦ καὶ Κωνστ. Γραμματικὰκην ἐκ τοῦ χωρίου Βρύσαις καὶ τοὺς ἀδελφοὺς Ἐμμαν. καὶ Νικολ. Μπορελάκην ἀπὸ Χουμεριάκον δεσμεύσαντες οἱ Τυρκοὶ καὶ ἔχοντες αὐτοὺς φορτωμένους μὲ βαρεῖς λίθους τοὺς περιέφερον ἀπὸ χωρίον εἰς χωρίον. Ἄμα δὲ ἤθελον φθάσει εἰς ἕκαστον χωρίον ἐλάμβανον 100 ραβδισμοὺς καὶ ἔπειτα εἰτίθεντο εἰς τὸν ἥλιον ἐνατενίζοντες αὐτὸν ἀναγκαστικῶς ὅλη τὴν ἡμέραν· ἀφοῦ περιῆλθον δέκα χωρῖα ἀπέλυσαν αὐτοὺς εἰς ἐλεινὴν καὶ ἀθλίαν κατάστασιν ὄντας· ἐκράτησαν ὁμῶς μεθ' ἑαυτῶν τὸν Χατζῆ Ἀντώνην, ὅστις μὴ δυνάμενος πλέον ἐκ τῶν βασάνων νὰ κινηθῆ ἀπηγγονίσθη εἰς Λάπαθον μετὰ τὴν ἐκεῖσε μάχην τῆς 21 Ἰουνίου. Ὁ Γεωργ. Ζερβὸς ἀπὸ Καρύδι ἀπέθανεν ὑπὸ τὴν μάστιγα. Ὁ Κ. Ἀγραουτάκης ἀπὸ Ἐλοῦντα ἐκτὸς τῶν ραβδισμῶν καὶ ἡλιασμῶν ἔδεομεύθη τόσον σφικτὰ ὥστε διεῖρήχθη τὸ στήθος του. Σημειωτέον δέ, ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν δύο τούτων χωρίων οὐδεὶς ἔμεινεν ἀμαστίγωτος καὶ τοῦτο διὰ τῆς καλῆς συστάσεως τῶν γειτόνων τῶν Σπιναλογικιωτῶν Τούρκων. Ὁ Δημήτρ. Μηλιὸς ἀπὸ Χουμεριάκο ἔλαβεν 900 ραβδισμοὺς ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν διὰ νὰ δώσῃ τὸ ὄπλον του, δὲν τὸ ἔδωκεν ὁμῶς.

Τὴν 8 Ἰουνίου τρεῖς χιλιάδες Τουρκικὸς στρατὸς διετάχθη νὰ καταλάβῃ τὴν κώμη Κριτσᾶ καὶ ἐκίνησε πρὸς ταύτην διὰ δύο διαφόρων ὁδῶν ἀπὰ Λακόνια καὶ Τάμπες θύων ἀπολλύων καὶ καταστρέφων πάντα τὰ καθ' ὁδὸν ἀπαντῶμενα μετόχια καὶ βεβηλώνων τὰς ἀπαντωμένας ἐκκλησίας. Εἰς Λακόνια καταβεβηλώσαντες τὸν ναὸν τῆς «Ἁγίας Τριάδος» εὐρέθη μετὰ ταῦτα τὸ ἅγιον ποιτήριον πλήρες οὔρου. Φθάσας εἰς Κριτσᾶ ὁ εὐρωπαϊστὴ δῆθεν ἐξευγενισμένος στρατὸς ἐξέδωκε τὴν αὐτὴν διαταγὴν περὶ τῆς καθόδου τῶν οἰκογενειῶν δυστυχῶς καὶ οἱ οἱ ἐπέισθησαν, ἀλλ' ὑπέστησαν τὴν αὐτὴν τύχην τῶν συνεπαρχιωτῶν τῶν Μεραμβελιωτῶν. Ἐνῶ αἱ δυστυχεῖς οἰκογένειαι ἀπεργυμνοῦντο, αἱ πλεῖστοι αὐτῶν ἠμιμάζοντο αἰσχροῶς, καὶ ἂν ἡ αἰδῶς δὲν ἐμπόδιζεν ἡμᾶς ἠθέλομεν ἀναφέρει αἰσχροουργίας τὰς ὁποίας ἤθελον αἰσχύ-

νεοθαι νὰ ἀναγνώσῃ τις. Καὶ αὐταὶ αἱ ἑκατοντούτιδες γραφαὶ δὲν ἔμεινον ἄμοιροι τῆς κτηνώδους βαρβαρικῆς ἀσελείας.

Τρεῖς ναοὶ τοῦ χωρίου καὶ ἡ πλησίον κειμένη Ἱερὰ Μονὴ τοῦ Θεολόγου ἐβεβηλώθησαν, αἱ ἱερὰ εἰκόνες κατεπυροβολήθησαν καὶ τὰ σκεύη αὐτῶν ἄλλα κατεσυνιρίφθησαν καὶ ἐρρίφθησαν εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ ἄλλα διηροπάγησαν. Ἦνοιξαν πάντας τοὺς τάφους καὶ ἐπειδὴ δὲν εὔρισκον ἐν αὐτοῖς λείαν διεσκόρπιζον τὰ ὄσα εἰς τοὺς δρόμους. Ἄνδρες ὑπὲρ τοὺς 100 ὑπέστησαν διαφόρους βασάνους, ραβδισμοὺς ἀνηλεεῖς, σταυρώσεις, δεσμεύσεις, ἠλιασμοὺς καὶ τὰ παρόμοια. Ἐξ αὐτῶν ὅμως ὁ γηραιὸς Ἰωάννης Ἀλεξάκης καὶ ὁ Μοναχὸς Νικόδημος ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ Θεολόγου καθυπεβλήθησαν εἰς μαρτυρικὰ ὄντως βασανητήρια. Ἐκτὸς τῶν ἀπεινῶν μαστιγώσεων, τῶν σταυρώσεων καὶ τῶν ἠλιασμῶν ἐπὶ ὀλοκλήρους ἡμέρας, ἐδέθησαν ἡμέραν τινὰ ἐν ἐλεεινῇ καταστάσει ὄντες ἐκ τῶν βασάνων ἀπὸ τὰς μασχάλας καὶ τὸν ἕναν μηρὸν καὶ ἐκρεμάσθησαν εἰς δένδρον, εἰς σιραιιώτης ἀνέβαιναν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν καὶ ἐκάθιζεν εἰς τοὺς ὤμους τῶν θυμάτων, ἕτεροι δὲ δέροντες κατὰ δεσμίδας τὴν κόμην διὰ σπάγου ἀπέσπων αὐτήν, ἐνῶ δὲ οὗτοι ἐκ τῶν ἀνυποφέρτων βασάνων ἐλιποθύμουν οἱ εὐσπλαχνοὶ στρατιῶται κεντοῦντες μὲ βελόνας τὴν ρίνα καὶ τὰ ὠτὰ των ἐπανέφερον αὐτοὺς εἰς τὰς αἰσθήσεις των, ἐν τοιαύτῃ καταστάσει ἔμειναν ἐπὶ δέκα ὀλοκλήρους ὥρας. Καθ' ὄλον τὸ διάστημα τοῦτο ὁ τύραννος καὶ αἰμοχαρὴς πασᾶς καθήμενος ἐνώπιον τῶν θυμάτων του προσέφερεν εἰς αὐτοὺς ἀμοιβὰς νὰ τῷ ὁμολογήσωσι ποῦ κρύπτονται πράγματα. Ἐνῶ ταῦτα συνέβαινον ἡ γυνὴ τοῦ Ἰωάννου Ἀλεξάκη μετὰ τοῦ δεκαετοῦς υἱοῦ του προσῆλθον τῷ τυράννῳ καὶ προσέπεσον εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ μετὰ θερμῶν δακρῶν παρακαλοῦντες αὐτὸν νὰ ἐλευθερώσῃ τὸν βασανιζόμενον. Ἀλλὰ τὸ θηρίον ἀντὶ νὰ καμφθῇ εἰς τὰ δάκρυα τῆς δυστυχῆς γυναικὸς καὶ τοῦ παιδίου διέταξε καὶ ἐμαστίγωσαν ἀνηλεῶς ἀφοῦ παρήλθον αἱ δέκα ὥραι ἐλύθησαν καὶ ἔπεσον ἡμιθανεῖς κατὰ γῆς· καὶ ὁ μὲν μοναχὸς ἀπελύθη, ὁ δὲ ἕτερος ἐκρατήθη δέσμιος καὶ περιῆλθε καὶ εἰς ἄλλα χωρία καταβασανιζόμενος, ἕως οἷον ὁ τύραννος κορέσας τὴν θηριωδίαν του ἀπέλυσε αὐτόν. Τὰ αὐτὰ σχεδὸν ὑπέστη καὶ ὁ Σταμάτιος Σφακιανὸς μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὸν περιέφερον εἰς τὰ χωρία γυμνὸν καὶ ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ βαδίξῃ ἐφόρτωνον αὐτὸν εἰς ζῶον, ἐπὶ τέλους δὲν γνωρίζομεν θετικῶς τί τὸν ἀπέκαμον, ἄλλοι λέγουσι, ὅτι τὸν ἔρριψαν εἰς τὴν θάλασσαν, ἕτεροι, ὅτι τὸν ἀπηγχόνισαν καὶ ἄλλοι ὅτι τὸν μετέφερον εἰς τὰς φυλακὰς τῶν Χανίων. Τὰ ἴδια ὑπέφεραν καὶ οἱ ὑπέργηροι Ἐμμ. Δραντᾶς καὶ Νικόλ. Πάγκαλος ὧν τὰ πτώματα μετὰ ταῦτα εὐρέθησαν εἰς τὰ παράλια. Τὴν 14 Ἰουνίου ὁ ἐνενηνηκοντούτης Ἰωάννης Κυρούλης ἐνῶ μετέβαιεν εἰς τὸν ἀγρὸν του ἐγύμνω-

σαν αὐτὸν καὶ ἔπειτα ἔσφαξαν. Ὅμοίως ἔσφαξαν τὸν γέροντα Μιχ Πόθον μετὰ τοῦ υἱοῦ του Ἐμμανουήλ ἀμφοτέροισι λεπρούς, ἔσφαξαν ὁμοίως τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν τὴν Χριστομυελίναν, τὴν γὰρ Ἄνθοῦσαν καὶ τὴν Ἀλεξομανώλεναν ἀπάσας γραιάς καὶ τυφλάς μὴ δυναμένας ἐκ τοῦ γήρατος γὰρ κινηθῶσι.

Καὶ οἱ κάτοικοι τοῦ Καλοῦ Χωρίου ὑπέφεραν τὰ ἴδια ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ὅτε μέρος τοῦ ἐν Κριτοῦ στρατοῦ ἦλθεν εἰς τὸ χωρίον τοῦτο δὲν εὗρεν ἄλλας εἰμὴ δύο γραιάς τὴν Μαρίαν Βασίλεναν καὶ Καλὴν Κοζυροπούλαν μὲ ταύτας ἐξεδικήθη ὁ ἀσελγῆς στρατός, τὶ ὑπέφερον, ἕκαστος δύνатаι γὰρ ἐνοήση. Τοῦτο μόνον λέγομεν, ὅτι δύο μῆνας ἤδη εὐρίσκονται κλινῆρεις καὶ ἄδηλον ἂν θεραπευθῶσιν.

Τῇ 5 Αὐγ. Ἱεραπεριῖται Τούρκοι ἐλθόντες ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἐξήτησαν ἀπὸ τὸν Νικόλαον Κουπαράκη οἶνον καὶ ἐπειδὴ οὗτος δὲν εἶχε γὰρ τοῖς προσφέρειν ἐξώρυσαν τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ἔκοψαν τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας του, τὸ δὲ λοιπὸν σῶμα ἔκοψαν εἰς τέσσαρα μέρη καὶ τὰ ἐκρέμασαν εἰς τὰ δένδρα. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὁ γηραιὸς Θεόδωρος καὶ ὁ Ἐμμανουήλ ἐκ τοῦ χωρίου Κεντρὶ εὐρεθέντες κατὰ τύχην ἐν τῷ ρηθέντι χωρίῳ καὶ πωλοῦντες πῆλινα ἄγγεῖα ἐκρεουργήθησαν.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΡΙΖΟΥ

Μετὰ τὴν εἰς Ψαρὴν Φοράδαν ἀποβίβασιν τῶν ὑπὸ τὸν Ἄντ. Μίτσον ἐθελοντῶν οἱ Τούρκοι εἰσέβαλον καὶ εἰς τὴν ἐπαρχίαν ταύτην. Αἱ ἀρπαγαὶ καὶ καταστροφαὶ εἶναι ἄνωτεροι πάσης περιγραφῆς. Τοῦτο μόνον λέγομεν ὅτι εἰς τὴν ἐπαρχίαν ταύτην δὲν ὑπάρχουν σήμερον δέκα φορτηγὰ ζῶα, οὔτε ἄλλα τόσα ζεύγη βοῶν ἀροτήρων τὰ ποιμνία αὐτῶν ἅπαντα ἠρπάγησαν, ὅλοι οἱ κάτοικοι ἀπεγυμνώθησαν, οἱ καρποὶ των ἄλλοι μὲν ἠρπάγησαν, ἄλλοι δὲ ἐπυροπολήθησαν, τὰ ἔλμια ὅσα δὲν ἠδύναντο γὰρ μεταφερθῶσιν εἰς Ἡράκλειον ἐχύνοντο εἰς τοὺς δρόμους.

Μετὰ τὴν ἐν Λαπάθῳ μάχην τῆς 21 Ἰουνίου οἱ Τούρκοι ἐπέπεσον ὡς ἄγριοι λύκοι κατὰ τῶν εἰς τὰ πλησίον ὄρη διεσπαρμένων οἰκογενειῶν καὶ ἄλλαι μὲν ἐξ αὐτῶν ἐγυμνοῦντο, ἄλλων δὲ τὰ βοσκήν ἀρπαζόμενα ἀπὸ τὰς μητροικὰς ἀγκάλας ἐφρονεύοντο καὶ ἄλλαι παρεδίδοντο εἰς τὴν ἀτιμίαν. Δύο νεάνιδες ἐκ τοῦ χωρίου Σύμης ἢ Μαρία Μ. Πανακάκη καὶ ἡ Ἐργίνα Τσαγκατοπούλα διωκόμεναι ἀπὸ τοὺς βαρβάρους τούρκους στρατιωτὰς ἐκρινθήθησαν ἀπὸ τὸν κρημνὸν «Γκῆπον» προτιμήσασαι τὸν θάνατον τῆς αἰσχρᾶς ἀτιμίας.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Τοῦρκων εὐρέθησαν εἰς Λάπαθον καὶ τὰ παρακείμενα μέρη ὑπὲρ τὰ 50 βρόφη ἀπὸ τριῶν ἐτῶν καὶ κατωτέρω, ἄλλα μὲν σφαγμένα, ἄλλα δὲ φρονευμένα καὶ ἄλλα κρεουρρημένα. Ἄρου οἱ ἄγριοι ἐκόρυσαν τὰς αἰσχρὰς καὶ αἰμοχαρεῖς ἐπιθυμίας των εἰς τὰ ὄρη ὥρμησαν εἰς τὰ χωρία «Ἐπάνω καὶ Κάτω Σύμη» ἅτινα ἐπυρπόλησαν καὶ κατεδάρισαν ἐξ ὀλοκλήρου ἀφήσαντες 400 οἰκογενεῖας ἀπέγους, 10 ναοὶ ἀπετεφρώθησαν, ἤνοιξαν τὸν τάφον τοῦ πρὸς ἕξ ἐτῶν τεθνεῶτος ἀρχαίου Τουρκοφάγου Χατζῆ Ἀναγνώστου Συμμιανοῦ καὶ ἐξαγαγόντες τὰ ὅσα αὐτοῦ τὰ κατεσύντριψαν εἰς τεμάχια ἐκδικούμενοι κατ' αὐτῶν, ἀροῦ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκδικηθῶσιν αὐτὸν ζῶντα. Ἐξήγαγον πρὸς τοῦτοις τὸ σῶμα τῆς πρὸ 7 ἡμερῶν θανούσης Αἰκατερίνης Ζισωσπούλας περιεφρόνησαν αὐτὸ πολνειδῶς καὶ εἶτα ἀπέκοψαν τὴν κεφαλὴν του τὴν ὁποίαν ἐκύλουν εἰς τοὺς δρόμους. Ἔσφαξαν τὸν Γερομυλωνᾶ καὶ Ἐμμ. Δροσάτιον γέροντας ὑπὲρ τῶν 110 ἐτῶν. Τὸν παλᾶ Δημήτριον ἀπὸ Καστέλλι Πεδιάδος εὐρεθέντας κατὰ τύχην ἐκεῖ ἀτιμάσαντες αἰσχρῶς ἀπεκεφάλισαν.

Τὸν Ἀντώνιον Ρινάκην γέροντα τυφλὸν ἀπέσφαξαν ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τῆς οἰκίας του. Τὸ αὐτὸ ἔπαθεν καὶ ὁ Βασίλ. Καψάλης καὶ ὁ Ἐμμ. Γιουργακάκης καὶ Κωνστ. Χριστοδουλάκης προσκληθέντες καὶ ἐξετασθέντες ἀπὸ τὸν Πασᾶ ἐφρονεύθησαν ἐνῶ ἀπήρχοντο εἰς τὰ ἴδια. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν 22 Ἰουνίου ἐπυρπόλησαν καὶ τὸ χωρίον «Συκολόγους» μετὰ τῶν τεσσάρων ἐκκλησιῶν του. Ἐντὸς τοῦ χωρίου εὐρέθησαν ἡ Ἐλένη Πουζοπούλα τὴν ὁποίαν ἐξόριζαν ζῶσαν ἐπὶ τῆς πυρᾶς τῆς οἰκίας της. Ἡ Μαρία Παπαδογιαννάκη ἐξηκοντιότης ἐξεψύχησεν ὑποκάτω τῶν ἀσελγεσιτίων στρατιωτῶν. Ἡ γοὰ Χριστίνα ἀτιμασθεῖσα ἐφρονεύθη διὰ τῆς λόγξης. Ὁ Χατζῆ Ἀναγνώστης ἐβδομηκοντούτης ἐλιθοβολήθη.

Τὴν 23 Ἰουνίου ἐληλατήθη τὸ χωρίον «Καλάμι» καὶ οἱ ἕξ ναοὶ αὐτοῦ ἐβεβηλώθησαν καὶ διηρπάγησαν ἀνατρέψαντες τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν τοῦ ναοῦ «Ἁγίου Θεοδώρου» ἐλόπισαν οἱ βέβηλοι ἐπ' αὐτῆς.

Τὸν Γεώργ. Κερασάκην γέροντα καὶ τυφλὸν ἐκ γενετῆς ἀροῦ τὸν εἶχον καὶ διεσκέδαζε τοὺς βανδάλους διὰ τῆς λύρας του ἐπὶ δύο ἡμεροῦνκτι, ἐπὶ τέλους ἐφόνευσαν αὐτὸν ἀφέντες ἐπὶ τοῦ στήθους του τὴν δολοφόνον μάχαιραν εἰς ἀνταμοιβὴν τοῦ κόπου του. Τὸν Ἀναγνώστην Τριγωνάκην ἀκρωτηριασάντες ἐβασάνιζον διὰ τοῦ πυρὸς ἕως οἴτου ἡμίκανστος γενόμενος καὶ τεθνεκῶς ἤδη ἐκρεουρρήθη. Τὴν Αἰκατερίναν Ἀνδριανοπούλαν τρελλὴν ἐκ γενετῆς καὶ τέρας ἐκ τῆς δυσμορφίας ἀτιμάσαντες αἰσχρότατα ἐπὶ 24 ὥρας ἐγκατέλειπον αὐτὴν ἡμιθανῆ, σήμερον εἰσέτι εἶναι κληήρης καὶ ἔγκνος. Τὴν 22 Ἰουνίου τὸ χωρίον «Πεῦκος» ἐληλατήθη ὡς καὶ οἱ τρεῖς ναοὶ αὐτοῦ. Ὁ Σταυρ. Μυλια-

ράκης ατιμασθείς αλοχρῶς ἐκρευοργήθη. Τῇ 24 ὁ Ἐμμ. Βασιλείου δεκαπενταετής, ὁ Γεώργ. Βαρδάρης καὶ Νικ. Κεφαλάρης ἐκ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου δεκαοκταεεῖς ποιμένοντες τὰ ποίμνιά των ἐφόνευσαν αὐτοὺς ἀρπάσαντες καὶ τὰ ποίμνιά των. Μετὰ τὴν μάχην τῆς 21 Ἰουνίου περὶ ἧς προέφημεν μέρος τοῦ τ. στρατοῦ ἐπέστρεψεν εἰς Ἱερῶπετραν. Τὰ χωρία ἀπὸ τὰ ὁποῖα διέβαιναν ἄν καὶ δὲν ἦσαν ἐπαναστατημένα παρῆδιδον εἰς τὴν ἀρπαγὴν καὶ τὸν ὄλεθρον. Τὴν 22 Ἰουνίου διαβαίνοντες ἐκ τοῦ χωρίου Παρσᾶς ἔκαυσαν τὰς θυμωσίας τῶν κατοίκων καὶ βεβήλωσαν καὶ ἠρῆμωσαν τοὺς δύο γιουοὺς αὐτοῦ. Ἔσφαξαν εἰς τὸ ἀλώνιον των τὸν Γεώργ. Παπαδάκην καὶ Ἐμμ. Πλαζογιαννάκην. Τὴν Μαρίαν Σιβακιτῆναν συλλαβόντες 20 στρατιῶται ἐγκατέλειπον ἡμιθανῆ μετὰ δίωρον. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν διέβησαν καὶ ἐκ τοῦ χωρίου «Χριστιδ.» παραδόντες αὐτὸ εἰς δισρπαγὴν ὡς καὶ τοὺς πέντε ναοὺς του τῶν ὁποίων τὰ ἱερά μετεχειρίσθησαν ἀποπάτους. Συνέλαβον τὸν Μοναχὸν Μαριμια ὃν κανδυλανάπτην τυφλὸν ἐκ τοῦ γήρατος καὶ πρῶτον ἐξωρῶξαντες τοὺς ὀφθαλμοὺς του ἔπειτα ἔκοψαν τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας του, τὸ δὲ λοιπὸν σῶμα διατροποῦντες διὰ τῶν λογχῶν ἀφήκαν νεκρὸν. Ἐφόνευσαν τὸν Μ. Πελιπασάκην 90 ἐτῶν. Τὸν Ἰωάννην Φαουτάκην κατάκειτον ἐκ πολυχρονίου παραλυσίας σιρβελώσαντες ἀφήκαν ἡμιθανῆ. Ὁ Ἀντώνιος Καπαράκης ἔλαβε 1400 ραβδισμοὺς, τὸ αὐτὸ ἔπαθε καὶ ὁ Ἰωάννης Τσαγκαράκης, ὁ Ἀντώνιος Προβατάκης καὶ ὁ Ἰωάννης Χατσιδασκαλάκης καὶ δὲν ἀπέθανον μὲν ἀλλ' ἕκαστος δύναται νὰ ἐννοήσῃ εἰς ποῖαν κατάστασιν εὐρίσκονται. Τὴν 23 Ἰουλίου ἐφόνευσαν τὸν Ζαχ. Χουλῆν 70 ἐτῶν ἐντὸς τοῦ χωρίου του «Ἁγίου Βασίλειος» ὁμοίως τὸν δεκαετῆ Ἰωάννην Ζῶην ἀπὸ Κρεββατῆν, ὡσαύτως τὸν Γεώργιον Μαυρογέννην εἰς Βιάνον τοῦ γέροντος Ἰωάννου Μαρῆ ἀπὸ Μάλλες ἤρπασαν τὸ βῶδιον οἱ στρατιῶται, οὗτος προσῆλθε τῷ Πασᾷ ἐξαιτούμενος τὸ ζῶον του· ὁ καλοκάγαθος πασᾶς διέταξε τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ζώου καὶ συγχρόνως δὲ καὶ τὸν θάνατόν του· ὁ γέρον ἔνενηκοντούτης ἐφρονεύθη ἐνῶ ἀπῆρχετο καὶ τὸ βῶδιόν του ἠρπάγη.

Ὁ σουλτανικὸς στρατὸς ὅταν κινήσῃ πρὸς ἐκστρατείαν ἀρπάζει διὰ τῆς ράβδου τὰ φορητὰ ζῶα τῶν φιλησύχων πρὸς μεταφορὰν τῶν πολεμοφοδίων τροφῶν κ.λ. ἀναγκαίων τοῦ στρατοῦ, συγχρόνως δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς κυρίους των.

Οἱ περισσότεροι δὲ τούτων ἐπιστρέφουν εἰς τὰς οἰκίας των ἄνευ τῶν ζώων των, εὐχαριστοῦντες τὸν Θεόν, οἱ ἔσωσαν τουλάχιστον τὴν ζωὴν των. Ἄν δέ ποτε οἱ Τοῦρκοι ὑποστοῦν καμμίαν ἦταν τὰ ξεθυμαίνουσα μὲ τοὺς χριστιανοὺς ἀγωγιάτας. Ὁ Γεώργ. Φεργατᾶς ἀπὸ τοῦ χωρίου Ἀνατολή παρακολουθῶν τὸν στρατὸν μὲ τὸ ζῶον του ἐφόνευσ-

σαν αὐτὸν ἐνῶ ἐπέστρεφεν ἀπὸ Σύμης εἰς Ἱεράπετρον. Τὸ παράδοξον δὲ εἶναι, ὅτι θπτόσχοιται πληρωμὴν ἡμερησίαν διὰ τὰ ζῶα των καὶ ὁμως, οὐδεὶς ποτὲ ἔλαβε μήτε λεπιόν, ἀπεναντίας οἱ δυστυχεῖς οἳτοι εἴλωτες ἀναγκάζονται νὰ διαμένωσιν ἡμέρας ὀλοκλήρους εἰς τὸ στρατόπεδον ἔβριζόμενοι προσηλακίζόμενοι καὶ ἐπὶ τέλους βλέποντες μετὰ μάχην τινὰ ἐξηγριωμένους τοὺς Τούρκους δραπετεύουν κρυφίως ἐγκαταλείποντες τὰ ζῶα των, ἅτινα οὐδέποτε πλέον ἐπαναβλέπουσι διὰ τὰ σωθῶν.

Τὴν 27 Ἰουρίου ὁ Χρόνης Σπανούδης 50 ἐτῶν ἀπὸ Καλαμαῦκαν εἰσηλθὼν εἰς Ἱεράπετρον καὶ ἠγόρασε κριθὴν, ἐξερχόμενος δὲ ἐληστεύθη ἔξωθεν τοῦ φρουρίου ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν καὶ διετρούνησαν τὴν κοιλίαν του διὰ τῆς λόγχης, μετὰ δέκα ὥρας ἀπέθανεν. Τὴν 7 Δεκεμβρίου π. ε. ὁ Ἐμμ. Φραγκάκης, ἀπὸ Μισιλέρονα ἐφρονεύθη ἀπὸ τοὺς ἐντοπίους Τούρκους ἐνῶ ἐποίμαιε τὸ ποιμνίον του, τὸ ὅποτον καὶ ἐλήστευσαν οἱ φονεῖς. Τὴν 25 Νοεμβρίου ἐφόνευσον τὸν Κων. Τριγόνην 80 ἐτῶν ἀπὸ Καλίστρι ἐνῶ ἐκαλλιέργει τὸν ἀγρὸν αὐτοῦ. Τὸν Ἐμμ. Μοπουρνέλαν 90 ἐτῶν ἐπὶ 40 ἔτη τυφλὸν ἐφόνευσαν ὁμοίως, ὡσαύτως καὶ τὸν Ἰωάννην Πελοπασάκην εἰκοσαετῆ ποιμαίνοντα τὸ ποιμνίον του. Τὴν 8 Νοεμβρίου ὁ Ἐμμ. Βαγιονάκης ἀπὸ Γιανίτοι ἐφρονεύθη κατὰ τὴν ἀρπαγὴν τοῦ ποιμνίου του.

Τὴν 12 Ἰουλίου στρατιῶται τινὲς εἰσηλθὼν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἰωάννου Μανιαδάκη ἀπὸ Γιανίτοι εὔρον τὴν θυγατέρα του μόνην καὶ κλείσαντες τὴν θύραν ὠρμησαν κατ' αὐτῆς ὡς ἵπποι θηλυμανεῖς ἢ γέα ἀνθίστατο γενναίως, κατὰ τῶν τεράτων ἕως οὗ ἀπηυδαμένη ἀπὸ τὴν πάλην καὶ τὰ κτυπήματα καὶ ἡμίγυμνος σχεδὸν ἔμελλε νὰ πέσῃ θῦμα τῆς κτηνώδους θηλυμανίας τῶν βαρβάρων, ὁ πατὴρ εἰδοποιηθεὶς περὶ τοῦ κινδύνου τῆς θυγατρὸς του ἔδραμε παρευθεὶς, ἀλλὰ μὴ δυνάμενος νὰ εἰσελθῇ εἰς τὴν οἰκίαν του συνήθροισε ξύλα καὶ ἔθεσε πῦρ διὰ τὰ κατακαύσῃ καὶ τὴν θυγατέρα καὶ τοὺς βιαστιάς. Εὐτυχῶς ἔδραμον καὶ ἄλλοι ἐκ τοῦ χωρίου καὶ θραύσαντες τὴν θύραν ἔσωσαν τὴν δυστυχῆ νεάνίδα ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τῶν θηρίων.

Αἱ ἐντὸς τοῦ φρουρίου Ἱεραπέτρον δύο ἐκκλησῖαι δὲν ἔμειναν ἀμέτοχοι τῆς τύχης τῶν λοιπῶν ἀνέτρεψαν τοὺς θρόνους των, διήρπασαν καὶ κατέθραυσαν τὰ σκεύη των, τὰς δὲ εἰκόνας μετεχειρίσθησαν ἀντὶ ξύλων τοῦ μαγειροῦ.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΣΗΤΕΙΑΣ

Οὐδεμίας ἄλλης ἐπαρχίας, νομίζομεν οἱ κάτοικοι ὑπέστησαν τοσοῦτον τὴν βάρβαρον θρησκομανίαν τῶν Τούρκων ὡς οἱ κάτοικοι τῆς ἐ-

παρχίας ταύτης. Ὁ Γιαννισαρισμός ὁ πρὸ πολλῶν ἐτῶν καταστραφείς καὶ μόνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀναφερόμειός ἀκμάζει σήμερον ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ καὶ οἱ ἀπεχθεῖς αὐτοῦ νόμοι ἐφαρμόζονται κατὰ γράμμα εἰς τοὺς δυστυχεῖς χριστιανοὺς κατοίκους.

Ἡ ζωὴ αὐτῶν λογίζεται μηδέν, ἀρκεῖ μόνον ὁ Τοῦρκος νὰ θέλῃ νὰ φονεύσῃ τινὰ θὰ τὸν φονεύσῃ ἀταράχως χωρὶς νὰ γίνῃ εἰς αὐτὸν καὶ οὐδεμία παρατήρησις. Τὴν 16 Ἰουλίου ὀθωμανός τις εἰσῆλθεν εἰς τὸ καφφενεῖον τοῦ χωρίου «Λάστρου» ἔσυρεν ἀταράχως τὸ πιστόλιόν του καὶ ἐφόνευσεν τὸν Ἐμμ. Παπαδημητρίου, μετὰ τὸν φόνον ὁ δολοφόνος ἐκάθισεν καὶ ἔπινε τὸν καφφέ του, ἀκούων παρὰ τῶν ἐκεῖσε ὁμοίων του τὸ «ἄσκολοῦν δεληκανῆ» (εὕγε ἄνδρεῖτε). Ὁ ἕτερος Τοῦρκος εἰσῆλθεν εἰς οἰκίαν τινὰ τοῦ χωρίου «Σφάκα» ἐνῶ εὔρεν ὑφαίνουσαν τὴν Μαρίαν Καμινογιάννη ἀπὸ «Παπαδιανά» καὶ ἐβίαζεν αὐτὴν πρὸς ἀτιμίαν, ἡ νεᾶνις ὁμως ἀπώθησεν ὑπερηφάνως τὸν βάρβαρον καὶ ὤρμησε νὰ φύγῃ, ἀλλ' ἐνῶ ἐξήρχετο τῆς οἰκίας ἐπυροβολήθη καὶ ἔπεσε νεκρά.

Τὴν 10 Ἰουλίου ὁ πλοίαρχος Σουλτανικοῦ ἀιμοπλοίου διαβαίνον-τας ἀπὸ τὴν παραλίαν τῆς Μονῆς τοῦ «Τοπλοῦ» ἐζήτησε τὸν Ἡγούμε-νιν Μελέτιον καὶ τοὺς Μοναχοὺς Παρθένιον καὶ Νεόφυτον, οὗτοι ὑπή-κουσαν ἀπόβωζ, διότι πολλάκις τὰ ἀιμόπλοια διαβαίνοντα ἐκ τῶν πα-ραλίων τῆς Σηπειᾶς ἐζήτουν τροφάς, ἀφοῦ ὁμως εἰσῆλθον ἐδεσμεύθη-σαν καὶ ἐδόξθησαν ὑπὸ τὴν μαστίγα μετὰ τὸ τέλος ἐκάστης μαστιγώ-σεως ὁ ἱατρὸς ἐξετέλει τὸ φιλάνθρωπον ἔργον, ἔκοπτε τὰς σάρκας τῶν καταδίκων καὶ περιέδεεν αὐτὰς ἐπιθέτων τὰ δέοντα φάρμακα τὴν ἐπαύ-ριον ὁμως ἐπανελαμβάνετο ἡ μαστίγωσις καὶ νέαι σάρκες ἔπιπτον ἐκ τῆς μαστιγῆς* οὕτως ἐξηκολούθουν μαστιγοῦντες αὐτοὺς; ἔως ὅτου οἱ μο-ναχοὶ ἀπέθανον καὶ τὰ σώματά των ἐγένοντο βορὰ τῶν λχθύων, ὁ δὲ Ἡγούμενος ἀγροεῖται θεικῶς πὺρ εὐρίσκειται.

Τὸ αὐτὸ ἔπαθε καὶ ὁ Γεώργιος Κουτσοχέρης ἀπὸ «Πλάκα» ὠσαύ-τως καὶ ὁ Μιχαὴλ Ἀναγνωσιόπουλος ἀπὸ Χοχλακαῖς εἰσῆλθεν εἰς τι ἀιμόπλοιο ὁ δὲ πλοίαρχος διέταξε νὰ δεσμευθῇ καὶ νὰ περιχέεται διὰ ζέοντος ὕδατος ἐκ τῆς ἀιμομηχανῆς. Ὁ δυστυχὴς ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας καίόμενος διὰ τοῦ ζέοντος ὕδατος ἀπέθανε μετὰ πολὺδεῖνα βάσανα.

Τοιαῦτα θύματα ἀριθμεῖ δυστυχῶς καὶ ἕτερα πλεῖστα καὶ ἡ ἐπαρ-χία αὕτη, τὰ ὅποια ἀγνοοῦμεν, διότι οἱ κάτοικοι φοβοῦνται νὰ τὰ δια-κοινώσωσι. Ἡ τιμὴ τῶν κατοίκων τῆς ἐπαρχίας ταύτης θεωρεῖται ὁ-μοίως μηδέν ἀπὸ τοὺς Τοῦρκους. Οὐδεὶς ἐξουσιάζει τὴν σύζυγον ἢ θυ-γατέρα του, ἥμεις κατὰ δυστυχίαν ἤθελεν ἐπισύρει διὰ τῆς καλλονῆς τῆς τὴν ἀπέλγειαν τῶν Τοῦρκων. Αἱ παρθέναι καὶ αἱ σύζυγοι ἀτιμάζονται

*) Αὐτόπτης μάρτυς ἐντὸς τοῦ ἀιμοπλοίου μᾶς ἐββαίωσεν ταῦτα.

ἀνεροχλήτως ἐνώπιον τῶν γονέων καὶ τῶν συζύγων. Ὁ Τούρκος εἰσερχόμενος εἰς οἰκίαν τινὸς καὶ φιλοξενούμενος ἐκ τοῦ φόβου περιποιητικώτατα ἀφοῦ καταμεθυσθῆ ἀτιμάζει ὁποῖαν ἐκ τῆς οἰκίας θέλει καὶ ἀναχωρεῖ.

Ὡς μᾶς διεβεβαίωσαν πλεῖσται παρθένοι ἐφθάρισαν καὶ ὑπὲρ τὰς 100 εὐρίσκονται ἔγκυοι. Ὅσον δὲ περὶ τῆς περιουσίας τῶν κατοίκων, αὕτη εὐρίσκεται εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Τούρκων καὶ οὐχὶ τῶν ἰδιοκτητῶν. Ἐφέτος ἡ Κυβέρνησις καινοφανῆ τινὰ νόμον ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ τὸν ὁποῖον θὰ δυσκολευθῆ τις νὰ πιστεύσῃ. Ἀπὸ ὅλους τοὺς κατοίκους ἐσύναξε πέντε εἰτῶν δέκατα καὶ ἐκτὸς τούτων πέντε κοιλὰ καρποῦ ἀπὸ ἕκαστον πρὸς διατροφήν, ὡς ἔλεγε, τοῦ στρατοῦ. Ἐπειδὴ δὲ τῶν πλείστων ἡ εἰσοδεία τοῦ καρποῦ δὲν ἐξήρκει πρὸς ἀπόμισιν τοιαύτης ἀπεχθoῦς φορολογίας ἠσπάζοντο τὰ ζῶά των.

Αἱ ἀγγραφαὶ εἶναι κοινότητες. Οἱ χριστιανοὶ ὑπεχρεώθησαν ἀναγκαστικῶς νὰ φερῶσιν καὶ ἀλωνίσουν τὰ σπαρτὰ τῶν ἀγᾶδων καὶ νὰ μεταφέρωσι τοὺς καρποὺς καὶ τὰ ἄχυρα εἰς Ἱεράπετρον.

Συγχρόνως ἀναγκάζονται νὰ μεταφέρουν ἀπὸ 15 ἢ 20 ὥρων διαστήματα ξύλα καὶ ἄχυρα εἰς τὸν ἐν Ἱεραπέτρῳ διαμένοντα στρατόν. Σημειωτέον δέ, ὅτι ὅλων τῶν ἐπαναστατικῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ζώντων καὶ φρονεθέντων ἢ κατὰστασις κινήτῃ τε καὶ ἀκίνητος ἐδημεύθη, καὶ οὐχὶ μόνον τῶν ἐπαναστατικῶν ἀλλὰ καὶ ἐκείνων, οἵτινες πρὸ ἐνὸς ἔτους ἀνεχώρησαν, ἀδιάφορον ἂν διαμένουν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ εἰς τὴν Τουρκίαν, καὶ οὐχὶ μόνον καὶ τούτων, ἀλλὰ καὶ ἐκείνων τὰ τέκνα, τὰ ὁποῖα ὡς ὑπηρεταὶ ἠκολούθουν τοὺς κυρίους των, ἢ πρὸ δύο καὶ τριῶν ἐτῶν μετέβησαν εἰς τὴν ἄλλοδαπὴν. Πράκτορες τῆς Κυβερνήσεως ἐξήλθον εἰς ἅπαντα τὰ χωρία ἐξετάζοντες μετ' ἀκριβείας εἰς ἕκαστον χωρίον τοὺς ἐπαναστάτας καὶ τοὺς εἰς τὴν ἄλλοδαπὴν ἐδρισκομένους, ὅπου δὲ ἀνεκάλυπτον τοιοῦτους, ἢ οἰκογένειά του ἐρῶλίπετο εἰς τοὺς δρόμους καὶ ἡ οἰκία του ἐσφραγίζετο ἢ ἐνοικιάζετο καὶ οἱ καρποὶ του ἐδημεύοντο. Οὕτινος ὁ υἱὸς ἢ ἐπαναστάτης ἦτο ἢ εἰς τὴν ἄλλοδαπὴν ἐδημεύοντο ὁμοίως οἱ καρποὶ του, αὐτὸς δὲ καὶ τὰ λοιπὰ τέκνα του ὕστερον τὴν ἐτήσιον τροφήν των. Τόσον πιστῶς ἐξετέλουν οἱ πράκτορες οὗτοι τὸ καθήκον των, ὥστε ἂν ἡ οἰκογένειά τινος ἐπαναστάτου εἶχε καταναλώσει πρὸς διατροφήν μέρος τι ἔστω καὶ ἐλάχιστον ἐκ τῆς ἐφειμένης εἰσοδείας τοῦ καρποῦ ἠναγκάζετο νὰ τὸ πληρώσῃ. Τοῦ πατρὸς Γεωργίου Γιαμαλάκη ἡ οἰκογένεια ἠναγκάσθη νὰ πληρώσῃ δύο ὀκάδες φακῆς τῆς ὁποῖαν εἶχε μαγειρεύσει. Τὸ εἰσόδημα τῶν ἀμπελώνων καὶ λοιπῶν καρποφόρων δένδρων ἐνοικιάσθη ἐπὶ δημοπρασία.

Ἐν Λασιθίῳ τὴν 27 Αὐγούστου 1867

ΚΑΤΙΝΑ ΤΣΑΤΣΑΡΩΝΑΚΗ

QUELQUES REMARQUES SUR LA CHANSON DE DASKALOYANNIS

Le beau tragoudi de Daskaloyannis, rendu accessible grâce à l'édition de Laourdas¹, vient d'attirer l'attention des spécialistes de la poésie épique. Car, ses qualités littéraires mises à part, il est intéressant en tant qu'une chanson populaire dont on peut étudier la naissance. Nous connaissons en effet et son auteur et la date de sa composition et les événements qui s'y trouvent décrits. Nous pouvons y observer la transformation des faits historiques dans un but artistique. Nous possédons enfin d'autres rédactions plus courtes de la même chanson. Comment se rattachent-elles à la grande? Autant de questions qui présentent beaucoup d'intérêt pour l'étude comparée de la poésie épique. Aussi, tout dernièrement une étude approfondie a-t-elle été consacrée au tragoudi de Daskaloyannis par M. Notopoulos du Collège de Hartford, Connecticut². Le point de départ de cette étude se trouve dans les travaux de Milman Parry qui a posé les principes que voici: 1) les particularités de composition, de style, etc. des poèmes homériques ont été dictées par les exigences de la récitation orale, et 2) pour mieux comprendre la question homérique il faut d'abord étudier la poésie orale dans les pays où elle est encore vivante, de connaître ses procédés et le rôle créateur des rhapsodes; en un mot, d'observer l'épopée sur le vif. Dans cette intention Parry et un de ses élèves, Albert B. Lord, se sont rendus en Yougoslavie et en Albanie, où ils recueillirent un matériel abondant. M. Notopoulos, qui prit part dans ces travaux, a eu l'heureuse idée de s'occuper aussi de la poésie crétoise. Les ressemblances qu'il constate entre la Chanson de Daskaloyannis et l'épos homérique se classent sous trois rubriques: 1) le rhapsode et sa méthode de composition et de récitation, 2) son rapport avec

¹) Τὸ τραγούδι τοῦ Δασκαλογιάννη, Ηράκλειον, 1947.

²) James A. Notopoulos, «Homer and Cretan Heroic Poetry: a Study in Comparative Oral Poetry», *American Journal of Philology*, t. 73 (1952), pp. 225 - 250, Compte-rendu par Laourdas, *Κρητικά Χρονικά*, t. ΣΤ' (1952), pp. 291 - 295.

les auditeurs et l'influence de ce rapport sur son oeuvre, 30) le traitement de la matière historique. Ensuite il donne une analyse détaillée du contenu de la chanson, et notre seul reproche est que la personne de Daskaloyannis ne se dégage pas assez clairement. Et pourtant elle est si curieuse et si moderne cette figure de Daskaloyannis, dont le portrait, gravé par Fafoutakis d'après le témoignage des vieillards³, le montre bel homme barbu, habillé «à la franque» et coiffé d'un chapeau melon. Ce chapeau, dont le riche armateur de Sfakia s'affublait les jours de fête, était le signe de sa culture européenne (car il entretenait des relations commerciales avec plusieurs pays et parlait l'italien et le russe)⁴ et le distinguait des villageois habillés en costume national. C'est pourquoi nous lisons, même dans les versions les plus brèves, *κάθε λαμπρή και Κυριακή ἤβανε τὸ καπέλλο*. Capitaliste imbu de la *μεγάλη ιδέα*, comme plus tard les gros négociants grecs d'Odessa et d'Alexandrie, Daskaloyannis se trouve transformé en héros national dans l'ouvrage poétique de Barba - Pantzélios.

Nous avons dit qu'il existe, outre la grand poème, d'autres versions plus courtes. M. Notopoulos affirme que l'oeuvre de Barba - Pantzélios n'est pas dérivée des rédactions brèves. Étant donné cependant leur parenté indéniable, il faudrait en conclure que les versions brèves nous viennent de la grande. C'est à notre avis le principal défaut de l'étude de M. Notopoulos qu'il n'a pas examiné ce problème, qui est pourtant d'une importance capitale.

La Chanson de Daskaloyannis n'est pas la seule à surgir après les événements de 1770. Les espoirs de libération suscités par les intrigues de Catherine II, l'arrivée de la flotte russe dans la Méditerranée, l'insurrection des Maniates, la cruauté des Albanais les engagements militaires en Moldavie, la bataille de Tchechmé, autant d'événements qui laissèrent leur empreinte dans la poésie populaire de la Grèce⁵. Quant à la révolte des Sfakiotes, l'épilogue même d'Anagnostis Sifis nous

³) P. Fafoutakis, *Συλλογή ἡρωικῶν κρητικῶν ἀσμάτων*, Athènes, 1889, frontispice.

⁴) Psilakis, *Ἱστορία τῆς Κρήτης*, t. 3, 1910, p. 102.

⁵) Voir, par exemple, A. Vakalopoulos, *Αἱ ἐν ἔτει 1770 ναυμαχίαι μετὰ τὸ ῥωσικοῦ καὶ Τουρκικοῦ στόλου εἰς τὴν λαϊκὴν μας ποίησιν*, *Ἑλληνικά*, t. 11 (1939), pp. 109 - 114.

apprend qu' à part Barba - Pantzélios d' autres uussi l' ont chantée :

καὶ τὰ μὴ λέει καὶ κιανεὶς γιὰ τὰ γραφόμενά μου,
 1030 γιὰτὶ ἄλλοι τὰ δηγήθησαν πολὺ πρωτιέροά μου,
 καὶ αὐτὸς ὁ μπάρομπα - Παντζελιός, ἐπὶ τὰ γερατειά του,
 ἔπουν τὰ εἶδασιν τὰ μάθια του καὶ τ' ἄκουσαν τ' αὐθιὰ του.

Ces chansons qui surgirent entre 1770 et 1786 ont - elles influencé l' oeuvre du rhapsode Sfakiote? M. Notopoulos propose que l' une d' elles serait la *Tour d' Ali* (ὁ Πύργος τοῦ Ἀληδάκη), qu' il croit avoir été écrite en 1774. C' est une erreur, car la date de sa composition n' est pas connue. La *Tour d' Ali*, poème de 530 vers qui rappelle à bien d' égards la *Chanson de Daskaloyannis*, raconte comment les Sfakiotes se vengèrent en 1774 d' un certain Ali, Aga des janissaires et gros propriétaire turc qui opprimait la population⁶. Avant d' adorer son thème principal, le poète anonyme retrace le soulèvement de Daskaloyannis qui lui sert de mise en scène. A la fin du manuscrit qui semble avoir servi de base à toutes les éditions, se lisait le nom du copiste, un certain Georges Patéros, et cette indication tres intéressante : κόπεια οεικομένει ἐκ τει πρώτει κόπεια τοῦ ῥεσμαδόρο (sic) Nous n' avons pu relever aucun emprunt fait par Barba - Pantzélios à la *Tour d' Ali*: les deux poèmes semblent être indépendents.

C' est un fait bien connu que les chansons longues ont cessé depuis longtemps d' être «vivantes» en Grèce: celles que le peuple continue à créer et à transmettre oralement sont les chansons courtes⁷. Nous venons de constater que la *Tour d' Ali* nous est parvenue par voie de la tradition manuscrite. Est - ce ainsi pour le *tragoudi* de Daskaloyannis? Oui, car Fafoutakis reproche à Bardidis de n' avoir pas toujours suivi la leçon des manuscrits, et d' y avoir introduit des changements arbitraires⁸. Ces manuscrits semblent s' être égarés, de sorte que nous ne sachions pas s' il s' agissait de l' archétype même écrit en

⁶) Publié par Legrand, *Recueil des poèmes historiques en grec vulgaire*, Paris, 1877, pp. 259 - 295; Bardidis, *Κρητικὰ ἔγγραφα*, Athènes, 1888, pp. 39 - 55; Fafoutakis *op. cit.*, pp. 44 - 63.

⁷) Cf. par exemple, S. Baud - Bovy, *Chansons du Dodécaneèse*, t. 1, Athènes, 1935, p. XXI.

⁸) *Op. cit.*, pp. 1' - 1α', n. 1.

1786 par Anagnostis Sifis, ou, comme dans le cas de la *Tour d'Ali*, d'une copie de l'archétype. Il s'ensuit en tout cas que notre texte de Daskaloyannis est fondé sur la tradition manuscrite. Cette constatation a une portée considérable. Si on consulte les versions brèves, dont la plus étendue est celle recueillie par G. Perrot et publiée par Legrand, on s'apercevra que l'épilogue y manque. Ceci est d'ailleurs très naturel, car l'épilogue d'Anagnostis Sifis ne convient pas à la récitation orale : ce n'est en somme que le colophon d'un manuscrit. Ayant éliminé dans la mesure du possible les changements apportés par le scribe (les *λόγια στοιχεῖα* dont parle Laourdas dans son introduction) on aura donc l'oeuvre intégrale, qui s'est, pour ainsi dire, «immobilisée» par suite d'être écrite sous la dictée du poète même. Ce n'est pas la conception qu'on se faisait jusqu'à maintenant de la poésie homérique, mais voici qu'un spécialiste bien avisé, C. M. Bowra, nous apprend le contraire : «On a souvent cru, dit-il, que les poèmes homériques furent d'abord composés oralement, puis appris par coeur, et conservés de cette façon de génération en génération, peut-être par une corporation de rhapsodes qui s'appelaient les Fils d'Homère. Ceci est sans précédent. Des poèmes, semble-t-il, sont appris par coeur seulement quand ils sont courts et offrent un intérêt religieux ou généalogique; les poèmes héroïques ne sont pas conservés de cette façon. Loin que ce soit la coutume d'apprendre par coeur des poèmes qui ont été composés oralement, c'est le contraire qui arrive : c'est-à-dire, seulement quand un poème a été écrit, est-il appris par coeur et récité». Et il conclut que les chants homériques furent probablement écrits vers 700 avant J. - C. dès le vivant du poète⁹.

Si le grand *tragoudi* de Daskaloyannis ne relève pas de la tradition orale, il y a en revanche plusieurs versions brèves qui se sont transmises de bouche en bouche¹⁰. Fafoutakis, qui

⁹) «The Comparative Study of Homer», *American Journal of Archaeology*, t. 54 (1950), pp. 191 - 2.

¹⁰) A. Jeannarakis, *Kretas Volkslieder*, Leipzig, 1876, pp. 24 - 27; Legrand, *Recueil de chansons populaires grecques*, Athènes - Paris, 1874, pp. 98 - 103; *Recueil de poèmes historiques*, pp. 240 - 251; Fafoutakis, *op. cit.*, pp. 41 - 43; J. N. Zografakis, *Γλωσσική ύλη ἐκ Κρήτης, Ὁ ἐν Κων/πόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος*, t. 31 (1909), pp. 145 - 6, 154 - 5. Une version incomplète a

en publie une, dit qu' on la chantait avec accompagnement musical aux fêtes et aux mariages. Toutes furent recueillies oralement, soit à Sfakia même, soit dans les bourgades environnantes, vers la fin du XIXe siècle. En étudiant ces versions brèves qui présentent des ressemblances évidentes à la grande, on s'aperçoit que les exploits de Daskaloyannis y ont subi une transformation progressive. Malgré qu' aucune de ces versions ne soit datée, il est possible d'y voir les étapes successives dans la formation d' une légende.

La version qui fut communiquée à Legrand par Joseph Manoussoyannakis du village de Nimbros¹¹, bien qu' elle rappelle en maints endroits le grand poème, présente aussi des divergences très considérables. Nous y trouvons, par exemple, une description, qui manque au grand poème, de la marche de l' armée turque. Elle passe devant le monastère de Chrysopigi, et les moines se demandent : «Où s' est - il trouvé une si nombreuse armée?» A la source de Platania, ils prient Dieu de leur donner de l' eau à boire; ils assouviennent leur soif dans les rucs étroites de Stiliana. A son de tambour, ordre est donné aux raïas de suivre l' armée; ceux qui n' ont pas d' armes sont obligés de traîner les bombardes. La rencontre a lieu à Prosnéro. Les Sfakiotes se retirent d' abord dans la forêt, mais après réflexion ils se décident à livrer bataille. Le porte - étendard, Pisinakis, a cependant peur d' aller en avant. Ils sont battus. Daskaloyannis est pris dans les montagnes de Sfakia avec sa famille et son étendard. Comme on le conduit à Castro (Iraklion), il essaye de gagner son escorte par des promesses d' argent. Lorsqu' il passe devant sa maison ruinée, il s'écrit : «Enfants, cinq cents bourses me suffiraient pour rebâtir ma demeure comme elle était auparavant!» Et Pisinakis se tourne et dit : «On va lui trancher la tête, et il pleure sa maison!». Le café et le tchoubouk ne sont pas offerts à Daskaloyannis par le Pacha. C' est en s' approchant de la tente de ce dernier que Daskaloyannis demande au cafetier de lui envoyer du café doux; on lui apporte donc du café dans une tasse de porcelaine et un grand tchoubouk en jasmin. Lorsqu' enfin on le fait monter l' escalier du Pacha, il

été aussi publiée dans l' Almanach national de Marino Vreto, 1865, pp. 48 - 50, que nous n' avons pas pu consulter.

¹¹) Recueil de poèmes historiques, pp. 240 - 245.

pousse un cri de détresse d' avoir été abandonné par ses amis.

La version communiquée a Legrand par Georges Perrot est beaucoup plus rapprochée du grand poème, Même dialogue entre Daskaloyannis et le Protopapas, même lettre du gouverneur turc au Sultan, même apostrophe aux gens d' Aradéna :

*κατακαϊμένη Ἄραδένα, καὶ σεῖς Ἀραδενιώταις,
καὶ ποῦναι κ' οἱ ἀνδρειωμένοι σας, καὶ ποῦ οἱ παιγιδιώταις;*

Cependant, comme dans la version précédente, Daskaloyannis est pris par les Turcs avec son étendard et toute sa famille. Il tache vainement de corrompre sa garde pendant qu' on le conduit chez le Pacha. Lorsqu' enfin il monte l' escalier, il se tourne à droite et à gauche et s' écrit avec ironie:

καλῶς σᾶς ἤθρα, ἀρέντη μου, ἀρέντη ἀφενιάδων!

Après l' épisode du café et du tchoubouk, on fait descendre Daskaloyannis dans le cachot. L' exécution est décrite avec quelques détails macabres qui manquent dans le grand poème: on lui écorche les lèvres et les joues et lui donnent un miroir pour se regarder le visage, acte d' autant plus cruel que Daskaloyannis était connu pour sa beauté physique¹². Après lui avoir écorché la main droite, on fait turque l' une de ses filles: après lui avoir écorché la main gauche, on fait turque son autre fille¹³.

Dans une autre version provenant de Gaudos (recueillie par Zografakis), Daskaloyannis est transformé en vrai héros Klephte. Trois jours il se bat seul contre les Turcs :

*κι ἀμοναχὸς τὸν πολεμᾷ ὁ Δάσκαλος ὁ Γιάννης
κι ἀμοναχὸς τὸν πολεμᾷ μόνο με τᾶσματά ντου,
κι αἷμα πίν' ὡσὼν σκυλλί ἀπὸν τῆ μανιτά ντου.
Ἄμοναχὸς τὸν πολεμᾷ μόνο με τὸ σπαθί ντου,
κι ὀμπρὸς κι ὀπίσω τὸ πετᾷ σὸν ἴλαφι τὸ κορμί ντου.*

Et quand enfin il est pris par les Turcs, il s' écrit :

*Διάλε τὸ ἀποθαμένους σας καὶ σᾶς καὶ τὰ σπαθιά σας,
τρεῖς μέρες σας - ἐ πολεμῶ, κ' ἤκαψα τῆ γκαρδιά σας*

¹²) Même détail dans Jeannaraki, op. cit., pp. 25, 27.

¹³) Recueil de poèmes historiques, pp. 246 - 251.

On l'emmène en prison, et comme dans les autres versions, il demande du café lorsqu'il arrive à la tente du Pasha. Le poème se termine sur un ton de dévotion chrétienne :

*Μ' ὁ βασιλιᾶς πὸν προσκυνῶ, σταυρὸς εἶν' κί' ὁ Θεός μου,
διάλε σιὸ Μουχαμέτη σας, μὴ στένεστε ὀμπρός μου ¹⁴.*

Cette version montre, à notre avis, l'effet d'une longue transmission orale. On pourrait en effet poser ce principe que dans la poésie orale plus on chante un *tragedy*, plus on exagère la bravoure du héros, en lui attribuant des qualités et des actions puisées dans un répertoire traditionnel, tel ce combat de trois jours. Le même phénomène se reconnaît dans une autre version, également enregistrée par Zografakis. A noter entre parenthèses que d'après cette version, les Sfakiotes n'étaient pas exempts d'impôt, puisque dans sa lettre au gouverneur de Crète, le Sultan recommande

*νά δίδουν τὰ δοσίματα, νά δίδουν τὰ χαράτσια
νά μὴν τοῦ πέσω τὴν Τουρκιά κι ὅλα τὰ μπαϊράκια.
Νά δίδουν τὰ δοσίματα σὰν τὸν πάσα χρόνο,
νά μὴν τοῦ πέσω τὴν Τουρκιά νά τρέμ' ἡ γῆς κι ὁ κόσμος.*

Or, on se souviendra que d'après le poème de Barba - Pantzélios les Sfakiotes ne payaient pas d'impôt. Cette inexactitude ¹⁵, car il est maintenant établi qu'ils étaient soumis aux mêmes impôts que les autres Crétois ¹⁶, est probablement voulue : le poète veut représenter le soulèvement des Sfakiotes comme un acte de patriotisme désintéressé, acte d'autant plus louable qu'il ne fut pas dicté par des raisons matérielles. C'est précisément dans ce but que cette fiction du non-paiement des impôts a été introduite dans l'entretien entre Daskaloyannis et le Pacha (vers 715 et suiv.). Mais revenons à la version de Zografakis. Le combat entre Daskaloyannis et l'armée turque, qui vient de

¹⁴) Zografakis *op. cit.* pp. 145 - 6.

¹⁵) Elle se retrouve aussi dans la version de Fafoutakis, *op. cit.*, p. 41, vers 15.

¹⁶) Voir Laourdas, 'Η ἐπανάστασις τῶν Σφακιανῶν καὶ ὁ Δασκαλογιάννης κατὰ τὰ ἐγγραφα τοῦ τουρκικοῦ ἀρχείου Ἡρακλείου, «Κρητικά Χρονικά», I (1947), p. 279, n. 4.

débarquer, a perdu tout son caractère historique; il provient évidemment des chants acritiques :

*Στὴ πρώτη τὸς ἐπάνηξε ὁ Δάσκαλος ὁ Γιάννης,
ὁ καπετάνιος τῷ Σφακιῶ, τοῦ Κρήτης; τὸ λιοντάρι.
Σύρνει τὸ μαχαιράκι του ἀπ' ἀργυρὸ φουκάρι,
καὶ μέσα τὸς ἐμπῆκεν - ε, γιουροῦσι τὸς - ε κάνει.
Στὸ ἔμπα χίλιους ἤκοψε, στὸ ἔβγα δυὸ χιλιάδες,
καὶ στῶμορφον του γύρισμα ἐξηνταδυὸ πασᾶδες.
Καὶ ὄντιν ἐσοπαύζε νὰ βγῆ ἀπὸ τὸ δέτη,
μὰ παλοτιὰ τοῦ παίξανε καὶ στὸ Λακκούδι πέφτει*¹⁷.

On trouvera cette formule dans plusieurs chants acritiques très répandus, par exemple dans le *μικρὸ Βλαχόπουλο* :

*᾽ς τὰ ἔμπα του μπῆκε σὰν αἰτός, ᾽ς τὰ ξέβγα σὰν πετρίτης·
᾽ς τὰ ἔμπα του χίλιους ἔκοψε, ᾽ς τὰ ξέβγα δυὸ χιλιάδες,
καὶ ᾽ς τὸ καλὸ τὸ γύρισμα κανένα δὲν ἀφήνει*¹⁸.

Il s'ensuit donc que dans un intervalle de cent ans Daskaloyannis est devenu un vrai héros de la légende. Grâce à cette tendance de la poésie populaire, il est possible de séparer les versions récentes de celles qui ont conservé davantage leur forme primitive.

C' est de la façon suivante que nous nous représentons la genèse et le développement des chansons de Daskaloyannis. Aussitôt après la fin de la révolte et le retour des guerriers, naquirent des mirologues et de courtes chansons dans le genre klephte. Dans cette atmosphère d' apathie et d' abaissement, qui est décrite d' une manière si saisissante dans le grand poème, c' est à leur ancienne prospérité, à l' inutilité de la révolte, à la trahison des Russes, à la témérité de Daskaloyannis que se portaient sans doute les pensées des Sfakiotes. Cet état d' esprit se voit dans les deux versions publiées par Legrand. On y sent le ton de reproche :

*Δάσκαλε Γιάννη τῷ Σφακιῶν, μὲ τὸ πολὺ φοροσᾶτο,
δὲν εἶσαι σὸ πὸν μοῦλεγε; θιὰ κάμεις ῥωμηκαῖτο;*

C' est lui le seul responsable :

¹⁷⁾ Zografakis, op. cit., pp. 154 - 5.

¹⁸⁾ N. G. Politis, *Ἐλλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ*, 3e ed., Athènes, 1932, p. 83.

*ἄλλος κανεῖς δὲν ἔφταισεν ἔξ' ὁ Δασκαλογιάννης*¹⁹.

Ce n° est pas en héros que Daskaloyannis apparaît dans ce poème. Tombé victime de son étourderie, il essaye de corrompre sa garde par des promesses, il pleure sa maison, il reproche ses amis de l' avoir abandonné. Il est de même dans le second poème publié par Legrand. Lorsqu' il est arrêté et conduit devant le Pacha, au lieu de le mettre à défi, «il secoue la tête, ses genoux tremblent, son corps est glacé, et des larmes, grosses comme des pois chiches, coulent de ses yeux». La seule chose qu' il trouve à dire est «Que ne me donne-t-on cinq cents bourses pour rebâtir mon palais comme il était auparavant!»²⁰

Le poème intitulé Comment les Turcs entrèrent à Sfakia, qui ne mentionne même pas Daskaloyannis, débute avec ces vers d' une ironie amère :

*Ἐλέγασιν εἰς τὰ Σφακιά πὼς Τοῦρκος δὲν ἠμπαίνει,
ἀλλὰ θωρῶ κ' ἠμπήκασι κ' εἶναι καὶ θυμωμένοι.*

Le poète se plaint que les défilés ont été mal défendus, à en juger par ces mots qu' il adresse aux bourgades du canton de Sfakia: «Où sont vos pallikares, vos guerriers fameux, pour qu' ils s' élancent comme des lions et occupent les défilés? En bas, à Frangocastello, ils jouent des instruments; en haut à Anopolis, ils construisent des retranchements. Ils attendent les Turcs, et ils sautent de joie, parce qu' ils vont combattre et montrer leur vaillance»²¹.

Telles, à notre avis, furent les premières chansons que les Sfakiotes composèrent après leur défaite. Mais comme peu à peu ils se remirent du coup, la figure de Daskaloyannis apparut sous une lumière différente: il devint un héros imbu de qualités chrétiennes. Abandonné par ses alliés, les Russes, il ne voulut pas que les Sfakiotes perissent à cause de lui. Il se livra aux Turcs, mais son courage ne fléchit pas; il brava le Pacha, refusa de lui révéler ses complices, dénonça l'oppression des conquérants musulmans, et périt d' une mort cruelle. C' est donc à

¹⁹) Recueil de poèmes historiques, p. 240.

²⁰) Ibid., p. 251.

²¹) Ibid., pp. 252 - 3.

cette deuxième étape que nous rapportons le poème de Barba - Pantzélios. Lui - même, comme nous renseigne Anagnostis Sifis, avait composé d' autres chansons sur ce sujet. Il aurait dû connaître également les tragoudia qui circulaient depuis une quinzaine d' années. Il s' en servit probablement à la manière d' un poète du peuple; grâce à sa mémoire exceptionnelle (vers 1012), il aurait pu incorporer dans son oeuvre des épisodes, des vers, des phrases puisés dans les tragoudia antérieurs, tout en les adaptant de sorte à former un récit unifié. La Chanson de Daskaloyannis n' est pas toutefois une compilation, terme qui convient uniquement à la composition écrite. Dans un passage seulement, comme l' a déjà indiqué M. Laourdas, on aperçoit l' insertion d' un poème indépendant: c' est le récit de l' occupation vénitienne incorporé dans le discours de Bounatoyannis (vers 301 - 318).

Nous croyons donc que des mirologues et de petits poèmes épisodiques ont précédé la composition de la grande chanson: une telle évolution est, en effet, un phénomène reconnu²². La grande chanson nous est parvenue parce qu' elle fut écrite sous la dictée du poète, mais ce furent de préférence les versions courtes qui continuèrent à être récitées. Celle que Georges Perrot écrivit à Sfakia sous la dictée des vieilles femmes²³ compte 85 vers. Nous avons vu comment le caractère de Daskaloyannis se transforma petit à petit jusqu' à ce qu' il devint un héros acritique. Voici un autre exemple de développement tardif. La version recueillie par Fafoutakis au village d' Imbros, lors d' un mariage, contient cette insertion «érudite» :

*Στὰ χίλια ἑφτακόσια καὶ ἑξήντα ἐννέα,
ἴπαναστατοῦν οἱ Σφακιανοί, πρᾶμματα ἴναι γραμμένα
ὁ Ὑψηλάντης τῆς Βλαχιάς καὶ ὁ Μαυρομιχάλης
συννομοσία κάμανε μὲ τὸ Δασκαλογιάννη²⁴.*

L' anachronisme n' inquiète pas le chanteur.

En comparant le poème de Barba - Pantzélios aux rédactions

²²) Cf. Politis, Ἀκριτικά ἄσματα, Λαογραφία, t. 1 (1903), pp. 169 - 170.

²³) L' île de Crète, souvenirs de voyage, Paris, 1867, p. 191.

²⁴) Op. cit., p. 41.

brèves, nous avons pu suivre le développement d'un thème épique à travers un siècle. Si notre façon de voir est exacte, la bonne étude de M. Notopoulos sur Daskaloyannis et les chants homériques devrait être modifiée en certains endroits. On se gardera surtout de considérer l'œuvre de Barba - Pantzélios comme un exemple pur d'une poésie orale spontanée. Sans se rallier tout-à-fait à l'opinion de Dimaras, selon laquelle la *Chanson de Daskaloyannis* se classe parmi les *διμιάδες*²⁵, nous lui assignerions une position intermédiaire entre le *tragoudi klephte* et la chronique en vers.

Washington, D. C.

CYRIL MANGO

²⁵) *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, t. I, Athènes, 1948, pp. 121 - 2.

ΔΥΟ ΑΓΝΩΣΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΒΛΑΧΟΥ ΕΙΣ ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΟΝ ΚΩΔΙΚΑ

Ἐν ὑπ' ἀριθ. 191 χαρτῶν κῶδιξ (17^{ου} αἰ) τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὁρει Ἱεροῦ Μονῆς Ξενοφώντος, ὅστις δὲν τυγχίνει καταγεγραμμένος ὑπὸ Σπυρ. Λάμπρου¹ καὶ τὸν ὅποιον εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἴδω κατὰ τὴν ἐκεῖ πρόσφατον ἐπιστημονικὴν ἀποστολὴν μου, ἐπέσυρεν ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν μου ὡς περιέχων δύο ἀγνώστους μέχρι τοῦδε συγγραφὰς τοῦ ἐπιφανοῦς Κρητὸς λογίου τοῦ 17^{ου} αἰῶνος, Ἱεροκήρυκος, ἡγουμένου καὶ μητροπολίτου Φιλαδελφείας Γερασίου Βλάχου (1605/7 - 1685)².

Ἐν λόγῳ κῶδιξ, διαστάσεων 0,202 × 0,145 μ., σύγκειται ἐκ σελίδων 236, γεγραμμένων ἐπιμελῶς διὰ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς χειρός, καὶ φέρει δερματίνην στάχωσιν. Τὰ δὲ περιεχόμενα αὐτοῦ εἶναι τὰ ἑξῆς :

1 (σ. 1 - 144) «Κατὰ Ἰουδαίων Γερασίου Βλάχου τοῦ Κρητὸς».

Ἄρχ. : «Κεφάλαιον Α'. Ὅτι ὁ Μεσίας ἦλθεν, ὅς ἐστι Χριστὸς ὁ κύριος. Ἡ μὲν Σαμαρείτης, τὸν σοιῆρα κύριον ἐρωτήσασα...» κλπ.

Τέλ. (σ. 144) : «Ταῦτα μὲν εἰσὶ τὰ παρ' Ἰουδαίων προτιθέμενα ἐπιχειρήματα καὶ τοιαύτη ἐδόθη ἡ λύσις, ἣ δυνατὸν ἦν, καὶ αἱ κατ' αὐτῶν ἀποδείξεις τοιοῦτόν τινα ἔχει τὴν ἐπίδοσιν [sic] ἕκαστος δὲ κατὰ τε προσθήκην καὶ ἀφαιρέσιν ἐκλεξάτω τὸ κάλλιστον καὶ ἡ τοῦ μείσιον χάρις μετὰ πάντων ἡμῶν ἀμήν.»

Ἐν τέλει (σ. 144) φέρεται : «,αχοα μαῖου. λ. ἐτελειώθη τὸ ἄνωθεν ἀνίγραφο ἐν τῇ τῶν Κερκυραίων νήσῳ παρὰ Καλλιπίου Ἱερομονάχου τοῦ Κρητὸς :—». Καὶ διὰ νεωτέρας χειρός : «τὸ παρὸν βιβλίον τὸ ἀγόρασα ἀπὸ τὸν παπὰ κὺρ Παναγῆ Φραγγάτον ἐκ τῆς μονῆς τοῦ

¹) Ὑπὸ τοῦ Σπυριδωνοῦ Π. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἑλληνικῶν κωδίκων, τόμ. Α', ἐν Κανταβριγίᾳ, 1895, σ. 60 - 74 (ἀριθ. 703 - 865) κατεγράφησαν μόνον 163 κώδικες τῆς μονῆς ταύτης. Ἡρίθμησα καὶ κατέγραψα ἐτέρους 41 (ἀπὸ ἀριθ. 161 - 204), τῶν ὁποίων κατάλογον παρασκευάζω πρὸς δημοσίευσιν.

²) Βλ. περὶ τούτου τὴν ἀξιόλογον μελέτην τοῦ συναδέλφου Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη, Γεράσιμος Βλάχος (1607 ; - 1685), «Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 2 (1949), σ. 70 - 106 καὶ 167, ὡς καὶ τὰ ἔγγραφα τὰ δημοσιευθέντα ὑπὸ Κ. Δ. Μέρτζιου, Νέαι εἰδήσεις περὶ Κρητῶν ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς Βενετίας, Δ'. Γεράσιμος Βλάχος, «Κρητικὰ Χρονικά» τόμ. Β' (1948), σ. 281 - 297.

Ἱεροῦ λειψάνου τοῦ ἐν αγίοις πατρὸς ἡμῶν καὶ θαυματουργοῦ Γερασίμου τοῦ Νέου κειμένου εἰς τὸ ὄρος τῆς Κεφαλωνίας Νίσου πρὸς μονέδα. λ.: 112: οἶον μὲ ἄλλα βιβλία ἐπικατάρατος δὲ ἔσται ὁ π(ο)ι(ἐ) ἀφερᾶσιων αὐτὸ ἐκ τῆς ἐμοῦ δεσποτείας χωρὶς τῆς ἐμεῖς βουλῆς ἔτει σωτηρίῳ. 1752 Ἰουνίου γ *Gerasimo sacerdote colliua cefaloniotu ho scritto il presente con mio proprio mano : in lode di Dio*».

2 (σ. 147 - 236) : «Περὶ τῆς τοῦ Μωάμεθ θρησκείας· καὶ κατὰ Τούρκων· ἔκδοσις παρὰ Γερασίμου Βλάχου τοῦ Κρητός».

Ἄρχ. : «Προοίμιον. Σκοπὸς ἡμῖν ἔστι περὶ τῆς ματαίας τῶν Ἀγαρηνῶν θρησκείας διαλαβεῖν...» κλπ.

Τέλ. : «...ὧν δοθέντων πρὸς ἡμῶν καταφατικῶς, ἔχομεν μόχθους, καὶ πράγματα τοῦ διαλύσαι τὰ ἐκείνοις ὁμολογηθέντα, καὶ περὶ τούτων ἄλις, καὶ τέλος τῶν κατὰ Μωάμεθ».

Ἐν τέλει (σ. 236) ἀναγινώσκουμεν : «,αχοαφ . ἐν μηνὶ Ιουλίῳ ἀπ. ἐτελειώθη ἡ παροῦσα βίβλος ἐν τῇ τῶν Κερκυραίων νήσῳ παρὰ Καλλιολοπίου ἱερομονάχου Καλλιέργου, τοῦ Κρητός, ἧτοι ἀντεγράφη ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου κατὰ πάντα».

Εἶτι, διὰ μεταγενεστέρας χειρὸς : «Ἐκ τῶν τοῦ ἐλαχίστου Παναγῆ Ἱερέως Φραγγάτου. ἐκ νήσου Κεφαλινίας κτηθὲν ἐπὶ λ 100 ,αφμγ' : Ἔτει σωτηρίῳ κατὰ μῆνα μάρτιον. Panagin Sacerdote Francato hō scritto il presente con mio proprio mano : in lode di Dio. Amen».

Καὶ ἐν συνεχείᾳ, διὰ τρίτης χειρὸς : «Τὸ παρὸν χρησιμώτατον καὶ ὀφελυμώτατον βιβλίον τὸ κατὰ Ἰουδαίων καὶ μωάμεθ περιέχον, τὸ ἀγόρασα διὰ μονέδα λύτρας 100 δώδεκα ἀπὸ τὸν παπὰ κὺρ παναγι Φραγγάτο : 1752 : καταιμῆνα Ιούνιον. Ὁ ἐν ιεροῖς μοναχοῖς Γερασίμος Κολυβάς³ Παπαντιονόπουλος ἔγραφα διὰ θύμησι».

Μετὰ τὸ πέρας τοῦ χειρογράφου εὑρηνται ἐκ τῶν ὑστέρων προστεθειμένα δύο φύλλα, ἐν οἷς παρατίθεται ὑπὸ νεωτέρας χειρὸς ὁ «Πίναξ τῶν ἐν τῇδε τῇ βίβλῳ περιεχομένων». Ὁ πίναξ ἀναγράφει τὰ 16 κεφάλαια τοῦ πρώτου καὶ τὰ 35 τοῦ δευτέρου ἔργου.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω παρατεθείσης περιγραφῆς τοῦ κώδικος προκύπτει ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν δύο ἔργα ἀντιρρητικὰ τοῦ Γερασίμου Βλάχου, ἐν «Κατὰ Ἰουδαίων» καὶ ἕτερον «Περὶ τῆς τοῦ Μωάμεθ θρησκείας καὶ κατὰ Τούρκων». Ἀυφοτέρων ἡ ἀντιγραφή συνετελέσθη τῷ 1671 (τοῦ πρώτου τῇ 30 Μαΐου καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦ δευτέρου τῇ 1 Ἰουλίου) ἐν Κερκύρα ὑπὸ τοῦ Κρητός ἱερομονάχου Καλλιολοπίου Καλλιέργου, ὅστις μάλιστα σημειοῖ διὰ τὸ δεύτερον (σ. 236) ὅτι «ἀντεγράφη

³) Τὸ ὄνομα Κολυβάς ἔχει διαγραφῆ διὰ γραμμῆς.

ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου κατὰ πάντα», πράγμα τὸ ὁποῖον ἰσχύει πιθανώ-
τατα καὶ διὰ τὸ πρῶτον. Τὸ χειρόγραφον τοῦ Καλλιέργου, 72 ἔτη με-
τὰ τὴν ἀντιγραφὴν του, περιῆλθεν εἰς τὸν Κεφαλλήνα ἱερεῖ τὸν ἐν τῇ
μονῇ τοῦ Ἁγίου Γερασίμου βιοῦντα Παναγῆν Φραγγᾶτον⁴
κατὰ Μάρτιον τοῦ 1743, παρὰ τούτου δ' ἠγόρασεν αὐτὸ ἔτη τινὰ βρα-
δύτερον, τῇ 3 Ἰουνίου 1752, ἕτερος Κεφαλλήν ἱερεὺς, ὁ Γεράσι-
μος Κολυβάς ὁ προσονομαζόμενος καὶ Παπαντωνόπουλος⁵.
Ἄγνωστον παραμένει πῶς καὶ πότε τὸ χειρόγραφον κατέληξεν εἰς τὴν
μονὴν Ξενοφώντος.

Ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος ἀντιγραφῆς τοῦ χειρογράφου (Κέρκυρα,
1671) συμπίπτουν μὲ τὴν ἐν Κερκύρα διαμονὴν τοῦ συγγραφέως Γε-
ρασίμου Βλάχου ὡς ἠγουμένου τῆς ἐν Παλαιόπολει μονῆς τῆς Θεοτό-
κου (1663/5 - 1679)⁶. Εἶναι πιθανὸν λοιπὸν ὅτι καθ' ὃν χρόνον διέτρι-
βεν ἐν Κερκύρα, ὅτε μαρτυρεῖται ὅτι συνέγραψε καὶ πολλὰ ἄλλα θεολο-
γικά, φιλοσοφικά κλπ. ἔργα⁷, καὶ δὴ μεταξὺ τῶν ἐτῶν πάντως 1663/5
καὶ 1671, συνέθεσεν οὗτος τὰ δύο ταῦτα ἔργα καὶ παρέδωκε τῷ 1671
πρὸς ἀντιγραφὴν εἰς τὸν λόγιον συμπατριώτην του Καλλιόπιον Καλ-
λιέργιον⁸, ὅστις γνωρίζομεν ὅτι ἤδη ἀπὸ τοῦ 1646 εὗρισκετο ἐν Κερ-

⁴) Ὁ Παναγῆς Φραγγᾶτος οὗτος εἶναι γνωστὸς καὶ ὡς ἀντιγραφεὺς ἐν ἔτει
1740 τοῦ ὑπ' ἀριθ. 121 κώδικος Κολυβά· βλ. Σπυρ. Π. Λάμπρου, Κώ-
δικες τῆς βιβλιοθήκης Ἀλεξίου Κολυβά, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. 14 (1917),
σ. 102.

⁵) Παρὰ Σπυρ. Π. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ
Ἁγίου Ὁρους ἑλληνικῶν κωδίκων, τόμ. Α', φέρεται ὁ Κεφαλλήν ἱερομόναχος
Ἀγάπιος Κολυβάς ὁ Παπαντωνάτος ὡς συγγραφεὺς ἢ ἀντιγρα-
φεὺς τῶν ἁγιορειτικῶν κωδίκων ὑπ' ἀριθ. 588 (ἔτους 1773, βλ. σ. 50), 565
(ἔτους 1782, βλ. σ. 46), 592 (ἀχρονολ., βλ. σ. 51) καὶ 640 (ἔτους 1786, βλ. σ.
56). Εἰς τὴν αὐτὴν κεφαλληνιακὴν οἰκογένειαν ἀνῆκε προφανῶς καὶ ὁ προγενέ-
στερος τοῦ Ἀγαπίου Γεράσιμος Κολυβάς ὁ Παπαντωνόπουλος.

⁶) Βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 82 - 84.

⁷) Βλ. αὐτόθι, σ. 83.

⁸) Ὁ Καλλιόπιος Καλλιέργιος εἶναι εἰς ἡμᾶς γνωστὸς καὶ ὡς συγγραφῆς
μετὰ τοῦ Ἐμμανουὴλ Τζάνε τοῦ Μπουνιαλῆ τὴν «Ἀκολουθίαν τοῦ Ἁγίου Με-
γαλομάρτυρος Γορδελαᾶ Πέρσου» τὴν ἐκδοθεῖσαν ἐν Βενετίᾳ τῷ 1661 (βλ.
Émile Legrand, Bibliographie Hellénique... au XVIIe siècle, τόμ.
2, Paris, 1894, σ. 129 - 133, ἀριθ. 438). Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πιθανώτατα συνεγρά-
φισαν καὶ αἱ «*Εὐχαὶ τῆς Μεταλήψεως ἐξηγηθεῖσαι εἰς ἀπλὴν φράσιν παρὰ Καλλι-
πίου ἱερομονάχου τοῦ κρητὸς ἐκ Κυθωνίας καὶ Ἀκακίου τοῦ Διακροῦση*» αἱ φε-
ρόμεναι εἰς τὸ «Βιβλίον καλούμενον Ἐκλογαί» (σ. 86 - 134) τὸ ἐκδοθὲν ἐν Βε-
νετίᾳ τῷ 1730 (βλ. É. Legrand, Bibliographie Hellénique... au XVIII
siècle, τόμ. 1, Paris, 1918, ἀριθ. 195, σ. 228 - 229). Πρὸβλ. καὶ Κ. Ν. Σάθσ,
Νεοελληνικὴ Φιλολογία, ἐν Ἀθήναις, 1868, σ. 409 (ἐνθα ὁμοῦς ὡς ἔτος ἐκδό-

κύρα ὡς ἡμερῆσι τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάρχου⁹. Ἐάν οὕτως ἔχη τὸ πρᾶγμα, τότε τὰ ἔργα ταῦτα εἶναι ἐκ τῶν τελευταίων τοῦ Βλάχου πονημάτων. Εἶναι δὲ ἄξιον ἀπορίας πῶς, ἐνῶ τὰ πλεῖστα τῶν ἀνεκδότων συγγραμμάτων αὐτοῦ παραδίδονται εἰς ἡμᾶς διὰ πολλῶν χειρογράφων, τὰ ἐν λόγῳ ἔργα δὲν εἶναι ἄλλοθεν γνωστὰ καὶ παραδεδομένα¹⁰.

Ἐνταῦθα δὲν προτίθεται ν' ἀναλύσω τὸ περιεχόμενον τῶν δύο τούτων συγγραφῶν, πρόδηλον, ἄλλως τε καὶ ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῶν. Κάποτε θὰ χρειασθῆ νὰ ἐκδοθοῦν πάντα τὰ ἀνεκδοτὰ ἔργα τοῦ Γερασίμου Βλάχου καὶ νὰ μελετηθῆ πόθεν οὗτος ἤντησε πρὸς διατύπωσιν τοῦ διδακτικοῦ, θεολογικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ του συστήματος, τοῦ μόνου ἴσως συστήματος κατὰ τὸν 17^{ον} αἰῶνα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ συγκριθῆ εἰς πληρότητα πρὸς τὸ τοῦ Θεοφίλου Κορυθαλέως. Καὶ τότε τὰ δύο ἀνευρεθέντα ταῦτα ἔργα τοῦ Γερασίμου Βλάχου θὰ ἦτο χρήσιμον νὰ συγκριθοῦν πρὸς ἀνάλογα παλαιότερα ἀντιρρητικά συγγράμματα, καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὸ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ κατὰ Ἰουδαίων καὶ Μωαμεθανῶν¹¹, τοῦ ὁποῖου σώζεται καὶ μετάφρασις εἰς τὴν καθωμίλημένην γενομένην τῷ 1635 ὑπὸ τοῦ Κρητὸς Μελετίου Συρίγου¹², καὶ πρὸς

σεως τῶν «Ἐκλογῶν» ἀναφέρεται τὸ 1803 ἀντὶ τοῦ 1730). Βλ. καὶ τὴν ἐπομένην σημείωσιν.

⁹) Ἰ. Παπαδημητρίου, Ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάρχου ἐν Κερκύρα, «Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς», τόμ. 73 (1934 - 1935), σ. 53 - 55. Βλ. καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ὁ ζωγράφος Τζάνες εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάρχου, ἐν περιοδ. «Ἁγ. Ἰάσων καὶ Σωσιπάρχος» Κερκύρας, ἔτ. Β', φύλλ. 8 - 9 τῆς 28 Ἀπριλίου 1935. Ὁ κ. Παπαδημητρίου δημοσιεύει λίαν ἐνδιαφέροντα σημειώματα τοῦ Καλλιόπιου ἐκ τοῦ ὑπὸ τούτου καταστρωθέντος κώδικος τοῦ ναοῦ. Κατὰ τὸν κώδικα, ὁ Καλλιόπιος μετέβη τῷ 1670 εἰς Κεφαλληνίαν καὶ Ζάκυνθον. Φαίνεται ὅμως ὅτι κατὰ τὸ 1671 εἶχεν ἐπανακόμψει εἰς Κέρκυραν.

¹⁰) Τῶν δύο τούτων ἔργων δὲν ἀναφέρεται χειρόγραφόν τι ἐν τῇ καταγραφῇ τῶν ἀνεκδότων ἔργων τοῦ Βλάχου ὑπὸ Γ. Κ. Σπυριδάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 93 - 106. Μόνη δὲ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ πρώτου, συμπεφυρμένη μάλιστα μετ' ἄλλων συγγραμμάτων, διεσώθη εἰς τὸν ἐν τῷ ἀρχεῖῳ τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Βενετίας ἀποκείμενον παλαιὸν (τοῦ 1683) κατάλογον τῶν ἔργων τοῦ Βλάχου τὸν δημοσιευθέντα ὑπὸ Ἀνδρον. Δημητρακοπούλου καὶ εἶτα ὑπὸ Γ. Κ. Σπυριδάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 90 - 92 (βλ. σ. 92: «Γερασίμου Βλάχου φιλοσοφικά...5) Εἰς τὰ τρία βιβλία περὶ ψυχῆς, παραφράσεις τε καὶ ζητήματα Γερασίμου Φιλαδέλφειας κατὰ Ἰουδαίων»).

¹¹) Βλ. περὶ τούτου Κρουμβάχερ, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας κατὰ μετάφρασιν Γεωργ. Σωτηριάδου, τόμος Α', ἐν Ἀθήναις, 1900, σ. 206 - 207.

¹²) Βλ. αὐτόθι, σ. 207 καὶ Σπυρ. Π. Λάμπρου, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Α', σ. 217 (ἀριθ. 2573), 363 (ἀριθ. 3743) καὶ τόμ. Β', 1900, σ. 47 (ἀριθ. 4294. 13) καὶ 172 (ἀριθ. 4688).

τὰ ἔργα δύο ἐτέρων Κρητῶν θεολόγων, ἦτοι τὴν «Πρὸς Ἰουδαίους Ἀπολογία» τοῦ Μελετίου Πηγᾶ, τὴν ἐκδοθεῖσαν τῷ 1593¹³, καὶ τὴν «Σύντομον Πραγματεῖαν κατὰ Ἰουδαίων ἐν ἀπλῇ διαλέκτῳ» τοῦ Κυρίλλου Λουκάριωσ, τὴν ἐκδοθεῖσαν τῷ 1627¹⁴.

Πρὶν κλείσω τὸ παρὸν μικρὸν μελέτημα, δὲν κρίνω ἄσκοπον νὰ προσθῆσω εἰς τὰ βιογραφικὰ τοῦ Γερασίμου Βλάχου καὶ μίαν εἴδησιν διαφυγοῦσαν μέχρι τοῦδε τὴν προσοχὴν τῶν μελετητῶν: Εἰς τὸν ὑπὸ Ν. Α. Βέη περιγραφέντα ὑπ' ἀριθ. 6 κώδικα τῆς ἐν Ἀρσανείᾳ μονῆς τῶν Ἁγίων Θεοδώρων¹⁵, προερχόμενον ἐκ τῆς ἐν Κρήτῃ μονῆς τοῦ Βροντησίου καὶ περιέχοντα ἐν ἄλλοις καὶ διαφόροις ἐνθυμήσεις τῶν ἐτῶν 1648 καὶ 1650 γραφείσας πιθανῶς ὑπὸ τοῦ βιβλιογράφου τοῦ κώδικος Ἐμμανουὴλ Δέπου, ἀδελφοῦ τοῦ ἡγουμένου Σιλβέστρου Δέπου († 1650), φέρεται, μεταξὺ ἄλλων ἐνθυμήσεων τοῦ ἔτους 1648, καὶ ἡ ἀκόλουθος, μεταξὺ τῶν μηνῶν Ἰανουαρίου καὶ Αὐγούστου¹⁶:

«ἦδοκα τοῦ ἀφέντι(η) τοῦ προδικαδορ(ο) τοῦ βλάχο ντεσε(νια) <δκιῶ> ἐντᾶ.

— ἀντωνίου κεφαλῆ τοῦ δαμασκη(νοῦ).

— γεράσιμ(ος) καβαλάρης σὸ λεοντάρ(ι).

— ἐλευθέριος ἐπι θρόνου

— ἡ κοίμησις τοῦ Χρι(στ)οῦ

— θεόδωρ(ος) στρατηλάτης δλόρθος

— κωνσταντῖ(νος) κ(αί) Ἑλένη

— ἀντώνιος κ(αί) νικόλαος κ(αί) σέφανος

— ἦδωκα τοῦ π(ατέ)ρα του Βαράλου ε[να] ντεσένειο τοῦ Ἰωσήφ τὸν υμν[ωδόν]».

Τὸ χειρόγραφον ἀσφαλῶς ἐγράφη, ὡς προκύπτει ἐκ πολλῶν ἐνδείξεων, ἐν τῷ ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκουμένῳ Χάνδακι τῆς Κρήτης¹⁷. Τὰ ἀνωτέρω λοιπὸν γραφόμενα περὶ τοῦ «προδικαδόρο (=ἱεροκήρυ-

¹³) Βλ. Émile Legrand, Bibliographie Hellénique...XV - XVI siècles, τόμ. 2, Paris, 1885, σ. 88 - 89, ἀριθ. 200.

¹⁴) Βλ. Τοῦ αὐτοῦ, Bibliographie Hellénique...au XVIIe siècle, τόμ. 1, Paris 1894, σ. 234 - 237, ἀριθ. 166.

¹⁵) Νῆκος Ἀ. Βέης, Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν Ἀρσανείᾳ Μονῆς τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, «Ἐπετηρίς» τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ, τόμ. 9 (1906), σ. 55 - 59.

¹⁶) Αὐτόθι, σ. 59. Ἡ ἐνθύμησις παρελήφθη εἶτα καὶ ὑπὸ Σπυρ. Π. Λάμπρου, Ἐνθυμήσεων ἦτοι χρονικῶν σημειωμάτων συλλογὴ πρώτη, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. 7 (1910), σ. 191, ἀριθ. 267.

¹⁷) Τοῦτο παρατηρήθη ὀρθῶς ἐπ' ἐσχάτων καὶ ὑπὸ τοῦ Βασ. Λαοῦρα ἐν «Κρητικοῖς Χρονικοῖς», τόμ. Ε' (1951), σ. 236, σημ. 7.

κος) τοῦ Βλάχου» εἰς οὐδένα ἄλλον δύνανται ν' ἀναφέρονται ἢ εἰς τὸν ἡμέτερον Γεράσιμον Βλάχον καὶ ἀποτελοῦν τὴν πρώτην εἶδησιν ἣν ἔχομεν περὶ τοῦτου ὡς ἱεροκήρυκος ἐν Χάνδακι ἥδη τῷ 1648¹⁸. Ἄλλ' ἢ ἐνθύμησις εἶναι καὶ ἄλλως ἐνδιαφέρουσα, διότι τὰ ἐν αὐτῇ ἀναφερόμενα ὡς δοθέντα εἰς τὸν Βλάχον *ντισένια* δὲν εἶναι ἢ ἰχνογραφικὰ προσχέδια ἀγιογραφικῶν πινάκων (ἰταλ. *disegno*, βενετ. *dissegno*), τὰ καὶ ἄλλως καλούμενα ἀντίβολα, τὸ πρῶτον μάλιστα ἐξ αὐτῶν, ἢ «Ἀντωνίου κεφαλή, τοῦ Δαμασκηνοῦ», θὰ ἦτο προφανῶς ἔργον τοῦ διασήμου ἐκ Χάνδακος ἀγιογράφου Μιχᾶ ἢ λ Δαμασκηνοῦ¹⁹. Πιθανῶς ὁ Βλάχος ἔλαβε τὰ προσχέδια ταῦτα, ὡς καὶ ὁ ἐν συνεχείᾳ ἀναφερόμενος μοναχὸς Βασάλος²⁰, ἵνα τὰ χρησιμοποιήσῃ πρὸς παραγγελίαν φορητῶν εἰκόνων ἢ εἰκονογράφησιν ναοῦ τινος.

Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΚΑΣ

¹⁸) Βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη ν, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 74. Παλαιότεραν μνεῖαν τοῦ Βλάχου ἐν Χάνδακι, ὡς ἀπλοῦ ὁμως ἱερομονάχου, ἀναφέρει ἐνταῦθι ὁ Σπυριδάκης μόνον μίαν, τοῦ ἔτους 1640.

¹⁹) Γνωστὴ εἶναι ἢ εἰκὼν τοῦ Ἀμασκηνοῦ ἢ παριστώσα τὸν Ἅγιον Ἀντωνῖον καὶ ἀποκειμένη εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Βυζαντινὸν Μουσεῖον· βλ. Γεωργίου Ἀ. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ἔκδ. β' ἐν Ἀθήναις, 1931, σ. 83 καὶ Δ. Σισιλιάνου Ἑλληνες ἀγιογράφοι μετὰ τὴν Ἄλωσιν, Ἀθῆναι, 1935, σ. 70.

²⁰) Εἰς τὴν ἐργασίαν μου «ὁ ὑπ' ἀριθ. 1254 παριστῶν ἑλληνικὸς κώδιξ καὶ ἢ χειρόγραφος παράδοσις τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Μελετίου Πηγᾶ» τὴν δημοσιευθεῖσαν ἐν «Ἐπετηρίδι τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 3 (1951), σ. 3-26, ἐκδίδων (σ. 14) ἐκ τοῦ κώδικος τοῦτου σὺτόγραφον σημεῖωμα ἀπὸ 29 Μαΐου 1666 τοῦ πρῶην ἐπισκόπου Σητείας Ἰωσήφ, εἶχον προτείνει (αὐτόθι, σημ. 2) ν ἀναγνωσθῆ ὡς τελευταία λέξις τῆς λίαν δυσαναγνώστου ὑπογραφῆς τοῦτου τὸ ἐπώνυμον Βασάλος. Ἦδη ὄχι μόνον ἐνισχύεται ἐκ τοῦ ἀνωτέρω σημειώματος τοῦ Ἐμμ. Δέπου ἢ ἀνάγνωσις μου αὕτη, ἀλλὰ καὶ καθίσταται πιθανὸν ὅτι ὁ κατὰ τὸ 1666 πρῶην Σητείας Ἰωσήφ ὁ Βασάλος καὶ ὁ κατὰ τὸ 1648 ἐν Χάνδακι ἀπλοῦς εἰσέτι μοναχὸς («πατήρ») Βασάλος, ὅστις ἐνδιεφέρθη νὰ λάβῃ τὸ προσχέδιον Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνωδοῦ (ἴσως διότι ἦτο ὁμῶνυμός του) εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον.

THREE CRETAN MANUSCRIPTS *

I. CODEX MARCIANUS XI. 19

As is well known, the codex XI. 19 (1391) of the library of S. Mark at Venice contains the greater part of extant Cretan drama. There has, however, been no satisfactory description of it, and with regard to that part of it containing the *Fortunatos* even as great a scholar as Xanthudides suffers from one notable misapprehension.

The manuscript, which was first dealt with by Mingarelli, in his catalogue of the Nanian collection¹, is an agglomeration of several separate works. The first part of it contains some religious writings: from folio 117r onwards, the contents are as follows:

- (I) 117r—145v *Zeno*
- (II) 147r—177v *Gyparis*
- (III) 178v—179v *Phallidos*
- (IV) 180r—207r *Stathis*
- (V) 210r—231r *Abraham's Sacrifice*
- (VI) 234r—241v *Apocalypse of the Virgin*
- (VII) 244r—336v *Dialogue of Man and Death*
- (VIII) 338bis (a single-leaf fragment)
- (IX) 342r—439v *Fortunatos*

The oldest of these, (with the exception of the fragment), is the *Fortunatos*. It was recognised from the beginning as being the autograph of Marcantonio Foscolo, from the number of alterations and of new lines inserted². But among the text there are notes in a quite different hand, that of Michele Foscolo, whose relationship to Marcantonio is not known. Labaste³

*) My thanks are due to Mr. M. I. Manoussakas for his ever-ready help and kindness in the preparation of this study.

¹) A. Mingarelli, *Graeci Codices Manuscripti apud Nanius Patricios Venetos Asservati*. Bononiae 1784. See no. 89.

²) M. A. Φώσκολος, *Φορτουνάτος* ed. Σ. Ξανθοουδίδης, Athens 1922. This edition notes all such emendations.

³) H. Labaste, *Une Comédie Crétoise Inédite*. BZ 13 (1904) p391.

is not right in thinking that he was the poet's nephew, but has been misled by the apparent signature Jo. Michele Foscolo on folio 360r. This is in fact not a signature, but the address of a different person, and this Gianmichele Foscolo is the nephew of Michele.

The notes in this hand are as follows;

344r A di 9 Giugno 1669 S. V. (old style) <H>a-
<n>o vegniuto i socorsi di candia per far cam-
pagnia.

347r The heading *vacuo et fallo* and some notes on criminal procedure.

348r *vacuo et fallo*

350v *vacuo et fallo* and legal notes

351r *vacuo et fallo*

354v - 355r Two attempts at a letter, completed on 392r.

360r Draft of a letter to his nephew, Gianmichele Foscolo, dated 2 June 1669.

372v Dated 15 May 1666, a poem of six lines in Greek written in Italian script. (See Appendix 1).

392r The letter of 354r in its final state. It is to an unnamed nobleman, and is apparently meant to accompany a copy of an ode on the victory of Giacomo Riva, the Venetian captain, which Foscolo has finally consented to have printed only from the agony of hearing it wrongly sung in the streets. Dated 2 June 1669, and signed Michel Foscolo. I can find no record of such a publication.

406v - 407r Draft of a dedication of an ode, presumably the same one, to a nobleman, descendant of Francesco Duodo, the hero of Lepanto.

Labaste, (and his opinion was followed by Xanthudides), saw in these various notes and letters that Marcantonio Foscolo was using for the script of *Fortunatos* some paper already partly used by someone else. The truth is exactly the opposite. In two cases Marcantonio turned over two pages at once. On the leaves thus left vacant, his successor Michele has been at pains to ensure that no interpolations in the comedy should be made, and has written *vacuo et fallo* - «blank, a mistake». All his other notes are written on the empty leaves between acts, or between the dedication and the prologue and Act I.

Michele's notes fall between 15 May 1666 and 9 June 1669.

The *Fortunatos*, therefore, must be dated not between June 1669 and the fall of Candia in the following September, but at some time during the siege before May 1666. The fact that Nicolas Demezo, to whom the play is dedicated, was born only in 1621, and came to prominence only as a member of the commission to welcome the Marquis de Ville in 1666, suggest that the end of this period is the most likely date.

The manuscript of the *Fortunatos* now passed into the hands of an unknown Cretan litterateur, presumably in the Ionian Islands, where so many of the refugees from Candia had gone. This person copied, in a small rather irregular Greek hand, Zeno, Gyparis, Phallidos, and Stathis. He also used the empty leaf between the first and second interludes of *Fortunatos* to write some fifty lines from the prologue of another comedy (Appendix 2). The heading of this page has been cut by the binders, and is unreadable except for the word, in Italian script, *Prologos*. The prologue is spoken by Aphrodite, who has come to earth to take revenge upon an uncomplaisant maiden. It has little poetic value, and is largely imitated (we might say plagiarised) from the second interlude of *Fortunatos*.

If we are to ask why the copying of a new play was apparently started on a single leaf, the answer may be found in the fact that prologues were interchangeable. For Gyparis we have extant two prologues⁴; and it is clear that the plot described in this piece, and breaking off at so convenient a point, could apply to very many of the comedies of the day. It could, for instance, apply to the *Pastor Fido* of Guarini, of which the Greek translation was published at Venice in 1658, and whose rather pedantic prologue by the river-god Alpheius may well seem unsuitable for common performance, and is in fact omitted in the only manuscript⁵. It is not inconceivable that this prologue should be considered as a good useful stock introduction to the *Pastor Fido*, and that this part of the codex was in fact a theatrical text meant to supplement the hitherto published Greek plays - *Pastor Fido*, *Erophile*, *King Rhodolinos*, and *Abraham's Sacrifice*. The only

⁴) Γύπαρης ed. E. Κουτάρης, Athens 1940. See pp. 145 - 151.

⁵) Cod. Marc. IX. 24 (1472).

known Cretan play missing from this collection is the *Katsourbos*, and when we remember that Buniales mentions this in the same passage (588. 10 ff) as three printed works, (*The Siege of Malta*, *Erophile*, and *King Rhodolinos*), we may easily postulate an entirely unknown edition of Chortatzes' comedy.

If this theory is correct, Phallidos may easily be seen as a dramatic recitation, of the sort which, until quite recent years, was put on as an extra turn by companies of touring players in England and America. The tone of the last dozen lines, where the broken rake calls upon the «lords» to hearken and take warning from him, instead of laughing as they see him in this pitiful condition, fits very well with this supposition⁶.

What seems quite certain is that Stathis and Zeno, at least, were copied from manuscripts written in Italian characters. The Italian letters *ci* represent both *τσι* and *σισι*, and many errors in both plays arise from a confusion of these two combinations, e. g. *ὁ προδότη τση, ὁ θάνατό τση*, for *ὁ προδότης τση, ὁ θάνατός τση* (Stathis Int. II 88); *εἰ τσ'* for *εἰς τσ'* (Zeno I. 98, IV. 12, 277, 307.)⁷. Other difficulties in the texts point to the same conclusion, e. g. *γβάντι* (*guanti*) for *γυάντι* (*guanti*) in Stathis III. 72; *ἐχάθησα* (*echathisa*) for *ἐγλάκησα* (*eglachisa* in Stathis III. 429; *χρόνους* (*chronus*) for *θρόνους* (*thronus*) in Zeno III, 76; and *ποιοί* (*pii*) for *ποῦ* (*pu*) in Zeno IV. 268. Moreover, in Stathis, the copyist has failed to disentangle all of the pedant's mixture of Greek and Italian, and some of his Greek is left untouched, as in «*οπου den eghi teri*» (III. 128) for *ὁπὸν δὲν ἔχει ταῖρι*; «*chie italica na su tone sprimero*» (III. 295) for *καὶ ἰταλικὰ νὰ σοῦ τονὲ sprimero*, and elsewhere.

The collection, which was probably not yet bound together, now came into the possession of a certain Zaneto Avuri. He himself copied the *Apocalypse of the Virgin*, in a sprawling hand in Italian characters, and completed a copy of *Abraham's Sacrifice*, which had been started by someone else in a much neater Italic script, and left in the middle of

⁶) Σ. Ξανθοουδίδης, Ὁ Φαλλίδος (ΕΕΒΣ 4 (1927)). See pp. 102 - 3.

⁷) This error occurs often in the Cretan War, with presumably the same reason.

a page (line 631). He also procured a neat copy of the Dialogue of Man and Death, of which the last twelve pages were missing, and supplied the missing portion himself; the last leaf of the original is very worn, and the replacement is on quite different paper.

We know his name, and that of his sister Donna Chierazula (*Κυρατισούλα*) Avuri, from a draft of a legal document written on 178r, between Gyparis and Phallidos. He also supplied one missing folio of Fortunatos (357), and recopied, on the preceding page marked *vacuo et fallo*, twelve lines of Act I, Scene I, which had been made difficult to read by Foscolo's alterations.

Of this man we know nothing, but the name Avuri is that of a prominent Zacynthiote family, recorded since 1500, which graduated from bourgeois to noble rank in the year 1739. Members of the family in the period relevant to our manuscript are Petros, Protopsaltes of Zacynthos, who died in 1727, and Georgios, a notary active between 1708 and 1743. The word *κυράτσα* is also recorded from Zacynthos⁸.

More exact dating is therefore impossible. The first part of the manuscript, before it was bound with the section that interests us, belonged between 1713 and 1727 to Anastasios Koutouphas and the priest Petros Koutouphas.

Folio 338 bis is a very small leaf whose provenance is unknown. It is not included in the original numbering and was probably inserted at a later binding. It may be rather older than the other texts, perhaps early seventeenth or late sixteenth century. I am dealing with this fragment elsewhere, and hope to show that, though it purports to be a prophecy, it is in fact part of a Byzantine satirical song dating from the tenth century.

II. CODEx VINDOBONENSIS THEOLOGICUS GRAECUS 244

This manuscript was described by Sathas in a letter to Wagner, published in the introduction to *Carmina Graeca Medii Aevi* (Lipsiae 1874). Its importance in the study of medieval Greek poetry makes necessary some additional remarks.

⁸) Λ. Χ. Ζώης, Λεξικόν Φιλολογικόν καὶ Ἱστορικόν Ζακύνθου. Ζακύνθος 1901. Σ. νν. *Ἀβοήρης, Κυράτσα*.

The codex is written, with some very small exceptions, by one scribe, whose writing, though presenting an even and pleasant impression, is not well - formed except when an obvious and conscious effort is being made. Such efforts are made in the astrological Method of Chaloueth the Prophet (132 - 167), and at the beginnings of the essay On Faith, (44), and of S. Athanasius' Reply to a Lord of Antioch (47): but as the hand soon relapses within the same works to its more normal form, Sathas' statement that these were written by different people cannot be upheld. The size of the writing varies greatly between the different works, and blank leaves are left between most items. This leads us to suppose that the collection as we have it was not originally intended as a single codex, but as a uniform edition of the most popular works of poetry and prose of the day. One of these, the Flower of the Graces, was included in the list of contents and the first (Greek) numbering, but later dropped out, leaving a lacuna of thirty - two leaves between 259 and 260.

Until lately, no comment had been made on the dating of the codex apart from the obvious terminus given by its acquisition by Ogier de Busbecq, who was Ferdinand I's ambassador to the Sultan on two occasions between 1559 and 1565. It can, however, be dated much more closely. The earliest possible date is given by Manuel Sclavos' poem on the earthquake of Crete, which took place on May 29th., 1508: it is probable that this date may be advanced four years, for although the end of Apollonius of Tyre is spurious, there is a strong presumption that it was written in or after 1512⁹. And Acacios, whose episcopal signature is found on 83*v, was bishop of Naupactus and Arta from 1516 to 1520¹⁰.

The scribe we may identify from his signature at the end of Apollonius of Tyre (78v): Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ δημηγρίου πόνοσ· ὁ γράψασ. Similar inscriptions, dated 1526 and 1547, are found on five liturgical manuscripts from Mount Athos¹¹. The

⁹) See A. N. Πολίτης, Παρατηρήσεις στὸν «Ἀπόκοπο» τοῦ Μπεργαδῆ (Προσοφῶν εἰς Στίλκωνα Π. Κυριακίδη, Salonica 1953) p. 550.

¹⁰) Π. Γ. Ζεφλέντης, Θεσσαλονικέων μητροπολίται ἀπὸ Θεωνᾶ τοῦ ἀπὸ ἡγουμένων μέχρι Ἰωάσαφ Ἀργυροπούλου (1520 - 1578). (BZ 12 (1903)) p. 131.

¹¹) S. P. Lambros, Catalogue of the Greek MSS on Mount Athos, Cambridge 1895. Vol. I, pp. 256, 311.

fact that this Demetrius was a monastic reinforces the connection with Acacios, and suggests that the bishop, known otherwise only as a «harsh and vengeful man» who handed Christian preachers over to the Turks, may also have been the litterateur who commissioned the collection¹³. So that while the possible range of dates is 1508 to 1520, the probable range covers only the last five years of this period. It may be noted also that Sclavos' poem, which claims to have 150 couplets, in fact contains 141. This suggests some degree of removal from its original form, and therefore from the year 1508.

The second hand present in the manuscript is important only for the love - poem scribbled on the empty pages 330 - 331, and published by Pernot¹³. Other notes in this hand include two recipes, some instructions on bloodletting, an economically interesting wagebill, and some lines malcopied from *Lybistros* and *Rhodamne*¹⁴. The identity of this scribe is probably hidden in the as yet unsolved cryptogram written twice on the last leaf: + σοσλός δραός δαναός.

III. CODEX BAROCCIANUS 216

This manuscript of the Barocci collection in the Bodleian library is a miscellany codex containing principally theological works. On folio 179r there is a short poem, a *LOVER'S COMPLAINT* (Appendix 3) with references to Canea. It is autograph, by a scribe who has contributed only two quaternions to the volume. These cannot be dated on internal grounds, but have a watermark which suggests the first years of the sixteenth century¹⁵.

The poem was first published by N. Politis¹⁶, but in a

¹³) For Acacios, see Σ. Βυζαντίου, *Δοκίμιον ιστορικῆς κινδός περιλήψεως Ἐρτης καὶ Πρεβέζης*, Athens 1884. p. 102.

¹³) H. Pernot, *Chansons populaires grecques des XVe et XVIe siècles*. Paris 1931. pp. 88 - 98.

¹⁴) See H. Schreiner's articles in *Byzantinische Zeitschrift*, (39 (1939) pp. 15 - 36, 272 - 301; 42 (1942) pp. 233 - 254).

¹⁵) M. Briquet, *Les Filigranes*. Leipzig 1907. no. 696. The mark, a jewelled ring, is a Piedmontese design, and is quoted from Genoa in 1506.

¹⁶) Ν. Γ. Πολίτης, *Ἀνέκδοτον Κρητικὸν Ποίημα*. (Κρητικὸς Λαὸς I (1909) pp. 97 - 99).

short-lived and rare periodical, and from a very inaccurate copy. It is, as he says, of less than moderate value, but has a considerable interest as one of our rare autographs of Cretan poems (if indeed it is Cretan: ἠσπίτιν (14) and μὲν for μὴν (4) seem Cypriot).

Politis drew attention to a startling similarity with the Simaetha of Theocritus' second idyll, who complains of her lover

ὄς μοι δωδεκαταῖος ἀφ' ὧ τάλας οὐδέποθ' ἔκει¹⁷
οὐδ' ἔγνω, πότερον τεθνάκαμες ἢ ζοοὶ εἰμές. (4 - 5)

and says

βασεῦμαι, ποτὶ τὰν Τιμαγήτιο παλαίστραν
αὔριον, ὡς νιν ἴδω καὶ μέμφομαι οἷά με ποιεῖ. (9 - 10)

But he concludes that this is coincidence, and that the Cretan woman does not have recourse to charms and magic. Politis, however, was reading *ναῦρω* in line 15: the reading *να σύρω* suggests even more strongly that Theocritus, however unlikely it may seem, was in the poet's mind, and this may be even an attempt at adaptation of the whole idyll.

APPENDICES

1 Cod. Marc. XI. 19. Folio 372v.

*O mana venetia, pos ta pomegnis
chie isegnia dhe thoro na begnis
Ti criti polemune opu pethi su
chie afignis nati baru igioghurhi[
Codo dhe to categhis pri to mathis 5
pos gdheghicte aposena voithia nagh[*

(Ἦ μάνα Βενετιά, πῶς τ' ἀπομένεις,
καὶ εἰ; ἔγνωια δὲ θωρῶ νὰ μπαίνης;
Τῆ Κορήτη πολεμοῦνε ὀπὸν' ν' παιδί σου,
καὶ ἀφήνεις νὰ τὴν πάρου οἱ γι-δχοουρθοὶ σου;
Κοιτὸ δὲ τὸ κατέχεις πρὶ τὸ μάθης, 5
πὼς γδέχεται ἀπὸ σένα βοήθεια νά'χη;)

4. Cf. *δχοουθοὶ* (*ἔχθοροι*) in Cretan War 303.10.

¹⁷) This being the reading used by the poetaster, and not *ποθεῖκει*,

2 Cod. Marc. XI. 19. Folio 421v.

< Ἀφροδίτη >

Σήμερο ἐκατέβηκα ἴπουν τῆς ὀρανοῦς ἀπάνω,
 σὶτον τόπο ἐτοῦτο ὡς βλέπε<τε>, κ' ἤρθα ὀγια νὰ γιάνω
 ἕνα πὸν ἔς τόσα κίνδυνα βροίσκεται μπερδεμένος
 ὀγια μνία κόρη ὀπου ἀγαπᾷ καὶ εἶναι ἀποθαμένος,
 καὶ ὀλημερνὶς τὰ πάθη του μὲ κλάματα δηγᾷται 5
 ἴποκατωθιὸ εἰς τὸ σπίτι τῆς, μὰ αὐτὴ δὲν τὸ<ν> λυπᾷται.
 Καὶ ἐγὼ, θωρῶντας ἀλιονιά σ' αὐτὴ τόσα μεγάλη,
 νὰ κατεβῶ ἐκ τοὺς ὀρανοῦς σὶτὸ νοῦ μο<ν> εἶχα βάλει,
 γιὰ νὰ τὴν κάμω παρευθὺς σ' αὐτόνο νὰ συγκλίνη
 καὶ σκλάβα του παντοτεινὴ πάραυτας ν' ἀπομείνη, 10
 τὴν ὄρα νὰ μὴδὲ θωρῆ ἴποκεῖ γιὰ νὰ περάση
 νὰ τότε δῆ γιὰ νὰ χαρῆ, πολλὰ νὰ ἀναγαλλιάση.
 Καὶ ἔκετ ἀπὸν δὲν ἤθελε νὰ τὸν ἀνατρανίση,
 θὰ τὴνὲ κάμω ὄγι' αὐτὸ νὰ ἔχη περίσσα κρίση,
 καὶ μέσ' <ο>τὰ φυλλοκάρδια τῆς τόση φρωτιά μεγάλη 15
 θὲ νὰ τὴν κάμω νὰ γρικᾷ παρὰ γυναικα ἄλλη.
 Γιατὶ δὲν εἶναι τὸ πρεπὸ σκληρότη ἔτσι μεγάλη
 μέσα τῆς νὰ ἔχη καθεμνιά, μὰ λύπη νὰ ἔχη πάλι.
 Κάθα κοράσο εἶναι πρεπὸ τόσα νὰ μὴ συγκλίνη
 σὶτον ἄ<ν>τρα ὀπου τὴν ἀγαπᾷ, μὰ νὰ ἔχη σπλαχνοσύνη. 20
 Καθὼς θωρεῖ πρέπει κι' αὐτὴ σ' ἕνα ὀπου γνωρίση
 τὸ πὼς γι' αὐτὴνε κρίνεται καὶ θὲ νὰ ξεψυχῆση,
 νὰ ἔχη λύπηση σ' αὐτὸ κι ὄσο μπορὰ βοηθήση
 σ' κέينو πὸν ἴκτάσσειται ὀγι' αὐτὴ νὰ κακοθανατίση,
 μὰ νὰ συγκλίνη μετ' αὐτὸ, ταῖρι γιὰ νὰ γενοῦσι, 25
 τὰ βάσανα νὰ λυώσουσι κ' εἰσὲ χαρὲς νὰ ὀρθοῦσι.
 Γι' αὐτός λοιπὸ ἤρθα ὡς ἐδῶ καὶ βροίσκομαι ὀμπροστά σας,
 πὸν ἄλλη φορὰ δὲ μὲ ὄδασι τὰ μάτια τὰ δικά σας.
 Μὰ βλέπω πὼς πολλότατοι ποιά ἴμαι δὲ μὲ γνωρίζου,
 μὰ μὲ μεγάλους λογιμοὺς τὸ νοῦ νιως περριορίζου. 30
 ἴΕγὼ ἴμαι ἐκείνη, ξέρετε, πὸν κάνω ὄλα καὶ ζοῦσι
 τὰ πράματα καὶ θρέφονται καὶ δὲν μπορὰ χαθοῦσι.
 ἴΕγὼ τῆς ἀνθρώπους, τὰ πουλιά, τὰ δέντρο καὶ πᾶσ' ἄλλο

1. κάμω cod

18. μάχη καὶ ἀγάπη καὶ τὰ δυὸ deleted: μὰ λύπη νὰ ἔχη πάλι written above.

20. ηγαπα cod.

κάνω λοιπὸ καὶ σμίγουσι τὸ ἕνα μὲ τὸ ἄλλο.
 Ἐγὼ ἔμαι ἔτοιμα καὶ παίρνονται ὅλα τως καὶ γεννοῦσι 35
 καὶ ὡσὰ θεὰ ὅπου βρῖσκομαι ὅλα μὲ προσκυνοῦσι.
 Καὶ ἀνισωστάς κ' ἤλειπα ἐγὼ, ἢ κτίση εἶχε χαλάσει,
 ἔπο ἀθρώπους, ζῶα, κ' ἔρπετὰ ὅλη ἤθελε ἐρημάσει.
 Μὰ μὲ τῆ θέλησή μου ἐμὲ βρῖσκεται στολισμένος
 μὲ τόσες δόξες κὶ ὁμορφιᾶς ὁ κόσμος γεμισμένος. 40
 Καὶ ἀπὸν τὴν ὁμορφιά μου ἐμὲ παίρνου κὶ αὐτοὶ τὰ κάλλη,
 καὶ καθαιεὶ τὰ ρέγεται κ' ἔχει χαρὰ μεγάλη.
 Ἐγὼ ὄντας θὲ νὰ κατεβῶ, ὁ Οὐρανὸς τρομάσει
 καὶ μ' ἀστραπὲς καὶ μὲ βροντὲς τὸ <ν> κόσμον θὰ χαλάσῃ,
 γιὰτὶ, λογιάζει, τὸ θρονὶ τοῦ ὄρανου θ' ἀφήσω, 45
 νὰ ρθῶ στὸν κόσμον ἐτούτῳε κάτω νὰ κατοικήσω.
 Γι' αὐτὸς συγχύζεται πολλὰ, μὰ ὅσα στραφοῦ νὰ δοῦσι
 τὸ πρόσωπό μου τ' ὁμορφο, ὅλα καταχαλοῦσι,
 καὶ τὰ στοιχεῖα τρέχουσι κὶ ὀπίσω μ' ἀκλουθοῦσι, 50
 κὶ ὡσὰ θεὰ τως ταπεινὰ ὅλα με προσκυνοῦσι
 Ἐγὼ ἔμαι τὸ λοιπὸ ἢ θεὰ πὸν τζ' ὁμορφιᾶς δρίζω,
 κὶ ὅπου θελήσω δίδω τζι, κὶ ἄλλου πάλι κρατίζω.
 Ἡ γι' Ἀφροδίτη εἶμαι ἐγὼ, τοῦ Ζεῦ ἢ θυγατέρα,
 πὸν ὁ ἥλιος λάμπει μετὰ με, καὶ φέγγει τὴν ἡμέρα.
 Καὶ τ' ἄστρη ὅπου <ν> στὸν οὐρανὸ μαζὶ μὲ τῆ σελήνη 55
 μὲ τζι ὁμορφιᾶς μου λάμπουσι καὶ φέγγουσι καὶ κείνη.
 Τὴν ἀφορμὴ ἐγροικήσετε πὸν ἐδῶ εἶχε μὲ φέρει
 ἀπὸν τὰ ὕψη τ' ὄρανου σὲ τοῦτὰ σας τὰ μέρη.

Compare Fortunatos Inter. II. 100 - 118

. ἢ ὁμορφιά μου, 100
 ἢ ὁποῖα ἔχει τόση δύναμι, ὅπου ὄχι μόνο σέρνει
 τὰ πράματα τὰ ἐπίγειο, μὰ τὸ ἴδιους θεοὺς φέρνει
 κάτω στὴ γῆ ἀπὸν τοὶ ὄρανοῦς, καὶ κάνει τσι καὶ γνώθου
 τοὶ ἀγάπης τὰ γλυκίσματα καὶ τοὶ φωτιᾶς τοῦ πόθου.
 Ἐτούτῃ μόνο εἶναι ἀφορμὴ κὶ ὅλα στὸν κόσμον ζοῦσι 105
 τὰ πράματα, καὶ στρέφονται καὶ δὲ μπορὰ χαθοῦσι.
 Τούτῃ τὰ χόρτα, τὰ πουλλιά, τὰ δέντρα καὶ τοὶ ἀθρώπους
 κάνει συχτιὰ καὶ σμίγουσι ἀλλήλως τως μὲ τρόπους

36. πάντα τως is written above ὅλα μὲ, and then deleted.

37. ειχε cod.

πολλῶ λογιῶ, καὶ ἀποδεκεῖ σπέρονονται καὶ γεννοῦσι
 σιτὸ κόσμο καὶ πληθαίνουσι καὶ πάντα τως κρατοῦσι, 110
 καὶ ἂν εἶχε λείπει, ἐπόμενεν ὁ κόσμος χαλασμένος,
 καὶ ἀπ' ὄλα τὰ ποιήματα γδυννός καὶ σημασμένος·
 Μὰ μὲ τὸ μέσο ται ἐκεινής βρῖσκειται σιολισμένος
 μὲ ται ὁμορφιές, ὁποῦ θωρεῖς κ' εἶναι ὄλος γεμισμένος.
 Λοιπὸ ἂν ἐγὼ τὰ πράματα ὄλα τοῦ κόσμον ὀρίζω, 115
 καὶ ται ὁμορφιές ἀπὸ ἔχουσι μόνια μου τῶς χαρίζω,
 καὶ ἀποῦ τὴν ὁμορφιά μου ἐμὲ παίρνου καὶ αὐτὰ τὰ κάλλη,
 καὶ κάθα εἰς τὰ ὀρέγεται κ' ἔχει χαρὰ μεγάλη,

3 Cod. Barocc. 216. Folio 179r

Ἄλέμονον ἢ τάλαινα, πῶς ἄρξωμαι τοῦ λόγου,
 τῆς τύχης μου τῆς πονηροῦς τὸ πᾶν εἰπεῖν καθόλου;
 Τίς μου τὴν θλίψιν ἐξελεῖ, τίνος αὐτὸ θαρρέσω,
 καὶ τίς ἀκοῦσαι δύναται, καὶ τίνων μὲν ἀρέσω;
 Τὴν φλόγα, τὴν πολλὴν πυρὰν τὴν ἔχει ἡ καρδιά μου, 5
 τίς νὰ τὴν οβέση δυνηθῆ, καὶ νὰ ἴναι παρηγοριά μου;
 Τίς νὰ γιαιτρεύση τὴν πληγὴν τὴν ἔχω ἀπατός μου, (?)
 τὴν μῶδωκεν, ἀλίμονο, κ' ἔσφαξε τὰ ἐντός μου;
 Οὐδὲν ἠξεύρω ἢ καὶ ζῶ, ἢ ζωντανὴ δὲν εἶμαι,
 ἀπὸ τὸν πόνο τὸν πολλὸν δὲ ξεύρω πόθεν κεῖμαι. 10
 Πληγὴν μεγάλην μῶδωκεν νέος ὁποῦ ἠγάπων,
 ὁποῦ ἔχε πάντα μετ' ἐμοῦ, καὶ τοῦτον πάντως *...*
 Δώδεκα μέρες ἀριθμῶ ἀφοῦ κεῖνος οὐκ ἦλθεν
 εἰς τὸ ἡσπίτιν τὸ ἐμὸν καὶ φαίνεται καὶ ἀπῆλθεν.
 Πορεύσομαι λοιπὸν ἐγὼ ἐκεῖνο νὰ σύρω τώρα, 15
 νὰ ὀρθῆ σιτὸ σπίτι τὸ καλὸν εἰς τῶν Χανιῶν τὴν χώρα,
 καὶ νὰ δῶ τοῦτον νὰ μεμφθῶ καὶ νὰ κατηγορήσω
 εἰς ἃ μοι κάμνει ὁ ἄθλιος, καὶ νὰ τὸν ὀνειδίσω.

9. Οὐκ οἶδεν. u oi deleted.

11 - 12. ὁποῦ ἠγάπων...πάντως is written above τινὰς δούδα, ἄψε καὶ σφάζομαι λοιπὸν εἰς τῶν χανιῶν τὴν σοῦδα, of which only ἄψε καὶ σφάζομαι is deleted.

13. γίνονται deleted, and ἀριθμῶ written above. πληγώθη δλη deleted and κεῖνος οὐκ ἦλθεν written above.

14. καρδιάν καὶ τὴν κεφάλην καὶ τὰ νεφρὰ deleted.

GARETH MORGAN

ΚΡΗΤΙΚΑΙ ΣΕΛΙΔΕΣ

Συναγωνιστῆς παλαιῶν ἡμερῶν εἰς τὸν πνευματικὸν στίβον τοῦ μεγάλου τῆς Κρήτης τέκνου Στεφάνου Ξανθουδίδου καὶ εἰς εὐγενῆ ὑπείκων παράκλησιν τῆς πατριωτικῆς Ἑταιρίας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ τελευταίως τελεσθέντος φιλολογικοῦ μνημοσύνου ἐπὶ τῇ 25/δὶ ἀπὸ τοῦ θανάτου του, στέλλω προθύμως καὶ ἐκ καθήκοντος, ὡς εὐλαβῆ φόρον τῆς μακαριστῆς μνήμης τοῦ ἐξόχου ἀρχαιολόγου καὶ φίλου, τὰς κάτωθι ἱστορικὰς σελίδας, τὰς ὁποίας κατώρθωσα νὰ περισσώσω ἐκ τῶν ἐρειπίων καὶ τῆς πυρκαϊᾶς τῆς ἀνεκφράστου συμφορᾶς τῆς πατρίδος μου Ζακύνθου καὶ τοῦ ἱστορικοῦ Ἀρχείου της.

I

Ἐκ συμβολαίου συνταχθέντος παρὰ τῷ συμβολ/γράφῳ δ/ρι Νικολάφ Νομικῷ, τὴν 28 Δεκεμβρίου 1673, ἐμφαίνεται, ὅτι ὁ ὑπερεντιμότητος κ. Ἰωάννης Μελισσηνὸς ποτὲ Νικολάου ἐκ Κρήτης κατέστησε γενικὸν ἐπίτροπόν του τὸν ἐντιμ. κ. Φραγκῖσκον Φοσκαρίνην, κάτοικον Κερκύρας, ὅπως ἐξ ὀνόματός του εἰσπράξῃ ἑκατὸν ρεάλια, τὰ ὁποῖα εἶχε λαμβάνειν οὗτος ἐκ τοῦ Μοναστηρίου τῆς Παναγίας Ἀρωτηριανῆς τοῦ ἐν Κρήτῃ, κατόπιν ἐγγράφου τοῦ αὐτοῦ Μελισσηνοῦ καὶ τῶν Ἐπιτρόπων τοῦ ὡς ἄνω Μοναστηρίου ἀπὸ 20 ἰουλίου 1644 καὶ τὰ ὁποῖα χρήματα προωρισμένα διὰ τὴν ἀποθανοῦσαν θυγατέρα τοῦ Μελισσηνοῦ Μαριέτιαν, ἠδύρισκοντο εἰς χεῖρας τοῦ δ/ρος Βαρθολομαίου Τζόγια, ἑνὸς τῶν Ἐπιτρόπων τοῦ Μοναστηρίου, ἂν δὲ εἶχεν ἀποθάνει ὁ αὐτὸς Τζόγιας, νὰ ζητηθοῦν παρ' οἰουδήποτε διεχειρίζετο τὴν περιουσίαν τοῦ αὐτοῦ Μοναστηρίου.

II

Ἐν ὀνόματι τοῦ Ἰου Χου ἡμῶν ἀμὴν, 1678 μαῖου πρώτη ἐκ τῆς πόλεως Ζακύνθου εἰς τὸν αἰγιαλόν, εἰς τὴν ἐνορίαν τοῦ ἁγίου παύλου, ἡμέρα τετράδη τζή 4 ὥρες τῆς ἡμέρας, Ἰνδικτιῶνος ι'. ἐπειδὴ οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων οἶδε τὴν ὥραν καὶ τὴν ἡμέραν τῆς ἐαυτοῦ τελευτῆς, οὐδεὶς οἶδε καὶ ἐτοῦτο κατὰ νοῦν βαλεῖν, ἐγὼ νικολὸς μουσοῦρος μὰ μὲ ὀνομάζονε τὴν σήμερον γιάννης ποτὲ κωνσταντῆ ἀπὸ τῆς κρήτης, ἀπὸν τὸ τεριτόριον¹ τοῦ ρεθύμνου, μὰ εὐρισκόμενος ἐδῶ εἰς τὴν Ζάκυνθο ἀπὸ χρόνους, γνωρισμένος ἀπὸ τὸν παρὸν νοτάριον καὶ

¹) περιοχὴ.

μάρινες, εὐρίσκοιτάς με δόξαν Θεοῦ καλὰ εἰς τὸν νοῦν καὶ εἰς τὰς
λοιπὰς μου αἰσθήσεις, μὰ εἰς τὸ κορμὶ ἄρρωστος καὶ φοβούμενος τὸν
θάνατον, ὡς ἄνθρωπος, μήπως καὶ ἔλθῃ ἀφρηθίως καὶ ἀλπάσῃ με
καὶ ἡ ψυχὴ μου καὶ τὰ ἔχη μου μείνουν ἀδιόρθωτα καὶ ἐκεῖνο τὸ
πολὺ ὃ² ὀλίγο ὁποῦ μοῦ βροίσκεται θέλει πάει ἐκεῖ ὁποῦ ἡ ὄρεξις μου
δὲν εἶναι, διὰ τοῦτο ἔκραξα τὸν παρὸν νοτάριον μπουμπλικόν³ καὶ τοὺς
κάτωθι ἀξιοπίστους καὶ ἀπὸ ἐμὲ παρακαλεσμένους μαριύρους ἔμπρο-
σθεν τῶν ὁποίων τὸν ἐπαρακάλεσα νὰ γράψῃ καὶ νὰ διορθώσῃ τὸ πα-
ρὸν μου τεσταμέντο⁴ καὶ ὑστερῆς μου θέλησης καὶ ὁδηγία. — καὶ ἐν
πρώτοις συγχωρῶ πᾶσι χριστιανοῖς, τὸ ὅμοιον ζητῶ καὶ ἐγὼ ἀπὸ λό-
γου τοῦ καὶ παραδίδω τὴν ἁμαρτωλὴν μου ψυχὴν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ
παραγάθου Θεοῦ παρακαλῶντας τὴν πολλὴν του εὐσπλαγγίαν νὰ μοῦ
συμπαθήσῃ εἰς τὰ πολλὰ καὶ ἀμέτρητά μου ἁμαρτήματα. Ἔτιζή θέλω
ἐν πρώτοις καὶ κόφτω⁵ καὶ ἀνουλάρω⁶ πᾶσά μου τεσταμέντο, κοντή-
τζελο⁷ καὶ κάθε ἄλλη γραφὴν τεσταμεντάρια ἀπὸ νὰ ἔχω καωμένην πρὸ
τοῦ παρόντος μου καὶ ἄλλο νὰ μὴ ἀξίζῃ παρὰ ἐτοῦτο ὁποῦ τάσσω ὦραν
ἐτιούτη κάνω καὶ ὀρδηνιάζω⁸. — ἔτιζή θέλω καὶ ἀφήνω ντόπο⁹ τοῦ θα-
νάτου μου ὁ διὰ ἐπίτροπόν μου καὶ πιστότατόν μου κομεσάριον¹⁰ τὸν
σύντεκνό¹¹ μου τὸν μαστρομιχέλη βλαστό τὸν μπάζανό¹² μου, ὁ ὁποῖος
νὰ κάμῃ καὶ νὰ τελειώσῃ μετὰ τὸν θάνατόν μου ὅσα ἐγὼ ἐδῶ κάτω
θέλω ἀφήσει καὶ ὀρδηνιάσῃ. — Ἔτιζή θέλω καὶ ὄντας ὁ Κς Ἡμῶν Ἰς-
Χς κράξῃ ἔμπροσθέν του τὴν ταπεινὴν μου ψυχὴν, τὸ λείψανόν μου νὰν
τὸ ἐνταφιάσουνε εἰς τὸ μοναστήρι καὶ ναὸν τῆς ἁγίας αἰκατερίνας τῶν
συναητῶν¹³ ὄξω εἰς τοὺς κήπους καὶ ἀφήνω εἰς τὸ ἄνωθε μοναστήρι
μία κασέλα ταλπεδένια μαρνερίστικη¹⁴, ἓνα ταυλομάντηλον¹⁵, δύο πε-
τζά¹⁶, τέσσερα μπράτζα¹⁷ τὸ μάκρος ἰντζίροκα¹⁸ δύο ράσα ὁποῦ ἔχω
καωμένα μαῦρα, τὸ ἓνα κοντὸ ἀποῦ τὸ ἄλλο καὶ ἓνα καπότο¹⁹ κανε-
λί²⁰ οὐζάδο²¹ καὶ μία μοῦδα ροῦχα κανελί, βράκες καὶ ζουπόνι²² οὐ-
ζάδα, τὰ ὁποῖα ἀφήνω ὃ γιὰ νὰ μὲ μνημονεύουσι πάντα καὶ ἀνίσως
καὶ ὁ ἄνωθεν μου κομεσάριος καὶ ἔχει κανότητα καὶ θέλει νὰ δώσῃ
εἰς τὸ ἄνωθεν μοναστήρι δέκα ρεάλια, ἐτότες νὰ κρατῇ τὸ ἄνωθεν προῶ-
μα ὄλο, τὸ δὲ ἐπίλοιπόν μου προῶμα ἀποῦ εὐρίσκομαι καὶ ἔχω καὶ ὄλο
μου τὸ ρεζήστου²³ ὃ,τι καὶ ἂν ἦναι μασαρία²⁴ καὶ πᾶσα ἄλλο θέλω
καὶ ἀφήνω το τοῦ φιλιότζου²⁵ μου τοῦ κωνσταντῆ, παιδί τοῦ ἄνωθῆ

²⁾ ἡ, ³⁾ δημόσιον, ⁴⁾ διαθήκη, ⁵⁾ καταργῶ, ⁶⁾ ἀκυρῶ, ⁷⁾ ἐπιδιαθήκην, κω-
δίκελλον, ⁸⁾ διατάσσω, ⁹⁾ μετά, ¹⁰⁾ ἐπίτροπον, ¹¹⁾ κουμπάρος, ¹²⁾ σύγγαμβρος,
¹³⁾ μετόχιον τοῦ ὄρους Σινᾶ ἐν Ζακύνθω, ¹⁴⁾ ναυτικὴν, ¹⁵⁾ τραπεζομάνδυλον,
¹⁶⁾ τεμάχια ὑφάσματος, ¹⁷⁾ πήχεις, ¹⁸⁾ περίπου, ¹⁹⁾ ἐφεστρίς, ²⁰⁾ κανελλόχρουν,
²¹⁾ μεταχειρισμένον, ²²⁾ κολόβιον, ²³⁾ ὑπόλοιπον, ²⁴⁾ ἐπιπλοσκευή. ²⁵⁾ ἀνα-
δεκτός.

μου κομεσάριον, τὸ ὁποῖο τὸν ἀφήνω ὃ διὰ τὸν θεὸν καὶ ὃ διὰ τὴν ψυχὴν μου καὶ ὃ γιὰ πολλὰς καλωσύνας ἀποῦ εἶδα ἀποῦ τῆς γονέους του σὲς ἀρρώστιες μου καὶ ξεκαθαρίζω πὼς δὲ χρωσιῶ κανενὸς τίβοτας. Ἐρωτήθηκα ὑπὸ τοῦ παρόντος νοταρίου, εἰς ἂν θέλω νὰ ἀφήσω εἰσὲ σπιτάλε γῆ²⁶ πὲ σκλάβους τίβοτας, γῆ νὰ πῶ ἄλλο καὶ εἶπα, οὐχί, μόνον τὸ παρὸν μου τεσταμέντο καὶ ἕσπερῆ μου θέλησις καὶ ὀρδινία θέλω νὰ ἦναι πάντα καὶ νὰ γροικᾶται στερεὸν καὶ βέβαιον, διάσειον²⁷ καὶ ἀνεκοπιον²⁸ εἰς πάντοτε καὶ ὁ ἄνωθὲν μου κομεσάριος καὶ ρεζηστούριός²⁹ μου νὰ ἔχουσι παντοία λιμπεριὰ καὶ γεμάτην ἔξουσίαν³⁰ εἰς πᾶσαν ἀλλήν³¹ καὶ μαγιστράτιο³² τῆς ὑψηλοτάτης μας ἀφεντίας διὰ νὰ κάμουν καὶ τελειώσουν ὅσα ἐγὼ ἐδῶ ἐπάνω ὀρδήνιασα ἔμπροσθεν τοῦ παρόντος νοταρίου καὶ τῶν μαρτύρων, οἱ ὁποῖοι διὰ βεβαίωσιν τῆς ἀληθείας θέλουσιν ἀπογράψει ὑπὸ χειρὸς τους.

μάρτυρας παρακλητὸς ὁ ὀσιώτατος ἱερομόναχος ἄνθιμος Θεοδωρόπουλος καὶ ὁ ὀσιώτατος ἱερομόναχος ἀρσένιος τετράδης.

Ἰ ἀρσένιος ἱερομόναχος ὁ τετράδης μαρτυρῶ τὰ ἄνωθεν.

ἐγὼ Ἰωάννης κόττης³³ νοτάριος πούμπλικος κρασμένος ἀπὸ τὸν ἄνωθεν τεσταδόρο καὶ ἤγραφα τὸ παρὸν τεσταμέντο ἔμπροσθεν τῶν ἄνωθεν μαρτύρων.

III

1684 Ἰουνίου 30 εἰς χώραν ζακύνθου τὴν σήμερον ἐνεφανίστη εἰς τὸ κατζέλο¹ ἐμοῦ νοταρίου ὁ μρ.² γιώργης μιλατιανὸς γαστάλδος³ τῆς σκόλας⁴ τοῦ ἀγίου σπυρίδωνος εἰς τὸ Κάστρο τῆς Κρήτης, ὁ ὁποῖος μοῦ προεζεντάρει⁵ ἀνταμῶς καὶ μὲ τὸν παρόντα μρ. φραντζέσκο νομικό, γαστάλδο περασμένο τῆς αὐτῆς σκόλας, τὲς κάτωθεν δύο καουτζιόνες⁶ γεραμένες ὑπὸ χειρὸς τοῦ λογιωτάτου ἱερέως κῦρ βαρθολομαίου Σηροπούλου, Ἰνστάρωντας⁷ νὰ εἶναι ρεγγιστράδες⁸ εἰς τὸ ἄτη⁹ μου μὲ τὴν ρεσιτιουτζιόν¹⁰ τῶν αὐτῶν ἀουτέντικων¹¹, κάνωντάς μου τὴν ρεκονιτζιόν¹² τοῦ καράτερε¹³ οἱ παρόντες εὐλοβέσιτατοι ἱερεῖς Λεονάρδος Κλάδος καὶ Ἰωάννης Κόττης καὶ ὁ σρ.¹⁴ νικολὸς νιμετζος ἀφορμά-

²⁶) ἦ, ²⁷) ἀδιάσειστον, ²⁸) ἀκατάργητον, ²⁹) ἐκτελεστής; ³⁰) πληρεξουσιότητα, ³¹) δικαστήριον, ³²) γραφεῖον, ³³) συμβολαιογράφος ἐκ Κρήτης ἐργασθεὶς ἀπὸ 4 Μαΐου 1686 μέχρις 26 Αὐγ. 1692 καὶ τὰ πρακτικὰ τοῦ ὁποίου εὐρισκόμενα εἰς τὸ Ἀρχιεπισκοπικεῖον Ζακύνθου ἐκάησαν κατὰ τοὺς σεισμούς καὶ τὴν πυρκαϊάν τῆς πόλεως Ζακύνθου, τῆς 12 Αὐγ. 1953.

¹) Γραφεῖον, ²) μισέρ = κύριος, ³) ἐπίτροπος, ⁴) συνεχνίας, ⁵) παρουσιάζει, ⁶) ἐγγυήσεις, ⁷) ἀξιών, ⁸) νὰ ἐγγραφοῦν, καταχωρισθοῦν, ⁹) τὰ πρακτικὰ, ¹⁰) ἐπὶ ἐπιστροφῇ, ¹¹) αὐθεντικῶν πρωτογράφων, ¹²) ἀναγνώρισιν, ¹³) γραφικοῦ χαρακτιῆρος, ¹⁴) σρ. σινιόρ = κύριος.

ρωντας ¹⁵ με ὄρκον τους πὸς οἱ αὐτὲς καουτζιόνες εἶναι γενομένες ὑπὸ χειρὸς τοῦ ἄνωθεν Ἱερέως Σηρόπουλου καὶ ἐτοῦτο κάνουν διὰ τὴν γνώραν ποὺ ἔχουν εἰς τὸ καράτερό του καὶ θέλουν βεβαιώσει. Καὶ ἀκολουθεῖ τὸ ρεγγίστρο τῶν ἄνωθεν καουτζιόν, ὡς κάτωθεν :

Εἰς τὰς ἡ' τοῦ ἀθγούσιου ,αχξθ'. Μὲ τὴν παροῦσα γραφὴ ὁμολογῶ ἐγὼ Ἱερεὺς Βαρθολομέος ὁ Σηρόπουλος, ὡς ἐφημέριος τῆς Παναγίας τῆς Πανυμνήτου καὶ Ἁγίου Σπυρίδωνος, πὸς με τὸ θέλημα τῆς ἀδελφότητος, ἃν ὁ Θεὸς δώσῃ, θέλω πάρει τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς Πανυμνήτου καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος διὰ νὰ τὰ φυλάξω εἰς τὸ καράβι, Θεοῦ δίδοντος, καταβόδιον διὰ τὴν χρεῖαν καὶ τοῦ σκληροῦ πολέμου, διὰ νὰ μὴν τὰ καταϊζακίση ὁ ἐχθρὸς, ὅπου ὁ Θεὸς νὰ μὴν τὸ δώσῃ, καὶ ὀμπλιγάρωμαι ¹⁶ εἰς ὅσα ἄλλα κόνισματα ἠθέλασι μοῦ πέψει εἰς τὴν Τίνο (;) οἱ ἀδελφοὶ τῆς παρουσίας ἐκκλησίας, νὰ τὰ φυλάξω τὸ κατὰ δύναμιν, ἕως νὰ πέψη ὁ Θεὸς διὰ ἐσπλαγχνίαν του καιρὸν νὰ τὰ βάλωμε εἰς τὸν τόπον τους, γιὰ ὅπου ἄλλοῦ εὐρεθοῦμε νὰ τὰ ἀφιερῶσουμε ὅπου θέλει καὶ ἡ ἄνωθεν ἀδελφότης καὶ ἐτοῦτο διὰ ἐξεκαθαροσὴν ἔγραφα τὸ παρὸν με τὸ ἴδιό μου χέρι. Ἱερεὺς Βαρθολομαῖος ὁ Σηρόπουλος.

Ἀφότις ἐμισέψαμε ἀπὸ τὸ νησι τῆς Κρήτης, ἐρεκουπεράρησα ¹⁷ ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος ὅπου ἐφημερεύω, ἐτοῦτες τὲς εἰκόνας, ἡγουν τὸν ἅγιον σπυρίδωνα, τὴν παναγίαν τὴν πανύμνητον, τὸν Χριστὸν μετὰ θρόνου, τὸν Πρόδρομον Ἰωάννην, τὸν ἅγιον Γεώργιον, τὸν ἅγιον Σπυρίδωνα, ὅπου ἦτανε με κνιζιόλα ¹⁸, χωρὶς τὴν κνιζιόλα καὶ τὸ Μή μου ἄπτου, ὅλες εἰκόνες μεγάλες.

Ἱερεὺς Βαρθολομαῖος Σηρόπουλος.

Ντόπο ¹⁹ τοῦ ἄνωθεν ρεγγίστρον, τὲς ἄνωθεν καουτζιόνες τὲς ἐπερίλαβαν ὀπίσω οἱ ἄνωθεν μιλιτανὸς καὶ νομικὸς εἰς μαρτυρίας τῶν κάτωθεν :

Ἐγὼ Λεονάρδος Κλάδος Ἱερεὺς μαρτυρῶ τὰ ἄνωθεν.

Παπᾶς Ἰωάννης Κότιης μαρτυρῶ τὰ ἄνωθεν.

ἐγὼ νικολὸς ντεμείζος μαρτυρῶ τὰ ἄνωθεν.

Ἐγὼ γεώργιος πετρουλῆς μαρτυρῶ τὰ ἄνωθεν.

κνιριάκης δουλούσης μαρτυρῶ τὰ ἄνωθεν.

Τὰ ἄνωτέρω ἔγραφα εἶχα ἀντιγράψει ἐκ τοῦ Ἀρχιεποφυλακείου Ζακύνθου, τὸ ὁποῖον, ὡς ἄνωτέρω ἐμνημόνευσα, ἐκάη.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ Χ. ΖΩΗΣ
τέως Ἀρχιεποφύλαξ Ζακύνθου

¹⁶) ἐπικυροῦντες, ¹⁷) ὑποχρεοῦμαι, ¹⁸) διέσωσα, ¹⁹) πλαίσιον, ²⁰) κατόπιν.

Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ Η ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ

Ι. ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

Ἡ ἀποκρυστάλλωση σωστῶν ἀπόψεων γιὰ τὸ χαρακτῆρα καὶ τὴ σημασία τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ αἰτήματα ὄχι μόνο τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης, παρὰ γενικώτερα τῆς πνευματικῆς ζωῆς στὴν Ἑλλάδα. Ἀπαραίτητη προϋπόθεση εἶναι ἡ σωστὴ ἱστορικὴ τοποθέτηση τοῦ φαινομένου, αὐτὴ ὅμως, ὅπως πολλοὶ παρατήρησαν, δὲν κατορθώθηκε ἀκόμα. Ἡ παρακάτω ἐργασία μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ σὰ μιὰ συμβολὴ στὴν προσπάθειαν αὐτή.

Βασικὴ σημασία γιὰ τὴν κατανόηση τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας ἔχει τὸ ζήτημα, ἂν ἡ λογοτεχνία αὐτὴ στὴν ὀριμώτερη φάση της σχετίζεται μὲ τὴ μεγάλη μεταβολή, πού εἶχε προηγηθῆ στὴ Δύση, τὴν Ἀναγέννηση, ἢ ἀποτελεῖ μόνο μιὰ ἐπιβίωση μορφῶν τοῦ βυζαντινοῦ Μεσαίωνα. Πιστεύω ὅτι στὰ τέλη τοῦ ΙΣΤ' καὶ στὸ ΙΖ' αἰῶνα ἡ Κρήτη καὶ ὡς πρὸς τὶς πνευματικῆς ἐκδηλώσεις καὶ ὡς πρὸς τὶς γενικώτερες ἱστορικῆς προϋποθέσεις ἀκολουθεῖ μιὰ πορεία παράλληλη, ἂν καὶ λίγο καθυστερημένη, μ' ἐκείνη πού εἶχαν ἀκολουθήσει οἱ δυτικῆς χῶρες.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι στὴν κρητικὴ λογοτεχνία τῆς ἐποχῆς αὐτῆς δὲ βρίσκομε μιὰ ρητὴ ἀντίθεση πρὸς τὸ Μεσαίωνα, ὅπως στὴ γαλλικὴ λογοτεχνία, ὅμως μιὰ τέτοια τομὴ δὲν ἀποτελεῖ γενικὸ κανόνα γιὰ τὶς λογοτεχνίες τῆς Ἀναγέννησης. Στὴν Ἰταλία τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ Μεσαίωνα στὴν Ἀναγέννηση γίνεται μὲ μιὰν ὁμαλὴ ἐξέλιξη. Ὁ ἀνθρωπιστικὸς ἐνθουσιασμὸς γιὰ τὴν Ἀρχαιότητα δὲ μπόρεσε νὰ δημιουργήσῃ μιὰ βαθειὰ καὶ μόνιμη ἀντινομία πρὸς τὸ Μεσαίωνα. Ἡ ἰταλικὴ λυρική ποίηση τῆς Ἀναγέννησης εἶναι μιὰ προέκταση τοῦ παλαιότερου *dolce stile*, πού κι αὐτὸ ἦταν δεμένο μὲ τὴ Σχολὴ τῆς Σικελίας, πού μὲ τὴ ζειρά της ἀπηχοῦσε τὴν παλιὰ παράδοση τῶν τραβιδοῦρων τῆς Προβηγκίας. Οἱ Ἰταλοὶ ἐπικοὶ τῆς Ἀναγέννησης, ὁ Pulci, ὁ Bojardo, ὁ Ariosto, βρῖσκουν τὰ θέματά τους στοὺς μεσαιωνικοὺς θρύλους τῶν κύκλων τοῦ Καρολομάγνου καὶ τοῦ Βασιλιᾶ Ἀρθούρου, συνεχίζοντας ἔτσι τὴν παλαιότερη ἰταλικὴ λαϊκὴ παράδοση τῶν *Reali di Francia*, τῆς *Spragna* καὶ ἄλλων ὁμοίων ἐργων, ἀπ' ὅπου—πλάι στις ἄλλες κλασικῆς καὶ γαλλικῆς τους πηγές—καὶ ἀντλοῦν. Ἄλλοτε παίρνουν τὰ θέματά τους ἀπὸ τὶς ἐπίσης μεσαιωνικῆς παραδόσεις τῶν Νορμανδῶν ἱπποτῶν τοῦ Νότου. Τὸ ἴδιο γίνεται καὶ στὶς καλῆς τέχνης. Ὁ Vasari ἓνας ἀντιπροσωπευτικὸς τεχνίτης τῆς ὄψιμης Ἀνα-

γέννησης μιλῆι μὲ βαθὺ σεβασμὸ καὶ θαυμασμὸ γιὰ τὸν ἀρχαϊκώτατο Cimabue¹.

Δὲ μποροῦμε λοιπὸν νὰ θεωρήσωμε τὴν περιφρόνηση πρὸς τὸ Μεσαίωνα σὰν οὐσιαστικὸ γνῶρισμα τῆς Ἀναγέννησης. Ἄν δὲ βρισκομε μιὰ ρητὴ ἀντιμεσαιωνικὴ διάθεση στὴν κρητικὴ λογοτεχνία, ὑπάρχουν ὅμως σ' αὐτὴ στοιχεῖα νέα, πὸ τὴ διαφοροποιοῦν ἀπὸ τὶς βυζαντινὲς ρίζες τῆς, καὶ πὸ εἶναι ἀδύνατο νὰ τὰ ἀρνηθοῦμε. Ἄν τὰ λίγα θέματά τῆς, πὸ μ' ἀρκετὸ κόπο ξαναβρίσκομε στὰ βυζαντινὰ μυθιστορήματα, μποροῦσαν πραγματικὰ ν' ἀποδείξουν τὴ λογοτεχνία αὐτὴ βυζαντινὴ, τότε θ'ἄπρεπε νὰ θεωρήσωμε μεσαιωνικοὺς καὶ τοὺς ἰταλοὺς ἐπικοίους, πὸ ἀναφέραμε, ἐπειδὴ τὰ θέματά τους εἶναι ἀπὸ τὴ μιὰν ὡς τὴν ἄλλην ἀκρῆ μεσαιωνικά.

Βέβαια στὴν Κρήτῃ ἔχομε νὰ κάμωμε μὲ μιὰν ὄψιμη Ἀναγέννηση ἢ κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ ἐξέλιξη, πὸ εἶχε πολὺ πιὸ πρὶν συντελεστῆ στὴ Δύση, γίνεται ἐδῶ μ' ἓναν ἀργότερο ρυθμὸ. Ὁ ἸΣΤ' αἰῶνας βρίσκει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ τὴν ἰταλικὴν Ἀναγέννηση σ' ὅλη τῆς τὴν ἀνθήση. Σ' ὅλο τὸ ΙΕ' καὶ ὡς τὰ μέσα τοῦ ἸΣΤ' αἰ. στὴν Κρήτῃ ἔχομε ἀκόμη μιὰ προέκταση τῆς τελευταίας βυζαντινῆς παράδοσης· γραμματολογικὰ εἶδη, ἐκφραστικοὶ τρόποι καὶ ὕφος δὲν παρουσιάζουν κάτι καινούργιο. Οἱ στιχοῦργοι δὲν ἀντλοῦν ἐμπνεύσεις ἀπὸ τὴ σύγχρονή τους ἰταλικὴ λογοτεχνία, πὸ ἴσως δὲν τὴν ξέρουν ἀκόμα, ἢ δὲ σκέπτονται νὰ τὴ μιμηθοῦν. Ἡ γλῶσσα τους δὲν παρουσιάζει σημαντικὴ διαφορὰ ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῶν δημοτικῶν ἔργων τῶν τελευταίων βυζαντινῶν αἰῶνων. Ἡ πνευματικὴ στάση τους εἶναι περίπου ἢ ἴδια τοῦ βυζαντινοῦ ἀνθρώπου τῆς τελευταίας περιόδου. Στὰ ἔργα δεσπόζει ἢ ἰδέα τοῦ θανάτου καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἠθικῆς σωτηρίας (Χοῦμος, Σκλάβος, Μπεργαδῆς, Πικατόρος). Πλάι στὰ θρησκευτικὰ θέματα συναντοῦμε τὸ γνωστὸ λαϊκὸ θέμα τῆς ξενιτειᾶς. Ἄλλα ἔργα (Σαχλίκης, Φυλλάδα Γαδάρου κ ἄ.) περιγράφουν μὲ σατιρικὴ παρατηρητικότητα καὶ τόλμη τὴ ζωὴ τῆς ἐποχῆς, δείχνοντας ἔτσι πάλι μιὰ διάθεση, πὸ δὲν ἦταν ἄγνωστη στὰ μεσαιωνικὰ χρόνια. Τὸ ἀφηγηματικὸ στιχοῦργημα πάνω σὲ δυτικὰ πρότυπα (Ἀπολλώνιος) ἀποτελεῖ ἀκόμη μιὰ συνέχεια τῶν τελευταίων «βυζαντινῶν» μυθιστορημάτων, πὸ μερικὰ τους εἶχαν ἴσως γραφτῆ στὴν Κρήτῃ. Ὅμως καὶ σ' αὐτὸ τὸ πρῶτο στάδιο γίνεται χωρὶς ἄλλο μιὰ ἀργὴ ἐξοικείωση μὲ τοὺς νέους ποιητικοὺς τρόπους, πὸ εἶχαν παρουσιαστῆ στὴ Δύση (μετάφραση τῆς Θησηίδας).

¹ Ὑστερα ἀπὸ τὸ 1550 ἡ ἐπίδραση τῆς Ἀναγέννησης γίνεται πιὰ

¹) Vite Heidelberg, 1926, σελ. 34.

αίσθητή. Τὸ ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἐπικό καὶ λυρικό ὕφος καὶ ἡ ὁμοίως προέλευσης διεξοδικὴ παρομοίωση περᾶ ἀπὸ τὰ ἰταλικά στὴ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ τῆς Κρήτης, (Ἀχέλης, ὄρισμένα τοῦ Φαλιέρου). Ἀκόμη πιὸ ἀργά, γύρω στὰ 1600, παρουσιάζονται τὰ νέα γραμματολογικά εἶδη, ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν Ἀναγέννηση, καὶ ποὺ δὲν ἔχουν προδρομούς στὴ βυζαντινὴ λογοτεχνία, μὰ νέα νοοτροπία, καὶ ἓνα διαφορετικὸ μεταχείρισμα τῆς γλώσσας. Παρατηρεῖται ἀκόμη ἓνα ἀνέβασμα τοῦ ὡς τότε λαϊκοῦ ἐπιπέδου τῆς δημοτικῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς. Καταπιάνονται τώρα μ' αὐτὴν μορφωμένοι ποιητές. Ἀνάλογο φαινόμενο εἶχε σημειωθῆ πιὸ παλιὰ στὴν Ἰταλία. Ἡ τομὴ ἀνάμεσα στὶς δυὸ αὐτὲς φάσεις τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας, ἔχει, νομίζω, βασικὴ σημασία γιὰ τὴ συνολικὴ ἐποπτεία της.

Φυσικὰ κανεὶς δὲ μπορεῖ νὰ ὑποστηρίξει σοβαρὰ ὅτι στὰ τέλη τοῦ ΙΣΤ' καὶ στὸ ΙΖ' αἰῶνα ἡ Κρήτη βρίσκεται ἀκόμη στὸ Μεσαιῶνα. Δὲ μποροῦμε ν' ἀρνηθοῦμε τὶς βυζαντινὲς ἐπιβιώσεις, ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ ἐνεργοῦν, ἄλλοτε περισσότερο κι ἄλλοτε λιγώτερο στὴν κρητικὴ λογοτεχνία ὡς τὴν τελευταία της φάση, οὔτε ὅμως καὶ τὴ σύνθεση τῶν στοιχείων αὐτῶν μὲ τὸ νέο στοιχεῖο τῆς Ἀναγέννησης. Ἡ Ἀναγέννηση προσαρμόζεται κ' ἐδῶ στὶς τοπικὲς συνθήκες καὶ παραδόσεις, ὅπως εἶχε γίνει καὶ στὶς ἄλλες εὐρωπαϊκὲς χῶρες, στὴ Γαλλία, τὴν Ἀγγλία, τὴν Ἰσπανία, τὴν Πορτογαλία, ὅπου (ὅπως στὴν Κρήτη) τὸ φαινόμενο ἔρχεται ἀπ' ἔξω. Χωρὶς ἄλλο μποροῦμε νὰ μιλήσουμε γιὰ «ιδιόρρυθμὴ ἀνθιση τοῦ πνεύματος τῆς Ἀναγέννησης, στὴν ἑλληνικὴ του μορφή»¹.

Ὅτι ἡ κρητικὴ λογοτεχνία καὶ στὴν ὄριμη φάση της ἀκόμη εἶναι δημιουργία λαϊκὴ ἀποτελεῖ μιὰν ἀπὸ τὶς προκαταλήψεις, ποὺ ἐμποδίζουν τὴν κατανόηση τοῦ πραγματικοῦ χαρακτῆρα της καὶ τοῦ στενοῦ δεσμοῦ της μὲ τὶς εὐρωπαϊκὲς λογοτεχνίες τῆς Ἀναγέννησης². Ἡ πί-

¹) Μ. Χατζιδάκης, «Κρητικὰ Χρονικά», Δ', σελ. 353. Ὁ καθηγ. Ε. Κριαρᾶς εἶχε ἄλλοτε προτείνει (Ἡ Μεσαιωνικὴ Ἑλληνικὴ Γραμματεία, 1951, σελ. 14) τὸ 1700 σὰν πρὸς τὰ κάτω ὄριο τῆς μεσαιωνικῆς φάσης τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Στὰ «Κρητικὰ Χρονικά», Ζ' σελ. 309, μεταφέρει τὸ ὄριο αὐτὸ στὰ 1600, κάνοντας εἶσι περιττὴ τὴν προηγουμένη προσπάθειά του ν' ἀποδείξει τὸ μεσαιωνικὸ χαρακτῆρα τῆς ὄριμης κρητικῆς λογοτεχνίας, ποὺ πέφτει κυρίως ὕστερα ἀπὸ τὴ χρονολογία αὐτή. Αὐθαίρετη μένει πάντα καὶ ἡ ἀπόδοση τοῦ ὅρου «Ἀναγέννηση» γιὰ τὸν ἑλληνικὸ Διαφωτισμὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνα, μὲ μόνο ἐπιχείρημα τὸν «ἀναγεννητικὸ» χαρακτῆρα τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἔλλειψη σταθερῶν ὁρίων δὲ σημαίνει ἀρνηση τοῦ χαρακτῆρα τῶν ἐποχῶν, ὅταν μάλιστα πρόκειται γιὰ φαινόμενα, ὅπως ἡ ὄριμη κρητικὴ λογοτεχνία, ποὺ δὲν ἔχουν καθόλου μεταβατικὸ χαρακτῆρα.

²) Τὴν προκατάληψη αὐτὴ ὑποστήριξε τελευταία ὁ καθηγ. Ε. Κριαρᾶς

στη στὴ λαϊκὴ προφλευση καὶ τὸν αὐθόρμητο χαρακτήρα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας ἔγινε αἰτία νὰ χρησιμοποιηθοῦν τὰ κρητικὰ ἔργα σὰν πηγὲς γιὰ τὴ γνώση τοῦ λαϊκοῦ βίου καὶ τῆς «λαϊκῆς σοφίας» τῆς ἐποχῆς. Στὴν πραγματικότητα τὰ ὄριμα κρητικὰ ἔργα (ἐκτὸς ἀπὸ τὶς κωμωδίες, ποὺ συνδυάζουν συμβατικὰ καὶ ρεαλιστικὰ στοιχεῖα), ἐλάχιστα δίνουν τὴν εἰκόνα τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ περιβάλλοντος, ὅπου γεννήθηκαν, καὶ χρειάζεται προσοχὴ γιὰ νὰ μὴν πάρωμε τὰ λογοτεχνικὰ μοτίβα γιὰ στοιχεῖα τῆς πραγματικότητος.

Ἡ γνώμη γιὰ τὸ λαϊκὸν χαρακτήρα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας ἀποτελεῖ μιὰ ὑποκειμενικὴ ἐντύπωση, ποὺ ἄλλοτε ἦταν γενικὴ στὴν Ἑλλάδα, καὶ ποὺ ψυχολογικὰ δὲν ἦταν ἀδικαιολόγητη. Ἡ κύρια αἰτία τῆς ἐντύπωσης αὐτῆς εἶναι γλωσσικὴ. Πρὶν καλλιεργηθῆ καὶ ἐπιβληθῆ ἡ δημοτικὴ σὰν λογοτεχνικὴ γλῶσσα ἀρκοῦσε ἡ δημοτικὴ γλωσσικὴ μορφὴ τῶν ἔργων αὐτῶν γιὰ νὰ γίνῃ μιὰ σύγχυση τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας μὲ τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Ἡ ἐντύπωση τοῦ σημερινοῦ ἀναγνώστη γιὰ τὸ λαϊκὸν χαρακτήρα τῆς γλώσσας τῶν κρητικῶν ἔργων ὀφείλεται στοὺς παρακάτω λόγους. Ἡ γλῶσσα αὐτὴ εἶναι βασισμένη σ' ἓνα ἰδίωμα, ποὺ σήμερον τὸ μιλοῦν μόνο οἱ πρὸ ἀγραμματοὶ χωρικοὶ στὴν Κρήτη, καί, ὅταν τὴν ἐξετάζωμε βιαστικά, φαίνεται νὰ εἶναι αὐτούσιον τὸ ἰδίωμα, ὅπως μιλιέται. Οἱ συνειρμοί, ποὺ προκαλεῖ, ἀνήκουν στὸ βίον τῆς ὑπαίθρου. Ἡ γλῶσσα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας ἔχει ἀπὸ καιρὸ ἀχρηστευθῆ σὰν ὄργανον πνευματικῆς ἔκφρασης. Ἡ ἐπικράτηση μιᾶς διαφορτικῆς γλωσσικῆς κατάστασης στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ ΙΘ' αἰῶνα καὶ ὕστερα, καὶ ἡ συνήθεια ἄλλων ἐκφραστικῶν τρόπων, κάνει ὥστε τὸ ἰδίωμα τῶν κρητικῶν ἔργων νὰ ἦχῃ σὴμερον ἀλλιώτικα ἀπ' ὅ,τι ἤχοῦσε τὸν καιρὸ τῆς δημιουργίας τους στὴν ἀκοὴ τοῦ μεγαλύερου μέρους τοῦ ἀναγνωστικοῦ καὶ θεατρικοῦ κοινοῦ. Ἡ σπάνια κρητικὴ λέξι, ποὺ συνειδητὰ τὴν ἐπιζητοῦν οἱ ποιητὲς αὐτοί, φαίνεται σήμερον ἀκόμη πρὸ σπάνια, καὶ γιὰ τὸν ἀμύητον ἔχει ἓνα πα-

«Κρητικὰ Χρονικά», Ζ', σελ. 301, γράφοντας ὅτι τὸ ὕφος τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας εἶναι «ἐκδηλὰ λαϊκὸ» καὶ δὲν ἔχει «καμμιά σχέση μὲ τὸ συμβατικὸ ὕφος τῶν ἔργων τῆς ἰταλικῆς Ἀναγέννησης». Ὅμως τὸ συμβατικὸ ὕφος καὶ ὁ ἀριστοκρατικὸς χαρακτήρας δὲν ἀποτελοῦν γενικὸν κανόνα οὔτε καὶ γιὰ τὴν ἰταλικὴ Ἀναγέννηση. Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἰταλοὺς κλασικοὺς ὁ Pulci γράφει σὲ λαϊκὸ ὕφος καὶ ἡ ἐκζήτηση χαρακτηρίζει εἰδικὰ τὸ ΙΖ' ἰταλικὸ αἰῶνα (secentismo) καὶ ὄχι ὅλη τὴν Ἀναγέννηση. Ἡ μονόπλευρὴ σύγκριση τῆς κρητικῆς μὲ τὴ γαλλικὴ λογοτεχνία δὲν εἶναι διαφωτιστικὴ. Οὔτε ἡ ἀγγλικὴ, οὔτε ἡ ἰσπανικὴ ποίηση τῆς Ἀναγέννησης ἔχουν ἀριστοκρατικὸν χαρακτήρα, καὶ σ' αὐτὸ μοιάζουν μὲ τὴν κρητικὴν, ποὺ δὲν εἶναι οὔτε ἀριστοκρατικὴ, οὔτε λαϊκὴ, παρὰ βρίσκεται ἀνάμεσα στὰ δύο, συνδυάζοντας μιὰ χαρακτηριστικὴ θερμότητα μ' ἓναν ἀπὸ λυτὰ ἔντεχρον τόνον.

ράξενο και ἀσυνήθιστο τόνο. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ λαϊκὴ ἀπόχρωση τῆς γλώσσας τῶν κρητικῶν ἔργων δὲν ἀνήκει στὴν ἴδια τὴ γλώσσα, παρὰ προέρχεται ἀπὸ τὴ σημερινὴ γλωσσικὴ μας θέση.

Ἐκτὸς τῶν κρητικῶν ἔργων, ἄλλα περισσότερο, ἄλλα λιγότερο, ἔχουν πάρει ἀρκετὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴ δημοτικὴ προφορικὴ παράδοση. Ἀπὸ τοὺς ποιητὲς δὲν ξέρομε παρὰ θαμπὰ ὀνόματα κι ὄχι πάντα μὲ βεβαιότητα, κι αὐτὸ πλησιάζει τὰ ἔργα στὴν ἀνωνυμία τοῦ λαϊκοῦ ἔργου. Πολλὰ δὲν ἔχουν πιά τὰ ὀνόματα τῶν δημιουργῶν τους. Μὲ τὴ διαμόρφωση καὶ τὴν ἐξάπλωση στὸ ΙΗ' αἰῶνα τῆς φαναριωτικῆς πνευματικῆς τάξης, πού τὰ περιφρονοῦσε, τὰ κρητικὰ ἔργα ἔπαψαν νὰ διαβάζωνται ἀπὸ τοὺς μορφωμένους (ἐκτὸς ἀπ' τὰ Ἐπτάνησα), καὶ ἡ κυκλοφορία τους περιορίστηκε στὰ κατώτερα λαϊκὰ στρώματα σὲ ἄθλια λαϊκὰ βιβλία, πού ἔφθειραν καὶ τὶς ἀρχικὲς εὐσυνείδητες ἐκδόσεις ὠρισμένων ἀπὸ αὐτά. Μερικὰ πέρασαν στὸ στόμα τοῦ λαοῦ, στὴν προφορικὴ παράδοση, καὶ ραψωδῆθηκαν. Αὐτὴ ἡ μεταμόρφωση τοῦ ἀστικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Κρήτης τοῦ 1600 σὲ πολιτισμὸ λαϊκὸ στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας⁴, κάνει βέβαια ἀρκετὰ δύσκολη τὴν ἀναγνώριση.

Στὴν πραγματικότητα τὸ ὕφος τῶν κρητικῶν ἔργων, μ' ὅλες τὶς βέβαιες καὶ μεγάλες ἀναλογίες, πού ἔχει μὲ τὸ ὕφος τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, ἔχει καὶ πολὺ σημαντικὲς διαφορές. Εἶναι περίπου τόσο «συμβατικὸ», ὅσο τὸ ὕφος τῶν ἰταλικῶν καὶ δυτικοευρωπαϊκῶν ἔργων τῆς Ἀναγέννησης· ἓνα ὕφος πλούσιο, φανταχτερό, ρητορικό, υπερβολικὸ κάποτε, σύνθετο, πού στὸ σύνολό του εἶναι ἀρκετὰ μακριὰ ἀπὸ τὸ λιτὸ καὶ ἀπλὸ ὕφος τοῦ κρητικοῦ καὶ γενικώτερα τοῦ ἑλληνικοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ.

Συγκρίνοντας ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν γραμματολογικῶν εἰδῶν τὴν ὄριμη κρητικὴ λογοτεχνία μὲ τὴν ὑστεροβυζαντινὴ λογοτεχνικὴ παραγωγή ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά καὶ μὲ τὴν λογοτεχνία τῆς ἰταλικῆς Ἀναγέννησης ἀπὸ τὴν ἄλλη εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ παρατηρήσωμε τοῦτο· τὸ πολυστίχο ἀφήγημα χωρὶς στροφὲς (Ἐρωτόκριτος) συνδέεται χωρὶς ἄλλο μὲ τὴ μορφή τοῦ βυζαντινοῦ μυθιστορημάτος, ὅπως εἶχε διαμορφωθῆ πρὶν ἀπὸ τὸν Κορνάρο, μὲ τὴν προσθήκη τῆς ρίμας, σὲ δίστιχα. Ἀντίθετα ἡ τραγωδία (Ἐρωφίλη, Ροδολίνος, Ζήνων), ἡ κωμωδία (Κατζοῦρμος, Στάθης, Φορτουνάτος), ἡ ποιμενικὴ κωμωδία (Γύπαρης) καὶ τὸ εἰδύλλιο (Βοσκοπούλα), μὲ τὴ μορφή πού τὰ συναντοῦμε στὴν Κρήτη, εἶναι ἄγνωστα στὴ βυζαντινὴ λογοτεχνία, ἐνῶ

⁴ Λαϊκὰ ἔγιναν ὄχι μόνο τὰ ἔργα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας, παρὰ καὶ οἱ τρόποι τῆς, ὅπως ἡ ρίμα καὶ ὁ ἐνδεκασύλλαβος, στὸν ὁποῖο γράφτηκαν μερικὰ δημοτικὰ τραγούδια στὴν Κρήτη, ὡς τὸ ΙΘ' αἰῶνα.

εἶναι πολὺ γνωστὰ στὶς δυτικὲς λογοτεχνίες τῆς Ἀναγέννησης. Γιὰ τὴ «Θυσία τοῦ Ἀβραάμ», πού μερικοὶ τὴν εἶχαν θεωρήσει ἕνα ὄψιμο μεσαιωνικὸ ἑλληνικὸ μυστήριον, ἀποδείχθηκε τὸ ἀντίθετο μὲ τὴν ἐξακρίβωση τοῦ προτύπου του καὶ τὴ διαπίστωση τῆς ἑλλειψῆς θρησκευτικοῦ θεάτρου στὸ Βυζάντιο⁵.

Καθένα ἀπὸ τὰ γραμματολογικὰ αὐτὰ εἶδη περνώντας στὴν κρητικὴ λογοτεχνία ἐπέβαλε καὶ τὸ συμβατικὸ ὕφος του, ὅπως εἶχε καλλιεργηθῆ στὴ Δύση. Τὸ ἐπικὸ καὶ λυρικὸ ὕφος τοῦ ἀναγεννησιακοῦ ἰταλικοῦ ἔπους προσαρμόστηκε στὴν πολύστιχη μορφή τοῦ «βυζαντινοῦ» μυθιστορήματος στὸν Ἐρωτόκριτο· ἀν τὸ ὕφος τοῦ ἔργου αὐτοῦ μᾶς φαίνεται λιγώτερο συμβατικὸ, αὐτὸ ὀφείλεται στὴν πιὸ σοφὴ ἀφομοίωση τοῦ ἔντεχνου στοιχείου, καὶ ὄχι στὴν ἑλλειψή του. Τὸ ἴδιο συμβατικὰ εἶναι τὸ τραγικὸ ὕφος τῶν τραγωδιῶν, ἡ βαναυσότητα καὶ ἀθυροστομία τῶν κωμωδιῶν, τὸ παθητικὸ καὶ εἰδυλλιακὸ ὕφος τοῦ Γύπαρη, ἡ «ἀρκαδική» ἀφέλεια καὶ ἀπλότητα τῆς Βοσκοπούλας⁶.

Σημαντικὸ γιὰ τὸ σωστὸ καθορισμὸ τοῦ χαρακτιῆρα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας εἶναι καὶ τὸ πνευματικὸ περιεχόμενον τῶν ἔργων, ὁ τρόπος, πού οἱ ποιητὲς βλέπουν τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον. Ἡ διάθεση γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ ὑπερφυσικοῦ, πού παρατηροῦμε σ' ἕνα ἔργο μὲ θρησκευτικὴ ὑπόθεση, ὅπως ἡ «Θυσία»⁷, ἡ ἀμφιβολία, πού ἐκφράζει ὁ Χορτάτζης γιὰ τὴν ἀθανασία⁸, εἶναι χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ ἀνθρώπου τῆς Ἀναγέννησης. Ἡ ἴδια διάθεση διαπνέει λίγο πολὺ καὶ τὰ ἄλλα κρητικὰ ἔργα, καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ πιὸ χτυπητὴ διαφορὰ τους ἀπὸ τὰ μεσαιωνικά. Ἀναγεννησιακὸς εἶναι καὶ ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖο παρουσιάζεται ὁ ἄνθρωπος στὴν κρητικὴ λογοτεχνία. Ἡ προοδευτικὴ ἐξέλιξη τοῦ συναισθηματικοῦ κόσμου τῶν προσώπων, κυρίως στὸν Κορνάρο, ἡ ἐπίμονη ψυχολογικὴ ἀνάλυση, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ ποιητὴς δικαιολογεῖ τὶς πράξεις τους, καὶ ὁ ἐκφραστικὸς,

⁵) S. Baud - Bovy Byzantion, XIII (1938), σελ. 333.

⁶) Τὸ συμβατικὸ χαρακτιῆρα τῆς πρόσεξεν ὁ Τρουπάνης, Medieval and Modern Greek Poetry, An Anthology, 1951, σελ. XLIV. Ὁ Κριαρᾶς, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 309, ὑποστηρίζει ὅτι τὸ μοτίβο τῆς ἐρωτικῆς λιποθυμίας στὴ Βοσκοπούλα ἔρχεται ἀπὸ τὰ σοφιστικὰ μυθιστορήματα, δὲν ἀναφέρει ὁμως ὄλους τοὺς ἀναγκαίους κρίκους, πού θὰ μᾶς ἐπέτρεπαν νὰ φθάσωμε ὡς ἐκεῖ. Τὸ μοτίβο αὐτὸ τὸ βρίσκομε καὶ στὸν Ἐρωτόκριτο καὶ στὸ Γύπαρη, καὶ δὲν εἶναι καθόλου ἄγνωστο στὴν ἰταλικὴ λογοτεχνία, πού χωρὶς ἄλλο ἀποτελεῖ τὸ πιὸ σημαντικὸ σὲ ἕκταση καὶ κύρος στοιχεῖο στὴ μόρφωση τῶν κρητικῶν ποιητῶν τοῦ 17' αἰῶνα.

⁷) Βλ. τὴ σχετικὴ παρατήρηση τοῦ Ψυχάρη, στὴν ἐκδοση τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸ Γ. Μέγα, σελ. 67 - 8.

⁸) Ἐρωφίλη, Πρόλογος τοῦ Χάρου, στ. 67 - 68.

προσωπικὸς λόγος, πὸν βάζει στὸ στόμα τους, εἶναι πράγματα ἄγνωστα καὶ στὴ βυζαντινὴ καὶ στὴ δυτικὴ μεσαιωνικὴ λογοτεχνία, πὸν χαρακτηρίζονται ὀπὸ τὴ σχηματικὴ ἄρθρωση, τὴν τυπικὴ καὶ ἀκίνητη ψυχολογία καὶ τὸ συνθηματικὸ λόγο.

Βαθύτατη εἶναι ἡ διαφορὰ καὶ στὸ γλωσσικὸ περίβλημα ἀνάμεσα στὰ μεσαιωνικὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ ὄριμα κρητικὰ ἔργα. Ὑποστηρίχθηκε τελευταῖα ὅτι ἡ τάση τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας πρὸς τὸ κρητικὸ λαϊκὸ ἰδίωμα, εἶναι «ἀσυναίσθητη» καὶ ὀφείλεται «κατὰ κύριο λόγο στὸ πρωτόγονο στοιχεῖο τοῦ ἀκαλλιέργητου»⁹. Στὸ σημεῖο αὐτὸ φοβοῦμαι ὅτι ὑπάρχει μιὰ σοβαρὴ παρεξήγηση. Ὅπως μὲ τὴν ἀποψη τοῦ μεσαιωνικοῦ χαρακτήρα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας ξαναγυρίζομε σὲ παλιὰς ἀπόψεις, πὸν θὰ πιστεῦε κανεὶς ὅτι ἔχουν ὀριστικὰ ὑπερνικηθῆ, (ὁ Σάββας ἄρχιζε τὴν ἐκδοσὴ τῶν κρητικῶν δραμάτων μὲ μιὰ μακρότατη εἰσαγωγὴ γιὰ τὸ θέατρο τῶν Βυζαντινῶν, ὁ Hesselring ἔβλεπε στὸν Ἐρωτόκριτο ἐπιβίωση τοῦ πνεύματος τῶν σοφιστικῶν μυθιστορημάτων¹⁰, καὶ ὁ ἴδιος ὁ Krumbacher ἔβαζε στὴν Ἱστορία τῆς Βυζ. Λογοτεχνίας τὰ κρητικὰ ἔργα ν' ἀκολουθοῦν σὰν ὀψίγονα τὰ βυζαντινὰ μυθιστορήματα), ἔτσι καὶ μὲ τὴν ἀποψη τοῦ «πρωτόγονου καὶ ἀκαλλιέργητου» ξαναγυρίζομε στὴ γνώμη τοῦ Γιάνναρη, πὸν θεωροῦσε ἄωρία καὶ ἀμάθεια τὴν ἀπαλλαγὴ τοῦ Κορνάρου ἀπὸ τὸν ἀρχαϊσμό, δηλαδὴ ἀκριβῶς τὴν ἀνώτατη ὀριμότητά του.

Ὅμως ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ἱστορία τῆς μεσαιωνικῆς μας λογοτεχνίας βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐξελικτικὴ πορεία γίνεται ἀπὸ τὸ μισοβάρβαρο καὶ ἀρχαϊστικὸ ὕφος πρὸς τὸ δημοτικόν. Ὁ πρωτογονισμὸς στὴ λογοτεχνίαν αὐτὴ ἐκφράζεται μὲ τὴ γλωσσικὴ ἀνάμιξη, καὶ τὰ πιὸ πρωτόγονα στάδια εἶναι καὶ τὰ περισσότερο φορτωμένα μὲ ἀρχαϊσμούς. Ὁ Ξανθοῦδιδης εἶχε προσέξει ὅτι στὴ μεσαιωνικὴ — μὲ τὴν ἐδρύτερη ἔννοια τοῦ ὄρου—λογοτεχνία γίνεται μιὰ «βαθμιαία κάθαρσις» καὶ ὅτι σ' αὐτὴν ἡ καλλιέργεια πηγαίνει μαζὶ μὲ μιὰ ὀλοένα μεγαλύτερη ὑπεροχὴ τοῦ δημοτικοῦ ὕφους.

Στὴ μελέτη μου γιὰ τὸν Ἐρωτόκριτο¹¹ μαζὶ μὲ τὴν ἀνάλυση τοῦ συστηματικοῦ χαρακτήρα τοῦ κρητικοῦ δημοτικοῦ ὕφους, πὸν διαμορφώνεται μεθοδικὰ μὲ ταυτόχρονο καθαρμὸ καὶ ἀφομοίωση λογίων στοιχείων, ἔδειξα καὶ κάτι ἀκόμη πιὸ χαρακτηριστικόν: ὅτι οἱ πρῶτοι πὸν γράφουν συνειδητὰ καὶ συστηματικὰ τὸ κρητικὸ ἰδίωμα εἶναι οἱ ποιητὲς γύρω στὰ 1600, (Χορτάτζης, ἀνώνυμος ποιητῆς

⁹) Ε. Κριεράς, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 304.

¹⁰) Μεγ. ἔκδ. Ἐρωτοκρίτου, σελ. CXXVIII.

¹¹) «Κρητικὰ Χρονικά», ΣΤ', σελ. 400 ἔξ.

Βοσκοπούλας), ἐνῶ οἱ παλαιότεροι δὲ γράφουν τὸ ἰδίωμα, παρὰ κοινῇ ἑλληνικῇ δημοτικῇ μὲ μερικὰ κρητικὰ στοιχεῖα. Κι αὐτὸ ὄχι γιατί τὸ ἰδίωμα ἦταν ἀδιαμόρφωτο πρὶν ἀπὸ τὸ 1600, (θὰ ἦταν κωμικὸ καὶ ἀντίθετο μὲ ὅσα ξέρομε γιὰ τὶς περιόδους τῆς γλώσσας μας, νὰ πιστεύωμε ὅτι τὸ ἰδίωμα διαμορφώθηκε μέσα στὰ εἰκοσιπέντε μὲ τριάντα χρόνια, πού χωρίζουν τὸν Ἰάκωβον ἀπὸ τὸ Χορτάτζη!), παρὰ γιατί ἦταν διαφορετικὸς ὁ γλωσσικὸς προσανατολισμὸς ἐκείνων πού ἔγραφαν. Ὁ συνειδητὸς καὶ συστηματικὸς χαρακτήρας τῆς μεταβολῆς αὐτῆς καὶ ἡ μοναδική γιὰ τὴν ἱστορία τῆς νέας ἑλληνικῆς γλωσσικῆς τελειότητα τῆς ὄριμης κρητικῆς λογοτεχνίας, ἡ μεγάλη γλωσσοπλαστικὴ ἐργασία, ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν ἀπόλυτη κυριολεξία, καὶ γιὰ τὴν ἐξάντληση τοῦ λεξικοῦ θησαυροῦ μὲ τὴ χρήση τῆς σπάνιας καὶ ἠχηρῆς λέξης, πού παρατηροῦμε στὰ κρητικὰ ἔργα, εἶναι πράγματα διαμετρικὰ ἀντίθετα μὲ τὴν παράξενη ἄποψη τοῦ «σὰν ἀσυναίσθητου», «τοῦ πρωτόγονου καὶ τοῦ ἀκαλλιέργητου»¹².

Δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε ὅτι στὸν προσανατολισμὸ πρὸς τὸ ἰδίωμα εἶχαν προηγηθῆ οἱ Κύπριοι. Τί χρωστοῦσαν σ' αὐτὸ τὸ παράδειγμα οἱ Κρητικοὶ δὲ μποροῦμε ἀκόμη νὰ ποῦμε. Ὅτι τὰ δυὸ φαινόμενα δὲν εἶναι ἄσχετα μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ ὑποθέσῃ. Ἡ νέα ἔκδοσις τῶν Κυπριακῶν Ποιημάτων ἀπὸ τὴν Θ. Σιαπκαρᾶ - Πιτσιλλίδη κάνει δυνατὴ σήμερα τὴ σύγκριση. Γιὰ τὴν ὥρα ἃς εἰπωθῆ τοῦτο : ὁ προσανατολισμὸς πρὸς τὰ λαλούμενα ἰδιώματα καὶ πρὸς μιὰ γνήσια δημοτικὴ, πού σημειώνεται αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, εἶναι φαινόμενο ἀναγεννησιακόν. Ἡ Ἄναγέννησις, μὲ μιὰ ἀντινομία συνηθισμένη στὰ ἱστορικὰ φαινόμενα, φέρνει μαζί μὲ τὴ λατρεία καὶ τὴ μίμησι τῶν ἀρχαίων καὶ τὴν ἐπιθυμία γιὰ μιὰ πιὸ συνειδητὴ καὶ μεθοδικὴ καλλιέργεια τῶν ζωντανῶν ἐθνικῶν γλωσσῶν. Στὴν ἴδια τὴν Ἰταλία ἡ συγχώνευσις τῶν δυὸ τάσεων γίνεται ἀρκετὰ νωρὶς ἀπὸ τὸ Λαυρέντιο τῶν Μεδίκων καὶ τὸν Πολιτσιάνο καὶ ἐπικρατεῖ στὸ ἸΣΤ' αἰῶνα βρίσκοντας καὶ τὸ θεωρητικὸ κήρυκά της στὸ πρόσωπο τοῦ Πέτρου Μπέμπο. Τὸ φαινόμενο παρατηρεῖται καὶ στὶς δυτικὰς χῶρας καὶ εἶναι γνωστὸς ὁ διπλὸς αὐτὸς ρόλος τῆς Γαλλικῆς Πλειάδας καὶ τοῦ Μίλτωνα. Νομίζω ὅτι στὸ γενικώτατο αὐτὸ πλαίσιο πρέπει νὰ τοποθετηθῆ μ' ὅλη του τὴν ἰδιοτυπία καὶ ὁ δημοτικισμὸς τοῦ δικοῦ μας ἸΣΤ' καὶ ἸΖ' αἰῶνα, πού ἔχει καὶ τοὺς λόγιους ἀντιπροσώπους του.

Ἡ ἔντεχνος χαρακτήρας τοῦ λόγου τῶν κρητικῶν ἔργων παρουσιάζει

¹²) Ὅτι «ἡ ἐπιλογὴ τῆς γλώσσας καὶ τῶν λαϊκῶν στοιχείων τῆς δημιουργίας των δὲν ἔγινε τυχαία» ἀπὸ τοὺς ποιητὲς πρόσεξε καὶ ὁ Ν. Β. Τωμαδάκης, Ἑλλην. Δημιουργία, 191, σελ. 78.

ζεται στην ἀνάλυση σὰν ἡ συνισταμένη μιᾶς σειρᾶς συντακτικῶν καὶ ἔκφραστικῶν τρόπων καὶ λεξικῶν στοιχείων, πού δὲν ἀνήκουν στὴ γνήσια δημοτικὴ παράδοση. Ἡ κοινὴ δημοτικὴ τῶν προγενεστέρων ὑστεροβυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν ἔργων, ἡ λόγια γλῶσσα, καὶ τὰ ἰταλικά, εἶναι οἱ πηγὲς πλουτισμοῦ τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος, γιὰ τοὺς ποιητὲς τῆς ὄριμης περιόδου. Νιώθει κανεὶς μεγάλη διαφορὰ, ὅταν ὕστερα ἀπὸ μερικὲς σελίδες τοῦ Ἐρωτόκριτου ἀνοιξῆ, ἄς ποῦμε, τὸ τραγούδι τοῦ Δασκαλογιάννη. Ἀκόμη μεγαλύτερη εἶναι ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὸν Κορνάρο καὶ τὰ παλιὰ δημοτικὰ τραγούδια τῆς Κρήτης, πού ἔγιναν πρὶν ἀπὸ τὴ διάδοση τοῦ ἔπους καὶ δὲ γνώρισαν τὴν ἐπίδρασή του. Ἐνα τόσο σύνθετο λόγο μὲ τόσες ἐξαρτημένες προτάσεις καὶ τέτοιο ἀνακάτεμα τῶν ὑποκειμένων, ὅπως αὐτὸ πού συναντοῦμε π. χ. στὸν Ἐρωτόκριτο, Ε 371 - 378, δὲ θὰ βροῦμε βέβαια ποτὲ στὸ δημοτικὸ τραγούδι.

Ἀκόμη μεγαλύτερη εἶναι ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ λόγο τοῦ Χορτάτζη καὶ τὸ λόγο τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Ὁ Χορτάτζης γράφει πρὸ σύνθετα καὶ πρὸ δύσκολα ἀπὸ τὸν Κορνάρο. Οἱ προτάσεις του εἶναι μεγαλύτερες, κάποτε μάλιστα ὑπερβολικὰ μεγάλες, ἡ φυσικὴ σειρὰ τῶν λέξεων περισσότερο ἀλλαγμένη, τὰ ἐπίθετα σκορπίζονται μακριὰ ἀπὸ τὰ οὐσιαστικά τους, τὰ ἀσύνδετα τοῦ Ἐρωτόκριτου λείπουν, οἱ διασκελισμοὶ εἶναι ἀπανωτοί¹³. Αὐτὸ τὸ λογιώτερο χαρακτηριστὴρ καὶ τὴν πρὸ ἔντεχνη πλοκὴ τοῦ λόγου τοῦ Χορτάτζη τόνισε καὶ ὁ Ξανθοῦδίδης¹⁴. Ὑπάρχει καὶ σύνθετο στὸν ἔντεχνο κρητικὸ λόγο, πού δὲν κάνει καθόλου εὐκόλη τὴν κατανόησή του ἀπὸ τὸν ἀπλοϊκὸν ἀναγνώστη καὶ ἀκροατὴ—ἄς εἶναι καὶ κρητικός. Χρειαζέται κάποια ἔνταση τῆς προσοχῆς, γιὰ νὰ παρακολουθήσῃ κανεὶς αὐτὸ τὸ λόγο χωρὶς νὰ τοῦ ξεφύγῃ τίποτε ἀπὸ τὸ νόημα, καὶ ὑπάρχουν κομμάτια, πού εἶναι ἀμφίβολο ἂν τὰ κατ'ἴλαβε ποτὲ γλωσσικὰ πέρα γιὰ πέρα ὁ ἀπλὸς ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ καὶ ὁ χωρικός.

Πολὺ διαφορετικὴ εἶναι καὶ ἡ στιχουργία τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τὴ στιχουργία τῆ δημοτικῆς. Στὸν ἔντεχνο κρητικὸ λόγο ὁ τονισμὸς τοῦ στίχου εἶναι πολὺ πρὸ ποικίλος καὶ λυγρός· καμμιά φορὰ μοιάζει ἀνώμαλος μπροστὰ στὸν τονισμὸ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Μετρικοὶ τονισμοί, ἔγκλιτικὲς καταργήσεις τοῦ τόνου¹⁵, συχρὲς καὶ

¹³) Πβ. Ἐρωφίλη, Β 383 - 390 κ.ά.

¹⁴) Ἐρωφίλη, Εἰσαγωγή, σελ. μγ'.

¹⁵) Ἐρωτόκριτος, μεγ. ἐκδ., Γ 335, Δ 1717, Δ 1882 κ.ά. Στους στίχους αὐτοὺς οἱ λέξεις *τοῦτα*, *δείχνει*, *πλιά*, πρέπει νὰ δισβαστοῦν χωρὶς τόνο. Ὁ ἀναπαιστικὸς τονισμὸς τοῦ λόγιου βυζαντινοῦ δεκαπεντασύλλαβου εἶναι λάθος γιὰ τὴν κρητικὴ μετρικὴ, μάλιστα τοῦ Κορνάρου.

τολμηρὲς συνιζήσεις ἀνάμεσα σὲ τονισμένα φωνήεντα¹⁶, κατάργηση τῆς τομῆς τοῦ δεκαπεντασύλλαβου στὸ μέτρο¹⁷ ἢ στὸ νόημα¹⁸, στίξη μέσα στὸ στίχο¹⁹, διαφοροποιοῦν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸ στίχο τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τὸν ὀρθόδοξο δημοτικὸ δεκαπεντασύλλαβο.

II. Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ Η ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Στὴ μελέτη μου γιὰ τὸν Ἐρωτόκριτο²⁰ ἔδειξα ὅτι ἡ συνηθισμένη στίς λογοτεχνίες τῆς Ἀναγέννησης ἄμεση ἢ ἔμμεση ἐξάρτηση ἀπὸ τὶς ἀνθρωπιστικὲς σπουδὲς ὑπάρχει καὶ στὰ κρητικὰ ἔργα, καὶ ὅτι κινδυνεύει κανεὶς νὰ πέση σὲ σοβαρὲς παρεξηγήσεις ἂν δὲν τὴ δῇ. Σ' ὅλα σχεδὸν τὰ δημοτικὰ ἑλληνικὰ κείμενα ἀπὸ τὸ ΙΕ' αἰῶνα καὶ πέρα συναντοῦμε ἀρκετὰ συχνὰ κλασικὲς μνεῖες. Στὴν ὄριμη κρητικὴ λογοτεχνία ἡ τάση αὕτη γίνεται πρὸς ἔντονη καὶ συνειδητῆ.

Στὴν ἀρχαιότητα μᾶς ὁδηγεῖ ὄχι μόνον τὸ ἀρχαιοπρεπο ὀνοματολόγιο τοῦ Ἐρωτόκριτου, πρὸς ἀντίθετα πρὸς ὅ,τι ὑποστηρίχθηκε γιὰ τὴ γενικὴ παραμόρφωση τῶν κλασικῶν στοιχείων στὰ κρητικὰ ἔργα, ἀποτελεῖται σὲ μεγάλο μέρος ἀπὸ ἀλώβητα καὶ σπάνια ἀρχαῖα ὀνόματα χωρὶς οὔτε ἓνα ἰταλικὸ τύπο²¹ παρὰ καὶ ἡ τοποθέτηση τοῦ ἔργου στὴν Ἀθήνα, μὴ Ἀθήνα δοξασμένη καὶ δυνατὴ καὶ πρὸς εἶναι «τὸ θρονὶ τῆς ἀρετῆς καὶ ὁ ποταμὸς τῆς γνώσης», ἡ χρονικὴ τοποθέτηση τῆς ἀφήγησης στὸν καιρὸ τῆς ἑλληνικῆς πολυθεΐας, ἡ μνεῖα τῆς Μακεδονίας σὺν ἐλεύθερου βασιλείου, ἡ βασιλικὴ καταγωγή τοῦ Κρητικοῦ, πρὸς βασιλεύει μάλιστα στὴ χώρα, πρὸς νόμιζαν ἔδρα τοῦ Μίνωα, τὴ Γορτύνη²².

¹⁶) Δ 1798 - 1800 κ.ά. Στὴ μεγάλη ἔκδοση τοῦ Ἐρωτοκριτοῦ ὁ Ξανθουδίδης λιγότευπε τὶς συνιζήσεις, ἐφαρμόζοντας ὅσο μποροῦσε τὴν ἐκθλιψη, πωλιὰ λόγια συνήθεια, πρὸς βρῖσκειται καὶ στίς βενετικὲς ἐκδόσεις καὶ σὲ χειρόγραφα, μὰ πρὸς παραμορφώνει καὶ κάνει ἀδιάβαστους κάποιους τοὺς στίχους, πβ. Δ 1112. Τὸ λάθος αὐτὸ διορθώθηκε στὴ μικρὴ ἔκδοση.

¹⁷) Α 987 κ.ά. Πολὺ συχνὸ αὐτὸ καὶ στὸ «Φορτουνατο».

¹⁸) Γ 248, Γ 1325 - 6 κ.ά. Στὸ δημοτικὸ τραγούδι κάθε ἡμιστίχο κλείνει μὴ δλόκληρη ἔννοια.

¹⁹) Γ 1431 κ.ά.

²⁰) «Κρητικὰ Χρονικά», ΣΤ', σελ. 359 ἔξ.

²¹) Τὸ διπλὸ παράδειγμα τοῦ παρατονισμοῦ, *Ἡράκλῆς*, *Ἀρετήμ*, καὶ ἡ ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τῶν ἀρχαίων καὶ ἀρχαιοπρεπων ὀνομάτων στὸ ἔργο πείθει ὅτι τὸ *Ἡράκλῆς* δὲ βγῆκε ἀπὸ τὸ *Ἡράκλειος*, ὅπως εἶπαν, «Κρητικὰ Χρονικά», Ζ', σελ. 308. Κανένα τέτοιο φθααρμένο τύπο κυρίου ὀνόματος δὲ βρῖσκομε στὸν Ἐρωτόκριτο, ὥστε νὰ συγκαταλέξουμε τὸ *Ἡράκλῆς* (*Ἡράκλειος!*) τοῦ Κορνάρου μὲ τὰ νεοελληνικὰ *Βασίλεις*, *Ἀημήτρις*, *Σωτήρις* κ.λ. Κλασικιστικὸ καὶ χωρὶς ἰταλικούς τύπους εἶναι καὶ τὸ ὀνοματολόγιο τῆς Ἐρωφίλης.

²²) Ἡ διάδοση τῆς γνώμης αὕτης φαίνεται ἀπὸ τὴ μνεῖα τῆς ἀπὸ τὸν Quirini, *Relazione dell' Isola di Candia*, Firenze, 1897, σελ. 14.

Χαρακτηριστικό τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἐλληνικῆς σκέψης εἶναι καὶ ἡ συνείδηση τοῦ δεσμοῦ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, πού ἀπὸ τοὺς κύκλους τῶν λογίων ἀπλώνεται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ στὰ μορφωμένα κοινωνικά στρώματα, καὶ υποδηλώνεται στὸν Ἐρωτόκριτο μὲ τὴν ταυτόχρονη ἔξαρση τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Βυζάντιου, καὶ μ' ἄλλους τρόπους στὰ ἔργα ἄλλων κρητικῶν ποιητῶν²³.

Ἀρχαῖοι θεοί, ἥρωες, ἱστορικά πρόσωπα καὶ περίφημοι τόποι τῆς ἀρχαιότητος μνημονεύονται ἀρκετὰ συχνὰ στὰ περισσότερα κρητικὰ ἔργα, κ' ἔτσι ἡ τάση περιορισμοῦ τοῦ κλασικοῦ στοιχείου, πού ἀποδόθηκε στοὺς κρητικούς ποιητὲς²⁴ μένει ἀμφίβολη. Ἐμμεσους ὑπαινιγμοὺς ἢ χρῆση ἀρχαίων μύθων βρίσκουμε καὶ στὸ πιὸ λιτὸ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ κρητικὸ ἔργο, τὸν Ἐρωτόκριτο. Ἔτσι ἡ εἰκόνα τῶν φτερωτῶν πού καίγονται στὸ πέταμα, μᾶς φέρνει στὸ νοῦ τὸν Ἴκαρο, ἢ ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ καὶ τῆς γυναίκας του μᾶς θυμίζει τὸν Κέφαλο, καὶ «τὰ πάθη τοῦ πρικαμένου ἀηδονιοῦ» τὴ Φίλομήλα. Κλασικιστικὴ εἶναι στὸν Ἐρωτόκριτο καὶ ἡ συχνὴ προσωποποίηση τοῦ Ἐρωτα σὰν παιδιοῦ, καὶ ἡ εἰδυλλιακὴ Ἴδα — γνωστὴ καὶ στὸ Γύπαρη — καὶ πού φαίνεται πλασμένη στὸ πρότυπο τῆς συχνῆς στὴν ἰταλικὴ ποίηση Ἰδης τῆς Φρυγίας, ὅπου ἡ κρίση τοῦ Πάρη.

Εἶναι κάπως ὑπερβολικὸ νὰ ποῦμε ὅτι τὰ κλασικὰ στοιχεῖα «ἀφθονοῦν» στὸν Ἐρωτόκριτο²⁵, ἀλλὰ θὰ ἦταν μεγαλύτερο λάθος νὰ ποῦμε ὅτι λείπουν ἀπὸ αὐτὸν ἢ ὅτι δὲν εἶναι σημαντικά. Ἰσα - ἴσα τὰ στοιχεῖα αὐτὰ καθορίζουν ὡς ἓνα σημεῖο τὸ χρῶμα, πού ἔχει ὁ κόσμος τοῦ Ἐρωτόκριτου, καὶ ἀκόμη περισσότερο τὸ χρῶμα τῶν ἄλλων ὠριμῶν κρητικῶν ἔργων.

Τὸ πέρασμα κλασικιστικῶν ἰδεῶν καὶ κλασικῶν στοιχείων ἀπὸ τὴ λόγια γραμματεία στὶς δημοτικὲς λογοτεχνίες εἶναι χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῆς Ἀναγέννησης. Βέβαια ἡ ἐξάρτηση τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τὶς ἀνθρωπιστικὲς σπουδὲς εἶναι ἔμμεση. Ἄν καὶ ὠρισμένοι ἀπὸ τοὺς κρητικούς ποιητὲς φαίνονται ἐξοικειωμένοι μὲ τὰ λατινικά, οἱ γνώσεις τους γιὰ τὴν ἀρχαιότητα ἔρχονται (ὅπως στὸ Σαιεπῆρο) ἀπὸ δεύτερο χέρι, ἀπὸ τὰ ἰταλικά. Γιὰ τὴν ἑλληνομάθειά τους δὲν ὑπάρχουν ὡς τώρα ἀποδείξεις. Ὅπως καὶ νᾶναι, εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ζοῦν σ' ἓνα περιβάλλον, πού κατέχεται ἀπὸ τὴν παράσταση τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ παράσταση αὐτὴ μᾶς φαίνεται σήμερα

²³) «Κρητικὰ Χρονικά», ΣΤ', σελ. 399.

²⁴) «Κρητικὰ Χρονικά», Ζ', σελ. 127 ἔξ.

²⁵) Τρὺπάνης, *Medieval and Modern Greek Poetry, An Anthology*, 1951, σελ. XLIII.

ἄβαθῆ καὶ διακοσμητικὴ, ὅμως θὰ ἦταν ἄδικο νὰ ζητήσωμε ἀπὸ τὸν κρητικὸ τοῦ 1600 μιὰ βαθύτερη, πιὸ προσωπικὴ σχέση μετὰ τὴν ἀρχαίότητα, μιὰ σχέση, πὺ δὲν τὴν ἤξερε ἡ ἐποχὴ. Κατηγορήθηκαν οἱ κρητικοὶ τοῦ 1600 ὅτι δὲν ἔνωσαν τί ἦταν οἱ Ἕλληνες τοῦ 450 π. Χ. Αὐτὴ ἡ κατηγορία ὅμως θὰ μποροῦσε νὰ διατυπωθῆ γιὰ ὅλη τὴν Εὐρώπῃ τοῦ 1600, πὺ βλέπει τὴν Ἀρχαιότητα μέσα ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸ πρῖσμα. Ἡ Ἀρχαιότητα, πὺ μᾶς παρουσιάζουν τὰ κρητικὰ ἔργα εἶναι ἡ Ἀρχαιότητα τῆς ὄψιμης Ἀναγέννησης.

Μιλώντας γιὰ ἀνθρωπιστικὴ κίνηση στὴν Κρήτη τοῦ 15^{ου} αἰῶνα δὲν πρέπει νὰ ξεχνῶμε ὅτι ὁ ἀνθρωπισμὸς (humanismus) εἶναι ἓνα φαινόμενο πολὺ πιὸ παλιό, πὺ χαρακτηρίζει τὸ 15^ο αἰῶνα, καὶ ὅτι ἀπὸ τὸ 15^ο εἶχε κιόλας χάσει τὴ δύναμή του²⁰. Αὐτὴ τὴν ἐποχὴ οὔτε στὶς δυτικὲς χώρες δὲν ὑπάρχουν πιὸ ἀνθρωπιστικὲς φυσιογνωμίαι ὅπως οἱ παλιές. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ ζητοῦμε στὴν κρητικὴ Ἀναγέννηση τοῦ 15^{ου} αἰῶνα τὴ θέρη τῶν κλασικῶν σπουδῶν, πὺ εἶχαμε γνωρίσει στὴ Φλωρεντία τῶν Μεδίκων. Δὲ μποροῦμε ὅμως πάλι νὰ ποῦμε ὅτι οἱ κρητικοὶ ἀρχαιομαθεῖς λόγιοι, πὺ ζοῦν σὲ κρητικὸ καὶ βενετικὸ περιβάλλον γύρω στὰ 1600 δὲν ἔχουν καμμιά σχέση μ' αὐτὸ πὺ λέμε ἀνθρωπισμὸ. Ἡ ἀνθρωπιστικὴ τους διάθεση εἶναι μιὰ προέκταση τοῦ ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ τοῦ 15^{ου} καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ 15^{ου} αἰῶνα. Τὰ κοινὰ πὺ ἔχει ὁ ἀνθρωπισμὸς αὐτὸς μετὰ τὸ βυζαντινὸ ἀρχαϊσμὸ εἶναι πάρα πολλά, ὑπάρχουν ὅμως καὶ πολλὲς διαφορές. Οἱ Ἕλληνες ἀνθρωπιστὲς τοῦ 1500 εἶναι ἀνθρωποὶ τῆς Ἀναγέννησης. Οἱ λόγιοι, πὺ πενήντα καὶ ἑκατὸ χρόνια ἀργότερα πηγαίνουν κι αὐτοὶ γιὰ νὰ σπουδάσουν ἢ νὰ διδάξουν στὴ Δύση, εἶναι μετὰ τὴ σειρά τους ἀνθρωποὶ τῆς ὄψιμης Ἀναγέννησης, καὶ θὰ ἦταν ἀρνησιμὸς τῆς ἱστορίας, ἂν προσπαθοῦσε κανεὶς νὰ τοὺς κηρύξῃ βυζαντινοὺς. Ἡ Κρήτη γύρω στὰ 1600 βρίσκεται σὲ στενὴ σχέση μετὰ τὸν ἑλληνισμὸ τῆς διαποροῦσας καὶ ὁ ἑλληνισμὸς αὐτὸς ἀνήκει στὴν Ἀναγέννηση.

Λόγιοι κληρικοὶ ὅπως ὁ Μαργούντιος, ὁ Πηγᾶς, ὁ Λούκαρης, πὺ μεγαλώνουν καὶ γιὰ ἓνα διάστημα ζοῦν στὴν Κρήτη, μποροῦν νὰ ὀνομαστοῦν ἀνθρωπιστὲς. Ὁ τρόπος πὺ νιώθουν καὶ καλλιεργοῦν τὸν ἀρχαῖο λόγο ἔχει μιὰ ξεχωριστὴ ἀπόχρωση, πὺ δὲν εἶναι βυζαντινὴ, καὶ ὅλη τους ἡ νοοτροπία δείχνει, ὅπως εἶναι φυσικὸ, μιὰ ἀνασύνθεση καὶ ὄχι μιὰ ἐπανάληψη τοῦ βυζαντινοῦ παρελθόντος. Ἐνα χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τοῦ τύπου αὐτοῦ τῶν ἀνθρωπιστῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀναγέννησης καὶ τῆς ὄψιμης Ἀναγέννησης εἶναι ὅτι ἡ παι-

²⁰) Burckhardt, The Civilisation of the Renaissance in Italy, 1950, (ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ γνωστοῦ ἔργου) σελ. 162.

δεῖα τους ἀντίθετα μὲ τοὺς βυζαντινοὺς εἶναι κατὰ κανόνα διπλῆ, ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴ. «Ἀντιπρόσωποι τῆς ἀνθρωπιστικῆς κινήσεως» ὀνομάζονται οἱ λόγιοι αὐτοὶ ἀπὸ τὸν Ξανθοῦδιδῆ²⁷. Μιὰ τυπικὴ ἀνθρωπιστικὴ σχολὴ εἶναι ἡ Σχολὴ τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης στὸ Χάνδακα.

Χαρακτηριστικὴ γιὰ τὸν κρητικὸ κλασικισμὸ στὰ τέλη τοῦ ΙΣΤ' καὶ τὸ ΙΖ' αἰῶνα εἶναι ἡ εἰσαγωγὴ καὶ τελικὴ ἐπικράτηση τῶν χαρακτηριστῶν τῆς κλασικῆς γραφῆς, ποὺ ἐκτοπίζουν τὰ πατροπαράδοτα βυζαντινὰ στοιχεῖα τοῦ ἀλφαβήτου²⁸, καὶ ἡ πυκνὴ καλλιέργεια τοῦ ἀρχαιόγλωσσου ἑλεγειακοῦ ἐπιγράμματος ποὺ παίρνει τώρα στὶς ἐπιγραφὰς τὴν θέσιν τοῦ βυζαντινοῦ ἰαμβικοῦ τρίμετρου. Στὰ ἐπιγράμματα αὐτὰ ὅπως καὶ στὰ δημοτικὰ κείμενα καθρεφτίζεται ἡ γενικὴ πνευματικὴ διάθεση τῆς ἐποχῆς, ποὺ θαυμάζει τὴν ἀρχαιότητα, ἀνακατεύει τὴν εἰδωλολατρικὴ παράδοση μὲ τὴ χριστιανικὴ, καὶ βάζει παντοῦ τὴν ἀρχαία μυθολογία²⁹. Ἐνα μοναστήρι κρητικὸ ὀνομάζεται σ' ἓνα τέτοιο ἐπίγραμμα «δόμος ἱρὸς Ὀλύμπου»³⁰.

Νομίζω ὅτι δὲ μπορούμε ν' ἀποκλείσωμε ἐκ τῶν προτέρων κάθε ἐξάρτηση ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ πνευματικὰ ρεύματα, τὸ λόγιο ἀνθρωπιστικὸ καὶ τὸ δημοτικὸ στὴν Κρήτη τοῦ 1600. Ἡ παραλληλία τῶν δύο ρευμάτων φαίνεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὰ κοινὰ γνώρισμα, παρὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀμοιβαία προσέγγιση τῶν ἀντιπροσώπων τους. Φαίνεται ὅτι δὲν ὑπῆρξε στὸ βενετοκρητικὸ περιβάλλον κάτι ἀνάλογο μὲ τὸ «λογιωτατισμὸ» τοῦ ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνα, ποὺ συνειδητὰ ἀποστράφηκε τὴν κρητικὴ δημοτικὴ παράδοση. Ὁ λογιωτατισμὸς τῶν αἰῶνων αὐτῶν, στηρίζεται στὸ φαναριωτισμὸ, ποὺ ἀναπτύχθηκε κυρίως ὕστερα ἀπὸ τὴν ἄλωση τοῦ Χάνδακα (1669) καὶ εἶχε προέλευση καὶ βάσεις ἀρκετὰ διαφορετικὲς ἀπὸ τὴ λογιότητα τῆς ἑλληνικῆς καὶ κρητικῆς Ἀναγέννησης, ποὺ οὐσιαστικὸ γνώρισμά της ἦταν ὁ στενὸς δεσμὸς μὲ τὴ Δύση. Ὁ φαναριωτικὸς λογιωτατισμὸς ἔχει τὴν ἔδρα του στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὰ νέα ἄστικά κέντρα τῆς τουρκοκρατούμενης Βαλκανι-

²⁷) Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτη, σελ. 173.

²⁸) Ξ α ν θ ο υ δ ῖ δ η ς, Χριστιανικαὶ Ἐπιγραφαὶ Κρήτης, Ἀθηνᾶ, ΙΕ' σελ. 55.

²⁹) Γιὰ τὶς γενικὲς αὐτὲς τάσεις τῆς Ἀναγέννησης βλ. Burckhardt, ἔνθ' ἄνωτ., κυρίως τὰ κεφάλαια Antiquity as the common source καὶ Neolatin poetry, σελ. 148 - 162. Γιὰ τὸ ρόλο τοῦ λατινικοῦ ἐπιγράμματος στὴν Ἀναγέννηση, σελ. 160. Τὸ ἑλληνικὸ ἐπίγραμμα εἶχε βέβαια καλλιεργηθῆ ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς λόγιους χωρὶς διακοπή, ἡ μεγάλη ὁμως διάδοση τοῦ εἶδους μὲ τὰ παραπάνω χαρακτηριστικὰ εἶναι γνώρισμα τῆς Ἀναγέννησης.

³⁰) Ξ α ν θ ο υ δ ῖ δ η ς, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 89.

κῆς καὶ Μικρᾶς Ἀσίας, καὶ ἐνεργεῖ μὲ τὰ νέα σχολεῖα, ποὺ ἰδρύνονται τώρα, καὶ ποὺ εἶναι διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῆς Ἀναγέννησης. Στὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΗ' αἰῶνα ἕνας λόγιος αὐτοῦ τοῦ τύπου ὁ Θεσσαλὸς Ἀλέξανδρος Ἑλλάδιος κατηγορεῖ τὴν κρητικὴ δημοτικὴ ποίηση στὸ σύνολό της καὶ τοὺς λόγιους τοῦ βενετικοῦ κύκλου⁸¹.

Ἀρκετὰ διαφορετικὰ ἔκριναν τὴν κρητικὴ λογοτεχνία οἱ ἄλλοι τοῦ δυτικοῦ ἢ κρητικοῦ περιβάλλοντος, ποὺ συνέχιζαν τὴν παράδοση τῆς Ἀναγέννησης. Ὁ Λέων Ἀλλάτιος, ἕνας τυπικὸς λόγιος τοῦ κύκλου αὐτοῦ, μὲ διπλῆ κλασικὴ παιδεία καὶ ἀρχαιόγλωσσος, ἂν καὶ βλέπει συγκαταβατικὰ τὴ δημοτικὴ, βρῖσκει τὴν «Ἐρωφίλη» «satis pro ea lingua elegantem»⁸². Τὸν ποιητὴ τοῦ Ροδολίνου Τρωῖλο παινᾷ μὲ ἐπιγράμματα ὁ διδάσκαλος τῆς ἑλληνικῆς Σχολῆς τῆς Βενετίας Φιορέτζας⁸³. Στὶς ἀρχὲς τοῦ ἐπόμενου αἰῶνα ὁ ἐπίσης λόγιος καὶ λατινόγλωσσος Νικόλαος Πσπαδόπουλος Κομνηνὸς χαρακτηρίζει τὸ Χορτάτζη «roetam celeberrimum»⁸⁴. Ἕνας ἄλλος λόγιος ὁ Γραδενίγος ἔκαμε τὴν πρώτη κρητικὴ ἔκδοση δημοτικοῦ νεοελληνικοῦ κειμένου, τῆς Ἐρωφίλης. Ἀπ' τὸ ἄλλο μέρος δημοτικοὶ κρητικοὶ ποιητές, ὁ Χορτάτζης, ὁ Φώσκολος, μιλοῦν μὲ καμάρι γιὰ «τὰ ξακουστὰ κορμιά» τῆς σύγχρονης Κρήτης, ποὺ εἶναι βέβαια πρῶτ' ἀπ' ὅλα οἱ ἄλλοι.

Τὸ πῶς χτυπητὸ σημάδι αὐτῆς τῆς ἀμοιβαίας προσέγγισης τῶν δύο ρευμάτων εἶναι ἕνα μεγάλο φαινόμενο, ποὺ πρέπει νὰ μελετηθῆ συστηματικὰ ὁ δημοτικισμὸς τοῦ ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα. Ὁ Σοφινὸς ἦταν κι αὐτὸς ἕνας ἀντιπροσωπευτικὸς λόγιος τῆς ἐποχῆς, ποὺ παράλληλα μὲ τὴν ἀρχαιόγλωσσία του ἦταν καὶ δημοτικιστὴς. Δημοτικιστικὲς τάσεις παρουσιάζουν οἱ μεγάλοι κρητικοὶ Πατριάρχες Κύριλλος Λούκαρης καὶ Μελέτιος Πηγᾶς⁸⁵. Στὴν ἀλληλογραφία ἑνὸς ἄλλου λογίου κληρικοῦ ἀπὸ τὴν Κρήτη, τοῦ Μάξιμου Μαργούνου μὲ τὸ Συμεῶνα Καβάσιλα βρῖσκομε γνῶμες σχετικὲς μὲ τὴ διαιμόρφωση ἑνὸς πεζοῦ δημοτικοῦ ὕφους⁸⁶. Ὁ Ἀλέξανδρος Παλλαδάς, λόγιος κρητικὸς Πατριάρχης, ἐκφράζει τὸν πόνο του γιὰ τὴν ἀλωση τοῦ Χάνδακα μὲ δημοτικὸς στίχους, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ τοὺς ἔχη γράφει καθένas ἀπὸ τοὺς κρητικὸς δημοτικὸς ποιητές⁸⁷. Τὸ ἴδιο θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε γιὰ τὰ ἄψογα ἰταλικά σονέττα τοῦ Μελετίου Πηγᾶ. Τὸ χάσμα

⁸¹) Σάφας, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Παράρτ. σελ. 118, 120.

⁸²) Ἐρωφίλη, ἔκδ. Στοχαστῆ, 1926, Πρόλογος Ν. Βέη, σελ. α'.

⁸³) Εἰς μνήμην Σπ. Λάμπρου, σελ. 194, σημ. 1.

⁸⁴) Historia Gymnasii Patavini, Β' 1726, σελ. 306.

⁸⁵) Ν. Τωμαδάκης, Νεοελληνικά, σελ. 14.

⁸⁶) ΕΕΒΣ, ΙΘ' 1949, σελ. 302 ἔξ.

⁸⁷) ΕΕΚΣ, Β', σελ. 348 ἔξ. Πβ. «Κρητικὰ Χρονικά», Γ', σελ. 6.

λοιπὸν ἀνάμεσα στὴ λόγια καὶ τὴ δημοτικὴ παράδοση δὲν εἶναι ὄσο νομίζουμε μεγάλο στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῶν Κρητικῶν τοῦ ΙΖ' αἰῶνα. Ἄν ὑπάρχει κάποιον χάσμα, αὐτὸ βρίσκεται πρὸς τὴ μεριὰ τοῦ βυζαντινοῦ παρελθόντος.

III. ΟΙ ἌΛΛΕΣ ΤΕΧΝΕΣ

Τὸ συμπέρασμα γιὰ τὸν ἀναγεννησιακὸ χαρακτήρα τοῦ ΙΖ' αἰῶνα στὴν Κρῆτη βγαίνει ὄχι μόνο ἀπὸ τὴ λογοτεχνία, παρὰ καὶ ἀπὸ τὶς καλὲς τέχνες τῆς ἐποχῆς. Χωρὶς ἄλλο πρέπει νὰ ἀκούσωμε καὶ τὴ γλῶσσα τῶν μνημείων, ἂν θέλωμε νὰ συλλάβωμε τὸ χαρακτῆρα μιᾶς ἱστορικῆς περιόδου. Εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐπικίνδυνο ν' στηρίξῃ κανεὶς τὰ συμπεράσματά του μόνο σ' ὄρισμένο κλάδο πολιτισμοῦ καὶ ὄχι στὴ συνολικὴ ἐποπτεία του. Συνέχεια τῆς βυζαντινῆς ζωγραφικῆς, ἀλλὰ μὲ ἰταλικὲς ἐπιδράσεις ἔχομε στὸ Θεοφάνη⁸⁸, καὶ ἀκόμη περισσότερο στὸ Δαμασκηνό⁸⁹, πού, σὲ μιὰ φάση τῆς τέχνης του, ἐπιχειρεῖ μιὰ σύνθεση τῶν δυὸ τεχνοτροπιῶν πολὺ ἀνάλογη μὲ τὴ σύνθεση, πού τὸν ἴδιον πάνω - κάτω καιρὸ πραγματοποιήθηκε στὴ λογοτεχνία. Τὴ βαθμιαία εἰσαγωγὴ δυτικῶν στοιχείων στὴ ζωγραφικὴ καὶ τὶς ἄλλες τέχνες παραδέχεται γι' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ καὶ ὁ Ξανθουδίδης⁹⁰. Ὅπως παλαιότερα ἡ βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Κρήτης εἶχε δεχτῆ στοιχεῖα γοιθικά, ἔτσι καὶ τώρα δέχεται τὴν ἐπίδραση τῆς Ἀναγέννησης. Ἡ ἐπίδραση αὐτὴ στὴν ἀρχιτεκτονικὴ εἶναι καμμιά φορὰ πῶς ἔντονη παρὰ στὶς ἄλλες τέχνες. Ὁ Ξανθουδίδης ἀναφέρει γιὰ παράδειγμα τὶς προσόψεις τῶν ναῶν στὶς ὁρθόδοξες μονὲς τοῦ Ἀρκαδίου καὶ τῆς Ἁγίας Τριάδας τῶν Τζαγκαρόλων στὸ Ἀκρωτήρι τῶν Χανίων, πού εἶναι καθαρὰ ἀναγεννησιακῆς. Μὲ τὴν ἴδια ἐπίδραση ἀνανεώνεται ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ στὰ ἄλλα βενετοκρατούμενα γιὰ λίγο ἢ γιὰ πολὺ ἀστικά ἑλληνικὰ κέντρα, ὅπως τὰ Ἐπτάνησα, ἡ Μονεμβασία.

Τὸ ἴδιο ἢ γλυπτικὴ καὶ ἡ διακοσμητικὴ στὸ ξύλο, τὴν πέτρα καὶ τὸ μέταλλο καλλιεργεῖται κατὰ τὴν τεχνοτροπία τῆς Ἀναγέννησης. Πλαίσια θυρῶν, παράθυρα, τόξα, καὶ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα, πού πέρασαν κάπως γερὰ τὴ σκοτεινὴ περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, καὶ δημοσιεύονται στοὺς τόμους τῶν Monumenti τοῦ Gerola, ἢ φυλάσσονται στὸ Ἱστορικὸ Μουσεῖο Κρήτης, δείχνουν τὴν ἴδια ἐπίδραση⁴¹.

⁸⁸) Μ. Χατζιδάκης, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 387 ἔξ.

⁸⁹) Αὐτ., σελ. 391 ἔξ.

⁹⁰) Ἐνετοκρατία, σελ. 184.

⁴¹) Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ ὄρισμένα στοιχεῖα ἰδιωτικοῦ βίου καὶ καλλι-

Λέ θὰ ἦταν σωστὸ νὰ ποῦμε ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ εἰσβολὴ μερικῶν χωριστῶν στοιχείων ξένου πολιτισμοῦ, χωρὶς βαθύτερο νόημα. Εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς ἐποχῆς, πού ἀπλώνεται κ' ἐδῶ, εἶναι ὁ μόνος φυσικὸς καὶ δυνατὸς τρόπος ἔκφρασης ὄχι μόνον τῶν ξένων, ἀλλὰ καὶ τῶν ντόπιων τεχνιτῶν, πού ζοῦν στὴν Κρήτη, καὶ δλόκληρης τῆς κρητικῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ γλυπτικὸ ἔργο τῆς ἐποχῆς στὴν Κρήτη, ἡ Κρήνη Μοροζίνη στὸ Χάνδακα, εἶναι ὅπως θὰ δείξουμε ἄλλοτε, ἔργο ἐνὸς ρεθεμνιώτη καλλιτέχνη, τοῦ Φραμπενέττου, πού τὸν μνημονεύει μαζί μὲ ἄλλους ὀνομαστοὺς συμπολίτες του ὁ Μπουνιαλῆς.

Τὰ ξένα στοιχεῖα μπαίνουν ἀργὰ καὶ μὲ δυσκολία στὸ σὺμπαγὲς σῶμα, πού ἀποτελεῖ ἡ ἐθνικὴ βυζαντινὴ παράδοση, καὶ μολιάζονται σ' αὐτό. Ἡ δύναμη αὐτῆ τῆς παράδοσης εἶναι ἓνα χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τοῦ κρητικοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα, πού τὸν ξεχωρίζει ἀπὸ τὸ σημερινὸ πολιτισμὸ μας, πού δέχεται τὶς δυτικοευρωπαϊκὰς μορφὰς αὐτούσιες καὶ ὁμές, χωρὶς νὰ τὶς ἀφομοιώνῃ καὶ νὰ τὶς μολιάξῃ πάνω σ' ἓνα κορμό, ὅπως τότε. Παράδοση καὶ ἐπιβίωση βυζαντινὴ ὑπάρχει καὶ στὶς καλὰς τέχνες καὶ στὴ λογοτεχνία τῆς Κρήτης στὴν Ἀναγέννηση, ὑπάρχει ὅμως καὶ σὺνθεση μὲ τὸ νέο στοιχεῖο καὶ ἀνανέωση σὲ σημαντικώτατο βαθμὸ. Ἡ ἀφομοίωση τῶν δυτικῶν στοιχείων προχωρεῖ ἀκόμη πιὸ πέρα στὴ συνέχεια τοῦ κρητικοῦ πολιτισμοῦ στὰ Ἐπτάνησα.

IV. Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΣΤΗΝ ΟΨΙΜΗ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ

Ἡ κρητικὴ κοινωνία γύρω στὰ 1600 βρίσκεται σὲ κατάσταση ἀρκετὰ ἀνάλογη μὲ τὴν κατάσταση τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν, πού εἶχαν δημιουργήσει τὴν Ἀναγέννηση· ἔτσι ἦταν καὶ ἐσωτερικὰ ὄριμη γιὰ νὰ δεχτῆ στοιχεῖα τῆς πνευματικῆς τους ζωῆς. Οἱ κοινωνίες ἐκεῖνες ἦταν γὰρ πρῶτιστο λόγο ἀστικές· στὴν οἰκονομικὴ τους ζωὴ τὸ κύριο στοιχεῖο ἦταν τὸ ἐμπόριο. Μιὰ μικρὴ ἀστικὴ κοινωνία, μ' ὅλα τὰ γνωρίσματα τῆς ἐποχῆς σ' ἐπαρχιακὴ κλίμακα, ὑπάρχει στὴν ὄψιμη Βενετοκρατία καὶ στὴν Κρήτη, καὶ αὐτὴ εἶναι ὁ δημιουργὸς καὶ ὁ φορέας τοῦ πολιτισμοῦ. Ὅπως στὶς δυτικὰς χώρες, ἔτσι κ' ἐδῶ, οἱ χωρικοὶ δὲν εἶναι ἄμεσα παρόντες στὴ γένεση τῆς νέας λογοτεχνίας.

Ἡ κοινωνία αὐτὴ στὴν ἐποχὴ πού μᾶς ἐνδιαφέρει, εἶναι πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν παλαιότερη, καθαρὰ μεσαιωνικὴ, πού χαρακτηριζό-

τεχνικὰ μοτίβα, πού ἀναφέρονται στὸν Ἐρωτόκριτο, ὅπως ἡ παραχρυσωμένη κάμερα τῆς Ἀρετούσας (Ε 51), ἡ παράσταση τῶν Ἀνέμων μὲ φουσκωμένα μάγουλα (Β 758), τὰ κιβούρια μὲ τὶς νεκροκεφαλὰς (Δ 1954) κ.λ.

ταν ἀπὸ ἓνα αὐστηρὰ διαμορφωμένο τιμαριωτικὸ σύστημα. Ἡ κρητικὴ κοινωνία ἀκολουθώντας τὴν ἐξέλιξη, ποὺ μὲ γοργότερο ρυθμὸ εἶχε πραγματοποιηθῆ στὴ Δύση, γνωρίζει στὴν ὀψιμὴ βενετοκρατία τὴν ἀνάμιξη εὐγενῶν καὶ ἀστῶν καὶ τὴν παρακμὴ τοῦ τιμαριωτικοῦ συστήματος. Αὐτὸ ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα, ποὺ τὸ συναντοῦμε σὲ ὅλες τὶς δυτικοευρωπαϊκὲς κοινωνίες τῆς Ἀναγέννησης⁴². Οἱ μεταβιβάσεις σὲ τρίτους καὶ ὁ κατατεμαχισμὸς τῶν τιμαρίων, τὰ τεράστια χρέη τῶν φεουδαρχῶν πρὸς τοὺς Ἑβραίους κατὰ τὸ ΙΒ' αἰῶνα, ἡ φτώχεια πολλῶν φεουδαρχῶν, οἱ ἀποχερσώσεις τῶν κτημάτων, εἶναι τὰ συμπτώματα τῆς παρακμῆς τῆς φεουδαρχίας στὴν Κρήτη. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Foscarini, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς «βενετοὺς εὐγενεῖς», δηλαδὴ τοὺς ἀπογόνους τῶν παλιῶν οἴκων τῆς βενετικῆς ἀριστοκρατίας, ποὺ εἶχε ἐγκαταστήσει ἡ Βενετία στὴν Κρήτη ὡς τιμαριούχους ὕστερα ἀπὸ τὴν κατάληψη, (colonia), «ζοῦν τώρα στὰ ἀγροκτῆματα καλλιεργώντας τοὺς ἀγροὺς καὶ διατηρώντας μόνο τὸ ὄνομα καὶ τὸ μικρὸ φέουδο, ποὺ ἀπὸ τὶς διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις τοὺς ἔμεινε»⁴³. Ἡ τάξη αὐτή, ποὺ παλαιότερα ἀποτελοῦσε τὴν κυριώτερη ἀμυντικὴ δύναμη τῆς Βενετίας στὴν Κρήτη, τὸ ἱππικὸ, ἔχει τώρα χάσει τὴ στρατιωτικὴ τῆς ὀργάνωση, καὶ τοῦ κάκου προσπαθεῖ ὁ Foscarini νὰ τὴν ἀνασυντάξῃ⁴⁴.

Σὲ παρακμὴ βρίσκεται στὴν ἐποχὴ αὐτὴ καὶ ἡ παλιὰ τιμαριωτικὴ ἑλληνικὴ εὐγένεια τῆς Κρήτης (ἀρχοντορρωμαῖοι, ἀρχοντόπουλοι), ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ περισσότεροι εἶναι τώρα ἀπλᾶ ἐλεύθεροι χωρικοὶ, ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία στὶς γαλέρες καὶ τὴν ἀγγραφεῖα⁴⁵.

Παράλληλα ἔχει παρακμάσει τὸ παλιὸ καλλιεργητικὸ σύστημα τῶν μεγάλων κτημάτων μὲ παροίκους. Ὁρισμένοι προβλεπτεῖς φτάνουν στὸ

⁴²) Γιά τὴν ἀνάμιξη εὐγενῶν καὶ ἀστῶν στὴν Ἰταλία βλ. Burkhardt, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 217.

⁴³) Zinkeisen, Geschichte des Osmanischen Reiches, IV, σελ. 659. Πβ. ἔκθεση τῶν τιμαριούχων τοῦ 1583 εἰς G. Gerola, L' arte Veneta a Creta, (Atti del Congresso internazionale di scienze storiche, Roma, 1903, vol. VII, sez. IV, σελ. 118).

⁴⁴) Ἐκθεση Garzoni, Ἐηρουχάκης, ἡ Βενετοκρατομένη Ἀνατολή, σελ. 255· ἔκθεση Mocenigo, Σπανάκης, Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας, I, σελ. 91· ἔκθεση Venier, «Κρητικὰ Χρονικά», Δ', σελ. 337. Γενικά γιά τὴν παρακμὴ τῆς φεουδαρχίας στὴν Κρήτη, Ξανθοῦ διδης, Ἡ Ἑνετοκρατία, σελ. 126 - 8, 136, «Κρητικὴ Στοά», Β', (1909), σελ. 217 - 8.

⁴⁵) Μνημεῖα, I σελ. 14. Ἡ διάκριση ποὺ κάνει ὁ Mocenigo στὴν προέλευση ἀρχοντοπούλων καὶ ἀρχοντορρωμαίων δὲ φαίνεται βásiμη. Πβ. γιά τοὺς ἀρχοντορρωμαίους καὶ τὴν ἔκθεση Pasqualigo, αὐτ. III, σελ. 140 ἔξ. ἐπίσης τὴν ἔκθεση Quirini (1595), ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 19.

σημεῖο νὰ προτείνουν μιὰ σοβαρὴ ἀγροτικὴ μεταρροθμίση: τὴ μόνιμη καὶ κληρονομικὴ παραχώρηση τῆς κυριότητος τῆς γῆς στὸν καλλιεργητὴ ἔναντι σταθεροῦ μισθώματος, (*livello perpetuo*, «γονικὸν παντοτινόν»). Ὁ τρόπος αὐτός, ποῦ εἶχε ἤδη ἐφαρμοσθῆ μεμονωμένα, εἶχε τὸ πλεονέκτημα ὅτι δημιουργοῦσε μικρὰς ἀκμαῖες ἀγροτικὲς περιουσίαι ἀπὸ τὰ μεγάλα καὶ ἀποχερωμένα τιμάρια, ποῦ οἱ πάροικοι τὰ παραμελοῦσαν, γιατί ἦταν ἐξώσιμοι ἀπ' αὐτά. Ὁ Mocenigo προτείνει συγκεκριμένα τὴν ἀντικατάσταση τῆς παλιᾶς φεουδαλικῆς σχέσης μὲ τὴ μίσθωση αὐτῆ σιὰ κτήματα τοῦ βενετικοῦ Δημοσίου, σὰν ὑποδειγματικὴ ἀρχὴ μιᾶς γενικῆς μεταρροθμίσης, ποῦ, ὅπως ἐλπίζει ὁ προβλεπτής, θὰ τὴν ἐφαρμόσουν οἱ τιμαριῶχοι μὲ τὴ θέλησὴ τους⁴⁶. Ἡ μεταρροθμίση φυσικὰ δὲ γενικεύθηκε ποτὲ καὶ τὸ παροικικὸ σύστημα ἐξακολούθησε νὰ ἐπιβιώνῃ σὲ μεγάλη κλίμακα ὡς τὸ τέλος τῆς βενετοκρατίας, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐξαθλίωση τῶν πληθυσμῶν τῆς ὑπαίθρου.

Ἀπὸ τὴ διάλυση τῆς παλιᾶς τιμαριωτικῆς κοινωνίας καὶ τὴν ἀνάπτυξη ἑνὸς νέου στοιχείου στὶς πόλεις ἔχει διαμορφωθῆ τώρα μιὰ ἀστικὴ κοινωνία, ποῦ συστατικὰ τῆς στοιχεῖα εἶναι ἕνα μέρος τῆς βενετικῆς εὐγένειας, ποῦ διατηρεῖ τὴ θέση καὶ τὰ κτήματά του⁴⁷, οἱ κρητικοὶ εὐγενεῖς (*nobili cretensi*), δηλαδὴ μιὰ δευτερεύουσα εὐγένεια ἐξ ἀπονομῆς⁴⁸, οἱ ἀστοὶ (*cittadini*), καὶ ὁ λαὸς (*plebe, gente minuta*). Ὁ πληθυσμὸς αὐτὸς μοιρασμένος σὲ τέσσερις πόλεις, τὸ Χάνδακα, τὰ Χανιά, τὸ Ρέθυμνο καὶ τὴ Σητεία, πλησιάζει στὴν τελευταία βενετοκρατία τὶς τριάντα χιλιάδες⁴⁹.

Ἀπὸ τίς τάξεις αὐτὲς οἱ τιμαριῶχοι («βενετοὶ εὐγενεῖς») οἱ περισσό-

⁴⁶) Μνημεῖα, I, σελ. 46 - 50, 187· Πβ. II, σελ. 90. Γιὰ τὴ διαφορὰ τῶν δυὸ συστημάτων, αὐτ., III, σελ. 42, ὅπου ὁ ὅρος *livelli perpetui* πρέπει νὰ μεταφραστῆ «μισθώσεις διαρκείας». Τὴ διαφορὰ τῶν συστημάτων φαίνεται ὅτι δὲν τὴν πρόσεξε ἀρκετὰ ὁ Ξανθοῦδίδης. Πβ. «ὁ γονικάρης ἢ πάροικος, *villano*», «Χριστιανικὴ Κρήτη», Α', σελ. 318, καὶ ἐπίσης Ἐνετοκρατία, σελ. 139. Τὰ συμβόλαια τοῦ Ἀρετίου δίνουν μιὰ ζωντανὴ εἰκόνα γιὰ τὴ διάδοση τοῦ νέου συστήματος σὲ μεμονωμένες περιπτώσεις.

⁴⁷) Ἀποτελεῖ μιὰ ἀκμαία «εὐγένεια τῶν πόλεων» (*Stadtadel*) σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς εὐγενεῖς τῆς ὑπαίθρου, *Zinkeisen*, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 660.

⁴⁸) Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τίς ἐκθέσεις καὶ τὴν ἀπογραφή τοῦ χρόν. Τριναπ ἡ εὐγένεια αὐτὴ εἶχε παραχωρηθῆ γιὰ λόγους ὑπηρεσιῶν πρὸς τὴ Βενετία σὲ ἀνθρώπους ποικίλης προέλευσης, ποῦ ζοῦσαν στὴν Κρήτη. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς αὐτοὺς προέρχονται ἀπὸ «ἀστους» τῆς Βενετίας, ἄλλοι ἀπὸ Ἕλληνες «ἀρχοντοπούλους» καὶ ἄλλοι ἀπὸ ὄσους εἶχαν ξεπέσει ἀπὸ τὴ «βενετικὴ εὐγένεια». Ἡ κρητικὴ εὐγένεια πολλὰς φορὲς εἶχε παραχωρηθῆ καταχρηστικῶς.

⁴⁹) Ξανθοῦδίδης, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 190.

τεροι)⁵⁰ είναι οί παραγωγοί τῶν γεωργικῶν προϊόντων, ἐνῶ οί «ἄστοι» ἀποτελοῦν ἓνα στοιχεῖο κυρίως ἐμπορικό καί βιοτεχνικό⁵¹. Ὁ «λαός» εἶναι τὸ ναυτικό καί ἐργατικό στοιχεῖο. Ἡ θέση τῶν «κρητικῶν εὐγενῶν», πού ἀριθμητικά εἶναι ὑπερδιπλάσιοι ἀπὸ τοὺς «βενετούς», πικίλλει κατὰ πόλεις. Στὸ Χάνδακα συγγέονται μὲ τοὺς «ἄστοὺς καί τὸ «λαὸς» καί καταγίνονται μὲ τὸ ἐμπόριο· στὸ [Ρέθυμνο ἔχουν κτήματα καί εἶναι περισσότεροί καί πλουσιώτεροι ἀπὸ τοὺς «βενετούς», ἐνῶ στίς ἄλλες δυὸ πόλεις εἶναι ἐξομοιωμένοι μ' αὐτούς⁵². Ἀπὸ τὸν ἀστικό πληθυσμὸ τὸ γνήσια ἑλληνικὸ στοιχεῖο (nativi greci) εἶναι οί «ἄστοι» καί ὁ «λαός», ἐνῶ, ὅπως θὰ δοῦμε, οί δυὸ τάξεις τῶν εὐγενῶν παρουσιάζονται σὲ μεγάλη κλίμακα ἐξελληνισμένες. Ἡ μαρτυρία τῶν ἐκθέσεων εἶναι στὰ δυὸ αὐτὰ σημεῖα κατηγορηματική⁵³.

Ὁ ἀστικός πληθυσμὸς ὅλων τῶν τάξεων, βενετικῆς καί ἑλληνικῆς καταγωγῆς, ζῆ στὸ σύνολό του μιὰ ζωὴ πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν χωρικῶν, πού ἡ θέση τους στὴν τελευταία περίοδο τῆς βενετοκρατίας εἶναι ἀξιοθρήνητη. Οἱ χωρικοί, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς προνομίους (privilegiati) καί τοὺς μισθωτὲς (gropicari), πιέζονται ἀπ' τὴ μιὰ μεριά ἀπὸ τὴν ἐξαντλητικὴ φεουδαλικὴ φορολογία, κι ἀπ' τὴν ἄλλη ἀπὸ τὴν εὐρύτατη στρατολογία, πού ἐπιβάλλει ἡ Βενετικὴ Διοίκηση γιὰ τὴν ἐρετικὴ ὑπηρεσία στίς γαλέρες καί γιὰ τίς ἀγγαρεῖς τῶν ὀχυρῶν⁵⁴. Πιέζονται τέλος ἀπὸ τὴν αὐθαιρεσία τῶν τοπικῶν ὀργάνων τῆς βενετικῆς ἐξουσίας. Ἡ κατάσταση τῶν παροίκων δικαιολογεῖ τὴν ἀδιαφορία καί τὴν εὐνοϊκὴ κάποτε στάση τους μπροστὰ στὴν τουρκικὴ κατάκτηση· οἱ προβλεπτὲς ἐπιμένουν χαρακτηριστικὰ σ' αὐτό⁵⁵.

⁵⁰) 394 φέουδα ἀνήκουν στοὺς «βενετούς εὐγενεῖς» καί 35 στοὺς «ἀρχοντοπούλους», αὐτ. σελ. 128.

⁵¹) Z i n k e i s e n, σελ. 692 - 3: Die Bürger, Griechen, oder nach und nach eingewanderte Italiener, trieben Handel und Gewerbe und hatten zum Teil Wohlstand mitunter selbst Reichthum erlangt.

⁵²) Ἐκθεση Garzoni, Ἐ η ρ ο υ χ ἄ κ η ς, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 253 - 4.

⁵³) Μ ν η μ ε ῖ α, I, ἐκθεση Mocenigo, σελ. 13, Ἐ η ρ ο υ χ ἄ κ η ς, ἐνθ' ἄνωτ., ἐκθεση Garzoni, σελ. 251.

⁵⁴) Βλ. τοὺς σχετικὸς ἀριθμοὺς, πού δίνει ὁ Φοσκαρίνι, Ἐ α ν θ ο υ δ ῖ δ η ς, Ἐνετοκρατία, σελ. 189.

⁵⁵) Μ ν η μ ε ῖ α, I, σελ. 36, 45, 85. Στὸν ἀστικό πληθυσμὸ δὲ συναντοῦμε δείγματα τουρκοφιλίας, ἐκτὸς ἀπὸ τίς μεμονωμένες περιπτώσεις προδοσίας, στὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ πολέμου, πού γενικά στιγματίζονται. Ἀπὸ ἀντιτουρκικά αἰσθήματα διαπνέεται στὸ σύνολό της καί ἡ λογοτεχνία. Τὴ διαφορὰ στὰ αἰσθήματα ἀπέναντι τῶν Τούρκων ἀνάμεσα στὸν ἀστικό καί ἀγροτικό πληθυσμὸ πρόσεξε ὁ H. S t r o b l, Kreta, eine historische Skizze, Programm der Königl. Wilhelms Gymnasium in München, 1876, σελ. 39 - 40. Ὁ τιμαρτωτισμὸς, πού ἐφάρμοσαν οἱ Τούρκοι ἦταν πραγματικὰ ἡπιώτερος ἀπὸ τὸ Βενετικό.

Ἡ ἀθλιότητα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὑπαίθρου κάνει πολὺ ἀπίθανη τὴν ἀποψη ὅτι οἱ χωρικοὶ ἔπαιξαν ἢ μποροῦσαν νὰ παίξουν ἐνεργὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση τοῦ κρητικοῦ πολιτισμοῦ, στὴν ἐποχὴ, ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ. Ὁ πολιτισμὸς αὐτός, σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις του ἔχει κυρίως ἀστικό χαρακτῆρα καὶ τοῦτο γιατί μόνο στὶς πόλεις ὑπῆρχε τὸ κατάλληλο ἔδαφος γιὰ μιὰ πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη. Οἱ πόλεις ἀπὸ τὴν ἀρχὴ εἶχαν ἐξαιρεθῆ ἀπὸ τὴ φεουδαλικὴ σχέση καὶ γι' αὐτὸ ὁ ἀστικός πληθυσμὸς, ἑλληνικὸς καὶ βενετικὸς, δὲν εἶχε ἄλλη ὑποχρέωση ἐκτὸς ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία (ἕστερα ἀπὸ τὸ Foscarini), τὴν καταβολὴ ἑνὸς μικροῦ τέλους, καὶ τὴν παροχὴ στέγης στοὺς στρατιωτικούς· δὲν ὑπηρετοῦσε οὔτε στὶς γαλέρες, οὔτε στὶς ἀγγαρεῖες⁶⁶. Χαρακτηριστικὰ λέει ὁ Mocenigo⁶⁷, ὅτι σὲ περίπτωσι πολέμου οἱ χωρικοί, ποὺ κτίζουν μὲ τὶς ἀγγαρεῖες τὰ τεῖχη, θὰ μείνουν ἔξω ἀπὸ αὐτὰ, ἐνῶ θὰ προστατευθοῦν οἱ ἀστοί, ποὺ κανένα κόπο καὶ καμμὶ δαπάνη δὲν πρόσφεραν γιὰ τὸ ἔργο. Ἡ μόνη ἀστικὴ τάξη ποὺ ἐπιβαρύνεται εἶναι οἱ Ἐβραῖοι⁶⁸. Ὁ ἑλληνικὸς ἀστικός πληθυσμὸς (ὅπως ὁ πληθυσμὸς τῆς ὑπαίθρου) βέβαια ὑπέφερε, γιατί ἦταν ὑπόδουλος στοὺς Φράγκους, δὲν καταπιεζόταν ὅμως τόσο, ὥστε νὰ εἶναι ἀδύνατη ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτιστικὴ του ἀνάπτυξη, ὅπως ὑποστηρίχθηκε. Στὴν πνευματικὴ ζωὴ, θρησκευτικὴ καὶ «θύραθεν», στὶς σπουδὲς καὶ στὴ μετάβασιν γι' αὐτὲς στὴ Δύση, ὑπῆρχε σὲ σημαντικὸ βαθμὸ ἐλευθερία καὶ ἐνθάρρυνση.

Δὲ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀμφισβητήσῃ ὅτι τότε μιὰ κοινωνία φθάνει τὶς ἀνώτατες πνευματικὲς δυνατότητές της, ὅταν ἀποκτήσῃ καὶ ἀπόλυτη πολιτικὴ αὐθυπαρξία, ὅμως αὐτὸ δὲ σημαίνει ὅτι δὲ μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ἀξιόλογη κοινωνία χωρὶς αὐτόνομη πολιτικὴ ζωὴ. Ὑπῆρχε ἀξιόλογη ἑλληνικὴ κοινωνία στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη τοῦ 1600, ὅπως ὑπῆρχε καὶ στὴν ὀψιμη ρωμαϊοκρατίᾳ. Οἱ μεγάλες πόλεις τῆς ἐποχῆς αὐτῆς μὲ τοὺς ναοὺς, τὰ θέατρα, τὰ ᾠδεῖα, τὶς θέρες καὶ τὶς βασιλικές τους, ἦταν βέβαια κέντρα μιᾶς ἀκμαίας ἑλληνικῆς κοινωνίας. Κοινωνία ἑλληνικὴ ὑπῆρχε ἐπίσης στὰ Ἐπιάνησι καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἔνωσίν τους μὲ τὴν Ἑλλάδα. Πολὺ ἀνάλογη εἶναι ἡ περίπτωσι τῆς Κρήτης.

Πολλοὶ πιστεύουν ὅτι δὲ μποροῦσε νὰ ὑπάρξῃ ἀξιόλογη ἑλληνικὴ

⁶⁶) Zinkeisen, ἐνθ' ἄνωτ., IV, σελ. 692 καὶ σημ. 1 Πβ. Μνημεῖα, I, σελ. 45. Γιὰ τὴ ναυτικὴ (ὄχι ἐρευτικὴ) ὑπηρεσία τῆς plebe, Ζηροουχάκης, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 251. Πβ. Ξανθοῦδίδης, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 132. Ἡ παροχὴ στέγης δὲν ἔπαψε οὔτε μὲ τὴν οἰκοδόμησιν τῶν στρατιῶνων τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὅπως φαίνεται ἀπὸ νεώτερα στοιχεῖα.

⁶⁷) Μνημεῖα I, σελ. 43.

⁶⁸) Ὑποχρεώσεις τους στὴν «Κρητικὴ Στιόα», 1909, σελ. 214.

κοινωνία στη βενετοκρατούμενη Κρήτη, επειδή η οικονομική δραστηριότητα του ελληνικού στοιχείου ήταν εξαιρετικά περιορισμένη. Ὡστόσο σ'ένα πῶδ συστηματικὸ κοίταγμα τῶν πηγῶν βρίσκει κανεὶς ἀρκετὲς ἐνδείξεις γιὰ τὸ ἀντίθετο. Οἱ τρέχουσες ἀντιλήψεις γιὰ τὴν περιορισμένη οικονομικὴ ζωὴ τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου στὴν Κρήτη ἀληθεύουν μόνο γιὰ τὴν παλαιότερη, μεσαιωνικὴ καὶ φεουδαλικὴ περίοδο τῆς βενετοκρατίας, στὴν ὁποία ἡ Βενετία ἔχει καὶ προσπαθεῖ νὰ διατηρήσῃ τὸ μονοπώλιο τῶν μεταφορῶν στὴ Μεσόγειο, προστατεύει τοὺς βενετοὺς ἐμπόρους καὶ πλοιοκτῆτες ἀπὸ τὸν ἀνταγωνισμό τῶν κρητικῶν, καὶ ἐπιβάλλει περιορισμοὺς στοὺς δεύτεροὺς,⁵⁹ βάζοντας ἐμπόδια, ἀκόμη καὶ στὴν ἐξαγωγή τοῦ κρασιοῦ ἀπὸ τὴν Κρήτη⁶⁰.

Αὐτὴ τὴν εἰκόνα δὲ μποροῦμε νὰ τὴ μεταφέρουμε αὐτούσια, μὲ μιὰ αὐθαίρετη γενίκευση, καὶ στὸ ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα, ὅπως ἔκαμε ὁ Ξανθουδίδης, πὺ μὲ βάση τὰ παλιὰ ντοκουμέντα τοῦ Noiret ὑποστήριξε γιὰ ὅλη τὴ περίοδο τῆς βενετοκρατίας ὅτι «ἡ εἰσαγωγή καὶ ἐξαγωγή γίνεται ὑπὸ ἐνετικῶν πλοίων καὶ ὑπὸ ἐνετῶν ναυτικῶν καὶ ἐμπόρων» ὅτι ἡ Ἐνετία «πολὺ μικρὸν περιθώριον ἐνεργείας κατέλειπε εἰς τοὺς μὴ Ἐνετοὺς ὑπηκόους τῆς τοὺς θέλοντας νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς τὴν ναυτιλίαν καὶ ἐμπόριον» ὅτι «ἐλάχιστα ἐπεδόθησαν οἱ Κρητες κατὰ τὴν ἐνετοκρατίαν εἰς τὴν θάλασσαν . . . καὶ οὕτως κατέστησαν ἀπὸ νησιωτῶν ἠπειρωταί, ἀποζῶντες σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐκ τῆς γεωργίας» . . . καὶ «οὕτως ἐπλήθυσεν κατὰ γράμμα ἡ παλαιὰ ρῆσις «ὁ Κρῆς ἀγνοεῖ τὴν θάλασσαν»⁶⁰. Ἡ ἄποψη αὐτὴ τοῦ Ξανθουδίδη, πὺ ἐπηρεάσε πολὺ τὶς ἀντιλήψεις γιὰ τὸ βίο τῆς ἐποχῆς, δικαιολογεῖται ἀπὸ τὸ ὅτι στὶς μέρες του δὲν εἶχεν ἀρχίσει ἡ συστηματικὴ ἐκδοσὴ τῶν βενετικῶν ἐκθέσεων.

Ὅπως ὅλες οἱ ἐποχὲς ἔτσι καὶ ἡ βενετοκρατία δὲν εἶναι μονοκόμματη, παρὰ παρουσιάζει μέσα στοὺς ἴδιους τοὺς κόλπους τῆς σημαντικὴ ἐξέλιξη καὶ διαφοροποίηση. Στὸ ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα ἡ Βενετία δὲν εἶναι πιά ἡ κυριαρχοῦσα ναυτικὴ δύναμη στὴ Μεσόγειο, ὅπως ἄλλοτε. Δὲν εἶναι καθόλου ἀληθινὸ ὅτι αὐτὴ τὴν ἐποχὴ οἱ εἰσαγωγὲς καὶ ἐξαγωγὲς γίνονται μόνο ἀπὸ Βενετοὺς ναυτικούς καὶ ἐμπόρους. Ἀπὸ ντοκουμέντα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, σχετικὰ μὲ τὶς ἐμπορικὲς σχέσεις τῆς Ἀγγλίας μὲ τὴν Κρήτη, μαθῆνομε ὅτι ἡ εἰσαγωγή τῶν κρητικῶν κρασιῶν στὴν Ἀγγλία γίνεται ἀπὸ πλοῖα ἀγγλικά, κρητικὰ, τῆς Ραγούσας, τῆς Σικελίας, τῆς Γένοβας, τῆς Βενετίας, τῆς Ἰσπανίας

⁵⁹) Noiret, Documents, εἰσαγωγή τοῦ Haddecoeur, σελ. XIII καὶ XV.

⁶⁰) Ἐνετοκρατία, σελ. 169.

καὶ τῆς Πορτογαλλίας⁶¹. Τὸ ἀγγλικὸ χωρίο βάζει τὰ κρητικὰ πρῶτα ἀπὸ τὰ ξένα πλοῖα, καὶ δὲν ὑπάρχει καμμιά ἐνδειξη ὅτι τὰ πλοῖα αὐτὰ ἀνήκουν μόνον σὲ «βενετούς» τῆς Κρήτης⁶².

Ἀρκετὰ νωρὶς συναντοῦμε κρητικούς πλοιοκτῆτες, ἐμπόρους καὶ ναυτικούς μὲ ἑλληνικὰ ὀνόματα. Ἀνάμεσα στὰ καράβια, ποὺ πῆγαν νὰ βοηθήσουν στὰ 1453 τὴν Πόλη εἶναι «καράβια τρία κρητικά», τοῦ Σ γ ο υ ρ ο ὦ, τοῦ Ὑ α λ ι ν ᾶ, καὶ τοῦ Φ ι λ ο μ ᾶ τ η, ὅπως εἶναι γνωστό. (Πβ. ἓνα ἐνθύμημα σὲ χειρόγραφο τοῦ Βρεττ. Μουσείου κ.ἀ.)⁶³. Ὁ Μο-resini στὰ 1629 ἀναφέρει τὸν πλοιοκτῆτη Φ λ ι σ κ ο ὦ ν η⁶⁴, ποὺ τὸν ξαναβρίσκομε — πιθανώτατα τὸν ἴδιο — στὸν καταλόγο τῶν ἄ σ τ ῶ ν τοῦ Χάνδακα στὸ χρονικὸ τοῦ Τρίναν (1644)⁶⁵. Ἐλληνας εἶναι καὶ ὁ ἔμπορος (mercante) Δ η μ ῆ τ ρ η ς Ζ ᾶ χ ο ς⁶⁶, ὁ πλοιοκτῆτης Γ ι ὡ ρ ῆ ς Π α κ ὸ π ο υ λ ο ς ἀπὸ τὸ Χάνδακα (Candiotto), ποὺ ἓνα πλοῖο του ἔρχεται ἀπὸ τὴν Πόλη στὰ 1592⁶⁷, ὁ πλοίαρχος καὶ μοναχὸς Μ η τ ρ ο φ ᾶ ν η ς Φ α σ ι δ ὸ ν η ς⁶⁸. Ὁ Foscarini ἀλλάζει τοὺς ἀνίκανους «σοπρακόμιτους» (κυβερνήτες) τῶν πολεμικῶν πλοίων (γαλερῶν), ποὺ ἔξοπλίζονται στὴν Κρήτη μὲ εἰκοσιπέντε ἐμπειροὺς στὴ θάλασσα «ἀστούς τῆς Κρήτης»⁶⁹. Δημοτικὰ τραγούδια κρητικά, τῆς ἐποχῆς τῆς Βενετοκρατίας χωρὶς ἀμφιβολία, μιλοῦν γιὰ κρητικὰ καράβια καὶ κρητικούς ναυτικούς⁷⁰. Τέλος στὶς κρητικὲς κωμωδίες, τὸ Φορτουνάτο καὶ τὸ Στάθη, ποὺ δίνουν μιὰ ζωνιανὴ εἰκόνα τοῦ βίου τῆς βενετοκρατούμενης Κρήτης, συναντοῦμε κρητικούς «πραματευτές» (ἐμπόρους), ποὺ ἄ-

⁶¹) Lowder, Candie Wyne, «Ἑλληνικά», 12, 1952, σελ. 97 ἔξ.

⁶²) Δὲν ὑπάρχει ἐπίσης καμμιά ἐνδειξη γιὰ τὴν ἰσχύ τῆς «ἀρχῆς τῆς dominante» στὶς κρητικὲς ἐξαγωγές, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία κάθε ἐμπόρευμα εἰσαγόμενον ἢ ἐξαγόμενον ἔπρεπε νὰ περάσῃ ἀπὸ τὴ Βενετία καὶ νὰ φορολογηθῇ καὶ ἐκεῖ διπλᾶ. Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἴσχυε στὰ Ἑπτάνησα κατὰ τὸν Ἀ ν δ ρ ε ᾶ δ η, L' administration financière et économique de Venise, L' Acropole, 1, Janvier - Mars 1926, σελ. 18 - 19.

⁶³) Ms Add. 30460, folio 1 verso. Ἡ παραπομπὴ ὀφείλεται στὸ φίλο νεο-ελληνιστὴ κ. Gareth Morgan. Πρόκειται γιὰ πλοῖα ἐμπορικὰ («χοντρά κατέργα» galee grosse), ποὺ ὅπως λέει ὁ Molmenti (βλ. παραπομπὴ πιὸ κάτω) μπορούσαν σὲ ὥρα ἀνάγκης νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ ὡς πολεμικά.

⁶⁴) Μ ν η μ ε ῖ α, II, σελ. 101.

⁶⁵) «Κρητικὰ Χρονικά», Γ' σελ. 50.

⁶⁶) Μ ν η μ ε ῖ α, II, σελ. 134. Γιὰ τοὺς Ἑλληνας ἐμπόρους ἀδελφοὺς Κ ο ρ υ ν ι α χ τ ο ὦ ς, I. Καλιτσουνάκης, ΒΕΚΣ, Α', σελ. 352.

⁶⁷) Μ ν η μ ε ῖ α, III, σελ. 67.

⁶⁸) «Κρητικὰ Χρονικά», Ε', σελ. 271.

⁶⁹) Zinkeisen, ἐνθ' ἄνωτ., IV, σελ. 718.

⁷⁰) Κ ρ ι ᾶ ρ η ς, Πλήρης Συλλογὴ κ.λ., 1921, σελ. 333, 341.

γοράζουν πλοῖα⁷¹, καὶ «κρητικὰ ξύλα» (=καράβια)⁷². Οἱ πληροφορίες γιὰ Ἑλληνες ναυτικούς καὶ ἐμπόρους στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη μποροῦν νὰ πολλαπλασιαστοῦν, ἂν ἐρευνήσῃ κανεὶς συστηματικὰ τὶς πηγές.

Ὑπάρχουν πολλοὶ ξένοι ἐμποροὶ στὴν Κρήτη αὐτὴ τὴν ἐποχὴ καὶ ὁ Garzoni λέει ρητὰ ὅτι «οἱ περισσότεροὶ ἐμποροὶ εἶναι ξένοι⁷³», ὅμως ὑπάρχει καὶ ντόπιο ἐμπορικὸ στοιχεῖο, ποὺ τοὺς συναγωνίζεται: «Ὑπάρχουν πολλοὶ Ἴταλοί, ποὺ καταγίνονται μὲ τὸ ἐμπόριο, ὅπως κάνουν καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀστούς (Ἑλληνες ὅπως εἶδαμε) ἀπὸ τοὺς ὁποῖους μερικοὶ ἐπιφανεῖς εἶναι πολὺ εὔποροι καὶ πλούσιοι», γράφει ὁ Foscarini⁷⁴.

Μιὰν ἐντελῶς ἀλλιότιχη εἰκόνα ἀπὸ ἐκείνη, ποὺ μᾶς ἔδωσε ὁ Ξανθοῦδίδης γιὰ τὶς σχέσεις τῶν ἐλλήνων τῆς Κρήτης μὲ τὴ θάλασσα, μᾶς δίνουν οἱ Βενετοὶ προβλεπτές, καὶ ἡ ἀξιοπιστία τους δὲ μπορεῖ ν' ἀμφισβητηθῆ, ἀφοῦ φαίνονται τόσο ἀντικειμενικοὶ στὴν περιγραφή τῆς δυστυχίας τῶν παροίκων. Ὁ Garzoni ἐπιβεβαιώνει στὰ 1584 τὸν ἀνταγωνισμὸ ἀνάμεσα στὸ ἐλληνικὸ καὶ ἰταλικὸ ἐμπορικὸ στοιχεῖο καὶ μιλεῖ γιὰ καθημερινὴ αὔξηση τῆς ναυτιλίας καὶ ἀθρόα κατασκευὴ πλοίων στὸ νησί⁷⁵.

Ὁ Mocenigo στὰ 1589 μιλεῖ γιὰ τὴ μεγάλη ἐπίδοση τῶν (ἐλληνικῶν ὅπως εἶδαμε) λαϊκῶν τάξεων τῶν κρητικῶν πόλεων (κυρίως τοῦ Χάνδακα καὶ τῶν Χανίων) στὴ ναυτιλία καὶ γιὰ τὴ δραστηριότητά τους, ποὺ ἀπλώνεται σ' ὀλόκληρη τὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο. Στὶς μεταφορὲς τῶν περιοχῶν αὐτῶν φαίνεται ὅτι κυριαρχοῦν οἱ κρητικοὶ ναυτικοὶ εὐκολονόμενοι βέβαια ἀπὸ τὴν κοινότητα τῆς γλώσσας. «Ταξιδεύουν ὅταν εἶναι εἰρήνη, στὴ Συρία, τὴν Ἀλεξάνδρεια, τὴν Κωνσταντινούπολη, τὸ Αἰγαῖο καὶ ἄλλους τόπους τῆς Τουρκίας μὲ κάθε εἶδος πλοῖα καὶ καΐκια»· «Ἐχει γίνεῖ παροιμία», λέει ὁ Mocenigo,

⁷¹) Φορτουνάτος, Δ', 559, πβ. εἰσαγ. σελ. 12.

⁷²) Στάθης, Α', 255.

⁷³) Ξηροουχάκης, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 251.

⁷⁴) Zinkeisen, ἐνθ' ἄνωτ., IV, σελ. 693, σημ. 1: vi sono anco molti Italiani, che fanno mercantie, come fanno anco molti delli Cittadini, de quali alcuni principali sono molto commodi et ricchi. Ὅτι οἱ mercanti τοῦ κατολόγου τοῦ Trivan δὲν ἀντιπροσωπεύουν ὄλο τὸ ἐμπορικὸ στοιχεῖο τοῦ νησιοῦ φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν συμπεριλαμβάνονται σ' αὐτοὺς οἱ Ἑβραῖοι, ποὺ ἦταν κυριώτατα ἐμποροὶ.

⁷⁵) Ξηροουχάκης, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 251: le navigazioni ogni giorno si fanno maggiori per la quantità dei vascelli, che si fabricano in quell' isola.

«ὄτι ὅταν γεννιέται ἕνας ἀπὸ τὶς τάξεις αὐτὲς στὶς πόλεις γεννιέται ἕνας ναυτικός⁷⁶».

Ἐν τῷ Moresini⁷⁷ ἀναφέρει στὰ 1629 ὅτι τὸ τεχνικὸ προσωπικὸ τοῦ ναυπηγείου τοῦ Χάνδακα κάνει τὴν πρόταση νὰ ναυπηγῆ κάθε χρόνο μιὰ γαλέρα (galea, galea suttil, «κάτεργο» = πολεμικὸ πλοῖο), ἢ ἕνα γαλιόνι (galeone, galea grossa, «χοντρὸ κάτεργο» = ἐμπορικὸ πλοῖο)⁷⁸. Ὁ προβλεπτὴς συνηγορεῖ γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ δευτέρου, λέγοντας ὅτι «ὁ τόπος ἔχει μεγάλη κλίση στὴ θάλασσα». (il paese è inclinatissimo alla navigazione) καὶ ἐπιθυμεῖ τὴν κατασκευὴ ἑμπορικῶν πλοίων. Ἀπὸ τὸν ἴδιο μαθαίνομε τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὅποιο περνοῦν τὰ ναυπηγούμενα πλοῖα στὰ χέρια τῶν ἰδιωτῶν. Ἀφοῦ κατασκευαστοῦν (ἀπὸ μισθωτοὺς ντόπιους τεχνίτες καὶ μὲ ὕλικά, ποῦ ἔρχονται ἀπὸ τὴ Βενετία), προσφέρονται στοὺς ἀγοραστὲς μὲ ἐγγύηση καὶ αὐτοὶ τὰ ἐξοφλοῦν μὲ δόσεις. Ἡ δυνατότητα νὰ ἀποκοτῶν κρητικοὶ ἰδιῶτες κάθε χρόνο ἕνα πλοῖο δείχνει βέβαια μιὰ ἀκμαία τάξη πλοιοκτητῶν. Δὲν ὑπάρχει καμμιά ἐνδειξη ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀποκλείονται ἀπὸ τὶς ἀγορές. Ἀντίθετα paese στὴ γλῶσσα τῶν ἐκθέσεων σημαίνει τὸ ντόπιο στοιχεῖο καὶ εἶδαμε πρὸ πάνω νὰ συνδέεται ρητὰ ἢ ναυτιλιακὴ δραστηριότητα τοῦ στοιχείου αὐτοῦ μὲ τὴ λειτουργία τῶν κρητικῶν ναυπηγείων.

Σωστότερα, νομίζω, ἀπὸ τὸν Ξανθοῦδίδη εἶδαν τὴν ἐμπορικὴ καὶ ναυτικὴ ἀκμὴ τῆς κρητικῆς κοινωνίας σ' αὐτὴ τὴν περίοδο ὁ W. Miller⁷⁹, ὁ N. Σταυράκης⁸⁰, ὁ καθηγ. I. Καλιτσουνάκης⁸¹, καὶ ἀκόμη ὁ Ψιλᾶκης⁸².

Ἐνα ἄλλο στάδιο ἐνεργείας ἦταν γιὰ τὸ ἀστικὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο τῆς Κρήτης ὁ δανεισμὸς χρημάτων, στὸν ὅποιο, ὅπως καὶ στὶς ἐξαγωγές, συναγωνίζεται τοὺς Ἑβραίους ἀπὸ τὸ ΙΕ' αἰῶνα⁸³, καὶ ἐπίσης

⁷⁶) Μνημεῖα, I, σελ. 23: Questi navigano in tempo di pace nella Soria, in Alessandria, in Const.li in Archipelago et in altri luogi della Turchia con ogni sorte di vasseli et di barche.

⁷⁷) Μνημεῖα, II, σελ. 62 - 64.

⁷⁸) Πβ. Molmenti, La storia di Venezia nella vita privata, I, σελ. 209 - 10 καὶ 215, ὅπου εἰκόνα πολεμικῆς γαλέρας.

⁷⁹) Essays, σελ. 197 - 8.

⁸⁰) Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης, 1890, σελ. 139: «ἡ ναυτικὴ αὐτῶς ἐμπορία μεγάλην λαβῶσα ἐπίδοσιν συνείλεσεν εἰς τὸ νὰ ἀποκτησῶσι πολλοὶ τῶν ἰθαγενῶν περιουσίας ἀξιολόγους».

⁸¹) Ἐνθ' ἄνωτ.

⁸²) Ἱστορία τῆς Κρήτης, Παράρτ. Β' μέρος, σελ. 81.

⁸³) Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ τὴν κρητικὴ τῆς μελέτης τοῦ Starr, Jewish Life in Crete, στὰ «Κρητικὰ Χρονικά», Δ', σελ. 367.

ὀρισμένες ἀκμαῖες βιοτεχνίες, ὅπως ἡ κατασκευὴ βαρελιῶν γιὰ τὴ μεγάλη ἐξαγωγή τοῦ κρασιοῦ καὶ τοῦ λαδιοῦ⁸⁴, ἡ μεταξουργία, ἡ βυρσοδεψία, οἱ βιοτεχνίες τῶν βαφικῶν ὑλῶν, τοῦ κριοῦ, καὶ τῆς ξυλογλυπτικῆς, ποὺ τὰ προϊόντα τους ἐξάγονται σὲ σημαντικὴ κλίμακα⁸⁵. Στὶς βιοτεχνίες αὐτὲς ἐργάζεται ὁ κυρίως «λαός» (plebe), ἐνῶ ἓνα ἄλλο τμῆμα του ἀποτελεῖ, ὅπως εἶδαμε, τὰ πληρώματα τῶν πλοίων.

Ἡ μικρὴ αὐτὴ ἀστικὴ κοινωνία γνώρισε στὴν τελευταία περίοδο τῆς βενετοκρατίας μιὰ οικονομικὴ ἀκμὴ, ἀρκετὴ γιὰ νὰ ὠφεληθοῦν ὅλα τὰ συνθετικὰ της στοιχεῖα. Ἡ Κρήτη εἶναι ἡ μόνη ἑλληνικὴ χώρα, ποὺ ἀνέπτυξε σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἓνα ἐμπόριο ἐξαγωγικὸ σὲ μεγάλη κλίμακα καὶ ὄχι ἀπλᾶ διαμετακομιστικὸ, ὅπως τὸ ἐμπόριο τοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου. Ὁ Gerland εἶναι ἐκεῖνος, ποὺ εἶδε τὴ μεταβολή, ποὺ χωρίζει στὰ δύο τὴν οικονομικὴ ἱστορία τῆς Κρήτης, καὶ μίλησε γιὰ μιὰ «Änderung des ganzen Wirtschaftsystems», γιὰ τὴν «Einführung eines neuen Produktionszweiges, durch den es gelang die schlummernden Kräfte der Insel zu wecken und die Bewohner einem ungeahnten Wohlstand entgegenzuführen»⁸⁶. Τὴν ἀλλαγὴ αὐτὴ τὴ συνδέει ὁ Gerland μὲ τὴ γενικὴ ὑψωση τοῦ βιωτικοῦ ἐπιπέδου καὶ τὴν ἔνταση τῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητος στὸ ΙΕ' αἰῶνα σ' ὁλόκληρη τὴν Εὐρώπη, καὶ σ' αὐτὴν ἀποδίδει τὴν εἰρήνευση, ποὺ ἀκολουθεῖ τὶς αἱματηρῆς κρητικῆς ἐπαναστάσεις τοῦ ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνα. Ἡ ἀλλαγὴ, σύμφωνα μὲ τὸν Gerland, συνίσταται στὸ ὅτι προϊόντα μικρῆς ὥς τότε σημασίας ἔγιναν ξαφνικὰ κύρια εἶδη ἐξαγωγῆς⁸⁷.

Στοὺς δύο πρώτους αἰῶνες τῆς βενετοκρατίας, ἡ Κρήτη εἶναι χώρα κυρίως σιτοπαραγωγικὴ· ὅμως καὶ σ' αὐτὸ τὸ διάστημα κερδίζουν ὀλοένα ἔδαφος τὰ μελλοντικὰ κύρια προϊόντα⁸⁸. Στὸ ΙΕ' αἰῶνα γίνε-

⁸⁴) Εὐανθοῦδίδης, Ἑνετοκρατία, σελ. 166.

⁸⁵) Πβ τοὺς καταλόγους τοῦ Ραχί, ΕΕΚΣ Γ', σελ. 391.

⁸⁶) Kreta als venetianische Kolonie, Historisches Jahrbuch, XX, 1893, σελ. 19 ἔξ.

⁸⁷) Ὁ Gerland ἐπιμένει πολὺ στὴν εἰσαγωγή τοῦ ζαχαροκάλαμου στὴν Κρήτη, ποὺ ὅμως ἔμεινε πάντα δευτερεύον εἶδος· γι' αὐτὸ δὲν εἶναι σωστὴ ἡ ὑπόθεσή του, αὐτ. σελ. 21, ὅτι στὴν ἀρχὴ τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνα ἡ Κρήτη ἐξέφυγε οικονομικά, ἐπειδὴ δὲ μπορούσε νὰ συναγωνισθῇ τὴ ζάχαρη τῆς Μαδέρας καὶ τῆς Ἀμερικῆς. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ προσπάθειά του νὰ μεταφέρῃ τὴν εἰκόνα τῆς παρακμῆς τοῦ βενετικοῦ κράτους στὸ ΙΖ' αἰῶνα στὴν κρητικὴ οικονομικὴ ζωὴ τῆς ἴδιας ἐποχῆς δὲ φαίνεται γερὰ βασισμένη.

⁸⁸) Οἱ παραγωγοὶ - τιμαριοῦχοι προσπαθοῦν νὰ ἐκποτίσουν τὰ ξένα προϊόντα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν κρητικὴ ἀγορά, μὲ τὴν ἀπαγόρευση ἢ τὴ βαρεῖα φορολογία τοῦ εἰσαγόμενου κρασιοῦ, Σπ. Θεοτόκης, Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἔρευνα τῶν μνημείων τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, 1926, σελ. 40, 43.

ται ἤδη μεγάλη ἔξαγωγή κρασιῶν, πού ἔρχονται καὶ τὰ παίρουν «πλοῖα ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου» ὅπως μᾶς πληροφοροεῖ ὁ περιηγητὴς Buondelmonti⁸⁹. Τὸ ΙΣΤ' αἰῶνα τὰ κρητικὰ κρασιά ἐξάγονται στὴ Γερμανία, Γαλλία, Βοημία, Ἀγγλία, Πορτογαλλία, Κωνσταντινούπολη, Μαύρη Θάλασσα, Ἀλεξάνδρεια· στὴν τελευταία αὐτὴ πόλη «δὲν ξοδεύονται ἄλλα κρασιά παρὰ μόνο κρητικά»⁹⁰.

Ὁ Knolles στὰ 1603 γράφει ὅτι ἡ Κρήτη εἶναι «now most famous through a great part of the world for the good malmesey, which there growth, and is from thence in great abundance sent into many farre countries», Ἡ κρητικὴ μαρτυρία αὐτὴ ὅπως καὶ ἡ ἀνάλογη μαρτυρία τοῦ Belon καὶ τὸ γεγονός ὅτι οἱ Πορτογάλλοι στὰ 1421 μεταφύτεψαν στὴ Μαδέρα κλήματα «μαλβαζίας» ἀπὸ τὴν Κρήτη⁹¹, πείθουν ὅτι μαλβαζία αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ὀνομάζεται ἓνα κρασί κρητικὸ, πού ἀπὸ μιὰ σύγχυση συνδέθηκε μὲ τὴ Μονεμβασία (Malvasia)⁹².

Μιὰν ἰδέα γιὰ τὸ ρόλο, πού παίξει ἡ Κρήτη στὴν ἐμπορικὴ κίνηση τῆς Δύσης καὶ τῆς Ἀνατολῆς ἤδη στὶς ἀρχές τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνα μᾶς δίνει τὸ Βενετικὸ ἐμπερικὸ βιβλίο τοῦ Ραχί, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο οἱ δύο κύριες κρητικὲς πόλεις, ὁ Χάνδακας καὶ τὰ Χανιά ἀνταλλάσσουν προϊόντα μὲ τὸ Lanzano, τὴ Λαμιέττα, τὴ Βενετία, τὴν Κωνσταντινούπολη, τὴν Τρίπολη, τὴν Τύνιδα, τὴν Ἀλεξάνδρεια, τὴν Κέρκυρα, τὸ Βασίλειο τῆς Νεαπόλεως, τὴν Πούλια⁹³.

Ἀπὸ τὴν πρώτη αὐτὴ περίοδο τῶν μεγάλων κρητικῶν ἔξαγωγῶν τὸ λάδι ἀπουσιάζει. Ὁ Buondelmonti (βλ. ἄνωτ.) λέει κρητὰ ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἐλαιῶνες στὴν Κρήτη, καὶ μ' αὐτὸ συμφωνοῦν οἱ κατάλογοι τῶν ἐξαγομένων κρητικῶν προϊόντων τοῦ Ραχί, πού δὲ μιλοῦν γιὰ ἔξαγωγή, παρὰ γιὰ εἰσαγωγή λαδιῶν ἀπὸ τὴν Τρίπολη, τὴν Τύνιδα

⁸⁹) Cornelius, Creta Sacra, I, σελ. 9.

⁹⁰) Pashley, Travels in Crete, II, σελ. 53 - 56 Κατὰ τὸ Foscarini ἐξάγονται ἐξήντα χιλιάδες βαρέλια (botte) τὸ χρόνο, αὐτ., σημ. 34. Οἱ ἀριθμοί, πού δίνει ὁ Ξανθοῦ διδης, γιὰ τὶς ἐξαγομένους ποσότητες τῶν εἰδῶν Ἐνετοκρατία, σελ. 165, 166, δὲν εἶναι σωστοί.

⁹¹) Αὐτ., σελ. 53 ἡ πληροφορία τοῦ Belon, σελ. 54. σημ. 42· τὸ χωρίο τοῦ Knolles, αὐτ., σελ. 56. Πβ καὶ τὴ γερμανικὴ «Κοσμογραφία» τοῦ 1628, I. Καλιτσοννάκης, ΕΕΚΣ, Α', σελ. 356.

⁹²) Σωστὴ εἶναι ἡ σύνδεση τοῦ κρασιοῦ malvasia, malvoisie, malmesey, μὲ τὸ γνωστὸ καὶ σήμερα μαλεβιζώτικο κρασί τῆς Κρήτης ἀπὸ τὸν Ξηροσχάκη, ΕΕΚΣ, Γ' σελ. 242.

⁹³) ΕΕΚΣ, Γ', σελ. 241 - 296. Τὰ κρητικὰ προϊόντα πού ἀναφέρει ὁ Ραχί εἶναι κρασί, κερὶ, μέλι, τυρὶ, μεράξι, ὀπωρικά, βαφικὲς ὕλες, μπαμπάκι, σκαλιστὲς κασέλες.

καὶ τὴν Κέρκυρα⁹⁴. Ἀργότερα γίνεται μεγάλη πρόοδος καὶ σ' αὐτὸ τὸν τομέα. Ὁ Mocenigo καὶ ὁ Quirini μιλοῦν γιὰ τὴ μεγάλη ἀφθονία τοῦ εἴδους⁹⁵ καὶ Mogesini στὰ 1629 ἀνεβάζει τὸ ἐξαγόμενο λάδι σὲ τεράστιες ποσότητες⁹⁶ καὶ περιγράφει μὲ ζωηρότητα τὴν ἐντατικὴ ἐξαγωγή (vasselli intieri) τῶν ἄλλων εἰδῶν⁹⁷. Ἀπὸ τὶς πρὶο σημαντικὲς ἐνδείξεις γιὰ τὴν ἐνταση τῆς ἐμπορικῆς κίνησης, καὶ τὸν προοδευμένο χαρακτῆρα τῆς κρητικῆς οἰκονομίας σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ εἶναι ἡ ἀνησυχαστικὴ γιὰ τοὺς προβλεπτὲς ἐξάπλωση τῆς καλλιέργειας ἑνὸς εἴδους εἰς βάρους ἄλλου⁹⁷.

Στὴ ζωηρὴ αὐτὴ ἐμπορικὴ κίνηση ἤρθε νὰ προστεθῆ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνα ὁ βενετοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1569-1573 (ποῦ τελείωσε μὲ τὸ ὀριστικὸ χάσιμο τῆς Κύπρου καὶ τὴν ἀκαρπη ναυτικὴ νίκη στὴ Ναύπακτο), καὶ ἡ ἀπὸ τότε διάθεση μεγάλων ποσῶν ἀπὸ τὴ Βενετία γιὰ ὀχρωματικὰ ἔργα καὶ γιὰ κάθε ἄλλη πολεμικὴ ἐτοιμασία στὴν Κρήτη, ὅπως καὶ ἡ ἐγκατάσταση σημαντικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων σ' αὐτήν. Ὁ Mocenigo στὰ 1589, λέει ὅτι ἡ αὔξηση τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων στὴν Κρήτη κατὰ τὸν πόλεμο εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὕψωση τῶν τιμῶν ὄλων τῶν εἰδῶν καὶ τὴν ὀλοκληρωτικὴ κατανάλωση προϊόντων ποῦ πρὶν δὲν εὔρισκαν ἀγοραστῆς. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο «σχεδὸν ὅλοι οἱ εὐγενεῖς καὶ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους (τοὺς ἀστοὺς) ἔγιναν εὐποροὶ καὶ πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς πλουσιώτατοι». Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει τὴ μεγάλη πολυτέλεια, ποῦ περιβάλλει τὴν ἰδιωτικὴ ζωὴ τῶν πλουσίων σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ καὶ ποῦ δὲν εἶχε παρατηρηθῆ πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο⁹⁸. Τὴν εὐρωστία, ποῦ γνώρισε ἡ Κρήτη μετὰ τὴν ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου παρατήρησε καὶ ὁ Ν. Τωμαδάκης καὶ συνδύασε μ' αὐτὴν τὴν ἀκμὴ τοῦ πολιτισμοῦ⁹⁹.

⁹⁴) Αὐτ., σελ. 281, 289. Στὰ 1356 εἶχε ἀπαγορευθῆ ἡ ἐξαγωγή τοῦ εἴδους αὐτοῦ ἐπειδὴ δὲν ἀρκοῦσε ἡ παραγόμενη ποσότητα, Σ π. Θεοτόκης, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 46.

⁹⁵) Μ ν η μ ε ἰ α, I, σελ. 148, Quirini, Relazione, σελ. 21.

⁹⁶) Nelle buone annate si può estrarer cinquecento mille misticchi d'oglio, Μ ν η μ ε ἰ α, II, σελ. 103. Γιὰ τὴν ἀντιστοιχία μὲ τὰ σημερινὰ μέτρα, Ξ α ν θ ο υ δ ἰ δ η ς, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 165.

⁹⁷) Μαλβάζιου, μοσχάτα, τυρί, σταφίδα, μέλι, βαφικὲς ὕλες, Μ ν η μ ε ἰ α, II, σελ. 104. Περισσότερα ἀπὸ σαράντα πλοῖα φορτῶνουν κάθε χρόνο στὴν Κρήτη διάφορα προϊόντα μόνο γιὰ τὴ Βενετία, αὐτ., σελ. 133 - 4.

⁹⁷) Τὸ φαινόμενο αὐτὸ ποῦ χαρακτηρίζει τὴν οἰκονομία τῆς τελευταίας βενετοκρατίας στὴν Κρήτη δὲν τὸ πρόσεξε ὁ Gerland, ἀντίθετα πρὸς τὸν Ξ α ν θ ο υ δ ἰ δ η ς, Ἐνετοκρατία, σελ. 165 - 6. Πβ. Mocenigo, Μ ν η μ ε ἰ α, I, σελ. 185.

⁹⁸) Μ ν η μ ε ἰ α, I, σελ. 207.

⁹⁹) «Ἑλλην. Δημοουργία», 131, σελ. 75 (Ἀνατύπωση ἀπὸ τὴν Ἀ γ γ λ ο ε λ λ η ν ι κ ῆ Ἐ π ι θ ε ῶ ρ η σ η, I, 80, σελ. 19 ἔξ.

Μὲ τὴν τουρκικὴ κατάρκτηση ἡ ζωὴ στὴν Κρήτη ἀλλάζει ριζικά. Ἡ εἰκόνα τῆς ἀκμαίας κρητικῆς κοινωνίας, πού περιγράψαμε πρὶ πάντων ξεφανίζεται. Ἡ ἐμπορικὴ ζωὴ μαραίνεται, τὸ νησί ξαναγυρίζει σὲ μιὰ κλειστὴ ἀγροτικὴ οἰκονομία, τὰ πλούσια ἀστικά κέντρα παρακμάζουν. Ἀργότερα γίνεται πάλι ἐξαγωγή λαδιῶν, σὲ μικρότερη ὅμως κλίμακα· τὸ κρητικὸ κρασί χάνει ὀριστικὰ τὴν παλιὰ δόξα του. Στὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνα ὁ Tournefort γράφει· *Candie est la carcasse d'une grande ville, bien peuplée du temps des venitiens, marchande, riche et tres forte*¹⁰⁰. Γενικὰ ὑπάρχει κάποια ἀναλογία σ' αὐτὴ τὴν ἀνάπτυξη ἀνθηροῦ ἀστικοῦ βίου στὴν τελευταία βενετοκρατία στὴν Κρήτη καὶ στὴν ἀνάλογη ἀνάπτυξη, πού παρατηρήθηκε στὴν ὄψιμη τουρκοκρατία σὲ ἄλλες ἑλληνικὲς περιοχές.

Ἡ παρέκβαση γύρω ἀπὸ τὶς οἰκονομικὲς συνθῆκες ἦταν ἀπαραίτητη, γιὰ νὰ ὀλοκληρωθῆ ἡ εἰκόνα τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς κοινωνίας, μέσα στὴν ὁποία γεννήθηκε ἡ κρητικὴ λογοτεχνία. Εἶναι ἐντελῶς βέβαιον ὅτι στὴν τελευταία περίοδο τῆς βενετοκρατίας τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο τῶν κρητικῶν πόλεων, ἀποκλεισμένο ἀπόλυτα ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ζωὴ, εἶχε βρεῖ μὲ τὴν ἔμφυτη εὐστροφία καὶ ἐπιχειρηματικότητά του πεδίο ἐνεργείας στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ, μετέχοντας ἰσότιμα μὲ τοὺς ξένους στὸ ἐμπόριο. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ μὲ τὴν εὐρωστία καὶ τὴν ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ του ἔδωσε τὸν τόνο στὴν κρητικὴ κοινωνία τῆς ἐποχῆς, μεταβάλλοντας τὴν σὲ κοινωνία οὐσιαστικὰ ἑλληνική.

Ὁ ἐξελληνισμὸς τοῦ βενετικοῦ στοιχείου στὴν Κρήτη ἀποτελεῖ μιὰ πραγματικότητα, πού δὲ μπορούμε νὰ τὴν ἀγνοήσωμε. Βενετία καὶ βενετικὴ φεουδαρχία τῆς Κρήτης εἶναι δύο πράγματα χωριστά. Ἡ Βενετία ἦταν μιὰ ἀριστοκρατία ἐμπόρων, πού ἐγκατέστησε τὸ φεουδαλικὸ σύστημα στὴν κτήση τῆς, γιὰ νὰ τὴν ἐξασφαλίσῃ στρατιωτικὰ ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, ὅμως οἱ σχέσεις ἀποίκων καὶ Βενετίας νωρὶς πῆραν τὴ μορφή τοῦ ἀνταγωνισμοῦ διαφορετικῶν συμφερόντων. Ἱστορικοὶ συνέκριναν τὶς ἀποχωριστικὲς τάσεις τῶν Βενετῶν τῆς Κρήτης μὲ τὴν ἀποσπίρτηση τῶν βρετανικῶν ἀποικιῶν κατὰ τοὺς νέους χρόνους. Ἡ ἀποξένωση τῶν ἀποίκων ἀπὸ τὴ Μητρόπολη, πού συνδυαζόταν μὲ τὴν ὄλο καὶ πρὶ βαθεῖα ἀφομοίωσή τους ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ περιβάλλον, μέσα στὸ ὁποῖο ζοῦσαν στὴν Κρήτη, πῆρε συνειδητὰ κρητικὸ καὶ ἀντιβενετικὸ χαρακτῆρα στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1363, πού κήρυξε τὴ Δημοκρατία τοῦ Ἁγίου Τίτου, ἀλλάζοντας τὸν πατροπαράδοτον προσάτη τῆς Βενετίας μὲ τὸν πολιοῦχο τοῦ Χάνδακα. Ὁρισμένοι Βενετοὶ εἶχαν τότε ἐπίσημα δεχτῆ τὸ ὀρθόδοξο δόγμα¹⁰¹.

¹⁰⁰) *Relation d' un voyage du Levant, 1717, I, σελ. 39.*

¹⁰¹) Ξανθοῦδίδης, *Ἑνετοκρατία, σελ. 88 ἔξ., 93.*

Οἱ ἐκθέσεις τῶν προβλεπτῶν καὶ συνδίκων τὸ ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα ἐπιβεβαιώνουν τὸν ἐξελληνισμό τοῦ μεγαλύτερου μέρους τοῦ ἐγκατεστημένου στὴν Κρήτη βενετικοῦ στοιχείου, μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀλλαγῆς τῆς γλώσσας, τοῦ δόγματος, καὶ τῶν ἠθῶν. «La colonia in maggior parte è fatta greca», λέει ὁ Foscarini, «... hanno del tutto perso la cognitione et intelligentia della lingua italiana»¹⁰². Ὁ Garzoni γράφει ὅτι τόσο ἔχει παλιώσει ἡ ἰταλικὴ καταγωγή τῶν εὐγενῶν, βενετῶν καὶ κρητικῶν, ὥστε κι αὐτοὶ (ὅπως οἱ ἄστοι καὶ ὁ λαὸς) «μποροῦν νὰ ὀνομαστοῦν Ἕλληνες»¹⁰³.

Ὁ Mocenigo¹⁰⁴ ἀποδίδει τὸν ἐξελληνισμό τοῦ βενετικοῦ στοιχείου στὶς ἑλληνίδες, ποὺ ἐπέβαλαν στοὺς συζύγους τὴ γλώσσα καὶ τὸ δόγμα τους. Παλαιότερα εἶχε γράψει ὁ Ἀποστόλης, μιλώντας ὡς παπικός, ὅτι εἶναι σχισματικοὶ (δηλ. ὀρθόδοξοι) «πάντες οἱ ἐν τῇ Κρήτῃ σχεδόν»¹⁰⁵. Στὴν ἐποχὴ ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει, ἡ κρητικὴ κοινωνία παρῶς σιάζεται σχεδὸν ἐνιαῖα ὀρθόδοξη, καὶ ἀντιδρᾷ ἔντονα στὰ κηρύγματα τῆς παπικῆς προπαγάνδας¹⁰⁶. Μιὰ μικρὴ καθολικὴ μειοψηφία μέσα σ' αὐτὴ τὴν ὀρθόδοξη κοινωνία ἀποτελοῦν οἱ Βενετοὶ εὐγενεῖς, ποὺ ἀναγκάζονται ν' ἀκολουθοῦν τὸ λατινικὸ δόγμα μὲ τὴν ἀπειλὴ τῆς ἔκπτωσης ἀπὸ τὴν εὐγένεια, κατὰ τὴν κατηγορηματικὴ μαρτυρία τοῦ Mocenigo (βλ. ἄνωτ.). Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὠρισμένοι βενετικοὶ οἴκοι ποὺ διατηρήθηκαν ἀκμαῖοι ὡς τὸ τέλος, κράτησαν μαζί μὲ τὸ λατινικὸ δόγμα καὶ τὸ συναίσθημα κάποιου δεσμοῦ μὲ τὴ Βενετία, ὡστόσο οὔτε σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι δὲ μποροῦμε νὰ μιλήσωμε γιὰ μιὰ βενετικὴ συνείδησι τοῦ βενετικοῦ στοιχείου τῆς Κρήτης. Ὑστερὰ ἀπὸ τὴ μακραίωνη ἐγκατάστασίν τους στὴν Κρήτη, ἡ συνείδησίν τους εἶναι κυριώτατα κρητικὴ. Βενετοκρητικοὶ ὅπως ὁ ἐκδότης τῆς Ἐρωφίλης Γραδενίγος, ποὺ συνοδεύουν ἐπιδεικτικὰ τὸ ὄνομά τους μὲ τὸ

¹⁰²) Zinkeisen, ἔνθ' ἄνωτ., IV, σελ. 658, σημ. 2.

¹⁰³) Ξηροχάκης, Ἡ Βενετοκρατομένη Ἀνατολή, σελ. 261. Ἡ λέξι *greci* ἔχει φανερὰ ἐδώ καὶ ἐθνικὴ σημασία, καὶ ὄχι ἀπλᾶ θρησκευτικὴ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ὀρθόδοξου. Πολὺ πρὶ ἐπιφανειακὸς ὑπῆρξε ὁ ἐξελληνισμὸς τῶν Φράγκων τῆς Πελοποννήσου.

¹⁰⁴) Μνημεῖα, I, σελ. 13.

¹⁰⁵) «Κρητικὰ Χρονικά», Ε', σελ. 259.

¹⁰⁶) Eva Tea, Saggio sulla storia religiosa di Candia, Atti del R. Ist. Ven. di Scienze, 1912 - 13, LXXII, σελ. 1380 ἔξ. Ὡς ποῖο σημεῖο ἡ ὀρθοδοξία ταυτιζόταν μὲ τὸ ἐθνικὸ φρόνημα φαίνεται ἀπὸ τὰ λεγόμενα τοῦ Foscarini ὅτι εὐχαρίστως θὰ ἔβλεπαν οἱ Ἕλληνες νὰ τοὺς διοικῇ ὀρθόδοξος ἡγεμὼν, ἀντὶ τοῦ καθολικοῦ Δόγη, βλ. Ἐκθεσι τοῦ 1688 γιὰ τὸν ἑλληνικὸ κληρὸ δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν Ξηροχάκη, «Κρητικαὶ Μελέται», Α', (1933), σελ. 292.

«Κρητικὸς» εἶναι βέβαια πολὺ περισσότερο Ἕλληνες παρὰ Βενετοί.

Ἀκόμη βαθύτερος ὑπῆρξε ὁ ἐξελληνισμὸς τῶν μὴ Ἑλλήνων «κρητικῶν εὐγενῶν», ποὺ καταγόμενοι κυρίως ἀπὸ παλιούς «ἄστοις» τῆς Βενετίας δὲν συνδέονται μὲ τοὺς ἀρχοντικοὺς οἴκους τῆς. Ὁ Venier στὰ 1610 φαίνεται νὰ θεωρῆ τὴν τῆξη αὐτὴ συνολικὰ σάν ξένη πρὸς τὴ Βενετία καὶ μάλιστα ἐπικίνδυνη γιὰ τὴ βενετικὴ διοίκηση¹⁰⁷.

Λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν τουρκικὴ ἐπίθεση κατὰ τῆς Κρήτης ἡ ἀπογραφὴ τοῦ πληθυσμοῦ μᾶς δίνει γιὰ τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων τὴν ἀκόλουθη εἰκόνα. Ὁγδοήντα δύο οἰκογένειες εἶναι οἱ «βενετοὶ εὐγενεῖς» (ἐξελληνισμένοι στὴ γλῶσσα καὶ τὰ ἥθη, ἀλλὰ λατινοὶ στὸ δόγμα καὶ μὲ τὴν ἀνάμνηση τῆς παλιᾶς τους καταγωγῆς), ἑκατὸν ἐνενήντα ὀκτὼ εἶναι οἱ «κρητικοὶ εὐγενεῖς» (ἐντελῶς ἐξελληνισμένοι καὶ σὲ μεγάλο ποσοστὸ Ἕλληνες), καὶ τριακόσιες ὀγδοήντα ἐπτὰ εἶναι οἱ «ἄστοι» (Ἕλληνες)¹⁰⁸. Ἑλληνικὸς εἶναι καὶ ὁ πολὺ περισσότερος «λαός». Οἱ ξένοι ἔμποροι (mercanti), μόνο ἑξήντα ἕξι, ἀποτελοῦν μειοψηφία, καὶ πιθανώτατα δὲ ζοῦν μέσα στὸν κύκλο τῆς κρητικῆς κοινωνίας. Τὸ ἴδιο πρέπει ἀσφαλῶς νὰ ποῦμε γιὰ τοὺς Ἑβραίους¹⁰⁹ καὶ γιὰ τοὺς ξένους μισθοφόρους στρατιῶτες ποὺ τὰ τελευταῖα χρόνια γεμίζουν τὴν πόλη¹¹⁰. Ὑστερα ἵπ' αὐτὰ εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ κρητικὴ κοινωνία στὴν τελευταία βενετοκρατία δὲν ἦταν «ὄχλος συμμιγῆς»¹¹¹, ἀλλὰ κοινωνία, στὴν ὁποία ὑπερεῖχε ἀπόλυτα τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο.

Τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο στὴν Κρήτη, μάλιστα τὸ συνειδητὸ καὶ πνευματικὸ, δυνάμωσε σημαντικὰ καὶ ἀπὸ τὸ προσφυγικὸ ρεῦμα, ποὺ σημειώθηκε ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς χῶρες, ποὺ ἔπαιρναν οἱ Τοῦρκοι, πρὸς τὴν Κρήτη. Ἔτσι ἤρθαν ἐδῶ ὄχι λίγοι Ἕλληνες ἀπὸ τὴν Πόλη, τὴν Κύπρο καὶ τὴν Πελοπόννησο. Εἶναι κι αὐτὸ μιὰ ἀπὸ τὶς αἰτίες τῆς ἀκμῆς τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὴν Κρήτη τὸ ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' αἶωνα.

¹⁰⁷) «Κρητικὰ Χρονικά», Δ', σελ. 317. Ἀνησυχεῖ γιὰ τὴν ἀριθμητικὴ τους ὑπεροχὴ. Ὅπως δείχνει ὁ κατάλογος τοῦ χρονικοῦ Trivan, στοὺς «κρητικούς εὐγενεῖς» εἶχαν ὑπαχθῆ καὶ πολλοὶ Ἕλληνες πρόσφυγες ἀπὸ τὶς τουρκοκρατούμενες χῶρες.

¹⁰⁸) «Κρητικὰ Χρονικά», Γ', σελ. 36 - 7.

¹⁰⁹) Εἶναι ἀξιοπρόσεχτο τὸ ὅτι παράλληλα μὲ τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο γνώρισαν καὶ οἱ Ἑβραῖοι μιὰ σημαντικὴ πνευματικὴ ἀκμὴ στὸ Χάνδακα, ἀπέκτησαν ἐκεῖ μιὰ ραββινικὴ ἀκαδημία, καὶ μερικὲς ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες πνευματικὲς ἑβραϊκὲς προσωπικότητες ἀπὸ τὸ ΙΔ' ὡς τὸ ΙΣΤ' αἶωνα εἶναι Ἑβραῖοι τῆς Κρήτης. «Κρητικὰ Χρονικά», Δ', σελ. 368.

¹¹⁰) Φυσικά δὲν πρέπει ν' ἀποδοθῆ σ' αὐτοὺς ἡ ἀθυροστομία τοῦ «Φορτουνάτου», Ξ α ν θ ο υ δ ῖ δ η ς, εἰσαγωγὴ τοῦ ἔργου, σελ. 13. Εἶναι ἄλλωστε ἀπίθανο ὅτι μποροῦσαν νὰ παρακολουθοῦν τὸ ἑλληνικὸ θέατρο.

¹¹¹) Ξ α ν θ ο υ δ ῖ δ η ς, Χάνδαξ - Ἡράκλειον, σελ. 50.

Ἐνα μικρὸ τμήμα αὐτῆς τῆς ἀκμαίας καὶ ἔντονα ἑλληνικῆς κοινωνίας ἀποτελοῦν στὶς κρητικὲς πόλεις οἱ διανοοῦμενοι. Ἀνήκουν στοὺς «ἀστοὺς» καὶ κάποτε στὴν «κρητικὴ εὐγένεια». Εἶναι δικηγόροι («ρήτορες»), γιατροί, διδάσκαλοι, ἀγιογράφοι· ξέρουν ἰταλικά (ὅπως ὡς χθὲς ἀκόμη ἢ ἀνώτερη ἑλληνικὴ τάξη στὰ Ἐπτάνησα)¹¹² καὶ κάποτε λατινικά· κάποτε καὶ ἀρχαῖα ἑλληνικά (γιατρός Πικρός). Σπουδάζουν στὴν Ἰταλία. Συνδέονται στενὰ μὲ τὸν ἀνώτερο ἑλληνικὸ κλῆρο. Αὐτὸ εἶναι τὸ περιβάλλον ποιητῶν, ὅπως ὁ Χορτάτζης, ποὺ ἀφιερώνει τὸ ἔργο του στὸ δικηγόρο καὶ «εὐγενῆ κρητικὸ» Μόρμορη¹¹³ καὶ ποὺ ἔχει ἀνεψιοὺς ἕνα ὀνομαστὸ γιατρὸ καὶ ἕνα ὀνομαστὸ Μητροπολίτη¹¹⁴. Ὁ ἴδιος εἶναι πιθανώτατα «κρητικὸς εὐγενής», ἀφοῦ ἡ οἰκογένεια τῶν Χορτάτζηδων τοῦ Ρεθύμνου ἀνήκει στοὺς *nobili cretensi* τοῦ Ρεθύμνου¹¹⁵. Εἶναι πιθανὸ ὅτι καὶ ὁ Κορνάρος ἦταν «εὐγενής κρητικὸς»¹¹⁶. Μιὰ ζωντανὴ εἰκόνα τοῦ μέρους αὐτοῦ τῆς κρητικῆς κοινωνίας τῆς ὀψιμης βενετοκρατίας δίνει ὁ Μπουνιαλῆς στὴ «Φιλονεκία τοῦ Χάνδακος καὶ τοῦ Ρεθύμνου»¹¹⁷ ὅπου ἐκδηλώνεται ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν δύο πόλεων στὸ διανοητικὸ πεδίο.

Χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴν καθολικότητα τῆς πνευματικῆς ἀκμῆς στὴν Κρήτη τοῦ ΙΖ' αἰῶνα, γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς ἴδιας τῆς κρητικῆς κοινωνίας καὶ ὄχι ὠρισμένων ἀτόμων, εἶναι, ὅπως παρατήρησε ὁ Μανρογορδάτο¹¹⁸ τὸ ριζωμα στὴν Κρήτη ἑνὸς λογοτεχνικοῦ εἴδους, ὅπως τὸ θέατρο, ποὺ δὲ μπορεῖ ν' ἀνθίσῃ χωρὶς τὴ συμμετοχὴ καὶ τὴν ἀνταπόκριση ἑνὸς μέρους τῆς κοινωνίας. Φυσικὰ κανεὶς δὲ μπορεῖ νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι τὸ θέατρο τὸ «δημιούργησε» ἢ κρητικὴ κοινωνία. Ὁμοῦς μεταφυτεύθηκε σ' αὐτήν, ὅταν ἦταν ὠριμὴ νὰ τὸ δεχθῆ¹¹⁹. Ἡ ἔ-

¹¹²) Μποροῦμε ἀκόμη νὰ καταλάβουμε καλύτερα τὴν δυσκολία τῶν κρητικῶν στὴν ἑλληνικὴ ὀρθογραφία καὶ στὴν ἑλληνικὴ γραφὴ, ἂν θυμηθοῦμε τὸ Σολωμό.

¹¹³) Ξανθοῦδίδης, Ἐνετοκρατία, σελ. 148 καὶ σμ. 1.

¹¹⁴) Ξανθοῦδίδης, Ἐρωφίλη, σελ. γ'.

¹¹⁵) Ἀπογραφή χρονικοῦ Trivan, «Κρητικὰ Χρονικά», Γ', σελ. 56.

¹¹⁶) Ξανθοῦδίδης, μεγ. ἔκδ. Ἐρωτοκρίτου, σελ. LXV.

¹¹⁷) Κρητικὸς Πόλεμος, σελ. 583 ἔξ.

¹¹⁸) J. H. S., XLVIII (1928), σελ. 77 - 8. Γιὰ τὸν γενικὸ χαρακτῆρα τοῦ φαινομένου πβ. καὶ Gerland, Noblesse crétoise, σελ. 75 - 6, ὅπου τινύσσεται κυρίως ὁ ρόλος τῶν ἀρχοντικῶν ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν τῆς Κρήτης στὴν καλλιέργεια τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, καὶ γνώμη τοῦ Ἐσσελιγκ, Histoire de la litter. Grecque moderne, trad. N. Pernot, 1924, σελ. 30. Ἐπίσης Μ. Χατζιδάκης, «Κρητικὰ Χρονικά», Δ', σελ. 393.

¹¹⁹) Οἱ συγκρίσεις ἀνάμεσα στὸν κρητικὸ θεατὴ τοῦ κρητικοῦ θεάτρου στὸ ΙΖ' αἰῶνα, καὶ τὸν Ἀγγλο θεατὴ τοῦ Σαίξπηρου, ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ καθηγητὴς

παφὴ μὲ τὴ Δύση δὲν ἀρκεῖ βέβαια γιὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴ λογοτεχνικὴ αὐτὴ ἀνθισσι, γιατί ἡ ἐπαφὴ αὐτὴ ὑπῆρξε καὶ πρὶν καὶ μετὰ τὴν ἐποχὴ τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας (καὶ ὄχι μόνο στὴν Κρήτη) χωρὶς ἀνάλογο ἀποτέλεσμα.

Συνοψίζοντας καὶ συμπληρώνοντας τώρα τὰ συμπεράσματα τῆς ἐργασίας μας μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξωμε τὰ ἑξῆς: φορέας τοῦ πολιτισμοῦ στὴν τελευταία περίοδο τῆς βενετοκρατίας στὴν Κρήτη εἶναι τὰ ἀνώτερα καὶ μεσαῖα στρώματα μιᾶς ἀκμαίας ἀστικῆς κοινωνίας μὲ ἔντονα ἑλληνικὸ χαρακτῆρα¹²⁰. Ἀνάλογη εἶναι ἡ προέλευση τῆς ὄριμης κρητικῆς λογοτεχνίας, καὶ ἡ ἐντύπωση, ποὺ μπορεῖ ν'ἄχωμε σήμερα γιὰ τὸ λαϊκὸ, ἀγροτικὸ ἢ ὄρεινὸ χαρακτῆρα τῆς εἶναι καθαρὰ ὑποκειμενικὴ καὶ χωρὶς βίαση, ὅπως καὶ ἡ παράλληλη παλιὰ ἀποψη γιὰ τὴν «ἀμάθεια» τῶν ποιητῶν¹²¹, καὶ τὴν «ἀφέλεια» καὶ «ἀνακρίβεια» τῶν ἔργων. (Φυσικὰ παράλληλα μὲ τὴ λογοτεχνία αὐτὴ ἐξακολούθησε ὡς τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς καὶ ἡ κατώτερη λαϊκὴ καὶ ἀπλοϊκὴ παραγωγή, ποὺ συνεχίζει τὴν ὑστεροβυζαντινὴ παράδοση). Ὅπως ἡ λογοτεχνία τῶν τελευταίων βυζαντινῶν αἰώνων καὶ τὸ «βυζαντινὸ μυθιστόρημα» ἀντι-

Κ ρ ι α ρ ᾶ ς, «Κρητικὰ Χρονικά», Ζ' σελ. 303 δὲν ἔχουν νόημα, γιατί οὔτε ποιοτικὰ μπορεῖ νὰ συγκριθῇ τὸ κρητικὸ θέατρο μὲ τὸ Σαίξπηρο, (παρ' ὅλες τὶς ἀναλογίαις, ποὺ ὀφείλονται στὰ κοινὰ ἰταλικά πρότυπα), οὔτε ἡ κοινωνία ἡ κρητικὴ, μ' ὅλη τὴν ἀκμὴ τῆς, μοιάζει μὲ τὴν ἀγγλικὴ κοινωνία τοῦ καιροῦ τῆς Ἐλισάβετ, ποὺ βάζει τὰ θεμέλια μιᾶς πυγκόσμιας αὐτοκρατορίας.

¹²⁰) Ἡ συνειδησὴ τῆς ἐκφράστηκε ὀρισμένες φορὲς τόσο καθαρὰ, ὥστε δὲν ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ «ἀγιοποίηση» τοῦ Κορνάρου ἢ ἀποψὴ μου ὅτι στὸν Ἐρωτόκριτο ἔχομε ἓνα στυλιδῆ τὰ ἑλληνικὸ ἔργο. Χαρακτηριστικὸ γιὰ τὸ ἑθνικὸ φρόνημά τους εἶναι τὰ ποιήματα τοῦ Πανδήμου καὶ ἓνα ποίημα τοῦ Ἰερώνυμου Κορνάρου, γραμμένο κι αὐτὸ ἰταλικά, ὅπου ὁ ποιητὴς προφητεύει τὴν παλιγγενεσία τοῦ δούλου τότε στοὺς Τούρκους Ἑθνους, Σάθας, Προλεγόμενα Κρητικῆς Θεάτρου. σελ. μβ' ἐξ. καὶ μη', σημ. 1. Εἶναι τὸ προοίμιο τῶν ἰδεῶν, ποὺ συναντοῦμε σ' ὀλόκληρο τὸν Ἑλληνισμὸ στὸ ἸΘ' αἶωνα. Ἄς σημειωθῇ ὅτι γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ χαρακτῆρα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας χρῆσιμη θὰ εἶναι ἡ μελέτη καὶ ἔκδοση τῶν γραμμένων στὰ ἰταλικά ἔργων τῶν κρητικῶν. Ἡ παρλληλία αὐτὴ θυμίζει—τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν—καὶ πάλι τὰ Ἐπιτάφησα, (Σολωμὸς - Φώσκολος). Χρῆσιμη θὰ εἶναι ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἴδια ἀποψη ἡ συστηματικὴ ἔκδοση τῶν ἀρχαιογλώσσων ἔργων καὶ τῶν πεζῶν δημοτικῶν ἔργων τῶν κρητικῶν.

¹²¹) Ἀμόρφωτο θεωροῦσαν ἄλλοτε καὶ τὸ Σολωμό, γιὰ τοὺς ἴδιους περι. που λόγους, ποὺ θεωρεῖται ἀκόμη ἀμόρφωτος ὁ Χορτάτζης καὶ ὁ Κορνάρος. Γιὰ τὴ μορφωση τοῦ Χορτάτζη ἄς προστεθῇ ἡ φανερὴ ἐξοικείωσή του μὲ τὴ ρητορεία τῆς ἐποχῆς, ποὺ τὴν ἀκολουθεῖ συχνότατα μὲ ποικίλα σχήματα λόγου ἢ μὲ μιὰ αὐστηρὰ σχηματικὴ ἀνάπτυξη τῶν νοημάτων καὶ τῶν παραλλαγῶν τους, πβ. Ἐρωφίλη Β', 305 - 350. Γιὰ τὴ σκόπιμη «ἀνακρίβεια» καὶ τὸ πρόβλημα τῶν «γνώσεων» τοῦ Κορνάρου, βλ. «Κρητικὰ Χρονικά», ΣΤ', σελ. 354 ἐξ.

στοιχεῖ σὲ μιὰ ὀρισμένη φάση τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνικοῦ βίου καὶ διαμορφώνεται μὲ τὴν ἐπίδραση τῆς σύγχρονης τῆς δυτικῆς λογοτεχνίας (roman chevaleresque), ἔτσι καὶ ἡ κρητικὴ λογοτεχνία τοῦ τέλους τοῦ ΙΣΤ' καὶ τοῦ ΙΖ' αἰῶνα ἀντιστοιχεῖ σὲ μιὰν ἄλλη ἐξελιγμένη βαθμίδα ἑλληνικῆς ζωῆς καὶ, κρατώντας πάντα τὸν ἑλληνικὸ χαρακτήρα της, διαμορφώνεται μὲ τὴν ἐπίδραση τῶν πνευματικῶν ρευμάτων τῆς Ἀναγέννησης καὶ τῆς ὀψιμῆς Ἀναγέννησης.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

ΑΓΝΩΣΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ «ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΤΩΝ ΠΑΘΩΝ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ»

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὸ στιχούργημα πὸν γιὰ πρώτη φορὰ δημοσιεύομε ἐδῶ¹ σώζεται στὸν ἑλληνικὸ κώδικα 2Qq - A - 78 τῆς Biblioteca Comunale τοῦ Παλέριου². Ὅπως δείχνουν οἱ φωτογραφίες τῶν τελευταίων φύλλων (80r - 91v) τοῦ κώδικα πὸν τὸ περιέχουν, τὸ κείμενο αὐτὸ ἔχει ἀντιγραφῆ τὸ 16^ο αἰῶνα ἀπὸ καλλιγράφου, ἀλλὰ ἀνορθόγραφο ἀντιγραφέα. Εἶναι τὸ τελευταῖο κείμενο τοῦ κώδικα, πὸν εἶναι δυστυχῶς κολοβὸς καὶ δὲ μᾶς παραδίδει παρὰ μόνον τοὺς πρώτους 112 στίχους.

Τὸ ποίημα φέρει (φ. 80r) τὴν ἐπιγραφή :

*Λόγοι παρακλητικοὶ εἰς τὰ τί | μια καὶ ἅγια πάθη τοῦ κ(υρίου)
| ἡμῶν Ἰ(ησοῦ) Χ(ριστοῦ). κ(α)ὶ θρόνος τῆς ὑ(περα)γ(ία)ς | Θεο-
τόκου.*

Πρόκειται γιὰ στιχούργηση, σὲ μορφή δραματικοῦ διαλόγου καὶ σὲ δεκαπεντασύλλαβους ὁμοιοκατάληκτους δημοτικούς στίχους, τῆς εὐαγγελικῆς ἀφήγησης τῶν Παθῶν τοῦ Χριστοῦ.

Γιὰ τὸν ποιητὴ τοῦ ἑλληνικοῦ αὐτοῦ «Μυστηρίου τῶν Παθῶν» δὲν ἔχομε καμμιά μαρτυρία. Μποροῦμε ὅμως ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ μορφή τοῦ κειμένου νὰ συμπεράνωμε μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα πὸς ὁ ποιητὴς ἦταν Κρητικὸς καὶ πὸς σύνθεσε τὸ ἔργο του τὸ 16^ο αἰῶνα. Ἀπὸ τὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα πὸν ἀνήκουν ἀποκλειστικὰ (ἢ σχεδὸν ἀποκλειστικὰ) στὸ κρητικὸ ἰδίωμα ἀναφέρομε τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ, ὅπως

¹) Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ κειμένου ὀφείλεται στὸ δεῦτερο ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τῆς ἐργασίας αὐτῆς ἢ κριτικὴ του ἔκδοσης, καθὼς καὶ τὸ κύριο μέρος τῆς εἰσαγωγῆς, οἱ σημειώσεις καὶ τὸ γλωσσάριο, στὸν πρῶτο.

²) Ὁ κώδικας αὐτὸς δὲν περιλαμβάνεται στὸν κατάλογο τοῦ Augusto Mancini, Codici greci della Biblioteca Comunale di Palermo, στὰ «Studi Italiani di Filologia Classica», τόμ. VI (1898), σ. 459 - 469. Μονάχα στὴν ἔκδοση τῆς Biblioteca Nazionale di Palermo, «Mostra di manoscritti in occasione dell' VIII Congresso Internazionale di Studi Bizantini», Palermo, 3/10 Aprile 1951, σ. 12 ὁ κώδικας σημειώνεται μὲ τὸν ἀριθμ. 17 ἔτσι : «17) EUCHOLOGIUM GRAECUM. Ms. cart., mm. 100x75, cc. nn. 91, scritto a piena pagina, sec. XV. Capilettere e frangi in rosso». Ἐν τὰ πρῶτα κείμενα τοῦ κώδικα γράφτηκαν τὸ 15^ο αἰῶνα, δὲν τὸ ξέρομε, γιὰτὶ δὲν ἔχομε φωτογραφίες τους· ἔκεινο πάντως πὸν μᾶς ἐνδιαφέρει πρέπει νὰ εἶναι τοῦ 16^{ου}.

τὰ ῥήματα γδέχομέστε στ. 26, κάτεχε στ. 35, 111, κατέχετε στ. 15, γροικᾶς στ. 82, κομπώσης στ. 49, ἀναπεύεστε στ. 37, τὰ ὀνόματα κρητήριον στ. 4, 36, ζουγκλὸς στ. 105, τὰ ἄκλιτα μᾶλλιος στ. 34, εἶντα στ. 81, 89, γιάντα στ. 80, γιαῦτος στ. 112, διαταῦτος στ. 71, ὄντιεν στ. 99, τόμου στ. 108, καθημερονὸ (ἐπίρο.) στ. 8, 46, 57, γοργόν (ἐπίρο.) στ. 5, 14, δαμί στ. 78, τοὺς συχνοὺς ῥηματικούς τύπους σὲ - σι(ν) (λέγουσιν στ. 45, 64, 74, 81, λέοι στ. 53, ψηροῦσιν στ. 10, πᾶσι στ. 88, ποῦσιν στ. 9, πληρωθοῦσι στ. 59, μιλοῦσι στ. 60, πειρακῆκασιν στ. 33) καὶ προπίντων τὴν πρόταξη τῆς ἀντωνυμίας στὴν προστακτικὴ φράση ὡς θέλετε τὸν κάμετε στ. 44, συντακτικὸ φαινόμενο ποῦ εἶναι ἀπὸ τὰ πιδ ἰδιόρρυθμα γνωρίσματα τῆς κρητικῆς διαλέκτου³. Ἀντίθετα, κανένα γλωσσικὸ στοιχεῖο δὲ βρῖσκεται στὸ κείμενο ποῦ νὰ μὴν εἶναι κρητικὸ, ἔκτος ἴσως ἀπὸ τὴ σύνταξη τούτους ὁποῦ σὲ φέρνω στ. 41 (ἀντί: σ ο ὦ φέρνω) καὶ κρητήριον νὰ τὸν δώσουν στ. 4 (ἀντί: τ ο ὦ δώσουν), ποῦ κι' αὐτὴ ὁμως μπορεῖ ν' ἀποδοθῆ σὲ ἀρχαῖο μὸ (πρόκειται γιὰ μεσαιωνικὴ σύνταξη) ἢ σὲ παραφθορὰ τοῦ κειμένου. Φυσικὰ, μερικὰ ἀπὸ τὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα τοῦ κειμένου δὲν εἶναι ἀποκλειστικὰ περιορισμένα στὸ κρητικὸ ἰδίωμα, ἀλλὰ ἀπαντοῦν καὶ σ' ἄλλα ἰδιώματα, ἀκόμη καὶ στὰ ἑλληνικὰ τῆς Κίτω Ἰταλίας, πρᾶμα ποῦ δὲν ἀποκλείει τὴν ὑπόθεση, ἐπειδὴ τὸ χειρόγραφο προέρχεται ἀπὸ τὸ Παλέρομο, ὁ ἀντιγραφέας του νὰ καταγόταν ἀπὸ τὴν περιοχὴ ἐκείνη⁴. Γιὰ τὸ συγγραφέα ὁμως τοῦ κειμένου δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξη καμμιά ἀμφιβολία πὼς ἦταν Κρητικὸς καὶ πὼς ἔγραψε, ὅπως εἶπαμε καὶ παραπάνω, τὸ 16^ο αἰῶνα: Γλωσσικὰ στοιχεῖα χαρακτηριστικὰ τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος τοῦ 16^{ου} αἰῶνα⁵ βρῖσκονται στὸ κείμενο ἀρκετά, ὅπως ἡ ἔκφορὰ τοῦ μέλλοντος ὄχι ἀκόμη μὲ τὸ θά καὶ ὑποτακτικὴ, ἀλλὰ μὲ τὸ θέλω καὶ ἀπαρέμφατο (θέλει προδοθῆ στ. 3, θέλει ἀπαρηνηθῆ στ. 16, θέλει ἀπλώσει στ. 19, θὲ προδώσει στ. 20, λαβῶσει θέλουν στ. 29, θέλετε πειρακῆ στ. 27, πάγει θέλω στ. 32, θέλει εἶσται στ. 75, θέλει πά, στ. 90) ἢ μὲ τὸ θέλω καὶ ὑποτακτικὴ (θέλει νὰ γενῆ στ. 2, θὲ προδώσω στ. 23, θὲ νὰ σᾶς μιλήσω στ. 1), ἢ χρῆση τοῦ ἀρηνητικοῦ οὐδὲν στ. 10, 81, 104 (ἀλλὰ καὶ δὲν στ. 17, 50, 55, 91), οἱ τύποι ἐποῖκεν

³) Βλ. Γ. Π. Ἀναγνωστοπούλου, Περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ ὁμιλουμένης καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ἰδιώματος τῆς Ἀγ. Βαρβαρας καὶ περιχώρων, «Ἀθηνᾶ», τόμ. 38 (1926), σ. 146 - 147.

⁴) Βλ. τίς γλωσσικὲς παρατηρήσεις ποῦ ἐπιτάσσει στὸ τέλος τῆς Εἰσαγωγῆς ὁ δευτερός ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τῆς ἐργασίας αὐτῆς.

⁵) Βλ. γι' αὐτὰ καὶ γιὰ τὴ σημασία ποῦ ἔχουν γιὰ τὴ χρονολόγησιν τῶν κειμένων ὅσα γράφει ὁ Στ. Ξανθοῦ διδῆς στὴν εἰσαγωγὴ τῆς μεγάλης ἐκδοσης τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» (Ἠράκλειον, 1915), σ. LVI - LIX.

στ. 99 (ἀλλὰ καὶ ἔκαμε στ. 89), ἴτις στ. 77 (ἀλλὰ καὶ ἔτιζι στ. 26, 102), ἡ σύνταξι *ἐκ τὸν καιρὸν* στ. 98 κ. ἄ.

Τὸ στιχοῦργημα—ὅσο μᾶς ἐσώθηκε—ἀρχίζει μὲ τὸ συμβούλιο τῶν ἀρχιερέων γιὰ τὴ σύλληψη τοῦ Χριστοῦ (στ. 1 - 10) καὶ περιλαμβάνει ἔπειτα τὴν προδοσίαν τοῦ Ἰούδα (στ. 11 - 14), τὸ μυστικὸ δεῖπνο (στ. 15 - 35), τὴν προσευχὴν τοῦ Χριστοῦ στὴ Γεθσημανὴ (στίχοι 36 - 38, πού εἶναι τὸ τέλος τῆς μονάχα, γιατί ἡ ἀρχὴ ἔχει παραπέσει), τὴ σύλληψη τοῦ Χριστοῦ (στ. 39-60) καὶ τέλος τὴν ἀνάκρισίν του ἀπὸ τὸν Πιλάτο (61 - 112). Τὸ μέρος πού λείπει ἀπὸ τὸ τέλος θὰ περιλάμβανε ἀσφαλῶς, ὅπως φανερώνει ἄλλως τε καὶ ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἔργου, τὴ σταύρωση τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ θρῆνο τῆς Θεοτόκου, δηλαδή τὰ δυὸ κυριώτερα ἐπεισόδια τοῦ θεϊκοῦ μαρτύριου.

Τὰ πρόσωπα πού συνδιαλέγονται εἶναι: ὁ Χριστός, ὁ Πέτρος, ὁ Ἰούδας, οἱ ἀρχιερεῖς τῶν Ἰουδαίων, ὁ Κεντηρίων, ὁ Πιλάτος καί, τέλος, ἀπ' οὐτοῦς πού εἶχαν γιαντρευτῆ ἀπὸ τὸ Χριστό, ὁ παράλυτος, ὁ τυφλὸς καὶ ἡ αἰμορροοῦσα.

Ἡ ἐξάρτησι τοῦ ποιητῆ ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες εὐαγγελικὰς περικοπὰς εἶναι ὀλοφάνερη. Τὸ ἔργο του δὲν εἶναι παρὰ μεταφορὰ σὲ δημοτικὸς στίχους τῶν περικοπῶν αὐτῶν, σχεδὸν κατὰ λέξιν. Ὁ ποιητὴς ἀκολουθεῖ προπάντων τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ματθαίου. Ἔτσι οἱ στίχοι 1 - 76 ἀντιστοιχοῦν στὸ κεφάλαιον κς' (1 - 64) τοῦ Ματθαίου καὶ οἱ στίχοι 81 - 92 στὸ κεφάλαιον κζ', 13 - 24. Μονάχα οἱ στίχοι 77 - 80 καὶ 95 - 96 εἶναι παρμένοι ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου (κεφ. ιη', 22 - 23 καὶ ιθ', 12)⁶ καὶ οἱ στίχοι 97 - 110 προέρχονται ἀπὸ τὸ γνωστὸ ἀπόκρυφον Εὐαγγέλιον τοῦ Νικοδήμου *Acta (Gesta) Pilati*, κεφ. VI - VIII πού μᾶς ἔχει παραδοθῆ σὲ δυὸ ἑλληνικὰς μορφὰς (ἔκδ. Tischendorf⁷, 1876, σ. 210 - 286 = A καὶ σ. 287 - 332 = B) καὶ μιὰ λατινικὴ (*ibid.*, σ. 333 - 388). Οἱ μόνες εὐαγγελικὰς περικοπὰς πού ὁ ποιητὴς ἔκρινε σκόπιμον νὰ παραλείψῃ εἶναι τὸ ἐπεισόδιον τῆς Μυροφόρου (Ματθ. κς', 6 - 13), τὸ «λάβετε, φάγετε..» κλπ. (Ματθ. κς', 26 - 29) καὶ τέλος ἡ μεταμέλεια καὶ ἡ αὐτοκτονία τοῦ Ἰούδα (Ματθ. κζ', 1 - 10)⁷.

Ὁ τρόπος τῆς ποιητικῆς διασκευῆς εἶναι ἐντελῶς δουλικός: Ὁ

⁶) Καὶ ἡ περὶ τὴν ὑπόδειξιν πού βρίσκεται μπροστὰ ἀπὸ τὸ στίχον 53 «*δοῦν ἔκοψεν ὁ Πέτρος τοῦ Μάλχου τὸ ὄτιον*», μαζί μὲ τὸ στίχον αὐτό, ἔχει τὴν πηγὴν τῆς ἀσφαλῶς στὸ χωρίον τοῦ Ἰωάννου ιη', 10 - 11, ἀφοῦ οἱ ἄλλοι εὐαγγελιστὰς δὲν ἀναφέρουν τὰ ὀνόματα τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Μάλχου.

⁷) Γιὰ τὰ χάσματα τῆς παράδοσης τοῦ κειμένου, πού δὲν ἐξυπακούουν ὅμως παράλειψιν τοῦ στιχοῦργου, ἀλλὰ ἀπλῶς τοῦ ἀντιγραφέα, βλ. τὶς Σημειώσεις στους στ. 35 - 36, 55 - 56 καὶ 104 - 105.

ποιητής, τις πιά πολλές φορές, μεταφέρει σέ στίχους σχεδόν αὐτούσια τὰ εὐαγγελικὰ λόγια καί μέ τήν ἴδια διαδοχική σειρά, συντέμνοντας μᾶλλον παρὰ ἀναπτύσσοντας τὰ χωρία. Λίγοι εἶναι οἱ στίχοι ἐκεῖνοι πού φαίνονται καθαρές προσθήκες τοῦ ποιητῆ, ὅπως τὰ προδοτικά λόγια τοῦ Ἰούδα (στ. 43 - 48) καί οἱ κατηγορίες καί παρορμήσεις τῶν Ἰουδαίων πρὸς τὸν Πιλάτο (στ. 61 - 66, 69 - 72, 93 - 94, 111 - 112), πού δὲν ἔχουν ἀκριβῶς ἀντίστοιχο εὐαγγελικὸ χωρίο (στ. 17 - 18, 36, 51 - 52) ἢ πού εἶναι ἀπηχήσεις ἀπὸ ἄλλα μέρη τοῦ Εὐαγγελίου (στ. 7 - 8 = Ματθ. β', 1 - 13). Στὴν ἔκδοσή μας ἐκρίναμε σκόπιμο ν' ἀντιπαραθέσωμε στὸ κείμενο τις ἀντίστοιχες αὐτῆς εὐαγγελικῆς περικοπές, γιὰ νὰ φανῆ καθαρότερα ἢ ἐξάρτησή του ἀπ' αὐτῆς καί γενικὰ ὁ τρόπος τῆς διασκευῆς.

Γιὰ τὴν ποιητικὴ ἀξία τῶν «Λόγων Παρακλητικῶν» δὲ μπορεῖ φυσικὰ νὰ γίνῃ κανένας λόγος. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἄχαρο καί ξερὸ κατασκευάσµα, πού ἡ στενὴ προσκόλλησή του στὰ εὐαγγελικὰ πρότυπα — γιὰ νὰ μὴν ποῦµε ἡ ἀδεξιότητα τοῦ στιχοπλόκου — τὸ ἔχει στερήσει καί ἀπὸ τὴν παραμικρὴ ποιητικὴ πνοή. Ἡ στιχοουργία του πάντως δὲν εἶναι κακή, παρ' ὅλο πού χρησιμοποιεῖ πολὺ κοινές (ρηματικῆς ἰδίως) ὁμοιοκαταληξίες. Ἀτελεῖς ὁμοιοκαταληξίες συναντοῦµε στὰ διστίχη 17 - 18 (δὲν εἶμαι—ὀπού'μαι), 21 - 22 (πάγει—πάγει), 25 - 26 (πάθη—νά' ῥθῆ), 41 - 42 (φέρνω—κερδαίνω), 45 - 46 (χάνει—κάμνει), 51 - 52 (προφήτων—τούτων), 79 - 80 (λέγω—λέγω)* καί τονισµὸ τῆς τρίτης συλλαβῆς τοῦ δεύτερου ἡμιστίχιου στὸ στίχο 45 (... | πὸν πολλὰ σᾶσε χάνει).

* Ἀπὸ γλωσσικὴ ἀποψη τὸ κείμενο αὐτὸ τοῦ 16ου αἰῶνα παρουσιάζει μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον. Μὲ τὴ γλωσσικὴ του ἀνομοιομορφία, τοὺς ἀρχαϊσµοὺς καί τοὺς γλωσσικοὺς βιασµοὺς του µᾶς δείχνει πόσο ἀδιαμόρφωτο ἀκόµη σὰν λογοτεχνικὴ γλῶσσα ἦταν τότε τὸ κρητικὸ ἰδίωμα. Ἀρχαϊσµοὺς θὰ συναντήσωµε ἀρκετοὺς καί στὸ λεξιλόγιο (οὐκ στ. 96, ἤγουν στ. 112, πόθεν στ. 22, ποτὲ (= κάποτε) στ. 103, ἀπολέση στ. 54, τὴν χεῖρα στ. 19 κλπ.) καί στὴ μορφολογία (παραγγέλλης στ. 35, ἀνέστησε στ. 110, μακροῖα στ. 78, ἀρρωστιά στ. 97, 100, κόμπωσι στ. 14 κλπ.) καί στὴ γραμματικὴ (κοιµᾶσθε στ. 37, ἐπροφήτευ-

*) Στὰ διστίχη 97 - 98 καί 103 - 104, πού παρουσίαζαν κι' αὐτὰ ἀτελεῖ ὁμοιοκαταληξία, πιστεύοµε πὸς τὴ διορθώσαµε μέ τις κριτικῆς µας ἐπεμβάσεις· βλ. καί τις Σηµειώσεις στὸ διστίχο 51 - 52 ('Ἡ ἔλλειψη ὁμοιοκαταληξίας ἀνάμεσα στοὺς στίχους 35 - 36 καί 55 - 56 ὀφείλεται ἀσφαλῶς σὲ χίσµα τῆς χειρογράφης παράδοσης, βλ. τις Σηµειώσεις). Τὸ ἴδιο μποροῦµε νὰ ποῦµε καί γιὰ τοὺς ἀρχικά ὑπέµετρος στίχους 8, 26, 46, 71 καί 95 καί τὸν ἀρχικὰ ἄµετρο στίχο 3.

σες στ. 25, νύκτα(ν) στ. 27, 102, 105, κλέπιτην στ. 65 (ἀλλὰ κλέφτη στ. 62), αὐθέντη στ. 17, (ἀλλὰ τᾶφέντη στ. 61, λευθερώνω στ. 83, λευθερώσουν στ. 86, 87, ἐλευθερώσης στ. 96 κλπ.) καὶ τέλος στὴ σύνταξη (ἐμπιστευμένοι ταῖς γραφαῖς στ. 76). Δὲ λείπουν οὔτε κάποιου γλωσσικοὶ βιασμοί, ὅπως: στὸν πατήρ μου στ. 55, τῶν προφήτων (παρατονισμὸς γιὰ μετρικοὺς λόγους) στ. 51, ἀτός του ν' ἀπολέση στ. 54. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἐγερόκλιτα στοιχεῖα παρεμβάλλονται ἀνάμεσα σὲ λέξεις καὶ τύπους ὁμαλοῦς καὶ γνήσια δημοτικούς, καθὼς συμβαίνει καὶ στὰ ἄλλα κρητικὰ ποιήματα τοῦ 16^{ου} αἰῶνα, ὅπως π. χ. τὴ «Ρίμα Ἐθνητικὴ» τοῦ Ἰωάννου Πικατόρου⁹ καὶ τὸν «Ἀπόκοπο» τοῦ Μπεργαδῆ¹⁰. Ἀπ' αὐτὰ τὰ ἔργα, ποὺ ἀνήκουν στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 16^{ου} αἰῶνα, οἱ «Λόγοι Παρακλητικοὶ» φαίνονται πάντως μεταγενέστεροι, γιὰτι ἔχουν λιγώτερα ἀρχαῖα στοιχεῖα (δὲ χρησιμοποιοῦν π. χ. τὶς μετοχὰς σὲ -ντα, τὸ ἐνωρθο ἀπαρέμφοτο τοῦ ἀορίστου σὰ χρονικὴ πρότασι, τὸ εἰς μὶὸν κ. ἄ.). Ἄς σημειωθοῦν ἐδῶ, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς χαρακτηριστικὰς κρητικὰς λέξεις καὶ τύπους ποὺ καταγράψαμε στὴν ἀρχή, καὶ μερικὰς ἄλλες ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσες, ὅπως οἱ λέξεις ἀδιάγετον (=ἀμετάτρεπτο) στ. 28, κόμπωσιν στ. 14 (ἡ λέξι δὲ μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἄλλο κείμενο), μίσσος (=πιᾶτο) στ. 19, ὄλοτελις στ. 98, καταβάλλουν (=κατηγοροῦν) στ. 81. Ἀσυνήθιστη ἐπίσης εἶναι ἡ σύνταξι τοῦ νόμου ἄδικε στ. 78 καὶ τῆς πίστης ἄδικος στ. 93.

Μὰ ἡ πραγματικὴ σημασία τῶν «Λόγων Παρακλητικῶν» βρίσκεται ἄλλοῦ: στὸ γραμματολογικὸ εἶδος ποὺ ἀνήκουν, δηλαδὴ στὸ θέμα τους σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ δραματικὴ τους μορφή. Ἔχομε νὰ κάμωμε μὲ ἓνα ἄγνωστο θρησκευτικὸ δράμα ποὺ ἔχει ὑπόθεσι τὴ σταύρωσι τοῦ Χριστοῦ, δηλαδὴ μὲ ἓνα νέο «Μυστήριον τῶν Παθῶν» ποὺ πρέπει νὰ συγκριθῆ μὲ τὰ δυτικὰ σύγχρονα ἢ προγενέστερά του «Mystères de la Passion». Τὸ πρῶτο γνωστὸ μέχρι σήμερα ποιητικὸ «Μυστήριον τῶν Παθῶν» στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία τὸ ὑποδείξαμε σὲ μιὰ πρόσφατη μελέτη μας¹¹: εἶναι τὸ δράμα τοῦ Κρητικοῦ ποιητῆ τοῦ 16^{ου}

⁹) Βλ. Ἐ. Κ ρ ι α ρ ᾶ, Ἡ Ρίμα Ἐθνητικὴ τοῦ Ἰωάννου Πικατόρου, «Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 2 (1942 - 1949), σ. 10 - 12, ὅπου γιὰ τὴ γλῶσσα τοῦ ποιήματος.

¹⁰) Βλ. γιὰ τὸ ὄραϊο αὐτὸ ποίημα τὶς πρόσφατες ἐργασίαι τοῦ Λ ί ν ο υ Ν. Π ο λ ί τ η, Παρατηρήσεις στὸν «Ἀπόκοπο» τοῦ Μπεργαδῆ, «Προσφορὰ εἰς Στίλπωνα Π. Κυριακίδη», Θεσσαλονίκη, 1953, σ. 546 - 560 καὶ Ἰ. Θ. Κ α κ ρ ι δ ῆ, Ἐρμηνευτικὰ στὸν «Ἀπόκοπο» τοῦ Μπεργαδῆ, «Κρητικὰ Χρονικὰ», τόμ. Ζ' (1953), σ. 409 - 413.

¹¹) Μ. Ἰ. Μ α ν ο ὄ σ α κ α, Ἐλληνικὰ ποιήματα γιὰ τὴ Σταύρωσι τοῦ Χρι-

αἰῶνα Μαρίνου Φαλιέρου «Θρῆνος εἰς τὰ Πάθη καὶ τὴν Σταύρωσιν τοῦ Χριστοῦ», πού θὰ τὸ παρουσιάσωμε σύντομα σὲ κριτικὴ ἔκδοση. Οἱ «Λόγοι Παρακλητικοί» πού δημοσιεύομε σήμερα ἐδῶ, σιχούργημα ἀνώνυμο γραμμένο κι' αὐτὸ ἀπὸ Κρητικὸ ποιητὴ καὶ στὸν ἴδιον αἰῶνα, εἶναι τὸ δεύτερο πού ἔρχεται σὲ φῶς. Εἶναι φανερὸ πὼς μὲ τὴν ἀνεύρεση καὶ τὴ δημοσίευση τῶν κειμένων αὐτῶν θὰ χυθῆ νέο φῶς σ' ἓνα σπουδαῖο πρόβλημα πού τόσες συζητήσεις ἔχει προκαλέσει ἴσαμε σήμερα: τὸ πρόβλημα τῆς ὑπαρξῆς θρησκευτικοῦ θεάτρου στὸ Βυζάντιο καὶ στὴν πρώτη μεταβυζαντινὴ περίοδο¹².

Χωρὶς νὸ ἔχωμε τὴν πρόθεσι ν' ἀντιμετωπίσωμε ἐδῶ τὸ σοβαρὸ αὐτὸ πρόβλημα, θὰ διατυπώσωμε μονάχα δυὸ οὐσιώδεις παρατηρήσεις. Ἡ πρώτη εἶναι πὼς τὰ δυὸ αὐτὰ γνωστὰ ὡς τώρα ἑλληνικὰ δραματικὰ ποιήματα γιὰ τὴ σταύρωση τοῦ Χριστοῦ εἶναι πολὺ σύντομα, ἀντίθετα μὲ τὰ δυτικὰ «μυστήρια» πού εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐκτενῆ: ὁ «Θρῆνος» τοῦ Φαλιέρου ἔχει μόλις 404 στίχους καὶ οἱ «Λόγοι Παρακλητικοί», πού μᾶς σώθηκαν 112 στίχοι τους, φαίνεται πὼς κι' ἂν δὲν εἶχε χαθῆ ἢ συνέχειά τους, δὲ θὰ εἶχαν συνολικὰ πολὺ περισσότερους ἀπὸ 300 στίχους¹³. Καὶ ἡ δευτέρη παρατήρηση εἶναι πὼς δὲν κατέχομε πρὸς τὸ παρὸν ἀναμφισβήτητες ἀποδείξεις γιὰ τὸ ὅτι τὰ δυὸ αὐτὰ ἔργα ἐγράφησαν γιὰ νὰ παρασταθοῦν στὴ σκηνή, ὅπως συνέβαινε μὲ τὰ «μυστήρια» τῆς Δύσης, καὶ ὄχι ἀπλῶς γιὰ νὰ διαβαστοῦν: Τὸ ποίημα τοῦ Φαλιέρου ἀρχίζει μὲ ἓνα περίεργο πρόλογο¹⁴ πού μιλεῖ γιὰ μιὰ φανταστικὴ σκηνογραφία καὶ μιὰ ὑποθετικὴ παρακολούθηση τῆς

στοῦ (Extrait des *Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier*), Ἀθήναι, 1952, σ. 3 - 12.

¹²) Βλ. αὐτόθι, σ. 1 - 3, ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Ἔς προσεθῆ ἔκει καὶ τὸ πρόσφατο βιβλίον τοῦ August C. Mahr, *The Cyprus Passion Cycle. Notre Dame, Indiana, 1947* (Publications in Medieval Studies, The University of Notre Dame, IX), πού ἐπανεκδίδοντας τὴν κυπριακὴ περὶ σκηνοθετικῆς διάταξη τῶν Παθῶν τοῦ Χριστοῦ τὴν πρωτοδημοσιευμένη ἀπὸ τὸ Σπ. Λάμπρο («Νέος Ἑλληνομῆμων», τόμ. 13, 1916, σ. 381 - 407) ἀπὸ τὸν Cod. Palat. gr. 367 τοῦ Βατικανοῦ, γραμμένο μεταξὺ 1260 καὶ 1274, παρουσιάζει τὴ νέα καὶ ἐνδιαφέρουσα ἀποψη πὼς τὸ ἑλληνικὸ αὐτὸ κείμενο δὲ μπορούσε νὰ ἔχη δυτικὰ πρότυπα, γιὰτὶ ἀπλούστατα τὰ «μυστήρια» τῆς Δύσης ἦταν μεταγενέστερά του, καὶ καταλήγει (σ. 17) στὸ ὅτι «this Cyprus Passion play appears to be first complet Passion play known to history».

¹³) Οἱ «Λόγοι Παρακλητικοί» συντέμνουν τὸ θέμα, ἐνῶ ὁ Φαλιέρος τὸ ἀναπτύσσει. Γι' αὐτὸ καὶ υποθέτομε πὼς θὰ εἶχαν λιγώτερους στίχους, παρ' ὅλο πού ξεκινοῦν τὴν ὑπόθεσι ἀπὸ πολὺ πῶς μὲν.

¹⁴) Βλ. Μ. Ί. Μανούσκα, ὁ. π., σ. 11, ὅπου καὶ τὸ κείμενο τοῦ προλόγου.

παράστασης, μετὰ τὴ βοήθεια ἐνὸς Ἑβραίου ποὺ μετάφραζε τοὺς διαλόγους ἀπὸ τὰ ἑβραϊκὰ εἰς ἑλληνικά. Οἱ «Λόγοι Παρακλητικοί» πάλι σώζονται βέβαια ἀνάμεσα στοὺς στίχους τῶν καὶ παρεμβλητῶν πεζῶν ἐπιγραφῶν ἢ φράσεις ποὺ ἀναφέρονται εἰς πρόσωπα ποὺ συνομιλοῦν ἢ δροῦν, οἱ φράσεις ὅμως αὐτῆς, ὅπως εἶναι διατυπωμέναι, δὲ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνωμε μετὰ βεβαιότητα ἂν πρόκειται γιὰ πραγματικὰς ὁδηγίας στοὺς ἠθοποιούς γιὰ τὴν παράσταση ἢ γιὰ σημειώσεις ποὺ ἔχουν σκοπὸ νὰ διευκολύνουν ἀπλῶς τὴν ἀνάγνωσιν¹⁵. Οὔτε καὶ οἱ ἐπιγραφῶν τῶν δυὸ αὐτῶν ποιημάτων («Θρήνος» καὶ «Λόγοι Παρακλητικοί») ταιριάζουν πολὺ σὲ ἔργα θεατρικά. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη ὅμως τὸ πρᾶγμα, τὰ κείμενα αὐτά, σὰν μοναδικὰ εἰς τὸ εἶδος τοῦ, δὲν παύουν νὰ ἔχουν πολὺ ἐνδιαφέρον.

Ἡ παράδοσις τοῦ κειμένου ποὺ ἐκδίδομε εἶναι ἄρκετὰ μειονεκτικὴ: Ὑπάρχουν τρία βέβαια χάσματα, ἀνάμεσα στοὺς στίχους 35 - 36, 55-56 καὶ 104 - 105. Ἡ ὀρθογραφία εἶναι κακὴ, ὅπως εἶπαμε, καθὼς καὶ ὁ χωρισμὸς τῶν λέξεων. Σὲ ἄρκετὰ σημεῖα τὸ κείμενον εἶναι ἐφθαρμένον. Τὸ ἀποκαταστήσαμε ἄπου καὶ ὅσο μπορέσαμε (βλ. ἰδίως τίς διορθώσεις μίς στοὺς στ. 7 - 8, 59, 62, καὶ 79, 69 - 70 κλπ.), ἔμειναν ὅμως καὶ χωρία ποὺ παρουσιάζουν δυσκολίας εἰς τὴν ἀποκατάστασιν (βλ. στ. 52, 88). Στὶς σημειώσεις ποὺ ἐπιτάσσομε εἰς τὴν ἔκδοσιν ἀντιμετωπίζομε μερικὰ δύσκολα ζητήματα τοῦ κειμένου.

Poco o nulla resta a me da dire dopo che l'illustre mio amico ha, con tanta sicurezza, mostrato come sia cretese la Passione panormitana che qui si pubblica per la prima volta. Ad ogni modo ben poco sappiamo della provenienza del manoscritto che ce l'ha tramandata: possiamo dire soltanto che esso appartiene ad un fondo di codici che sono per lo più originari dei conventi greci dell'Italia meridionale. Che un manoscritto con un testo cretese si trovi a Palermo non ci sorprende affatto: i rapporti

¹⁵ Ἐκτὸς ἀπὸ τίς τυπικὰς ἐπιγραφὰς («Ὁ Ἰούδας πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς», «Ὁ Χριστὸς πρὸς τὸν Ἰούδαν» κ. τ. δ.), ποὺ συνοδεύονται συχνὰ μετὰ τὸ ρῆμα «λέγει» («Ὁ Πέτρος λέγει πρὸς τὸν Χριστόν» κ. τ. δ.), συναντοῦμε εἰς τὸ κείμενον τίς ἐξῆς τέσσαρις ἐκτενέστερες καὶ ὁδηγίαι: α) «Ὁ Ἰούδας πρὸς τὸν Χριστόν διδίδει τὸ φίλημα» (πρὶν ἀπὸ τὸ στ. 41) β) «Ὁποῦ ἔκοψεν ὁ Πέτρος τοῦ Μάλχου τὸ ὄπιον» (πρὶν ἀπὸ στ. 53) γ) «Ὅταν ἐπήγαγαν εἰς τὸν Πιλάτον καὶ ἐρραπίζαν τον» (πρὶν ἀπὸ τὸ στ. 61) δ) «Εἰς Ἰουδαίῳς ἔδωκεν τοῦ Χριστοῦ ῥάπισμα» (πρὶν ἀπὸ τὸ στ. 77). Εἶναι ἀξιοπρόσεκτον ὅτι οἱ τρεῖς τελευταῖαι ἐκφέρονται εἰς παρεπόμενον χρόνον, σὰν νὰ πρόκειται γιὰ ἀφήγησιν, καὶ μονάχα ἡ πρώτη, ποὺ ἔχει ἐνεστώτα, μπορεῖ ἰσως νὰ θεωρηθῆ ὁδηγία γιὰ σκηνικὴ δράσιν.

fra le due grandi isole mediterranee, Creta e la Sicilia, non furono mai infrequenti, almeno sino a che i Veneziani riuscirono a difendere l' isola greca dall' occupazione turca. Se però si può sempre pensare che la nostra Passione sia stata esemplata da un Cretese residente a Creta (e poi portata in Sicilia), non è da escludere che essa possa essere stata scritta o, per quel che ci interessa, copiata, da un Italiota che, a sua volta, aveva presente l' originale cretese. Son così indotto a chiedermi se il menante ha trascritto fedelmente il testo dall' originale cretese o se egli copiandolo non vi ha introdotto qualche sua particolare abitudine linguistica: questi idiotismi divengono ancor più probabili se si ammette (e certe imprecisioni o incertezze grafiche possono esserne non trascurabili testimoni) che l' amanuense abbia scritto un testo che conosceva a memoria. In tal caso potremmo scorgere nel nostro testo una testimonianza sia pur tenue e fievole della lingua greca qual' era parlata nell' Italia meridionale alla fine del Medio Evo: testimonianza però tanto fievole e tenue che si perde per entro la sicura impronta linguistica d' Oltremare.

Nel testo, oltre alle forme certamente cretesi, M. Manoussakas ha avvertito la presenza di elementi dialettali scarsamente localizzabili. Ciò non ci meraviglia affatto: chiunque ha dimestichezza con testi «dialettali» antichi, sa bene quanto spesso le vere forme peculiari del dialetto - base siano mescolate e si nascondano in mezzo ad una massa meno differenziata: la precisione dialettale è, si può ben dire, un fatto relativamente recente. Questi elementi genericamente dialettali o diffusi in più di un dialetto meritano un' attenzione alquanto limitata. C'è però da tener presente ancora un altro fatto: non è per niente sicuro che l'odierna distribuzione delle isoglosse greche sia identica a quella del XVI secolo o che l' area attuale di diffusione di ogni singola isoglossa sia qual' era durante il XVI secolo. Da questo punto di vista i dialetti greci d' Italia hanno un singolare privilegio, quello (per esprimermi in termini neolinguistici) dell' area seriore che conserva la fase anteriore: possono quindi conservarci qualche fatto linguistico che attualmente non esiste presso gli altri dialetti neogreci o è limitato al cretese o a questo o a quel dialetto. Di conseguenza, se dall' analisi che andremo facendo risulterà che il grico ed il bovese (i due dialetti greci ancor oggi parlati in Italia) presentano qualche punto

di contatto con il cretese, non si deve necessariamente credere che ciò sia dovuto a una particolare origine comune del cretese e dei dialetti greci dell' Italia meridionale, ma solo al fatto che questi dialetti han conservato dei fatti che prima potevano essere estesi anche ad altre aree dialettali greche.

A tal proposito si può citare :

ἀπιλογήθηκες vv. 77, 82 : cfr bovese *apologéo* «rispondo» R. 184¹⁶ εἰοῦιος v. 45 : cfr bov. *etiúto* «questo», R. 279; ἐθώρου v. 104 : cfr bov. *θoró* «vedo», R. 787; κάθα v. 83 : cfr bov. *kaða* «ogni», R. 933.3; πολλά v. 45 : cfr bov. e grico *poddi* «molto» (con —i «avverbiale»), R. 1760; πούπειες v. 18 : cfr bov. *púpote*, grico *púpeti* «in nessun luogo», R. 1769.

Si noti poi *aúto* v. 54 (e *διαταῦτος*, v. 71, *γιαῦτος* v. 112) : cfr bov. *áfto* «questi» (R. 279 vedi anche dello stesso Rohlfs la *Historische Grammatik der unteritalienischen Gräzität*, Monaco 1950, pag. 112 e seg.).

La caduta della vocale pretonica che si ha in *καθημερονό* trova una buona corrispondenza nel grico *kataperní* (sost.) «*quotidiano» > «giorno di lavoro» (il particolare passaggio semantico è forse un calco di quello che si ha in lat. *quotidianus* che diventa nel romanzo salentino *uttisciana* (sottinteso *dia*) «giorno di lavoro»), R. 842. Grica è anche la finale —*éa* di *μακρέα* v. 78 : cfr grico *makréa*, R. 1305 (ved. anche la *Grammatica* ora citata del Rohlfs, pag. 106 e il mio recente studio *Sui dialetti romanzi e romaici del Salento*, Milano 1953, pag. 127 e seg.).

La forma *μίσσος* v. 19 trova, a mio avviso, una non trascurabile spiegazione nella voce *mmissu* del dialetto romanzo salentino, nel quale significa «razione dei legumi che vengono cotti per il pranzo».

Degno di nota è il fatto che il bovese ha, come il cretese (nel nostro testo ad es. in *μιλοῦσι* del v. 60) —*si* come desinenza della III persona plurale (pres. *grafusi*, aor. *egrátsa(s)i*)¹⁷.

Degna di particolare attenzione è *ἴις* v. 78 che ricorre sol-

¹⁶) Con R. indico l' *Etymologisches Wörterbuch der unteritalienischen Gräzität* (Halle 1930) di G. Rohlfs; con il numero rimando ai singoli articoli.

¹⁷) Ciò ci permette di precisare che le tracce di greco d' Italia che possono riscontrarsi nel nostro testo, vanno, sia pur genericamente, attribuite al tipo bovese, piuttosto che al tipo grico.

tanto in testi cretesi ¹⁸ quest' avverbio è strettamente legato all'avverbio grico *itu* «così», R. 1580 (che a sua volta va con i pronomi *ito*, *itto* «questi»), sicché la forma italiota serve a illuminare ulteriormente quella cretese, sin qui rimasta isolata.

Inoltre alla fine dei vv. 7 e 8, e cioè proprio in rima, al posto di *πηαίνη* e *γιαίνη* il manoscritto ha *πιάνη* e *γιαίνη* (ved. nell'apparato critico): ora, se si considera che il bov. ha *jano* «guarire» (transitivo!), R. 2255, si può anche pensare che l' errore dell' amanuense sia dovuto al fatto che egli aveva presenti le forme bovesi e per distrazione le ha introdotte nel testo.

Ed infine c'è da notare un' ultima cosa. Come osserva giustamente il mio collaboratore, il racconto della nostra «Passione» segue, si può dire, pedissequamente il testo evangelico, senza introdurvi quegli elementi di carattere popolare che caratterizzano i testi similari neogreci. Ora, proprio lo stesso fatto ho avuto modo di notare studiando le «Passioni» cantate dai Greci del Salento (ved. un mio lavoretto sull' argomento che è pubblicato nella miscellanea Koukoulés):¹⁹ e questa coincidenza di ispirazione è tanto più interessante per il fatto che dal canto loro i canti romanzi della «Passione» dell' Italia meridionale sono ricchi degli stessi elementi popolari che ritornano nei canti greci.

Bene fa il mio collaboratore a sottolineare, come tipicamente cretese, la costruzione *ὁ; θέλειτε τὸν κάμειτε*. Vorrei però rammentare come un analogo anticipo dell' oggetto si ha talvolta, in posizione per lo più enfatica, anche in grico, specialmente quando l' oggetto è un sostantivo. Si veda quindi :

na dziso a teli, tin kardia - su dó - mmu

«se vuoi ch' io viva, dammi il tuo cuore» (Morosi *Studi* ecc., Lecce 1870, pag. 17);

tin akápi - mu vale is ti fsiht

«l' amor mio metti nell' anima» (I b.; pag. 51);

tin ageldáta tin fjakka dógeté - ti s to Triannisa

«la vacca cattiva datela a Triannisa» (I b., pag. 74)²⁰.

¹⁸) Ved. 'Ε. Κριαρᾶ, Γλωσσικὰ σημειώματα. Ε'. Οἱ τύποι ἴτις καὶ ἴτσι εἰς δύο χωρία τοῦ Φορτουνάτου καὶ τοῦ Γύπαρι, «Ἀθηνᾶ», τ. 48 (1938), p. 88 - 90.

¹⁹) ΕΕΒΣ, 23, 1953.

²⁰) Si veda anche a Corfù nella raccolta Λαογραφικὴ ὕλη ἐκ Κερκύ-

L' anticipo dell' oggetto si può però avere anche con il congiuntivo imperativo:

médeko mi fonásete já ména

«non chiamate medico per me» (Ib., pag. 62).

Per concludere, dirò che questa mia aggiunta può aver avuto due scopi nettamente distinti.

Uno: mostrare ché il testo è stato copiato da un Italo-greco che ha introdotto qua e là degli elementi dialettali. Naturalmente, non possedendo noi altri punti di riferimento per il greco d'Italia che i testi dialettali raccolti quasi esclusivamente dopo il 1870, il confronto lo abbiamo fatto con i dialetti greci attualmente parlati in Italia: ma il nostro confronto è pur sempre legittimo e possibile ché, se i dialetti greci d'Italia hanno qualcosa in comune con quelli d'Oltremare, e la coincidenza, non è secondaria e dovuta puramente a evoluzioni spontanee identiche, ma distinte, si deve ammettere che è molto difficile che gli elementi dialettali del grico e del bovese siano dovuti a contatti posteriori al XVI secolo.

Se però non avremo potuto dimostrare il primo nostro assunto (il nostro compito è particolarmente difficile ché nel testo, a parte gli elementi «arcaici» o classicheggianti e quelli dialettalmente poco differenziati, la presenza di elementi decisamente cretesi è stata messa in evidenza con precisione da M. Manousakas), ci sarà stata offerta ancora una volta la possibilità di sottolineare quanto siano frequenti ed importanti le isoglosse che collegano ancor oggi i dialetti greci d'Italia al resto dell'area linguistica greca.

ρας di G. I. Salvanos e M. Salvanou-Papavlassopoulou (Atene 1930) *καλῶς τὰ κάνετε* (pag. 25) e (pag. 15 della II parte) *τὸν ἥλιο βάλε μάγουρα...*

B. KEIMENO

- (f. 80r) Λόγοι παρακλητικοὶ εἰς τὰ τίμια καὶ ἅγια πάθη
τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ θροῆτος τῆς
ὑπεραγίας Θεοτόκου
<Ὁ Χριστὸς πρὸς τοὺς μαθητάδες>
Ξεύρετε, μαθητάδες μου, τὸ θεὸν ἡμῶν μιλήσω.
Τὸ Πάσχα θέλει νὰ γενῆ δυὸ μέρες ἀπὸ πίσω.
- (f. 80v) Ἐπίτε θέλει προδοθῆ | διὰ <νὰ> τότε σταυρώσουν
ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου στοὺς Ἑβραίους, κριτήριον νὰ τὸν δώσουν.
Συμβούλιον τῶν ἀρχιερέων
- 5 Τρόπον ἅς κάμωμεν, γοργὸν τὸν Ἰησοῦν νὰ δοῦμεν,
νὰ βάλωμεν τὰ χέρια μας ὡγιά νὰ πληρωθοῦμεν
καὶ ἀδιὰ πὸν κάμνει, σὶτον ναὸν τὰ Σάββατα νὰ πηαίνη
- (f. 81r) καὶ τοὺς νεκροὺς νὰ μὴν ψηφῶ | καθημερονὸ νὰ γαίνη.
Τὴν σκόλη μὴν τὸν πιάσωμεν, διὰ τὸν λαόν, μὴν ποῦσιν
- 10 ὅτι οἱ Ἑβραῖοι τὴν σκόλην τοὺς οὐδὲν τῆνε ψηφοῦσιν.
Ὁ Ἰουδαὶς πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς
Ἀδιτὸν ὅπου γυρεύετε μὲ πειρασμόν σας τόσο
πέτε μου, τί μοῦ δίδετε νὰ σᾶς τότε προδώσω;
Οἱ ἀρχιερεῖς πρὸς τὸν Ἰουδαν
- (f. 81v) Τριάντα ἀργύρια σοῦ δίδομεν καὶ νὰ τα καὶ ὀρδινιάσου
γοργὸν μὲ δίχως κόμπωσιν τὸν Ἰησοῦν νὰ πιάσου.
Ὁ Χριστὸς πρὸς τοὺς μαθητάδες
- 15 Ἀμὴν, ἀμὴν ὁ Δάσκαλος λέγω, κατέχετε το :
εἰς σας μὲ θέλει ἀπαρηγηθῆ σήμερον, ξεύρετέ το.
Ὁ Πέτρος πρὸς τὸν Χριστόν
- (f. 82r) Ἀθῆντη μου καὶ Δάσκαλε, | ἀδιτὸς ἐγὼ δὲν εἶμαι
νὰ σὲ προδώσω πούπετες, σὰν μαθητῆς ὅπου ἴμαι.
Ὁ Χριστὸς πρὸς τοὺς μαθητάδες
Ὅποιος τὴν χεῖρα μετ' ἐμὲν σὶτὸ μίσσος θέλει ἀπλώσει,
20 ξεύρειτε τοῦτο θαρρετά, ἀδιτὸς μὲ θεὸν προδώσει.
Ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀληθινά, ὡς ἐν γραμμένο πάγει,
(f. 82v) ἀμὴ ὅπου τὸν ἐπρόδοκεν | ἀλί του πόθεν πάγει.

Edidimus nunc primum ex cod. Ponorm. Bibl. Commun 2Qq-A-78, 77.
80r 91v. 3 <νὰ> add. || 4 δώσου || 7 λαὸν || πιάνη || 8 καθημερινῶ || γαίνη || 11
τόσον || 14 πιάσου || 14/15 τοὺς μαθητάδες nos: τὸν Ἰουδαν cod. || 16 ἴσας.

Ματθ. κς', 1 sq.

1 Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς πάντας τοὺς λόγους τούτους,
2 εἶπεν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· οἶδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ Πάσχα
γίνεται, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς τὸ σταυρωθῆναι.

3 Τότε συνήχθησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ εἰς
4 τὴν αὐλὴν τοῦ ἀρχιερέως τοῦ λεγομένου Καϊάφα καὶ συνεβουλεύ-
5 σαντο ἵνα τὸν Ἰησοῦν δόλω κρατήσωσιν καὶ ἀποκτείνωσιν· ἔλεγον
δὲ· μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, ἵνα μὴ θόρυβος γένηται ἐν τῷ λαῷ

14 . . . Τότε πορευθεὶς εἰς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Ἰούδας Ἰσκα-
15 ριώτης, πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, εἶπεν· τί θέλετέ μοι δοῦναι, κἀγὼ ὑ-
μῖν παραδώσω αὐτόν; οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια . . .

21 . . . καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν εἶπεν· ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι εἰς ἐξ ὑμῶν
22 παραδώσει με· καὶ λυπούμενοι σφόδρα ἤρξαντο ἰλέγειν αὐτῷ εἰς
ἕκαστος αὐτῶν· μὴ τι ἐγὼ εἶμι, κύριε;

23 ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν· ὁ ἐμβάψας μετ' ἐμοῦ τὴν χεῖρα ἐν τῷ τρα-
24 βλίῳ, οὗτός με παραδώσει· ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει κα-
θὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ· οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ ὁ
υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται· καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη

Textum comparavimus Novo Testamento quem edendum curave-
runt Eberhard et Erwin Nestle, Stuttgartae, a. d. 1936.

<’Ο> Ἰούδας πρὸς τὸν Χριστὸν

Καὶ νὰ ἔμαι ἐκεῖνος, Δάσκαλε, ὁποῦ σὲ θε̄ προδοῶσω,
στὰ χέρια τῶν ἁμαρτωλῶν μὲ ὄρεξη νὰ σὲ δώσω;

’Ο Χριστὸς πρὸς τὸν Ἰούδα

- 25 Ἐσὺ εἶπες καὶ ἐπροφήτευσες διὰ τοῦ Χριστοῦ τὰ πάθη
<ε̄>τζει καὶ διὰ τὴν σταύρωσιν ποὺ γδέχομέστε νὰ ῥθῆ.
(f. 83r) Ὅλοι θέλετε πειρακτῆ τὴν νύκτιαν εἰς ἐμένα,
διατῑ ἔναι ἀδιάφερον σ’ ἐμὲν τὸ γίνεται καθένα.
Δαβῶσει θέλουν τὸν βοσκόν, τὰ πρόβατα νὰ φύγουν,
30 νὰ χωριστοῦν ἀλλήλους των, ἀντάμα νὰ μὴν σμίγουν.
Ἄλήθεια, πρὶν ν’ ἀνασηθῶ, στὴν Γαλιλαίαν ἐμπρὸς σας
f. 83v) πάγει θέλω νὰ μ’ εὔρετε | ἐμὲν τὸν Δάσκαλό σας.

’Ο Πέτρος λέγει <πρὸς> τὸν Χριστὸν

Ὅλοι νὰ πειρακτῆσιν, ἐγὼ ποτὲ σ’ ἐσένα,
μᾶλλιος τὰ χέρια μου κρατῶ, ὦ Δάσκαλε, δεμένα.

’Ο Χριστὸς πρὸς τὸν Πέτρον

- 35 Ἀμὴν, σοῦ λέγω, κάτεχε καὶ μὴν μου παραγγέλλης
* * * * *
νὰ δοκιμάσης τὸν σταυρὸν μὲ θάνατον κριτήριον.
’Ο Χριστὸς πρὸς τοὺς μαθητὰδες λέγει
(f. 84r) Κοιμᾶσθε καὶ ἀναπεύεστε, ἡ ὥρα ἔδ’ ἀσιμῶνει
ὁ νῦς τοῦ ἀνθρώπου νὰ πιαστῆ καὶ οὐδεποσῶς γλυτιῶνει.

’Ο Ἰούδας λέγει πρὸς <τούς> Ἰουδαίους

Ἐλᾶτε νὰ παγαίνωμεν, τίποτες μὴν φοβᾶστε!

- 40 ἐκεῖνον τὸν περιπλεκτῶ καὶ τὸν φιλήσω πιάστε.

’Ο Ἰούδας πρὸς τὸν Χριστὸν δίδει τὸ φίλημα

- (f. 84v) Χαῖρε, Ῥαμβί, Διδάσκαλε! τούτους ὁποῦ σὲ φέρον
τριάντα ἀργύρια ἅπάνω σου ἅπ’ ὄλους τους κερδαίνω.
Πιάσετε, δέσετε σφικτὰ τοῦτον ὁποῦ σᾶς δίδω,
ὡς θέλετε τὸν κάμετε, ἐγὼ σᾶς τὸν προδίδω.
45 Ἐτοῦτον λέγουσιν Χριστόν, ποὺ πολλὰ σᾶσε χάνει
(f. 85r) τὸ γένος σας καθήμερό, | χριστιανοὺς τοὺς κάμνει.
Χορτάσετε τὰ χέρια σας ἅπάνω στὸ κορμίν του, .

26 <ε̄>τζει nos: τζει cod. || ante νὰ add. γὰ cod., quod delevimus ||
post versum 35 versus quosdam deesse putamus || 46 καθημερῶ.

25 ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος· ἀποκριθεὶς δὲ Ἰούδας ὁ παραδιδούς αὐτὸν
εἶπεν· μή τι ἐγὼ εἶμι, ζαββί; λέγει αὐτῷ· σὺ εἶπας

30 . . . Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἔλαιων. Τότε λέγει
31 αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ
νυκτὶ ταύτῃ· γέγραπται γάρ, πατάξω τὸν ποιμένα καὶ
διασκορπισθήσονται τὰ πρόβατα τῆς ποιμνῆς·
32 μετὰ δὲ τὸ ἐγερθῆναί με προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν Ἰαλιλαίαν. ἀπο-
33 κριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ· εἰ πάντες σκανδαλισθήσονται ἐν
34 σοί, ἐγὼ οὐδέποτε σκανδαλισθήσομαι· ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· ἀμὴν
λέγω σοι ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ πρὶν ἄλκτορα φωνῆσαι τρεῖς ἄ-
παρνήσῃ με

45 τότε ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς καὶ λέγει αὐτοῖς· καθέυθετε λοιπὸν
καὶ ἀναπαύεσθε· ἰδοὺ ἤγγικεν ἡ ὥρα καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου
παραδίδοται εἰς χεῖρας ἁμαρτωλῶν

48 . . . ὁ δὲ παραδιδούς αὐτὸν ἔδωκεν αὐτοῖς σημεῖον λέγων· ὃν ἂν
φιλήσω αὐτός ἐστιν· κραιθήσατε αὐτόν.

49 καὶ ἐνθέως προσελθὼν τῷ Ἰησοῦ εἶπεν· χαῖρε, ζαββί, καὶ κατε-
φίλησεν αὐτόν.

ἔπειδή αὐτός του ἠθέλησε νὰ χάσῃ τὴν ζωὴν του.

Ἐπίσης πρὸς τὸν Ἰούδαν

Φίλε, καὶ μὲ τὸ φίλημα ἤρθες νὰ μὲ κομπώσῃς;

(f. 85v) 50 δὲν τό ἄγες δίκαιον τὸν καλὸν Δάσκαλον νὰ προδώσῃς.
Ἄμὴ διὰ νὰ πληρωθῇ | τὸ γράμμα τῶν προφητῶν,
+ χρειάζομενον ἔναι σήμερον ὅπου μὲ πρόκες τούτων +

Ἐπίσης πρὸς τὸν Πέτρον τοῦ Μάλχου τὸ ὅτιον

Βάλε σιτὴ θήκην τὸ σπαθί, διατὶ <οἱ> γραφῆς τὸ λέει,
ὅποιος μετ' αὐτοῦ ἐκδικηθῇ, αὐτός του ν' ἀπολέσῃ.

55 Πιστεύεις καὶ δὲν δύνομαι ἀπάνω σιτὸν πατήρ μου

(f. 86r) * * * * * | καὶ πρὸς ἐσᾶς φταισμένος.

Καθημερὸν εἰς τὸν ναὸν ἤμουν καὶ ἰκούτέ μου
τώρα μ' ἐπιάσατε ἄδικα ὄλοι καὶ κρούετε μου.

Ἄμ' ἦτον χρειάζομενον, ὡγιά νὰ πληρωθοῦσι

60 τῶν προφητῶν σας οἱ γραφῆς εἰς ὃ, τι μᾶς μιλοῦσι.

Ἐπίσης πρὸς τὸν Πιλάτον καὶ ἐρραπίζαν τον

(f. 86v) Πολλὰ τὰ ἔτη τοῦ Ῥηγός, τὰφρένη τοῦ Πιλάτου,
ἂν ἔναι κ' ὀρίζεις, ἄκουσε τοῦ κλέφτη τὰ κακὰ του.

<Ὁ Πιλάτος πρὸς τοὺς Ἰουδαίους>

Εἰπέτε το, μετὰ χαρᾶς ν' ἀκούσω τὴν αἰτιάν του,
ἂν ἔναι, σὰν τὸ λέγουσιν, μεγάλη <ἡ> δασκαλιά του.

Ἐπίσης πρὸς τὸν Πιλάτον

(f. 87r) 65 Τοῦτον τὸν κλέπτην ἠῦραμεν πάντα νὰ σκανδαλίζῃ
τὸν νόμον τὸν ἐβραϊκὸν καὶ ὄλους μας νὰ μᾶς βροῖζῃ.
Καὶ τοῦτος λέγει, δύναται τὸν κόσμον νὰ χαλάσῃ
καὶ <ς> τοεῖς ἡμέρες δεύτερον πάλιν νὰ τόνε οἰάσῃ.
Καὶ τὸν λαὸν τοῦ Ἰσραὴλ νὰ κάμῃ νὰ μισσεύουν
70 καὶ χριστιανοὶ νὰ γίνωνται, σὲ κείνον νὰ πιστεύουν.

48 αὐτόστον. || 52 locus corruptus videtur || 53 <οἱ> add. || λέειν | post
versum 55 deest quidquid || 57 λαὸν || 59 Ἄμ' ἦτον nos : Ἄνήτων cod.
|| πληρωθοῦσιν || 62 κ' nos : τί cod || 64 ἔναι nos (cf. v. 74): ἔχει cod. ||
<ἡ> add. || 68 <ς> add. || 69 μισσεύουν || 70 πιστεύουν nos : μισέ-
βουν cod.

50 ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν ἀνεψῷ· εἰαῖρε, ἐφ' ὃ πάρει· τότε προσελθόντες ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν καὶ ἐκράτησαν αὐτόν.

Ἰωάνν. ιη', 10—11

10 Σίμων οὖν Πέτρος ἔχων μάχαιραν εἴλκυσεν αὐτήν, καὶ ἔπαισεν τὸν τοῦ ἀρχιερέως δούλον καὶ ἀπέκοψεν αὐτοῦ τὸ ὠτίριον τὸ δεξιόν·
11 ἦν δὲ ὄνομα τῷ δούλῳ Μάλχος· εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς τῷ Πέτρῳ· βάλε τὴν μάχαιραν εἰς τὴν θήκην . . .

Ματθ. κς', 52 σφφ.

52 πάντες γὰρ οἱ λαβόντες μάχαιραν ἐν μαχαίρᾳ
53 ἀπολοῦνται· ἢ δοκεῖς ὅτι οὐ δύναμαι παρακαλέσαι τὸν πατέρα μου,
καὶ παριστήσει μοι ἄρτι πλείω δώδεκα λεγιῶνας ἀγγέλων,
54 πῶς οὖν πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ ὅτι οὕτως δεῖ γενέσθαι; Ἐν ἐκεί-
55 νῃ τῇ ὥρᾳ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τοῖς ὄχλοις· ὡς ἐπὶ ληστὴν ἐξήλθατε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με; καθ' ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ,
56 ἐκαθεζόμεν διδάσκων καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με· τοῦτο δὲ ὄλον γέγονεν ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ τῶν προφητῶν

60 . . . ὕστερον δὲ προσελθόντες δύο εἶπαν· οὕτως ἔφη· δύναμαι κα
61 ταλῦσαι τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομησαί.

- (f. 87v) *Διὰ ταῦτος ἤλθामεν σ' ἐσέν | νὰ τὸν ξεκαθερίσης
καὶ ἴτιες εἰς τὰ χέρια μας πάλιν νὰ τὸν ἀφήσης.*
 Ὁ Πιλάτος πρὸς τὸν Χριστὸν
*Καὶ σὺ, Χριστέ, ἀποκρίσου τους, εἰπὲ καὶ τὴν αἰτιάν σου,
ἂν ἔναι, σὰν τὸ λέγουσιν, μεγάλη ἢ δασκαλιά σου.*
 Ὁ Χριστὸς πρὸς τὸν Πιλάτον
- 75 *Ἐσὺ περ τοῦτον ἀπ' ἀρχῆς τὸ ἔναι καὶ θέλει εἶσται·*
 (f. 88r) *ἐ | μπιστευμένοι ταῖς γραφαῖς τῶν προφητῶν σας εἶστε.*
 Εἰς Ἰουδαῖος ἔδωσεν τοῦ Χριστοῦ ῥάπισμα
*"Τις ἀπιλογήθηκες τώρα τὰρχιερέα;
σκύλε, τοῦ νόμου ἄδικε, στέκε δαμι μακρὲά!*
 Ὁ Χριστὸς πρὸς τὸν Ἑβραῖον
"Ἄν ἔν κι' ἐμίλησα κακά, εἰπὲ κακὰ τὸ λέγω·
 (f. 88v) 80 *εἰ δὲ | καὶ ἐμίλησα καλὰ, γιάντι μοῦ κροὺς 'ς τὸ λέγω;*
 Ὁ Πιλάτος πρὸς τὸν Χριστὸν
*Οὐδὲν ἀκούς τί λέγουσιν κ' εἶντα σὲ καταβάλλουν;
ἀπιλογήσου, πέ τους το, ἀνὲ γροικᾶς τί σφάλλουν.*
 Ὁ Πιλάτος πρὸς τοὺς Ἰουδαίους
*Ἡξεύρετε, κάθα καιρὸν ἔχω νὰ λευθερώωω
ἕναν ἀπὸ τὴν φυλακὴν, | νὰ μὴν τότε σκοιῶνωω.*
 85 *Καὶ ἀπὸ τοὺς δύο ποιὸν θέλετε νὰ κάμω νὰ σταυρώσωω;
τὸν Βαρραβᾶν γιὰ τὸν Χριστὸν νὰ πῶ νὰ λευθερώσωω;*
 Οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς τὸν Πιλάτον
*Τὸν Βαρραβᾶν γιὰ χάρισμα κάμε νὰ λευθερώσωω
καὶ τὸν Χριστὸν ὁποῦ 'φταισε νὰ πᾶσι νὰ σταυρώσωω.*
 (f. 89v) Ὁ Πιλάτος πρὸς τοὺς Ἰουδαίους
*Κ' εἶντα κακὸ σᾶς ἔκαμε καὶ ὄλοι ἀπὸν μιλεῖτε;
90 τὸ κρῖμα του ποῦ θέλει πᾶ' ὄλοι σας θυμηθῆτε.
'Εγὼ καμμίαν ἀφορμὴν δὲν βροῖσκω τοῦ θανάτου·
λοιπὸν ἀφήτῃ τον νὰ πᾶ' εἰς τὰ καμώματά του.*
 Ὁ Κεντηρίων πρὸς τὸν Πιλάτον
 (f. 90r) *Διαὶ ἔν τῆς πίσιτης ἄδικος | κ' ἐσένα τοῦ Πιλάτου,*

71 ἐξεκαθερήσεις || 76 ἐμπιστευμένη || 79 κι' nos: τῆ cod. (cf. v. 62) ante v. 85 add. ὁ Πιλάτος πρὸς τοὺς Ἰουδαίους cod., quod omittendum putavimus || 86 διὰ || 88 ὁποῦ 'φταισε nos: ὁποῦπρῆται cod.

62 καὶ ἀνιστὰς ὁ ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ· οὐδὲν ἀποκρίνη, τί οὐτοί σου
 63 καταμαρτυροῦσιν; ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐσιώπα· καὶ ὁ ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐ-
 τῷ· ἔξορκίζω σε κατὰ τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος ἵνα ἡμῖν εἴπῃς εἰ σὺ
 64 εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ· λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· σὺ εἶπας.

Ἰωάν. ιη', 22—23

22 ταῦτα δὲ αὐτοῦ εἰπόντες εἰς παρεστηκῶς τῶν ὑληρειῶν ἔδωκεν ῥά-
 πισμα τῷ Ἰησοῦ εἰπὼν· οὕτως ἀποκρίνη τῷ ἀρχιερεῖ; ἀπεκρίθη
 23 αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· εἰ κακῶς ἐλάλησα, μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ·
 εἰ δὲ καλῶς, τί με δέρεις;

Ματθ. κζ', 13 sqq.

13 . . . τότε λέγει αὐτῷ ὁ Πιλάτος· οὐκ ἀκούεις πόσα σου καταμαρ-
 14 τυροῦσιν; καὶ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῷ πρὸς οὐδὲ ἓν ῥῆμα, ὥστε θυ-
 15 μάζειν τὸν ἡγεμόνα λίαν. Κατὰ δὲ ἔφορτὴν εἰσῆλθε ὁ ἡγεμὼν ἀπο-
 16 λύειν ἓνα τῷ ὄχλῳ δέσμιον, ὃν ἤθελον· εἶχον δὲ τότε δέσμιον ἐπί-
 17 σημον λεγόμενον Βαρραββᾶν· συνηγμένων οὖν αὐτῶν εἶπεν αὐ-
 τοῖς ὁ Πιλάτος· τίνα θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν [τὸν] Βαρραββᾶν ἢ Ἰη-
 σοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν;
 21 τίνα θέλετε ἀπὸ τῶν δύο ἀπολύσω ὑμῖν; οἱ δὲ εἶπαν· Βαρραββᾶν.
 22 λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος· τί σὺν ποιήσω Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον
 23 Χριστόν; λέγουσιν πάντες· σταυρωθήτω. ὁ δὲ ἔφη· τί γὰρ κακὸν
 24 ἐποίησεν; οἱ δὲ περισσῶς ἔκραζον λέγοντες· σταυρωθήτω· ἰδὼν δὲ
 ὁ Πιλάτος ὅτι οὐδὲν ὄφελεῖ ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεται, λαβὼν
 ῥῶδον ἀπενίψατο τὰς χεῖρας κατέναντι τοῦ ὄχλου λέγων· ἀθῶός εἰμι
 ἀπὸ τοῦ αἵματος τούτου· ὑμεῖς ὄψεσθε.

ἔμπρός σου τὸν ἠφέραμεν νὰ μάθῃς τὰ κακὰ του.
 95 Ἐσὲν τὸν ἐπροδώσαμεν, διὰ νὰ τόνε σταυρώσῃς
 οὐκ εἶσαι φίλος Καίσαρος, ἂν τὸν ἐλευθερώσῃς.

Ὁ πραιλutos λέγει τοῦ Πιλάτου

(f. 90v) Χρόνους εἶχα σαρανταοκτὼ εἰς ἀρρωστία περίσσια,
 ἐκ τὸν καιρὸν τὰ ῥοῦχα μου | ὀλοτελὶς ἐλύσα·
 καὶ ὄντιεν ἐδιάβην ὁ Χριστός, ὁ λόγος του μ' ἐποῖκεν
 100 κ' ἐνεσηκώθην ὁ ἐλεεινὸς καὶ ἡ ἀρρωστία μὲ ἀφήκεν·
 καὶ προπατῶ, δοξάζω τὸν Θεόν μου καὶ πατέρα,
 ἔτιζι σὰν εἶμαι ἁμαρτωλὸς νύκτι καὶ τὴν ἡμέραν.

Ὁ τυφλὸς λέγει τοῦ Πιλάτου

(f. 91r) Τυφλὸς ἐγύριζα ποτὲ μὲ | τὸν μεγάλον πόνον,
 οὐδὲν ἐθώρονν πούπετα, ἤκουγα λόγον ἰόνον.
 * * * * *

Ἄτερος πραιλutos λέγει τοῦ Πιλάτου

105 Ζουγκλὸς κορμὸς ἐκείτομον νύκτι καὶ τὴν ἡμέραν,
 καὶ εἰς τὴν ὑγείαν οἱ χάρες του πιστεύοντιας μ' ἐφέραν.

Ἡ αἱματορροοῦσα λέγει τοῦ Πιλάτου

(f. 91v) Δώδεκα χρόνους ἔτρεχε τὸ αἷμαν ἀπὸ μένα·
 τομοῦ ἴπιασα τὸ χέρι του, ὅλα ἦσαν γιαιτρεμένα.
 Ἄ θέλετε καὶ πλεότερον τό ἴκαμεν ὁ Χριστός μας,
 110 ἀνέστησε τὸν Λάζαρον, ὁπού ἴτον δάσκαλὸς μας.

Ὁ Κεντηρίων λέγει πρὸς τὸν Πιλάτιον

Τοῦττα τὰκούγεις, κάτεχε, ὅλ' εἶναι μαθηγῆς του
 γιαιῦτος τὰ μάγια τὰ καμνε, ἤγουν τὲς ἀρετές του.

* * * * *
 * * * * *

desunt reliqua

94 ἀπρόσον || τὰ cod.¹: κα cod. || 95 ante ἐσὲν add. λοιπὸν cod., quod
 deleuimus || 97 περίσσια || 98 ἐλυσαν || 104 ἰόνον post λόγον transposuimus
 || post versum 104 deest quidquid || 107 ἔτρεχα || 108 τὸ μοῦ πιάσα || 109
 post θέλετε verbum ἰδεῖν habebat codex, quod omittendum putavi-
 mus.

Ἰωάνν. ιθ', 12

οἱ δὲ Ἰουδαῖοι ἐκραύγασαν λέγοντες· ἐὰν τοῦτον ἀπολύσῃς, οὐκ εἶ φίλος τοῦ Καίσαρος.

Acta Pilati. A, cap. VI-VIII

(Evangelia apocrypha . . . rec. Const. de Tischendorf, editio altera, Lipsiae, 1876, p. 237 - 240)

cap. VI. 1. Εἰς δὲ τῶν Ἰουδαίων παραπηδήσας ἡξίου τὸν ἡγεμόνα λόγον εἰπεῖν. λέγει ὁ ἡγεμών. εἴ τι θέλεις εἰπεῖν, εἰπέ. ὁ δὲ Ἰουδαῖος ἔρη· ἐγὼ τριάκοντα ὀκτώ ἔτη ἐν κλίνῃ κατεκείμεν ἐν ὁδῶν πόρων· καὶ ἐλθόντος τοῦ Ἰησοῦ πολλοὶ δαιμονιζόμενοι καὶ ποικίλαις νόσοις κατακείμενοι ἐθεραπεύθησαν ὑπ' αὐτοῦ· καὶ τινες νεανίσκοι κατελεήσαντές με ἐβάστασάν με μετὰ τῆς κλίνης καὶ ἀπήγαγόν με πρὸς αὐτόν. καὶ ἰδὼν με ὁ Ἰησοῦς ἐσπλαγίσθη καὶ λόγον εἶπεν μοι· ἄρὸν σου τὸν κράββατον καὶ περιπάτη. καὶ ἦρα τὸν κράββατόν μου καὶ περιεπάτησα· λέγουσιν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Πιλάτῳ· ἐρώτησον αὐτὸν ποία ἡμέρα ἦν ὅτε ἐθεραπεύθη. λέγει ὁ θεραπευθεὶς· ἐν σαββάτῳ. λέγουσιν οἱ Ἰουδαῖοι· μὴ οὐχ οὕτως ἐδιδάξαμεν ὅτι ἐν σαββάτῳ θεραπεύει καὶ δαίμονας ἐκβάλλει;

2. Καὶ ἄλλος Ἰουδαῖος παραπηδήσας λέγει· ἐγὼ τυφλὸς ἐγεννήθην, φωνὴν ἤκουον καὶ πρόσωπον οὐκ ἔβλεπον· καὶ παράγοντος τοῦ Ἰησοῦ ἔκραξα φωνῇ μεγάλῃ· ἐλέησόν με, υἱὲ Δαυίδ. καὶ ἤλῃσέν με καὶ ἐπέθηκεν τὰς χεῖρας αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ ἀνέβλεψα παραχρῆμα. καὶ ἄλλος Ἰουδαῖος παραπηδήσας εἶπεν· λεπρὸς ἐγενόμην καὶ ἐθεράπευσέν με λόγῳ.

cap. VII. Καὶ γυνή τις, ὄνομα Βερνίκη, ἀπὸ μακρόθεν κράζουσα εἶπεν· αἰμορροοῦσα ἤμην, καὶ ἡράμην τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, καὶ ἐστάλη [scribe : ἐστάθη] μου ἡ ὀύσις τοῦ αἵματος ἢ δι' ἑτῶν δώδεκα. λέγουσιν οἱ Ἰουδαῖοι· μόνον [scribe : νόμον] ἔχομεν γυναῖκα εἰς μαρτυρίαν μὴ ὑπάγειν.

cap. VIII. ἄλλοι δὲ εἶπον ὅτι τὸν Λάζυρον τεθνηκότι ἠγειρεν ἐκ τοῦ μνημείου τετραήμερον

Cf. Acta Pilati B (graece), cap. VI - VIII (ed. Tischendorf, p. 297 - 299) et Gesta Pilati (latine), cap VI - VIII (ibid., p. 354 - 357).

VI. 2. fidelius versui 105 in B: ἕτερος εἶπε· κυλλὸς ἤμην, καὶ ἰδὼν αὐτὸν ἐβόησα· ἐλέησόν με, κύριε καὶ λαβόμενός με τῆς χειρός, εὐθὺς ἠγέρθη· ἄλλος εἶπεν· ἐγὼ λεπρὸς ἦν, καὶ ἰάσατό με μόνον διὰ λόγον.

Γ' Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. *Ξεύρετε, μαθητάδες μου...* Ἀπὸ τοὺς στ. 1 - 4 φαίνεται πὸς λείπει ἡ ἐπιγραφή, πού θὰ ἦταν ἀσφαλῶς «*Ὁ Χριστὸς πρὸς τοὺς μαθητάδες*», ὅπως τὴ συναντοῦμε πρὶν ἀπὸ τὸ στ. 19.

7 - 8. Ὡπως ἦταν στὸ χειρόγραφο ὁ στ. 7 (καὶ αὐτὰ που κάμνη στὸν λαόν, τὰ Σάββατα νὰ πιάνη) δὲν εἶχε κανένα νόημα. Μὲ τὶς διορθώσεις πού θεωρήσαμε ἀναγκαῖο νὰ κάμωμε (στὸν ναόν... νὰ πηγαίη) πιστεύομε πὸς ἀποκαταστάθηκε τὸ χωρίο. Ὁ ὑπαινιγμὸς γιὰ τὰ Σάββατα κλπ. γίνεται στὴν εὐαγγελικὴ περικοπὴ Ματθ. ββ', 1 - 13.

8. Διορθώσαμε ἐδῶ γιὰ λόγους μετρικoὺς τὸ καθημερινῶ τοῦ χειρογράφου σὲ καθημερινῶ (τὸ ἴδιο κάμαμε καὶ στὸ στ. 46). Τὸ καθημερινῶ, πού ἀπαντιᾷ συχνὰ στὰ κρητικά κείμενα, τὸ βρισκομε ἄλλως τε καὶ στὸ στίχο 57.

35 - 36. Μεταξὺ τῶν δυὸ αὐτῶν στίχων εἶναι βέβαιο πὸς ὑπάρχει χάσμα. Τὸ μαρτυρεῖ ἡ ἀνομοιοκαταληξία καὶ ἡ ἔλλειψη λογικῆς συνοχῆς. Οἱ στίχοι πού ἔχουν παραλειφθῆ θὰ ἦταν ἀρκετοί: Ἄντιστοιχοῦν στὴν εὐαγγελικὴ περικοπὴ Ματθ. κς', 34 - 44, πού περιλαμβάνει τὸ τέλος τῆς ἀπάντησης τοῦ Ἰησοῦ στὸν Πέτρο πού ἔμεινε ἀτέλειωτη στὸ στ. 35 («*ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι τρεῖς ἀπαρνήση με*») καὶ τὴν προσευχὴ τοῦ Χριστοῦ στὴ Γεθσημανῆ, πού τὴ συνεχίζουν οἱ στίχοι 37 κ. ἐξ. Ὅσο γιὰ τὸ στ. 36, πρέπει ν' ἀνυφέρηται κι' αὐτὸς στὴν προσευχὴ αὐτῆ, ἀλλὰ δὲ βρήκαμε ἀκριβῶς παρᾶλληλό του εὐαγγελικὸ χωρίο.

52. Ὁ στίχος αὐτός, ὅπως παραδίδεται ἀπὸ τὸ χειρόγραφο («*χρημαζόμενον ἔνε σήμερον ὁ ποῦμε πρίκτες τούτων*») εἶναι ἐντελῶς ἀκατανόητος Ὅσο τολμηρῆ κι' ἂν φανῆ, νομίζομε πὸς ἡ μόνη διόρθωση πού θ' ἀποκαθιστοῦσε τὸ νόημα (καὶ τὴν ὁμοιοκαταληξία) θὰ ἦταν ἡ ἐξῆς: *σήμερον χρειαζόμενον τὸ πού μ' ἐποίησες ἦτον*. Πρβλ. καὶ τοὺς στ. 59 - 60, ὅπου διευκρινεῖται τὸ ἴδιο νόημα μὲ διαφορετικὰ λόγια.

55 - 56. Καὶ ἐδῶ ὑπάρχει ἀσφαλῶς δεῦτερο χάσμα, ἀφοῦ καὶ τὸ νόημα διακόπτεται καὶ ἡ ὁμοιοκαταληξία λείπει ἀπὸ τὸ στίχο μάλιστα 56 σὼζεται μονάχα τὸ δεῦτερο ἡμιστίχιο, πού μ' αὐτὸ ἀρχίζει τὸ φ. 86r. Εἶναι πολὺ πιθανὸ πὸς ἀπ' ἐδῶ παράπεσε ἕνα φύλλο, ἀφοῦ μάλιστα, ὅπως φαίνεται καὶ στὴ φωτογραφία, τὸ φύλλο 86r εἶναι ἐπιδιωρθωμένο στὸ ἐσωτερικὸ περιθώριο μὲ μιὰ χάρτινη ταινία. Ἄν εἶναι ἔτσι, τότε δὲ θὰ λείπουν περισσότεροι ἀπὸ 10 στίχοι, ὅσους θὰ χωροῦσε ἕνα φύλλο τοῦ χειρογράφου. Τὸ χάσμα πάντως εἶναι μικρὸ, γιατί τὸ εὐαγγελικὸ χωρίο πού ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτὸ εἶναι ὅλο κι' ὅλο τὸ Ματθ. κς', 53 - 55.

57. Ἡ διόρθωση τοῦ λαόν σὲ ναόν (πρβλ. καὶ τὴν ὅμοια διόρθωσή μας στὸ στ. 7) εἶναι βέβαιη, ἀφοῦ τὸ ἀντίστοιχο χωρίο τοῦ Ματθαίου (κς', 55) ἔχει: «*ἐν τῷ ἱερῷ*».

63. Μπροστὰ ἀπὸ τὸ στίχο αὐτὸ πρέπει βέβαια νὰ ὑπῆρχε ἀρχικὰ ἡ ἐπιγραφή «*Ὁ Πιλάτος πρὸς τοὺς Ἰουδαίους*», ὅπως ὑπάρχει καὶ πρὶν ἀπὸ τοὺς στ. 83 καὶ 89.

69 - 70. Πιστεύομε πὸς ὁ ἀντιγραφῆς στὸ τέλος τοῦ στ. 70 ἐπανάλαβε ἀπὸ παραδρομὴ τὸ τέλος τοῦ προηγούμενου (μισσοῦν), ἀντὶ νὰ γράψῃ πισσοῦν, ὅπως θὰ εἶχε τὸ ἀρχικὸ κείμενο.

88. Τὸ ὁποῦρεται τοῦ χειρογράφου θέλει βέβαια διόρθωση. Δὲ θὰ μᾶς ἱκανοποιῦσε ἡ εὐκόλη διόρθωση ὅπου ᾿προπε. Γι' αὐτὸ προτιμήσαμε νὰ διορθώσουμε ὅπου ᾿φραισ, πού εὐδοῦνει ἀπόλυτα τὸ νόημα· πρβλ. καὶ τὸ φραισμῆνος τοῦ στ. 56.

104. Μετὰ τὸ στίχο αὐτὸ ὑπάρχει ἀσφαλῶς τρίτο χάσμα, ἴσως ἑνὸς μόνο διατίχου ᾿Εχουν παρσλειφθῆ τὰ λόγια τοῦ τυφλοῦ πού ἀναφέρονται στὸν τρῶπο τῆς θεραπείας του ἀπὸ τὸ Χριστό.

109. Μετὰ τὸ ᾶ θέλετε ὑπάρχει στὸ χειρόγραφο μιὰ λέξη μὲ 4 γράμματα πού δὲ διαβάζεται στὴ φωτογραφία, γιατί φαίνεται σὰ μισοσβημένη (εἶναι ἴσως: ἰδεῖν). Οὕτε τὸ νόημα πάντως τὴ χρειάζεται, οὕτε τὸ μέτρο τὴν ἀνέχεται καὶ γι' αὐτὸ τὴν ὀβελίσαμε

Δ' Γ Λ Ω Σ Σ Α Ρ Ι Ο *

ᾶ 109: ᾶν.
 ἀδιάγνωτος 28: ἀγνώριστος, ἀμετάγνωτος.
 αἰτιά (ῆ) 63, 73: ἀδίκημα, ἀμάρτημα.
 ἀλί 22: ἀλλοίμονο.
 ἀλλήως (των) 30: μεταξύ των.
 ἀμή 22, 51, 59: ἀλλά.
 ἀνῆ 82: ἄν.
 ἄν ἔν καὶ 62, 79: ἄν.
 ἀναπένομαι 37: ξεκουράζομαι
 ἀντάμα 30: μαζί.
 ἀπιλογοῦμαι 77, 82: ἀποκρίνομαι.
 ἀτός τον 48, 51: μόνος του.
 αὔτο 54 αὐτό. Βλ. καὶ: γιαῦτος καὶ διαταῦτος.
 γδέχομαι 26: περιμένω.
 γιά* 86: ἦ.
 γαιίνω (μτβ.) 8: θεραπεύω.
 γιάντα 80: γιατί (ἔρωτημ.).
 γιαῦτος 112: γι' αὐτό.
 γοργόν 5, 14: γρήγορο.
 γροικῶ 82: ἀντιλαμβάνομαι.
 δαμί 78: λίγο.
 δασκαλιά (ῆ) 64, 74: διδασκαλία.
 διαταῦτος 71: γι' αὐτό.
 δύνομαι 55: μπορῶ.

εἶντα (ἔρωτημ.) 81, 89: τί.
 ἔν 21, 93 καὶ ἔναι 28, 52, 64*, 74, 75: εἶναι. Βλ. καὶ: ἄν ἔν καί.
 ἔτζι 26, 102: ἔτσι.
 ἐτότε 3: τότε.
 ἐτοῦτος 45: αὐτός.
 ζουγκλός 105: ἀνάπηρος. Ἡ λ. καὶ στὸ D u c a n g e, Glossar. med. inf. Graecit., στ. 465, καθὼς καὶ μὲ τὸν τύπο ζαγκλός (στ. 456) Οἱ δύο αὐτοὶ τύποι σώζονται καὶ σήμερα, μαζί μὲ τοὺς τύπους ζαγκλός (᾿Ηπειρ.), ζεγκλός (Κεφαλλην.), ζουγκλός (Κρήτ., πλχ.). ᾿Ο Σ τ. Ξ α ν θ ο υ δ ῖ δ η ς, Λέξεις ᾿Ερωτοκρίτου, «Λεξικογραφ. ᾿Αρχεῖον» σ. 143 - 146 (παράρτ. «᾿Αθηνᾶς», τόμ. 26 (1915)) ἐτυμολόγησε τὸ ζουγκλός ἀπὸ τὸ συγκλάω καὶ τὸ ζουγκλός ἀπὸ τὸ ζουκλῶ (πρβλ. καὶ Ν. Π. ᾿Α ν δ ρ ι ῶ τ η, ᾿Ετυμολογικὸ Λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς, ᾿Αθήνα, 1951, σ. 71). Σωστότερα ὁμως ὁ Β α σ. Φάβης, ᾿Ανάλεκτα Φιλολογικά, «᾿Αθηνᾶ», τόμ. 53 (1950), σ. 280-281, σχετίζει τὴ λέξη μὲ τὰ ἀρ-

) ᾿Οπου σημειώνεται ἀστερίσκος (), πρόκειται γιὰ λέξεις ἢ τύπους πού δὲ βρίσκονται ἱκανοῦς ἔτσι στὸ χειρόγραφο, ἀλλὰ προέρχονται ἀπὸ διόρθωση τοῦ ἐκδότη.

χαῖτα ζάγκλον οὖσ. — ζαγκλὸν ἐπίθ.
 πού σημαίνουν σκολιός, στρεβλός.

θαρρετὰ (ἐπίρρ.) 20: μὲ θάρρος.
 θωρῶ 104: βλέπω.

ἴτις 77: ἔται.

κάθα 83: κάθε.
 καθμερνὸ 8*, 46*, 57: καθημερνά.
 κάμωμα (τὸ) 92: πράξη, ἔργο.
 καταβάλλω 81: κατηγορῶ, διαβάλλω.
 κατέχω 15, 35, 111: ξέρω.
 κομπώνω 49: ξεγελῶ.
 κόμπωσις (ἡ) 14: ἀπάτη.
 κριτήριον (τὸ) 4, 36: βασιανιστήριο, τι-
 μωρία.
 κροθῶ 58, 80: χτυπῶ.

λαβώνω 29: χτυπῶ, τραυματίζω.
 λῶω (ἀμεταβ.) 98: λυώνω, φθείρομαι.

μακροῖα 78: μακριά.
 μᾶλλιος 34: ἀπεναντίως.
 μετ' (ἐμὲν, αὐτο) 19, 54: μέ.
 μισσύνω 69: φεύγω, ἀπομακρύνομαι.
 μίσσος (τὸ) 19: πιάτο. Στὰ μεσαιων.
 κείμενα ἀπαντᾷ σὲ ἀρσεν. γένος,
 ὁ μίσσος (μίνσος) βλ. D u c a n -
 g e, Glossar. med. inf. Graec.
 στ. 935, λ. μίνσος καὶ Φ. Κ ο υ -
 κ ο υ λ ἔ, Γεύματα, δειπνα καὶ
 συμπόσια τῶν Βυζαντινῶν, ΕΕ
 ΒΣ, τόμ. 10 (1933), σ. 112 (=Βυζαν-
 τινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. 5,
 ἐν Ἀθήναις, 1952, σ. 152).

νά + αἰτ. 13: ἰδού, πάρε.

ξεκαθαρίζω 71: ἐξετάζω ἀνακρίνω.

δλοτελῖς 98: δλότελυ.
 ὀμπρός 94: μπροστά.
 ὄντεν 99: ὄταν.
 ὀρδινιάζομαι 13: ἐτοιμάζομαι.
 οὐδέν 10, 81, 104: δέν.
 οὐδεποσῶς 38: καθόλου.

παγαίνω 39: πηγαίνω.
 περιάζομαι 27, 33: δοκιμίζομαι.
 περιπλέκομαι (μετβ.) 40: ἀγκαλιάζω
 πηαίνω* 7: πηγαίνω.
 πολλά (ἐπίρρ.) 45: πολύ.
 πούπετα 104: πουθενά.
 πούπετες 18: πουθενά.
 προπαῖω 101: περπατῶ.

*Ραμφί 41: ῥαββί (ἔβρ.).

σάν (μὲ ρῆμα) 64, 74, 102: καθώς.
 σιάζω 68: διορθώνω.
 σιμώνω 37: πλησιάζω.
 σκόλη (ἡ) 9, 10: ἡμέρα ἀργίας.
 σμίγω (ἀμετβ.) 30: ἐνώνομαι.

τίποτες 39: τίποτε.
 τὸ - τὸν (ἀναφορ.) 1, 28, 40, 75: αὐ-
 τὸ - αὐτὸν ποῦ.
 τόμου 108: μόλις.

χρειαζόμενος 52, 59: ἀναγκαῖος.

ψηφῶ 8, 10: σέβομαι.

ἰγιά (μὲ ὑποτ.) 6, 59: γιά (ὑπὸ τὸ:
 ὡς διὰ).

Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΚΑΚΑΣ — OR. PARLANGELI

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ

Ξαναδιαβάζοντας τελευταία τὰ κρητικά δράματα έσημείωσα ώρισμένες παρατηρήσεις. Από αυτές δημοσιεύω παρακάτω όσες νομίζω ότι βοηθούν οδσιαστικά στην αποκατάσταση ή στην καλύτερη κατανόηση τών κειμένων αυτών.

Α' ΕΡΩΦΙΛΗ, έκδ. Ξανθουδίδη, Πρόλ. Α', στ. 2: *σάν αποξετελειώσωσι*. Είναι περιεργό πώς ό Ξανθουδίδης δέχθηκε στο κείμενο ακολουθώντας τó Σάθα τó λόγιο τύπο τής υποτακτικής άορίστου. Η έκδοση τού 1772, πού φυλάσσεται στο Ίστορικό Μουσείο Κρήτης και πού τή συμβουλευθήκα, έχει *αποξετελειώσουσι*, σύμφωνα, πιστεύω, με την άρχική έκδοση τού Γραδενίγου τού 1676, τήν όποίαν άκολουθεί. Αυτή ή γραφή είναι ή μόνη σωστή, γιατί αυτός είναι ό δημοτικός και κρητικός τύπος τής υποτακτικής άορίστου. Πβ. στον ίδιο πρόλογο στ. 9: *γροικήσουσι*, στ. 63: *ρίξουσι*, Πρόλ. Χάρου, στ. 34: *κάμουσι*, και *όχι γροικήσωσι, ρίξωσι, κάμωσι!*

Πρόλ. Α' στ. 71: *μου κόψα*. Στο σημείο αυτό τή μόνη σωστή γραφή δίνει ή έκδοση Σάθα, πού όμως δέν τήν άκολουθήσε ό Ξανθουδίδης χωρίς και νά αναφέρει τήν παραλλαγή στις σημειώσεις. 'Ο Σάθας ακολουθώντας τήν έκδοση 1772 έγραψε: *μου κόψ'* (θά μπορούσε νά γραφῆ και *μουκόψ'*) δηλ. «μου έκοψε», με υποκείμενο τó μόνο δυνατό και λογικό υποκείμενο τής φράσης: 'Εκείνη, ή Τύχη (στ. 69).

*Γιατί ψηλές τσι πεθυμιές πᾶσα καιρόν εκράτου
μά κείνη χάμαι τσ' έριξε και τὰ φτερά, πού σῶνα
σ' όρος νά μ' ανεβάσουσι ψηλό πού τ' 'Ελικῶνα,
μουκόψ', όντιαν άρχίσασι και χαμηλοπετούσα...*

Η παθητική έννοια, πού έδωσε στον ενεργητικό τύπο τού ρήματος *κόβω* ό Πολίτης («Έλληνικά», 12, 1951, σελ. 148) έξηγώντας τήν υποθετική φράση «τά φτερά κόψαν», «τά φτερά κόπηκαν» δέν είναι δυνατή. Έντελώς διαφορετική είναι ή περίπτωση *φιλοῦσαν*, Έρωφ. Β 149, πού αναφέρει, και πού είναι συχνή στα κρητικά κείμενα: έδω τó ρήμα είναι άλληλοπαθές. Τό ίδιο πρωτάκουστη και στα κρητικά και στα έλληνικά γενικά είναι ή μέση σημασία τού *ανεβάζω*: ανεβαίνω, πού υποστηρίζει (αυτ.) ό Πολίτης για τó χωρίο Έρωφ. Α 599. Η σωστή γραφή είναι εκείνη, πού άκολούθησε ό Γραδενίγος, ό Σάθας και ό Βέης,

καὶ ποὺ τὴν ἀποκατέστησε καὶ στὸ κείμενο τοῦ Ξανθοῦδίδη ὁ Δεινάκης («Κρητικαὶ Μελέται», Α', 3, σελ. 99):

*μὰ τὰ βεριόνια ἀδτὰ τὰ χρυσωμένα
στὸν οὐρανὸ ὄντα θέλῃς ἀνεβάσεις.*

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ διασκελισμὸς τῶν τριστίχων εἶναι βέβαια μικρότερη ἀδυναμία ἀπὸ τὸ βιασμὸ τοῦ νοήματος τῆς λ. *ἀνεβάζω*.

Πρ. Β' 383 :

*Πόσους πολέμους καὶ μαλιὰς μὲ τὸν Πέροσ ἄχα κάμει
Καὶ πέρα τῆς Ἀνατολῆς τὸ βασιλὸν ἀντάμῃ :*

Εἶναι φανερὸ ὅτι πρέπει νὰ γράψωμε : μὲ τῶν Περσῶ : (ἐνν. τὸ βασιλίῳ). Καὶ τὸ νόημα καὶ τὸ μέτρο γίνονται ἔτσι κανονικώτερα. Ἡ σειρά τῶν λέξεων στὸ Χορτάτζη συχνὰ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ φυσικό.

Β' ΣΤΑΘΗΣ : Διαβάζοντας τὸ «Στάθη» παρατήρησα ὅτι ὅσοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν ὑπόθεση τοῦ ἔργου δὲν πρόσεξαν ἓνα κενὸ ποὺ ὑπάρχει στὸ κείμενο, καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἀντιλήφθηκαν ἓνα οὐσιαστικώτατο στοιχεῖο τῆς πλοκῆς. Ἡ ὑπόθεση τοῦ Στάθη εἶναι πῶς πολὺπλοκῆ ἀκόμη ἀπ' ὅσο πιστεύεται καὶ μὲ λίγα λόγια ἔχει ὡς ἑξῆς : Ὁ Στάθης, κυριώτης, φεύγει ἀπὸ τὴν κατακτημένη Κύπρο (πιθανώτερο αὐτὸ παρὰ ἀπὸ τὴ Μπογδανιά) μὲ τὸ γιό του Χρυσῆ, πέφτει στὰ χέρια πειρατῶν καὶ τὸν χάνει. Ὁ Στάθης ἐλευθερώνεται (ὄχι ὅμως καὶ τὸ παιδί) καὶ ἔρχεται στὸ Κάστρο. Ὁ Ζακυνθινὸς ἔμπορος Γαβρήλης, παλιὸς φίλος τοῦ Στάθη, ταξιδεύοντας λίγο ἀργότερα στὴ Μονεμβασία βρίσκει ἓνα φίλο του Τοῦρκο, ποὺ εἶχε ἀγοράσει τὸ παιδί ἀπὸ τοὺς πειρατές, τὸ ἀναγνωρίζει (ἀπὸ τὸ συνοδὸ τοῦ παιδιοῦ δοῦλο τοῦ Στάθη, ποὺ εἶχε κι αὐτὸς αἰχμαλωτιστῆ καὶ ἀγροαστῆ ἀπὸ τὸν Τοῦρκο) καὶ τὸ παίρνει μαζί του στὴ Ζάκυνθο, ὅπου τὸ ἀνατρέπει ἀλλάζοντας τὸ ὄνομά του σὲ Χρῦσιππο. Ὑστερα ἀπὸ καιρὸ ὁ Χρῦσιππος ἔρχεται μεγαλωμένος στὸ Κάστρο νὰ σπουδάσῃ, καὶ ἡ ἀδελφή του κόρη τοῦ Στάθη Φαῖδρα τὸν ἐρωτεύεται χωρὶς βέβαια νὰ ξέρῃ ὅτι εἶναι ἀδελφός της. Αὐτὸ δὲν τὸ υποψιάζεται οὔτε ὁ πατέρας του ὁ Στάθης.

Ὁ Χρῦσιππος ὅμως ἀγαπᾷ καὶ ἐτοιμάζεται νὰ πάρῃ τὴ Λαμπροῦσα, καὶ στέλνει σ' αὐτὴν τὴν προξενήτρα Ἀλεξάντρα. Ἡ Λαμπροῦσα εἶναι κόρη ἑνὸς ἠλικιωμένου γιαιοῦ χήρου (Ντοτόρε), ποὺ ἀγαπᾷ καὶ θέλει νὰ πάρῃ τὴ Φαῖδρα, χωρὶς αὐτὴ νὰ τὸν θέλῃ. Τὴ Φαῖδρα ἀγαπᾷ καὶ ὁ φίλος τοῦ Χρῦσιππου νέος Πάμφιλος. Ὁ Χρῦσιππος ξέροντας τὴν ἀγάπῃ τῆς Φαίδρας γι' αὐτὸν καὶ θέλοντας νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὸν

φίλο του Πάμφιλο, τῆς τὸν στέλνει τὶς νύχτες κι αὐτὴ νομίζοντας πὼς εἶναι ὁ Χρῦσιππος τὸν παντρεύεται ἀνεπίσημα ἀλλάζοντας μαζί του δαχτυλίδι κρυφὰ ἀπὸ τὸν πατέρα της. Ὁ πατέρας της Στάθης δέχεται τὴν πρόταση τοῦ γέρον γιαιτροῦ νὰ πάρῃ τὴ Φαῖδρα, ὅταν ὅμως τὴν πιέζει νὰ δεχθῆ, ἡ Φαῖδρα ἀρνιέται καὶ ὁμολογεῖ τὴν ἀγάπη της πρὸς τὸ Χρῦσιππο καὶ τὸ δεσμό της μ' αὐτόν, (πιστεύοντας πάντα ὅτι ὁ νυκτερινὸς ἐπισκέπτης της εἶναι ὁ Χρῦσιππος). Ἐπειδὴ ταυτόχρονα διαδίδεται ὅτι ὁ Χρῦσιππος παντρεύεται τὴ Λαμπροῦσα, ὁ Στάθης τὸν καταγγέλλει στὸ Δοῦκα τῆς Κρήτης γιὰ ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν τιμὴ του (B 307 - 8). Ὁ Δοῦκας τὸν φυλακίζει καὶ πρόκειται νὰ τὸν ἀναγκάσουν νὰ πάρῃ τὴ Φαῖδρα, μὲ τὴν ὁποία ὅλοι πιστεύουν ὅτι εἶχε συνδεθῆ.

Τότε φθάνει ὁ Γαβρήλης ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο μὲ τὴν ἀπόφαση ν' ἀποκαλύψῃ στὸ Στάθῃ ὅτι ὁ Χρῦσιππος εἶναι γιὸς του. Αὐτὸ γίνεται καὶ ὁ Λοῦκας ἐλευθερώνει τὸ Χρῦσιππο, γιατί δὲν εἶναι βέβαια δυνατὸν νὰ πάρῃ τὴν ἀδελφή του, καὶ γιατί φανερώνεται ὅτι ὁ Πάμφιλος καὶ ὄχι ὁ Χρῦσιππος ἦταν ἀρραβωνιαστικὸς καὶ ἐραστὴς τῆς Φαίδρας. Τὸ ἔργο τελειώνει μὲ τοὺς γάμους τοῦ Χρῦσιππου μὲ τὴ Λαμπροῦσα καὶ τοῦ Πάμφιλου μὲ τὴ Φαῖδρα, (ποὺ ἡ ἀγάπη της γιὰ τὸ Χρῦσιππο γίνεται τώρα ἀδελφική). Γύρω ἀπὸ τὰ κύρια αὐτὰ πρόσωπα παρουσιάζονται ὁ Μπράβος, ποὺ κι αὐτὸς ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ Φαῖδρα καὶ τὶς τρώει ἀπὸ τὸ Στάθῃ, (γιατὶ εἶχε ζητήσῃ νὰ μῆ στὸ σπίτι τους), ὁ Λάσκαλος, οἱ δοῦλοι, οἱ δοῦλες, καὶ οἱ μεσίτρες. Τὸ στοιχεῖο, ποὺ δὲν προσέχτηκε εἶναι οἱ σχέσεις τοῦ Πάμφιλου μὲ τὴ Φαῖδρα, ἡ ὑποκατάσταση δηλαδή τοῦ Πάμφιλου στὴ θέση τοῦ Χρῦσιππου.

Ἐπιπλέον ἡ ὑπόθεση εἶναι ἔτσι φαίνεται ἀπὸ τὸ ἐξῆς: Στὴν Πρ. Α 37 ἐξ. ὁ Χρῦσιππος ἀπαντώντας στὸν ὑπηρέτη τοῦ Ἀρέτα, ποὺ τοῦ εἶχε ὑπενθυμίσει τὸν ἀρραβῶνα του μὲ τὴ Φαῖδρα, λέει:

*Τοῦτο (δηλ. ὁ ἀρραβῶνας) δὲν ἦτο ποτὲ σ' ἐμᾶς καὶ σφᾶλμα πιάνει
καλὰ καὶ δὲ μορεῖ ποτὲ ν' ἀφορεθῆ πὼς σφάνει*

δηλ. ποτὲ δὲν ἀρραβωνιαστήκαμε ἐμεῖς (ὁ Χρῦσιππος καὶ ἡ Φαῖδρα) καὶ κἀνεὶ λάθος, ἀλλὰ δὲ μορεῖ νὰ τὸ καταλάβῃ. Αὐτὸ δείχνει ὅτι δὲν εἶναι αὐτὸς ἀρραβωνιασμένος μὲ τὴ Φαῖδρα, καὶ ὅτι ἡ Φαῖδρα κατὰ λάθος τὸν θεωρεῖ μνηστῆρα της, ἐνῶ πρόκειται γιὰ ἓνα ἄλλο.

Ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ ἄλλος μᾶς λέει καθαρὰ ὁ ποιητὴς στὴν Πρ. Α 299 ἐξ., ὅπου ὁ Πάμφιλος λέει ὅτι κανένας «ποθητὸς» (ἐραστὴς) δὲν ἔχει τὴν δική του τύχη, τὴ νύχτα νὰ εἶναι μὲ τὸ κορίτσι του καὶ νὰ τὸν ἀγαπᾷ καὶ τὴν ἡμέρα νὰ μὴν τὸν θέλῃ. Εἶναι φανερὸ ὅτι ἐδῶ ὁ Πάμφιλος μιλεῖ γιὰ τὶς μυστικὲς σχέσεις του μὲ τὴ Φαῖδρα, ποὺ τὶς

εὐκολύνει ὁ Χρῦσιππος στέλνοντας τὸ φίλο του ἀντὶς αὐτόν, χωρὶς ἢ Φαῖδρα νὰ νιώσῃ τὴν ὑποκατάσταση. Ὅτι ἔτσι εἶναι φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ λόγια τοῦ Στάθῃ πρὸς τὸν Πάμφιλο (Γ 459) μετὰ τὴν ἀποκάλυψη:

*Πάμφιλε, σίμωσ' ἔδεπὰ μηδὲ θαροῆς, παιδί μου,
τῆ Φαῖντρο' ἄν ἐπαντρεύτηκες δίχωςτας τῆ βουλή μου,
πὼς νὰ ἔχω παραπόνεσι καμμιάν ἀντίδικά σου*

καὶ ἀπ' ὅσα λέει ὁ Ἀρέτας στὸ Στάθῃ (Γ 151) ὅτι δὲν τοῦ φταίει ὁ Χρῦσιππος, (ἀλλὰ κάποιος ἄλλος, πβ. καὶ Γ 181).

Αὐτὸ εἶναι τὸ μεγάλο μυστικό, πὸν ἐτοιμάζεται νὰ πῆ στὸν Ἀρέτα ὁ Χρῦσιππος στὴν Πρ. Α 40 ἔξ. ὅταν τοῦ λέει «γροίκησε τὸ κουρφό μου». Τὸ μυστικό αὐτὸ ὅμως δὲ λέγεται στὸ κείμενο, πὸν ἔχομε (τὸν ἔρωτα τῆς Φαίδρας πρὸς τὸν Χρῦσιππο τὸν ἤξερε ὁ Ἀρέτας, ἄρα δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ κουρφό), καὶ γι' αὐτὸ εἶναι ἐντελῶς βέβαιο ὅτι τὸ κείμενό μας ἔχει ἓνα κενὸ ὕστερ' ἀπὸ τὸ στ. 44. Ὅτι τὸ μυστικό εἰπώθηκε δείχνει ὁ Ἀρέτας στὴν Πρ. Β 238, ὅπου λέει: «ἄλλα μοῦ τά'π' ὁ Χρῦσιππος». Τὸ κενὸ διαπιστώνεται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ὡς τὸ στ. Α 44 μιλεῖ ὁ Χρῦσιππος γιὰ τὴ Φαῖδρα, ἐνῶ στὸν ἀμέσως ἐπόμενο στ. 45 μιλεῖ γιὰ τὴ Λαμπρούσα:

Τῆ θέληση τοῆ κορασᾶς ἢ Ἀλεξάντρα ὀρίζει.

Ἡ κορασά αὐτὴ εἶναι ἡ Λαμπρούσα καὶ ὄχι ἡ Φαῖδρα, ἀφοῦ στὴ Πρ. Β 232, ἡ Ἀλεξάνδρα μιλεῖ στὴ Λαμπρούσα (καὶ ὄχι στὴ Φαῖδρα) γιὰ τὸ Χρῦσιππο. (Πβ. καὶ τὰ λόγια τῆς προξενήτρας Β 261 - 2 πρὸς τὸν Ἀρέτα, πὸν ἔχει πάει νὰ ἐκτελέσῃ τὴν παραγγελίαν τοῦ Χρῦσιππου, πὸν τοῦ δόθηκε στὴν Πρ. Α 49).

Ἔτσι στὸ στ. Α 48 πρόκειται ὄχι γιὰ τὸν πατέρα τῆς Φαίδρας, παρὰ γιὰ τὸν πατέρα τῆς Λαμπρούσας, τὸ Ντοτόρε, πὸν ἀγαπᾷ καὶ θέλει νὰ πάρῃ τὴ Φαῖδρα, καὶ ἡ σωστὴ γραφὴ εἶναι:

γιατὶ τῆ Φαῖδρα ν' ἀγαπᾷ κ' ἐκεῖνος ἔχει γνώμη

καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ διορθωθῇ ἀπὸ τὸν Ξανθουδίδη (Byz. Neugr. Jahrb. 2, (1921) σελ. 72) ν' ἀγαπᾷ. (Φανερὰ ὁ Ξανθουδίδης ἐνόμιζε ὁ Χρῦσιππος μιλεῖ γιὰ τὸ Στάθῃ). Ὁ στίχος σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν προηγούμενο σημαίνει: «καὶ ὁ πατέρας τῆς (τῆς Λαμπρούσας) μοῦ τὴν ὑπόσχεται, γιατί καὶ κείνος εἶναι ἀποφασισμένος (αὐτὸ σημαίνει ἔχει γνώμη) νὰ ἀγαπᾷ καὶ νὰ πάρῃ τὴ Φαῖδρα». Τὶ σημαίνουν αὐτὰ φαίνεται ἀπὸ τὰ λόγια τοῦ Ντοτόρε στὴν Πρ. Α 282 - 5, ὅπου λέγει ὅτι ὁ Στάθης γιὰ νὰ τοῦ δώσῃ τὴ Φαῖδρα ἔχει θέσει ὡς ὄρο (σύβαση) νὰ πυν-

τρέψη πρώτα ὁ γιατρός τῆ Λαμπροῦσα. Αὐτὸ τὸν ὄρο ἀφοροῦν καὶ τὰ λόγια τοῦ Στάθης στὴν Πρ. Α 219 ἐξ., ὅπου λέει ὅτι ἀνυπομονεῖ νὰ μάθῃ τὸ συνοικέσιο τοῦ Χρῦσιππου μὲ τὴ Λαμπροῦσα γιὰ νὰ «ξετελειώσῃ τὴν παντρεία τῆ Φαίδρας» μὲ τὸν γιατρό. Εἶναι λοιπὸν φανερό ὅτι σ' αὐτὸ τὸ χωρίο ἀκόμη ὁ Στάθης δὲν ἔχει μάθει ἀπὸ τῆ Φαίδρας τίς δῆθεν σχέσεις τοῦ Χρῦσιππου μ' αὐτήν, ἄρα σὲ στ. Α 221 πάλι ἡ ἐρμηνεία καὶ γραφὴ τοῦ Ξανθοῦδιδου (αὐτόθι) τὸν ἄλλο (δηλ. τὸ δεύτερο γάμο) εἶναι σφαλμένη. Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει, νομίζω, νὰ γραφῆ τοῦ Χρῦσιππου τὸ γάμο (μὲ ἀτελῆ ρίμι).

Ἄς προστεθῆ ὁ αὐτὸ ὅτι ἡ Φαίδρα δὲν εἶχε μόνο ἀρραβωνιαστὴ κρυφὰ ἀπὸ τὸν πατέρα της : ὁ Στάθης λέει ρητὰ ὅτι ἡ κόρη του ἔχει διαφθορῆ (ἐχάλασέν τη, Β 301), καὶ αὐτὸ βέβαια δὲ μπορεῖ νὰ ἐγίνε ἀπὸ τὸ Χρῦσιππο! Ὅτι ὁ Πάμφιλος εἶναι ὁ ἔνοχος φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ λόγια τοῦ Δασκάλου Γ 245 - 6, ὅτι ὁ Πάμφιλος ζήτησε ἀπὸ τὸ Λούκα νὰ ἐλευθερώσῃ τὸ Χρῦσιππο καὶ νὰ τιμωρήσῃ αὐτόν.

Ἡ ὑποκατάσταση τοῦ ἐραστῆ φαίνεται βέβαια ἀπίθανη γιὰ τίς σημερινὲς θεατρικὲς ἀντιλήψεις, ὅμως ἀποτελεῖ γνωστὸ μοτίβο τῆς κωμωδίας στὴν Ἀναγέννηση. Ὑποκατάσταση τῆς ἐρωμένης ἔχομε καὶ στὸ γνωστὸ δημοτικὸ τραγούδι τοῦ Μαυριανοῦ.

Ὅτι ὁ Ξανθοῦδιδου δὲν πρόσεξε τὸ στοιχεῖο αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τίς παραπάνω ἐπεμβάσεις καὶ ἐρμηνεῖες του στὸ κείμενο. Τὸ ἴδιο μποροῦμε νὰ ποῦμε γιὰ τὸν Lambertz, πὺ ἀφιέρωσε ἓνα ἄρθρο στὸ Στάθης καὶ τὸ Γύπαρη, («Byzantinische Zeitschrift», 41, (1941), σελ. 319 ἐξ.) καὶ πὺ γράφει (σελ. 326): «Chrysippos selbst hat sich zwar, verleitet durch die grosse hiebe der Phädra zu ihm, mit ihr verlobt aber er liebt die Laprussa» κ.λ.), γιὰ τὸν Μ. Μανούσακα, (Πβ. περίληψη τοῦ δράματος, πὺ δίνει στὰ «Κρητικὰ Χρονικά», Α', (1947), σελ. 55) καὶ γιὰ τὸ Βαλέτα (ἄρθρ. Στάθης, ΜΕΕ).

Ὅμως τὸ κενὸ στὴ διήγηση τοῦ Χρῦσιππου πρὸς τὸν Ἀρέτα δὲν εἶναι τὸ μόνον στὸ «Στάθης». Τὸ χωρίο Γ 483 - 496 μιλεῖ καθαρὰ γιὰ τὸ ξύλο, πὺ ἔφαγε ὁ Μπράβος ἀπὸ τὸ Στάθης καὶ μιὰ τέτοια σκηνὴ δὲν ὑπάρχει στὸ ἔργο. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Μπράβος ἀγαπῶντας τὴ Φαίδρα καὶ αὐτὸς, εἶχε προσπαθῆσει νὰ μπῆ στὸ σπίτι της καὶ ὁ πατέρας της τὸν ἔπιασε καὶ τὸν ἔδειρε. Τὴν ἐπιθυμία του αὐτὴ τὴν ἔφερομε ἀπὸ τὰ λόγια τῆς Φλουροῦς, πὺ ἔχει ἀναλάβει νὰ τὸν μπάσῃ στὸ σπίτι τῆς Φαίδρας, Β 71 ἐξ. (Μποῦρδος, ὅπως τὸν ἔχει ἀποκαλέσει ἡ Ἀλεξάντρα Β 66, εἶναι ὁ Μπράβος, — αὐτὸ τὸ πρόσεξε ὁ Lambertz —, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ λόγια τῆς ἴδιας Α 81 - 82), καὶ αὐτὴ τὴν ἐπιθυμία ἔξέφρασε ὁ Μπράβος στὴ Φλουροῦ στὴ σκηνὴ Α 170 - 176. (Τὴ σκηνὴ αὐτὴ ὑπαινίσσονται τὰ λόγια τῆς Ἀλεξάντρας Β 65 - 66).

Ἐντελῶς ἀνάλογη εἶναι ἡ περιπέτεια τοῦ Καπετάν Ἰζαβάρλα στὸ Φορτουναῖο, ποῦ μπῆκε στὸ σπίτι τῆς Μηλιᾶς καὶ τὸν ἔδειραν.

Εἶναι τώρα πιθανὸ τὰ κενὰ αὐτὰ νὰ ὀφείλονται σὲ προχειρότητα ἢ καὶ σὲ σκόπιμη παράλειψη τῶν ἀντιστοιχῶν σκηνῶν ἀπὸ τὸν κρητικὸ διασκευαστὴ τοῦ πιθανοῦ ἰταλικοῦ προτύπου τοῦ Στάθη; Πιστεύω ὄχι, γιατί τὸ δράμα γίνεται ἔτσι πραγματικά ἀκατανόητο, ἐνῶ ὁ ποιητῆς του φαίνεται ἀρκετὰ εὐσυνείδητος ἀπὸ τὴν καλὴ ποιότητα τοῦ ὕφους καὶ τῶν στίχων του. Πρόκειται λοιπὸν γιὰ στίχους τοῦ ἔργου ποὺ ἔχουν ἐκπέσει στὴν ἀντιγραφή, ἢ γιὰ μιὰ ἀσυνείδητη σκηνικὴ συντόμευση, ποῦ δὲν εὐθύνει τὸν ἀρχικὸ συγγραφέα.

Ἄς σημειωθῇ τέλος ὅτι ὁ τίτλος «Στ ἄ θ η ς», ποῦ ἔβαλε στὸ ἔργο ὁ Σάθας εἶναι αὐθαίρετος. Καταλληλότερος ἢ ἦταν ὁ τίτλος «Χρῦσι π π ο ς» ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ χαμένου παιδιοῦ, ποῦ ἔχει καὶ τὸν κυριώτερο ρόλο. Ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο πρόσωπο ὠνόμασε «Φορτουναῖο» τὴν κωμωδία τοῦ Φώσκολου ὁ Στέφανος Ξανθοῦδίδης.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗ*

1898

4α.—*Handbuch der neugriechischen und deutschen Umgangssprache* von K. Petraris (Karl Steiner), Leipzig 1898, σελ. 425. Συνεργασία εις τὸ κείμενον τοῦ ὅλου βιβλίου, ἄνευ ἰδιαιτέρας μνείας τοῦ ὀνόματος. Τὸ νεοελληνικὸν κείμενον ἐξεδόθη καὶ εἰς ἀγγλικὴν καὶ γαλλικὴν γλῶσσαν παρὰ τῷ αὐτῷ ἐκδότῃ (Otto Holtzes Nachfolger).

1910

35α.— Μετάφρασις ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν Γερμανικὴν τοῦ διηγήματος τοῦ Κλέωνος Ραγκαβῆ «*Ριστόρη*», ἐν «*Zeitgeist*» τοῦ Berliner Tageblatt, 2 Μαΐου (Montags - Ausgabe).

1912

44α.—Otto Badke, *Neuere Sprachen* 22, 2 σελ. 140.

44β.—G. Sachse ἐν Monatsseh, für höh. Schulen τόμ. 11 (1913). Otto Badke, ἐν περιοδ. Neue Sprachen τόμ. 22, 2.

45.— *Κρίσις* ὑπὸ Karl Dietrich ἐν BZ, 23 (1914) σ. 289.

1913

48α.— August Heisenberg BZ, 22, 240, ἰδὲ καὶ 21, 676.

1914

54α.— August Heisenberg, BZ, 23, (1914) σ. 429.

55α.— J. Amsdorf, *Blätter für das bayer. Gymnasial - Schulwesen* 1915 (Heft 7/8). Deutsche Literaturzeitung 1915.

55β.— Joseph Amsdorf ἐν Blätter f. d. bayer. Gymnasial Schulwesen, τεῦχος 7/8 (ἔτος 1915). Deutsche Literaturzeitung ἀρ. 14 (1915).

58α.— *Ματθαῖος Δεβαρῆς καὶ τὸ ἐν Ρώμῃ Ἑλληνικὸν Γυμνάσιον*. Ἐθνην. ἰ, τόμ. 26, σ. 81 - 102. (Πρὸβλ. August Heisenberg BZ 23, 440).

1919

62.— Πρὸβλ. καὶ BZ 23 (1914) σ. 283.

104.— *Stephanos Xanthudidis* / (σύννομος νεκρολογία) Vossische Zeitung 30 Sept. (Sonntagsausgabe).

1929

107.— Πρὸβλ. August Heisenberg BZ 31 (1931), 124.

1930

108.— Πρὸβλ. καὶ August Heisenberg BZ 31 (1931), 127.

*) Βλ. «*Κρητικά Χρονικά*», τόμ. Ζ', σ. 35

1932

121α.— *Dimitrios Pappoulas f.* Νεκρολογία ἐν *Vossische Zeitung* 16 Αὐγούστου (Morgenausgabe) ἀνωδύμως.

1933

126α.— *Σίμος Μενάρδος f.* Νεκρολογία ΠΑΑ, 8 σελ. 260 - 262. Πρβλ. Ἰω. Συκουτρῆν, Ἰαθηνᾶ 45, 295, ἐξ. καὶ Α. Heisenberg BZ.

1934

130.— Πρβλ. Franz Dölger BZ, 181.

1938

148α.— «*Ἡ Ἐταιρεία Κορητικῶν Σπουδῶν τῇ Ἀθήνησιν Ἀρχαιολογικῇ Ἐταιρείᾳ εὐχράτειν*», συγχαρητήριον γράμμα σ. 1 - 2 ἐπ' εὐκαιρία τῆς ἑκατονταετηρίδος τῆς Ἀρχ. Ἐταιρείας.

1941

153α.— Βιβλιοκρισία, Joachim H. Schultze, *Neugriechenland, Eine Landes Karte Ostmakedoniens und westthraciens*. Gotha 1937 σελ. 1 - 447 μετ' εἰκόνων. (Ergänzsheft No 232 zu «Petermanns Mitteilungen»): Ἀρχεῖον Οἰκονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν 1938 σελ. 35*. Ἐκτενῆς τοῦ αὐτοῦ βιβλίου ἀνάλυσις καὶ κρίσις ὑπὸ τὸν τίτλον «Γεωπολιτικῆ Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Δυτικῆς Θράκης» ὑπὸ Δημητρίου Καλιτσουνάκη ἐν τῷ ἀνωτέρῳ Ἀρχεῖῳ, κτλ, 1941, σελ. 3* - 14*. (ὁ ἀριθ. 148 τῆς βιβλιογραφίας Ἰωάν. Καλιτσουνάκη μεταθετέος ὡς 153α).

1943

153α.— Παρουσίαισι τῶν ἐξῆς βιβλίων:

α'. Ἐρρ. Σκάσιση, *Λατινικῆ Γραμματικῆ* (Ἀθῆναι 1940) ΠΑΑ σ. 125 - 129.

β'. *Ἡ θνοσία τοῦ Ἀβραάμ*. Κριτικῆ ἔκδοσις ὑπὸ Γ. Μέγα (Ἀθ. 1943). ΠΑΑ σ. 129 - 131.

γ'. Νικολ. Τωμαδάκη 1) *ὁ Σολωμὸς καὶ οἱ Ἀρχοτοί* (Ἀθ. 1943) καὶ 2) *ὁ Ἰωάννης Βηλαρᾶς* (Ἀθῆναι 1943) ΠΑΑ σ. 213 - 219.

δ'. Ἀδ. Harnack, *Δεκάλογος περὶ τῶν ἐν τοῖς βιβλίοις σημειώσεων* (μετάφρασις ἐκ τοῦ *Ar. Wissenschaft und Leben* τόμ. Α', 1911, σ. 161 ἐξ. ΠΑΑ σελ. 217 - 218.

1948

170α.— *Λογοδοσία Ἰωάννου Καλιτσουνάκη ὡς προέδρου τῆς Ἀκαδημίας κατὰ τὸ 1947*. ΠΑΑ τόμ. 23 σελ. 3 - 6.

1950

188α.— Γερασίμου Π. Ἀλεβιζάτου. Αἱ πρῶται ἐπιδημῖαι εὐλο-

γίας ἐν Εὐρώπῃ καὶ ὁ κατὰ Θουκιδίδην (Β' 47 - 53), λοιμὸς τῶν Ἀθηνῶν. Ἀθῆναι, (σελ. 356) σελ. 4.

1953

193. — Ἡ ἑκατονταετηρὶς τοῦ Προέδρου τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Ἰπποκρ. Σ. Καραβία σελ. 20 - 21.

194. — *Ἦϊος ὁ IB' (Πάπας Ρώμης)* ἐν Ἐγκυκλ. Λεξικῶ «Ἡλίου» τόμ. 15 σελ. 914 - 917.

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΙΑ Α ΣΥΝΑΝΕΓΝΩΣΕ ΚΑΙ ΣΥΝΕΙΡΓΑΣΘΗ

Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν

1) *Πλάτωνος Συμπόσιον*, Κείμενον, μετάφρασις καὶ ἐρμηνεῖα ὑπὸ Ἰω. Συκουτρῆ Ἀθ. 1934 σελ. 239 (πρβλ. σελ. 13*). ἔκδοσις δευτέρᾳ βελτίων (ἐπιμελεία Ἰω. Καλιτσουνάκη) Ἀθ. 1950 σελ. 244 (σμπλήρωσις τοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος κτλ.).

2) *Ἀριστοτέλους περὶ ποιητικῆς* μετάφρασις ὑπὸ Σίμου Μενάρδου, εἰσαγωγὴ, κείμενον καὶ ἐρμηνεῖα Ἰω. Συκουτρῆ Ἀθ. 1937 (πρβλ. σελ. 13*).

3) *Πλουτάρχου τῶν ἐπὶ σοφῶν συμπόσιον*, κείμενον μετάφρασις καὶ ἐρμηνεῖα ὑπὸ Ἑμμανουὴλ Δαυίδ. Ἀθ. 1936 (σελ. 2*).

4) *Θεοφράστου χαρακτῆρες*, κείμενον μετάφρασις καὶ ἐρμηνεῖα ὑπὸ Ἑμμανουὴλ Δαυίδ. Ἀθ. 1940 (σελ. 3* καὶ 140).

ΒΙΒΛΙΑ ΤΑ ΟΠΟΙΑ ΣΥΝΑΝΕΓΝΩΣΕ ΚΑΘ' ΟΝ ΧΡΟΝΟΝ ΕΤΥΠΩΝΟΝΤΟ

Magda H. Ohnefalsch · Richter, *Griechische Sitten und Gebräuche auf Cypern* Berlin 1913, σελίδες 369, (μνεῖα ἐν σελ. 8 τοῦ Προλόγου) (IV. Oberhammer ἐν Pauly»-Wissowakroll τομ. 12 στήλ. 79, ἄρθρον Kypros).

Das Drachenvunder des heiligen Georg in der griechischen und leteinischen Ueberlieferung von Joh. B. Aufhauser, Leipzig 1911 (σελ. VII τοῦ Προλόγου).

Miracula S. Georgii recensuit Joannes B. Aufhauser Lipsiae 1913 (Teubner) (σελ. XV τοῦ Προλόγου).

Plutarchi Moralia ediderunt W. Nachstädt, W. Sieveking I. Titchner Lipsiae. II 1925 (Teubner) (σελ. XXXI τοῦ Προλόγου).

Ἡ δίκη τοῦ Σωκράτους, συνέγραψε Περικλῆς Κ. Βιζουκίδης, τὰ δὲ προλεγόμενα Ἰωσήφ Kohler. Berlin 1918 (σελ. 16).

Marie Vogel καὶ Victor Gardthausen, *Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance* Λειψία, 1909, σελίδες 508 (μνεῖα ἐν σελ. X τοῦ Προλόγου).

ΣΥΓΧΑΡΗΤΗΡΙΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΕΙΣ ΑΡΧΑΙΑΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ ΓΛΩΣΣΑΝ

Ἐντολὴ τῆς Συγκλήτου τοῦ Πανεπιστημίου συνέταξε εἰς ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν συγχαρητήρια γράμματα εἰς ἐορτάζοντα ξένα Πανεπιστήμια ὡς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Amsterdam (1932), Dorpat (1932), Würzburg (1932), Harvard ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις (1936), τῆς Χαϊδελέβεργης (1936), Λονδίνου (1936), Λωζάννης (1937), Γοτίγγης (1937), Σόφιας (1939), Princeton Ἡν. Πολιτ. (1947), κ.λ.

Ἐκ μέρους τῆς Ἀκαδημίας συγχαρητήρια γράμματα διὰ τὸ Πανεπιστήμιον Princeton (1947), τὸ Λαβάλειον Πανεπιστήμιον ἐν Quebec τοῦ Καναδᾶ (1952), τὸ ἐν Νέα Ἰόρκη Πανεπιστήμιον Columbia (1954).

Ψηφίσματα ἐπὶ ἐπιτίμῳ διδακτορικῇ ἀναγορευοεὶ ἐντολὴ τοῦ Πανεπιστημίου διὰ τὸν Στρατάρχην Montgouery τοῦ Ἀλαμείν (1946), διὰ τὸν Καθηγητὴν Werner Jaeger τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Harvard (1948), κ.λ.

Κατὰ τὰς ἐορτὰς τῆς 1937 τῆς Ἐκατονταετηριδος τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Πανεπιστημίου ὡς Κοσμητῶρ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς ἀνηγόρευσεν ἐπιτίμους διδασκτορας τῆς Φιλοσοφίας τοὺς ἑξῆς ἐπιφανεῖς λογίους Καθηγητὰς κατὰ τὸ πλεῖστον Πανεπιστημίων: Bern. Rust Ἰνστιτούτου τῆς Παιδείας τῆς Γερμανίας, Thomas Allen καθ. ἐν Ὁξφόρδῃ (Βασιλικὸν Κολλέγιον), Drag. Anastasijevic καθ. Βελιγράδιον, Nicolae Banescu καθ. Cluj, Fred. Ch. Bartlett Κανταβρυγία, Josef Bidez Βελγ. Ἀκαδημ., Émile Bréhier καθ. Παρίσιοι, L. Bréhier καθ. Clermont-Ferrand, Ernst Buschor Μόναχον, Will. M. Calder Ἔδιμβουργον, Edward Capps ἐν Princeton, Arn. Carlini Πίζα, Luigi Castiglioni Μιλᾶνον, Ed. Claparède Γενεύη, E. Darkó καθ. Debrecen, R. M. Dawkins Ὁξφόρδῃ, Franz Dölger Μόναχον, Eng. Drerup καθ. ἐν Νίμμεγεν Ὀλλανδ., Sam Eitrem ἐν Ὁσλο, Bodgen Filov Σόφια, O. Schissel von Fleschenberg Γράτς, A. Gemelli Μιλᾶνον, G. Gerola διευθ. Μουσείου ἐν Βενετία, Henri Grégoire Βρυξέλλαι, Carsten Hoeg Κοπεγχάγη, Mehmed Fuad Köprülü ἐν Stambul, F. Krüger Λειψία, Bruno Lavagnini Πατέρμον, Hans Lietzmann Βερολίνον, Victor Martin Γενεύη, Paul Mazon Παρίσιοι, G. Méautis ἐν Neuchâtel, R. Meister Βιέννη, S. G. Mercati Ρώμη, Jul. Moravcsic Βουδαπέστη, P. von der Mühl Βασιλεία, Carl Murchison ἐν Clark, John N. L. Myres Ὁξφόρδῃ, J. A. Nilsson ἐν Lund (Σουηδ.), R. Paribeni Μιλᾶνον, L. Pernier Φλωρεντία, Hubert Pernot Παρίσιοι, P. Petersen Ἰένα, E. Pfuhl Βασιλεία, Ch. Picard Παρίσιοι, G. Przychocki Κρακοβία, L. Radermacher Βιέννη, D. Str. Robertson Καντεβρυγία, Léon Robin Παρίσιοι, Gerh. Rodenwaldt Βερολίνον, Gerhard Rohlfς Τυβίγγη (νῦν ἐν Μονάχῳ), M. Postovcev ἐν Πανεπιστ. Yale (Ἡνωμ. Πολιτ.), P. Roussel Παρίσιοι, Ed. Schwyzer Βερολίνον, Ed. Spranger Βερολίνον, Joh. Sundwall ἐν Λεβο (Φινλ. Η. Thiersch Γοτίγγη, E. Lee Thorndike Πανεπ. Columbia (Νέα Ἰόρκη) Alex. Vasiliev καθ. Πανεπ. Wisconsin (Madison) καὶ C. W. Vollgraft Οὐτρέχτη.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

- Mich. Ventris - J. Chadwick, *Evidence for Greek Dialect in the Mycenaean Archives*, «Journal of Hellenic Studies» LXXIII (1953), pp. 84 - 103.
- John Chadwick, *Greek Records in the Minoan Script*, «Antiquity» N° 108 Dec. 1953, p. 193 ss.
- Mich. Ventris, *A Note on Decipherment Methods*, *ibid.* p. 200 ss.
- Mich. Ventris, *King's Nestor Four-handled Cups*, *Greek Inventories in the Minoan Script*, «Archaeology» Spring 1954.
- Carl Blegen, *An Inscribed Tablet from Pylos*, «Ἐφημερίς», τόμος εἰς μνήμην Γ. Οἰκονόμου, σσ. 59 - 62.

Τὸ πρόβλημα τῆς ἀποκρυπτογραφήσεως καὶ ἀναγνώσεως τῆς Μινωικῆς Γραφῆς ἐτέθη ἐπὶ ὅλως διόλου νέων βάσεων διὰ τῶν ἀνωτέρω δημοσιεύσεων τῶν Mich. Ventris, John Chadwick, Carl Blegen, ἀλλ' ἐκτὸς τούτου προέβαλε πλέον ἀπολύτως δικαιολογημένη ἢ ἐλπίς ὅτι προσεγγίζομεν ἤδη πρὸς τὴν τελικὴν λύσιν. Πολλοὶ ἐπιστήμονες μεγάλου κύρους, μελετήσαντες ἐπισταμένως τὴν χρησιμοποιηθεῖσαν μέθοδον καὶ τὰ διὰ ταύτης ἐπιτευχθέντα ἀποτελέσματα δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀποφανθοῦν κατηγορηματικῶς, ὅτι τὸ πρόβλημα ἐλύθη πλέον καὶ ὅτι ἀπλῶς ζήτημα χρόνου θὰ ἦτο ἡ μεταγραφή καὶ ἐρμηνεία τῶν πινακίδων τοῦ Γραμμικοῦ Συστήματος Β τόσον τῆς Κνωσοῦ ὅσον καὶ τῆς Πύλου. Ἄλλοι, παρὰ τὰς ἐπιφυλάξεις των, ὠμολόγησαν ὅτι ἐπετελέσθη λίαν σημαντικὴ πρόοδος, διὰ τῆς ὁποίας ἐπλησιάσαμεν ὄχι ὀλίγον πρὸς τὴν λύσιν Καθολικὴ ὅμως εἶναι ἡ ἀναγνώρισις ὅτι ἡ προσπάθεια τοῦ Ἁγγλοῦ ἐπιστήμονος Mich. Ventris διὰ τὴν ἀποκρυπτογράφησιν τῶν πινακίδων εἶναι ἡ μᾶλλον σοβαρὰ μεταξὺ ὄλων τῶν μέχρι σήμερον γενομένων, ἀκόμη καὶ ἐκ μέρους εἰδικῶν ἀρχαιολόγων. Ἡ ἀναγνώρισις αὕτη εἶναι ἀρκετὴ διὰ νὰ περιβάλῃ μὲ αἰγλην τὸν νεαρὸν ἀρχιτέκτονα, καὶ νὰ στρέψῃ πρὸς αὐτὸν τὴν προσοχὴν τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου. Ἡ συμβολὴ σήμερον πολλῶν ἄλλων ἐπιστημόνων, διαφόρων εἰδικότητων, δημιουργεῖ ἔτι ἀγαθοτέρας ἐλπίδας.

Ἡ παροῦσα κριτικὴ γράφεται διὰ νὰ ὑπογραμμισθῇ ἔτι μᾶλλον ἡ

σοβιρότης τῆς γενομένης ἐργασίας καὶ διὰ τὴν συστήσῃ ὅπως αὕτη παρακολουθηθῆ μετὰ τῆς ἐπιβαλλομένης ἐπιστημονικῆς συνέσεως, ἵνα μὴ πρόωροι ἐνθουσιασμοὶ παρασύρουν εἰς παρασκευασθέντα ἢ λίαν πρόωρα συμπεράσματα. Ἐνδείκνυται τώρα περισσότερο παρὰ ποτὲ νὰ γίνεται ἀκριβῆς ἀναμέτρῃσι τῶν ὑφισταμένων δυσχερειῶν καὶ νὰ ὑποβάλλονται τὰ ἐκάστοτε προκύπτοντα ἀποτελέσματα εἰς αὐστηρὸν ἐπιστημανικὸν ἔλεγχον.

Εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς ἐπιστημονικοὺς κύκλους τὴν προσπάθειαν τοῦ V. κατέστησεν ἐπακριφέστερον γνωστὴν ἢ μελέτη τοῦ Καθηγητοῦ Σπ. Μαρινάτου, *Τὸ πρῶτον φῶς ἐκ τῶν μνημείων τῆς Κρητομυκηναϊκῆς γραφῆς*, τελευταίως δημοσιευθεῖσα ἐν «Ἐπετηρ. Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» ΚΙ'. σ. 139 κ. ἔξ. Ἐκεῖ ἀναλύεται ἡ χρησιμοποιοῦμενη μέθοδος καὶ συγκεφαλαιοῦνται τὰ συμπεράσματα, δίδονται τὰ μᾶλλον χαρακτηριστικὰ καὶ πειστικὰ δείγματα ἀναγνώσεως πινακίδων καὶ ἐξηγοῦνται οἱ λόγοι διὰ τοὺς ὁποίους ὁ συγγραφεὺς πιστεύει ὅτι ἡ ἀποκρυπτογράφῃσι εἶναι πλέον γενομένη.

Ὁ V. ἠκολούθησε τὰς ἑξῆς βασικὰς γραμμάς :

1) Αἱ πινακίδες τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Πύλου εἶναι γεγραμμέναι εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν γλῶσσαν καὶ μετὰ τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς σύστημα γραφῆς, ἀκόμη καὶ εἰς τὰς λεπτομερείαις του.

2) Ἐπὶ τοῦ παρόντος δυνατότης διὰ τὴν ἀποκρυπτογράφῃσιν θὰ παρῆτο μόνον ἂν ἡ γλῶσσα αὕτη ἦτο ἡ ἑλληνικὴ, ἔστω εἰς λίαν ἀρχαῖον στάδιον.

3) Τοῦτου τιθεμένου ὑπὸ μορφὴν ἐργαζομένης ὑποθέσεως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀναζητηθοῦν καὶ νὰ ἀναγνωρισθοῦν διάφορα γραμματικὰ στοιχεῖα (καταλήξεις γένους ἢ κλίσεως, προθήματα ἢ συνδετικὰ μόρια) βάσει στατιστικῶν πινάκων, οἵτινες θὰ ἐδείκνυον τὴν συχνότητα ἐκάστου σημείου ὡς καταληκτικοῦ, προθηματικοῦ, μέσου, ὡς καὶ τὰ συνήθως ὁμοῦ ἀπαντῶντα καὶ τὰ οὐδέποτε συζευγνύμενα σημεία.

4) Θὰ ἔδει κατὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἀποδιδόμενη γλῶσσα πιθανῶς ἦτο ἀκατέργαστος ὡς λίαν ἀρχαῖκὴ καὶ ἀτελῶς ὑπὸ τῶν γραφῶν ἀποδιδόμενη διὰ συλλαβίου προελληνικῆς προελεύσεως. Θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναγνωρισθοῦν βαθμηδὸν οἱ δεσπόζοντες κατὰ τὴν ἀπόδοσιν ὀρθογραφικοὶ κανόνες ἢ ἰδιορρυθμίαι.

5) Ἡ δι' ἐξισώσεων ὁμάδων σημείων παρακολούθησις τῆς μεταβολῆς τῶν κλιτικῶν καταλήξεων, τῶν προθηματικῶν ἢ τῆς ἐναλλαγῆς ἐνδιαμέσων σημείων θὰ ἠδύνατο νὰ δώσῃ: α) σειρὰς συλλαβῶν μετὰ τὸ αὐτὸ σύμφωνον ἀλλὰ μετὰ διάφορον φωνῆν (ἐκ τῆς παρακολουθήσεως κλίσεως)· β) σειρὰς συλλαβῶν μετὰ τὸ αὐτὸ φωνῆν ἀλλὰ διάφορον σύμφωνον (ἐκ τῶν αὐτῶν καταλήξεων εἰς διάφορα ὀνόματα)· γ) ἀντιστοι-

χους προθεματικῆς συλλαβᾶς· δ) ἰσοδύναμα σημεῖα γράφοντα τὴν αὐτὴν συλλαβήν.

6) Ἡ ἀντικατάστασις τῶν ἀνευρισκομένων συλλαβῶν εἰς λέξεις τῶν πινακίδων θὰ ἀπέδιδε νέας συλλαβὰς καὶ αὐταὶ κατ' ἄλλωσις ἄλλας.

7) Εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν πιθανῶν λέξεων καὶ ἀναγνώρισιν ὠρισμένων καταλήξεων πολῦτιμον βοήθειαν θὰ προσέφερον τὰ ἰδιογράμματα τῶν πινακίδων, τὰ ὅποια ἔδιδον τὸ γενικὸν περιεχόμενον καὶ καθόριζον ὠρισμένας κατηγορίας λέξεων (λ. χ. ἐπαγγελημάτων, ὕλων, τοπωνυμίων, ὀνομάτων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ζώων κλπ). Ἡ ταξινομήσις τῶν πινακίδων εἶχε γίνεαι ἤδη ὑπὸ προηγηθέντων εἰς τὴν ἔρευναν ἔρευνητῶν.

8) Πολῦτιμον βοήθειαν ἐπίσης θὰ παρείχον λέξεις καὶ τύποι τῆς Ὀμηρικῆς Γλώσσης, ἀφοῦ εἰς ταύτην ἦτο πιθανὸν νὰ διεσώθησαν πληρέστερον τὰ ἀρχαιώτερα ἑλληνικὰ στοιχεῖα.

9) Ἀπαραίτητον ἀκολούθως θὰ ἦτο αἱ οὕτω καθοριζόμεναι φωνητικαὶ ἀξίαι νὰ ἐφαρμοσθοῦν πρὸς ἔλεγχον ἐπὶ πολυαριθμῶν πινακίδων καὶ εἰς τὸ περιεχόμενον των νὰ καταβληθῇ προσπάθεια ὅπως ἀναγνωσθῇ ἑλληνικὸν κείμενον λογικόν, πιθανὸν καὶ σύμφωνον μὲ τὰ πρὸ τῆς ἀποκρυπτογραφήσεως δεδομένα διὰ τῆς ταξινομήσεως στοιχεῖα. Οὕτω θὰ ἐγένετο ἡ βάσανος τῆς ἀκολουθηθείσης μεθόδου καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων της.

Ὁ V. ἐφήρμοσε τὰς ὡς ἄνω βασικὰς γραμμὰς μὲ ἄκραν ἐπιστημονικότητα, φυσικὰ πάντοτε ἐν πλήρει συνειδήσει ὅτι ἐξετέλει πειραματισμόν, διὰ τὴν ἔκβασιν τοῦ ὁποίου δὲν ἠδύνατο οὐδὲν ἀσφαλὲς νὰ προεικάζη. Κατὰ τὴν πρόοδον τῆς ἐργασίας ἐπέισθη ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ παραμερίσῃ δύο οὐσιαστικὰ ἐμπόδια τὰ ὅποια κατ' ἀρχὰς τὸν εἶχον ἐκτρέψει ἀπὸ τὸν δρόμον τῆς ἀναγνωρίσεως εἰς τὰ κείμενα τῆς Κνωσοῦ καὶ Πύλου τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. 1) Ἡ ὁμοιότης στοιχείων τοῦ Κυπριακοῦ Συλλαβαρίου μὲ τὰ κρητικὰ συλλαβογράμματα δὲν ἔπρεπε νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψει. 2) Ἐπρεπε νὰ παραδεχθῇ ὅτι τὰ κύρια καταληκτικὰ σύμφωνα ν, ς, ρ τῶν ἑλληνικῶν λέξεων δὲν ἀπεδόθησαν κατὰ τὴν γραφήν.

Κατὰ τὸ στάδιον τῆς προεργασίας ὁ V., ἐξαιρετικῶς ἡσκημένος εἰς τὰς μεθόδους ἀποκρυπτογραφήσεως κρυπτογραφημάτων ἐν καιρῷ πολέμου, κατέστρωσεν ἐπιμελῶς πλήρεις στατιστικοὺς πίνακας συλλαβῶν καὶ ἄλλους πίνακας ἐξισώσεων. Ἐτελειοποίησεν ἐπίσης τὴν ταξινομήσιν τῶν πινακίδων βάσει τῶν ἰδιογραμμάτων, καὶ βάσει τούτων συνέταξε πίνακας πιθανῶν ὀνομάτων, τοπωνυμίων, ἐπαγγελημάτων, ὕλων, ζώων, βιοτεχνημάτων κατὰ εἶδη, προϊόντων κλπ. καὶ καθώρισε τὰς

ἐνεργητικὰς καὶ παθητικὰς μετοχάς, τὰ πιθανὰ ρήματα καὶ προσδιοριστικὰ ἐπίθετα. Ἀκολουθῶς ἀπεφάσισε νὰ κατατάξῃ τὰς ἀναγνωρίζομενας συλλαβὰς εἰς «ἐσχάραν», καὶ δὴ καθέτως τὰς μὲ τὸ αὐτὸ φωνῆεν, ὀριζοντίως τὰς μὲ τὸ αὐτὸ σύμφωνον. Φυσικὰ κατ' ἀρχὰς θὰ ἀνεγνώριζε τὰς συλλαβὰς τῶν 5 κυρίων φωνηέντων, εἴτα τῶν ἡμιφώνων καὶ ἀκολουθῶς—κατὰ τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας εἶχεν ἤδη καθορίσει—τὰς συλλαβὰς μὲ τὸ αὐτὸ φωνῆεν ἀλλὰ διάφορον σύμφωνον (χωρὶς ἀκόμη νὰ γνωρίζῃ ποῖον εἶναι τοῦτο) καὶ τὰς συλλαβὰς μὲ τὸ αὐτὸ σύμφωνον ἀλλὰ μὲ διάφορον φωνῆεν (χωρὶς πάλιν νὰ γνωρίζῃ ποῖον ἦτο τοῦτο).

Ὁ καθορισμὸς τοῦ *A* ἦτο σχετικῶς εὐχερής: Τὸ σημεῖον τοῦτο ἦτο συχρὸν ὡς ἀρχικὸν καὶ εἰς μίαν ὄρισμένην περίπτωσιν ἀνεγνωρίσθη ὡς σφραγιστικόν. Τὰ σημεῖα τῶν *E* καὶ *Y* καθωρίσθησαν ἀπὸ τὴν κατάληξιν ἐπαγγελμάτων *E-Y* (= -εὺς), πληθ. -ε-*E* (-εῖς) τοῦ *I* ἀπὸ τὰς καταλήξεις τῆς δοτικῆς -ε-*I*, -ο-*I*. Μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι αἱ ὁμηρικαὶ καταλήξεις τῶν γενικῶν εἰς -οιο καὶ εἰς -ῆ*F*ος θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχον γραφῆ ὡς -ο-*j*ο καὶ -ε-*F*ο ὠρίσθησαν τὰ ἡμιφωνικὰ σημεῖα τῶν *JO* καὶ *FO**. Τώρα δὲν ἦτο δύσκολον μὲ τὴν βοήθειαν τῶν καταλήξεων εἰς τὰ διάφορα ὀνόματα νὰ καθορισθοῦν αἱ σειραὶ ἑκάστου φωνηέντος καὶ ἡμιφώνου καὶ νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὰς καθέτους στήλας τῆς «ἐσχάρας». Οὕτω αἱ συλλαβαὶ μὲ *E* ἀνεζητήθησαν εἰς τὰς καταλήξεις ἐπαγγελμάτων εἰς -εὺς, αἱ συλλαβαὶ μὲ *A* εἰς τὰ πιθανὰ θηλυκὰ ὀνόματα εἰς -α, αἱ συλλαβαὶ μὲ *O* εἰς τὰ ἀρσενικὰ εἰς -ος (= *ο), αἱ συλλαβαὶ μὲ *I* εἰς τὰ πιθανὰ ἔθνικα εἰς -ίος (-**I*-ο), τὰ ὁποῖα εἶχον ἤδη διακριθῆ εἰς τὰ λεγόμενα triplets¹. Αἱ σειραὶ τοῦ *Y* δὲν ἦτο δυνατόν ἐξ ἀρχῆς νὰ καθορισθοῦν ἐλλείψει χαρακτηριστικῶν καταλήξεων εἰς -υς. Ἀκολουθῶς ἀνεγνωρίσθησαν αἱ σειραὶ τῶν συμφώνων (χωρὶς, ὡς εἶπομεν, νὰ καθορίζεται ἐξ ἀρχῆς ποῖον ἀκριβῶς ἦτο τὸ φωνῆεν) ἀπὸ τοὺς διαφόρους τύπους κλιτικῶν καταλήξεων τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος. Καὶ αἱ σειραὶ αὗται ἐτοποθετήθησαν εἰς τὰς ὀριζοντίους γραμμὰς τῆς ἐσχάρας.

Ἀπέμενε νῦν τὸ δυσκολώτερον, νὰ καθορισθοῦν ὄρισμένα φωνητικὰ ἀξία τῶν διατεταγμένων προκαταρκτικῶς εἰς τὴν «ἐσχάραν» σημείων. Ἐδῶ ἐχρειάζετο πολὺ μεγάλη προσοχή, διότι ἐσφαλμένος καθορισμὸς καὶ μιᾶς ἔστω φωνητικῆς ἀξίας θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ συμπαρασύρῃ εἰς τὴν ὄχι ὀρθὴν ἀναγνώρισιν τῶν κατὰ σειράς ἀξιῶν

*) Διὰ τεχνικούς λόγους τὸ δίγραμμα ἀποδίδεται ἐνταῦθα διὰ τοῦ *F* καὶ τὸ ἡμίφωνον ἰ ὡς *j*.

¹) Πρόκειται περὶ τριάδων λέξεων διαφερουσῶν μόνον κατὰ τὴν κατάληξιν εἰς τὰς ὁποίας ὁ *V*. ἀνεγνώρισε τοπωνύμια μὲ τὰ ἔθνικα τους.

καὶ νὰ φέρη εἰς πλήρες ἀδιέξοδον κατὰ τὴν ἄλυσιν τῶν ἀντικαταστάσεων διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῶν ὑπολοίπων. Ὁμολογουμένως ἡ ἀναζήτησις αὐτῆ ἐγένετο μὲ συνδυαστικὴν ἱκανότητα ἀπαράμιλλον καὶ ὀξυδερκεῖαν ὅχι τὴν τυχοῦσαν· ἡ ἐργασία εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο φέρει τὴν σφραγίδα τῆς μεγαλυφυΐας.

Αἱ πρῶται φωνητικαὶ ἀξίαι συλλαβῶν μὲ σύμφωνα αἱ ὅποια ἀνεγνωρίσθησαν ἦσαν αἱ *πα, μα, τε* ἐκ τῶν λέξεων *πα - τε* (*πατήρ*), *μα - τε* (*μήτηρ*) εἰς πινακίδα δούλων τῆς Πύλου· βάσει τούτων καθωρίσθησαν ἀκολούθως αἱ σειραὶ τῶν *π, μ, τ*. Μὲ τὰς συλλαβὰς *ε* καὶ *τε* γνωστὰς ἤδη, ἀνεγνωρίσθη ἡ λέξις *ε - κο - τε* (*ἐχόντες*), ὡς ἀντιτιθεμένη μὲ ἐπίθετον ἔχον τὸ στερητικὸν *α -*. Οὕτω καθωρίσθη ἡ συλλαβὴ *κο* καὶ διὰ ταύτης ἡ σειρά τοῦ *κ*. Αἱ φωνητικαὶ ἀξίαι *με, νο* καὶ *να* ἀνεκαλύφθησαν διὰ τῆς ὑποθέσεως ὅτι μία συχνὴ κατάληξις δύο συλλαβῶν ἦτο ἡ κατάληξις τῆς μέσης καὶ παθητικῆς μετοχῆς εἰς *- μένος, - μενα*. Ἐκ τούτων ἐγένοντο γνωστὰ αἱ σειραὶ τοῦ *μ* καὶ *ν*. Τέλος, ἀφοῦ διεπιστώθη ὅτι μία κατάληξις ἐνεργούντων προσώπων ἦτο ἡ ἑλληνικὴ *- τῆρες* (*- τε - ρε*) καθωρίσθη καὶ ἡ συλλαβὴ *ρε* καὶ διὰ ταύτης ἡ σειρά τοῦ *ρ*. Ὅτι τὰ αὐτὰ σημεῖα ἀπέδιδον καὶ τὰς συλλαβὰς μὲ *λ* ἐφαίνετο ἀποδεικνυόμενον ἀπροσδοκῆτως ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς λέξεως *πο - ρο* (= *πῶλος*) εἰς πινακίδας ἱππων ἐκ Κνωσοῦ. Τὸ πρᾶγμα ἀκολούθως ἐπεβεβαιώθη. Ἐκ τῶν ἀθροιστικῶν εἰς τὸ τέλος τῶν λογαριασμῶν: *το - σο - δε, το - σα - δε τόσσοί(δε), τόσσαί(δε)* καθωρίσθησαν αἱ σειραὶ τοῦ *τ, σ* καὶ *δ* καὶ διεπιστώθη ἡ ἰδιορρυθμία ὅτι ἐνῶν διὰ τὰς ἄλλας συλλαβὰς μὲ ψιλὰ, μέσα ἢ δασέα ἄφωνα ἐχρησιμοποιοῦντο τὰ αὐτὰ σημεῖα, ὑπῆρχεν ἰδιαιτέρα σειρά σημεῖων διὰ τὰς συλλαβὰς μὲ *δ*. Ἄλλη ἰδιορρυθμία ἐβεβαιώθη μετ' ὀλίγον, ὅταν διὰ τῶν ἀντικαταστάσεων τῶν ἀνευρεθεισῶν ἀξιῶν ἐζητήθη νὰ καθορισθῶν αἱ λέξεις, τῶν ἐλειπουσῶν συλλαβῶν βαθμηδὸν ἐξευρισκομένων διὰ συνεχοῦς ἀλύσεως ἀντικαταστάσεων. Ἀπεδείχθη δηλ. ἡ χρησιμοποίησις χειλοφώνων· ὑπερωϊκῶν **F, γF, χF*, δηλουμένων δι' ἰδιαιτέρων σημεῖων. Ἡ εὐρύτερα ἐφαρμογὴ τῶν ἀξιῶν τούτων ἔλυσε πλήθος ἀπὸ ἀνυπερβλήτους δυσχερείας.

Ὅταν τέλος αἱ οὕτω καθορισθεῖσαι φωνητικαὶ ἀξίαι ἐφηρμόσθησαν ἐπὶ τῶν κειμένων τῶν πινακίδων τοῦ Γραμμικοῦ Συστήματος Β τόσοσιν τῆς Κνωσοῦ ὅσον καὶ τῆς Πύλου, τὰ ἀποτελέσματα ἐφάνησαν τόσοσιν ἐνθαρρυντικὰ ὥστε ὁ V. καὶ ὁ Chadwick ἔκρινον ἐπιβεβλημένον νὰ ἀνακοινώσουν ἐπισήμως ὅτι εὐρίσκοντο εἰς τὴν ὁδὸν τῆς τελικῆς ἀποκρυπτογραφῆσεως. Ὁ V. ὅμως δὲν εἶναι τόσοσιν κατηγορηματικὸς εἰς τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι ἡ λύσις ἐπετεύχθη καὶ ὑπογραμμίζει μάλιστα ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὸ πειραματικὸν στάδιον· εὐρίσκει πάντως ὅτι ὠρι-

σμένα ἀποτελέσματα δυσκόλως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποδοθοῦν εἰς ἀπλὴν σύμπτωσιν καὶ καταλήγει (Antiquity, ἔ. ἀ. σ. 204): «Υπάρχει κάποια ἀμφιβολία διὰ τὸ ὑπάρχον ὕλικόν τοῦ Γραμμικοῦ Συστήματος Β εἶναι ἀρκετὸν διὰ τὴν τελικὴν ἀπόδειξιν λύσεως τοῦ προβλήματος, ἀλλ' οὐδαιοτικὴν βάσανον ὑπόσονται αἱ εἰσέτι ἀδημοσίετοι πινακίδες τῆς Πύλου, αἱ ἀνακαλυφθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Blegen τὸ 1952 καὶ 1953. Ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν προβλέπω σοβαρὸν ἀνταγωνισμόν ἀπὸ ἄλλην συναγωνιστικὴν προσπάθειαν ἀποκρυπτογραφήσεως, ὅχι ἀπὸ ἑπαρσιν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀκόλουθον προνομιούχον θέσιν: ἂν αἱ πινακίδες εἶναι εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν, δυσκόλως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐρμηνευθοῦν διαφόρως ἀπὸ ὅ,τι ἐπροτάθη· ἂν δὲν εἶναι, ἡ γλῶσσα τῶν πιθανῶς θὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνῃ γνωστὴ ὑπὸ τὰς ὑπαρχούσας προϋποθέσεις».

Ὁ καθηγητὴς Σπ. Μαρινᾶτος (ἔνθ' ἄνωτ.) εἶναι πολὺ μᾶλλον κατηγορηματικὸς, διότι τὰ ἐπιτευχθέντα ἀποτελέσματα καὶ πολλὰ εἶναι καὶ σύμφωνα πρὸς ὅ,τι προσεδοκῶμεν. Ἀναμένει βελτίωσιν καὶ συμπλήρωσιν τῶν ἀναγνώσεων καὶ περαιτέρω ἐπεξεργασίαν εἰς τὸ κεφάλαιον τῶν ἀποδόσεων καὶ ἐρμηνειῶν τῶν λέξεων καὶ προτείνει ὡς παραδείγματα ὠρισμένας νέας ἐρμηνείας· θεωρεῖ πάντως τὸ πρόβλημα ἤδη λελυμένον.

Τὰ ἀποτελέσματα δύνανται νὰ συγκεφαλαιωθοῦν εἰς τὰ ἀκόλουθα:

A) Ἀναγνώσεις χαρακτηριστικῶν κατηγοριῶν λέξεων.

- 1) Σειραὶ ἐνδιαφερόντων τοπωνυμίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων πολλὰ γνωστὰ καὶ ἀναμενόμενα, ἄλλα ἄγνωστα ἀλλὰ πιθανὰ καὶ πειστικά. Ἡ σειρὰ ἐκ τῶν triplets, τὰ ὁποῖα ἐξ ἀρχῆς ἐθεώρησεν ὁ V. ὡς τοπωνύμια μὲ τὰ ἐθνικά των, εἶναι ἢ μᾶλλον ἐνδιαφέρουσα ὡς δίδουσα τὰ Κνωσός, Φαιστός, Ἀμνισός, Λύκτιος καὶ Τύλισος. Ἡ συχνὴ μνεῖα τῆς Πύλου (πν - ρο) εἰς τὰς πινακίδας τῆς Πύλου εἶναι λίαν σημαντικὴ.
- 2) Σειραὶ κυρίων ὀνομάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων πολλὰ γνωστὰ εἰς τὸν ἐπικὸν καὶ μυθολογικὸν κύκλον· ἐκ τούτων ἄλλα εἶναι ἑλληνικά, ἄλλα φαίνονται προελληνικά. Ἐκ τῶν ἑλληνικῶν λ. γ. ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ *Ἐραταῖος*, *Ἀμαρόντας*, *Ἀντάνωρ*, πολλὰ εἰς - εὖς μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ *Θησεύς*, καὶ πολλὰ ἀρχόμενα ἀπὸ *Εὐ-*, ὡς τὰ *Εὐπλοῦς*, *Εὐδαμος*. Τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ ὀνόματα θεῶν, διότι φαίνονται ἀποδεικνύοντα τὴν ὑπαρξιν σχεδὸν ὀλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ πανθέου. 3) Ὄνόματα ἐπαγγελμάτων τὰ ὁποῖα ἐμφανίζουσι τὰς συνήθεις ἑλληνικὰς καταλήξεις εἰς - εὖς (- ε - υ), - σῆχος (- ο - κο), - ουργός (- Fo - κο), - δόμος (- δο - μο), - τήρ (- τε) καὶ θηλ. - τεῖρα (- τι - ρα), τας (- τα). 4) Λέξεις ὕλικῶν ἀγαθῶν (πρώτων ὑλῶν, βιοτεχνημάτων.

προϊόντων, ζώνων κλπ.), όπως τὰ *χρυσός, χαλκός, φάρσα, σπέρμα, πώλος, σιάλος (χοῖρος)*. 5) Προσδιοριστικά επίθετα καὶ ἔθνικα ἀρσενικά καὶ θηλυκά· τὰ τελευταῖα καταλήγουν εἰς -ιος, -ια. 6) Μετοχαὶ ἐνεργητικαὶ ἢ μέσαι καὶ παθητικαὶ, όπως αἱ *ἀραροντα, ἔων, ἀπέοντες, ἴοντες, κεκειμένα, κτιμένα, ὀρόμενος*. 7) Ρήματα χαρακτηριστικά ὡς τὰ : *ἐπιδέδαστο, ἐέενσι, ἔχονσι, εὔχετο, ἔχεεν (= ἔχειν)*.

B) Ἀνάγνωσις χαρακτηριστικῶν κειμένων.

1) Μία τῶν πινακίδων τῆς Πύλου μὲ ἰδεογράμματα σκευῶν, τριπόδων καὶ ποτηρίων εἶναι ἢ μᾶλλον πειστικῆ· ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Μπλέγκεν ὅταν ἤδη εἶχον δοθῆ ὑπὸ τοῦ V. αἱ φωνητικαὶ ἀξίαι καὶ τὰ πρῶτα κείμενα πινακίδων. Εἰς τὴν πινακίδα ταύτην αἱ λέξεις *τρίποδε* (δυϊκός) καὶ *τρίπους* (τι-ρι-πο-δε καὶ τι-ρι-πο), συνοδεύονται μὲ τὰ ἰδεογράμματα τοῦ τρίποδος καὶ τοὺς ἀριθμοὺς 2 καὶ 1, αἱ λέξεις *δέπας* καὶ *δέπαι* (δι-πα, δι-πα-ε), μὲ ἰδεογράμματα ποτηρίων μὲ τοὺς ἀριθμοὺς 1 καὶ 2· χαρακτηριστικά επίθετα τὰ ὁποῖα ἀνεγνώσθησαν *τετρούης* (κ'ε-το-ρο-Fe), *τριούης* (τι-ρι-ο-Fe) καὶ *ἀνούης* (α-ρο-Fe) ἐρμηνεύονται ὡς σημαίνοντα: μὲ τέσσαρα ὦτα, μὲ τρία ὦτα καὶ ἄνευ ὠτων, ἀντιστοίχως μὲ τὰ ἰδεογράμματα· τέλος ἐμφανίζονται αἱ λέξεις *μείζονες* (με-ζο-ε) καὶ *μείον* (με-Fi-jo) σχετιζόμεναι μὲ τὰ ποτήρια. 2) Ἄλλη πινακὶς ἐκ Πύλου μνημονεύει ναυτολογίαν κωπηλατῶν διὰ μετὰβασιν εἰς Πλευρώνα: *ἐρέται Πλευρώναδε ἴοντες* (ε-ρε-τα πε-ρε-υ-ρο-να-δε ι-jo-τε). 3) Εἰς ἄλλην πινακίδα τῆς Πύλου ἀπαριθμοῦνται *δορκεῖται* (δο-κε-ja) (λέξις ἀγνώστου ἐννοίας) μὲ ἀναγραφὴν τῆς ιδιότητος τοῦ πατρὸς καὶ μητρὸς ὡς δοῦλων ἢ χαλκῶν (εἰς στίχος: *δοῦλος πατήρ, μάτηρ δὲ διFiτα δούλα: δο-ε-ρο πα-τε, μα-τε δε δι-Fi-α δο-ε-ρα*). 3) Αἱ πινακίδες τῶν χαλκῶν ἐκ Πύλου εἶναι ἀπὸ τὰς μᾶλλον ἐνδιαφερούσας· μία ἔχει ἐπίτιτλον τῶν δύο μερῶν τῆς, τὰ ὁποῖα περιέχουν ὀνόματα: *Χαλκῆς ἱλασίαν ἔχοντες* καὶ: *τοσοῖδε ἀτλάσιοι χαλκῆς* (κα-κε-Fe τα-ρα-σι-ja ε-κο-τε το-σο-δε α-τα-ρα-σι-jo κα-κε-Fe). Ὡς ἠρομήνευσεν ὁ καθ. Μαρινᾶτος γίνεται λόγος περὶ χαλκῶν ἐν ἀπασχολήσει καὶ χαλκῶν ἀέργων. Ἄλλη πινακὶς ὁμιλεῖ περὶ δούλων χαλκῶν καὶ *χαλκῶν ποτνιαείων* (;) καὶ ἄλλη καταλήγει: *τοσόςδε ἐπιδέδαστο χαλκός πάνσι* (το-σο-δε ε-πι-(δε)-δα-το κα-κο-πα-σι), συγκεφαλαιούσα οὕτω τὴν ποσότητα τοῦ κατανεμηθέντος χαλκοῦ. 5) Εἰς πινακίδας προϊόντων γίνεται λόγος περὶ προσόδων ἐξ ἀγροκτημάτων: *δνα-τα ἔχοντες κεκειμένων κτοινάων* (ο-να-τα ε-κο-τε κε-κε-με-ρα-ο-κο-το-ρα-ο) καὶ συχνὰ ἀκολουθεῖ τὸ ἰδοῦγραμμα τοῦ σίτου καὶ ἡ ποσότης, ἥς προηγεῖται τὸ: *τόσον σπέρμα* (το-σο-πε-μα). Τὰ

ἀγροκτήματα ταῦτα προσδιορίζονται ἐνίοτε ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸν δῆμον (παρὸ δάμω), εἰς Ἴερα ἢ ὡς ἀποτελοῦντα τέμενος β.ισλικὴν (Φανάκτερον τέμενος) ἢ δημόσιον (λαΦαγέσιον). 6) Εἰς πινακίδα ποιμνίων ἐκ Πύλου ἀναφέρεται ποιμὴν βόσκων εἰς περιοχὴν Ἀσιατίας τὰ ποιμνία τοῦ Θαλαμάτου: ποιμὴν Ἀσιατίας ὀπί Θαλαμάταο κῆτροπόδοφι δρόμενος (πο-με α-σι-ja-τι-ja ο-πι τα-ρα-μα-τα-ο κῆε-το-ρο-πο-πι ο-ρο-με-νο). 7) Εἰς πινακίδα ὄπλων γίνεται λόγος εἰσφορᾶς χαλκοῦ ὑπὸ διαφόρων τάξεων, μὲ περιέργους τῆ ἀληθεία ὀνομασίας, (προκοροεστῆρες, κλαΦιφόροι, ὀπιγΦοῦχοι, ὀπισκαφῆες, δάμαρτες, κοροεστῆρες) διὰ κατασκευὴν ὄπλων: ὡς δώσονται... χαλκὸν νάΦιον σπαθαίοις κῆε ἔγγεσσί κῆε αἰξμάνς (jo-δο-σο-σι... κα-κο να-Φι-jo πα-τα-jo-ι-κῆε ε-κε-σι-κῆε αι-κα-σα-μα). 8) Εἰς πινακίδας ἄρματων, εἰς τινὰς τῶν ὀπείων ὁ δεῦτερος στίχος ἀναγινώσκειται ὡς πρῶτος, ἀναγινώσκονται ὀλίγοι ὄροι σχετιζόμενοι μὲ τὴν μορφὴν καὶ τὰ τμήματα τοῦ ἄρματος. Τὰ ἄρματα (ἱππία = ι-κῆι-α) χαρακτηρίζονται φοινικία (πο-νι-κι-ja) καὶ μιλιόεσσα (μι-το-ῆε-σα-ε) καὶ ἀναγνωρίζονται τμήματα αὐτῶν ἐκ ξύλου ἐρινεοῦ (ῆι-ρι-νι-jo) ἢ κυδωνίας (κν-δο-νι-ja) ὡς ὁ ἄμπυξ (ο-πο-κῆο). 9) Τέλος λίαν ἐνδιαφέρουσαι εἶναι αἱ πινακίδες ἐνθα ἀναφέρεται σειρὰ ὀνομάτων θεοτήτων τοῦ ἑλληνικοῦ πανθέου. Σπουδαιότερα εἶναι ἡ ἐκ Κνωσοῦ V 52, ἀτυχῶς ἑλλιπής, περιέχουσα τὰ ὀνόματα τῶν θεοτήτων Ἀθηνᾶς Ποτνίας, Ἐνυαλίου, Παιάονος καὶ Ποσειδῶνος (α-ια-να πο-τι-νι-ja 1 ε-νν-Φα-ρι-jo 1 πα-ja-Φο...πο-σε-δα...). Ἄλλη σχετικὴ πινακίς, ἴσως προσφορὰ ἀγγείων ὑπὸ λατρευτῶν, ὡς ἐκ τῶν ἰδεογραμμάτων εἰκάζεται, περιέχει σειρὰν ὀνομάτων θεῶν μεταξὺ τῶν ὀπίων ἀναγνωρίζονται (κατὰ δοτικὴν τὰ: Ἥρα, Ζεὺς, Ἐρμῆς, ΔιΦία, Ποτνία, Ποσιδαέων καὶ Ποσιδαεία (ε-ρα, δι-ῆε, ε-μα-α, δι-Φι-ja, πο-τι-νι-ja, πο-σι-δα-ι-jo καὶ πο-σι-δα-ε-ja). Ὀρισμέναι πινακίδες τῆς Κνωσοῦ ἀναφέρουν προσφορὰν μέλιτος εἰς τὴν θεὰν Εἰλειθυίαν ἐν Ἀμνισῶ (Α-μι-νι-σο Ε-ρε-ν-τι-ja με-ρι) καὶ τὴν φράσιν συνοδεύει τὸ ἰδεογράμμα ἀμφορέως μὲ ἀριθμούς.

Ὡς παρατηρεῖ τις αἱ ἀναγνώσεις ἐγένοντο ἀφοῦ διεπιστάθη ἡ ἐφαρμογὴ ὀρισμένου ὀρθογραφικοῦ συστήματος μὲ τοὺς ἀκολούθους γενικοὺς κανόνες: 1) Οὐδεμία διάκρισις γίνεται μακρῶν καὶ βραχέων. 2) Τὸ ν τῶν διφθόγγων γράφεται μὲ χωριστὸν σημεῖον, ἐνῶ τὸ ι τῶν διφθόγγων δὲν γράφεται ἢ καθιστᾷ ἡμιφωνικὴν τὴν ἐπομένην συλλαβὴν φωνήεντος (μὲ j). 3) Μέσα, δασέα καὶ ψιλὰ θεωροῦνται εἰς τὴν γραφὴν ἰσοδύναμα ἴσον αἱ συλλαβαὶ μὲ δ γράφονται μὲ ἰδιαίτερα σημεῖα. 4) Τὰ λ, μ, ν, ρ, σ παραλείπονται πρὶν ἀπὸ ἄλλο σύμφωνον καὶ ἐπίσης ὅταν εἶναι τελικά. 5) Τὰ ἄφωνα πρὸ συμφώνου γράφονται

δι' ἰδιαίτερου σημείου ἀποδίδοντος συλλαβὴν μὲ φωνῆεν τὸ αὐτὸ τῆς ἀκολουθούσης συλλαβῆς. 6) Τὰ διπλᾶ ὅμοια σύμφωνα θεωροῦνται ὡς ἄπλᾳ. 7) Τὰ διπλᾶ σύνθετα ζ, ψ σύμφωνα γράφονται ἀναλελυμένως (τὸ ζ, φαίνεται ὄχι). 8) Ὡς ἐλέχθη, συλλαβαὶ διὰ τοῦ λ καὶ ρ γράφονται μὲ ἓν σημεῖον. 9) Μὲ ἰδιαίτερον σημεῖον ἐπίσης γράφονται αἱ ὑπερωϊκαί. Εὐκόλως κατανοεῖ τις διατὶ γραφὴ μὲ τοιαύτην ὀρθογραφίαν εἶναι τόσον δύσκολον νὰ ἀναγνωσθῆ καὶ ἐρμηνευθῆ.

Γ) Συμπεράσματα ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν.

Ἡ στενὴ ἀναλογία τοῦ κλιτικοῦ καὶ τῶν τύπων τῶν ὀνομάτων, ἡ ὁμοιότης τοῦ λεξιλογίου μὲ τὰ ἀντίστοιχα τῆς Ὀμηρικῆς διαλέκτου, ἡ ἐμφάνις πολυαριθμῶν τύπων καὶ ἰδιορρυθμιῶν γνωστῶν ἐκ τοῦ κύκλου τῶν Ἀχαιῶν (Ἀρχαδο-Κυπριακῶν κυρίως) διαλέκτων χαρακτηρίζουν τὴν γλῶσσαν τῶν πινακίδων τῆς Κνωσοῦ καὶ Πύλου ὡς ἀρχαϊκὴν ἀχαιϊκὴν. Καὶ τοῦτο δὲν ἐμφανίζεται νῦν ὡς ἀπροσδόκητον τοῦλάχιστον διὰ τὰ μυκηναϊκὰ κέντρα τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Ἡ γλῶσσα ὁμοίως κατὰ τὴν ὁμολογίαν πάντων τῶν εἰδικῶν φαίνεται μᾶλλον ἀκατέργαστος, ἐμφανίζουσα πολλὰς ἀνωμαλίας καὶ ἀτελείας. Προελληνικὰ ἐξ ἄλλου στοιχεῖα ἀφθονοῦν.

Δ) Γενικώτερα συμπεράσματα διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς κοινωνίας καὶ πολιτείας, διὰ τὴν μορφὴν τῆς θρησκείας ἱστορικὰ διδάγματα.

Μὲ τόσον σποραδικὰ καὶ ἀσαφῆ στοιχεῖα ὁμολογεῖται ὅτι εἶναι πρόωρον νὰ ἐξαχθοῦν συμπεράσματα εὐρύτερα ἢδη ὅμως διευπλώθησαν γενικά τινα, μάλιστα ὑπὸ τοῦ Chadwick, («Antiquity», ibid.), σχετικὰ μὲ τὴν ὀργάνωσιν ἑνὸς τιμωριωτικοῦ συστήματος εἰς τὸ ὅποιον τὰ βασιλικὰ γένη, τὸ ἱερατεῖον καὶ ὁ δῆμος ὡς σύνολον ἔχουν διαχειριστῶν τῶν κυριωτέρων φερέδων. Ἡ διαφοροποίησις τῶν ἐπαγγελμάτων, προηγμένη εἰς σημεῖον μᾶλλον ἀπροσδόκητον, ἐμφανίζει ἄριον κοινωνικὸν μηχανισμόν, πολὺ μᾶλλον ἀνεπτυγμένον τοῦ περιγραφόμενου εἰς τὰ ὀμηρικὰ ἔπη. Εἰς τὸν μηχανισμόν τοῦτον αἱ γυναῖκες ἐμφανίζονται ὡς ἐνεργῶς συμμετέχουσαι, ὅπως δὲ ἐξέχουσα εἶναι ἡ θέσις αὐτῶν εἰς τὸ ἱερατεῖον. Ἡ βιοτεχνία, χρησιμοποιοῦσα ποικίλας πρώτας ὕλας, φαίνεται προηγμένη, καὶ ἡ συμμετοχὴ τῶν βασιλικῶν ἐργαστηρίων μὲ τοὺς πολυαριθμοὺς δούλους φαίνεται ἐπίσης πιστοποιουμένη. Ὁργανωμένη εἶναι ἡ εἰσφορὰ εἰς εἶδος γεωργικῶν ἢ κτηνοτροφικῶν προϊόντων. Αἱ βασιλικαὶ ἀγέλαι βόσκονται εἰς ὠρισμένας περιοχάς.

Ἀναστάτῳσιν εἰς τὰ κοινῶς παραδεδεγμένα βάσει τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνακαλύψεων φέρει ἡ ἀποκάλυψις ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς τὴν Κρήτην, ἔχοντες ἐν Κνωσῷ ἐγκατεστημένην δυναστείαν,

ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ΙΕ' αἰῶνος π. Χ. Οἱ Μινωῖται ἐμφανίζονται ὑποτεταγμένοι. Ἐπικοινωνία καὶ συναλλαγὴ ὑπῆρχε μὲ τὰ κέντρα τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Τὸ Βασίλειον τῆς Πύλου, μὲ ἔδραν τοῦ βασιλέως τὸ νῦν ἀνασκαπτόμενον ἀνάκτορον, ὅπου ἀνευρέθησαν αἱ πινακίδες, φαίνεται ἐν τῶν σημαντικωτέρων. Συνηλάσσετε τοῦτο μὲ πολλὰς ἄλλας πολιτείας, ἀλλὰ παραδόξως δὲν ἐμφανίζονται μέχρι τῆς ὥρας σχέσεις μὲ ξένας ἐπικρατείας.

Καὶ εἰς ἓνα κόσμον ὅστις ἐμφανίζεται τόσον ἑλληνικὸς δὲν ἀποτελεῖ ἔκπληξιν τὸ ὅτι συναντᾷ τις δλόκληρον σχεδὸν τὸ ἑλληνικὸν Πάνθεον. Ὅτι εἰς τὴν κνωσιακὴν Ἀμνισὸν συναντῶμεν τὴν λατρείαν τῆς προελληνικῆς Εἰλειθυίας ἀποδεικνύει βεβαίως ὠρισμένον συγκρητισμὸν τῶν ἑλληνικῶν μὲ τὰς προελληνικὰς θεότητας.

Ἡ ἀνωτέρω ἀνάλυσις ἦτο ἀνάγκη νὰ γίνῃ διὰ νὰ τονισθῇ ἡ σοβαρότης τῆς γενομένης προσπαθείας διὰ τὴν λύσιν τοῦ τόσον σημαντικοῦ ἀλλὰ δυσκόλου προβλήματος καὶ νὰ καταφανῇ ὅτι αἱ ἐλπίδες διὰ τὴν πλήρη ἀποκρυπτογράφησιν εἶναι λίαν ἀγαθαί. Εἶχε σκοπὸν ἐπίσης νὰ καταστήσῃ μᾶλλον προσιτὰ τὰ μέχρι σήμερον δεδομένα, ἰδιαιτέρως εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς ἐπιστημονικοὺς κύκλους, ἀφοῦ αἱ μελέται τῶν ἀσχοληθέντων μὲ τὸ θέμα οὔτε εὐχερῶς προσιταὶ εἶναι οὔτε συστηματικαὶ καὶ συγκεφαλαιωτικαί. Εἶναι ὅμως νῦν ἀνίγκη νὰ προχωρήσωμεν εἰς μίαν εὐρύτεραν κριτικὴν διὰ τῆς ὁποίας θὰ ὑπογραμμισθοῦν ὠρισμένα ἐπιφυλάξεις, αἱ ὁποῖαι, πιστεύω, θὰ θέσουν τὰς προδοκίας μας ἐπὶ ἐνὸς στερεωτέρου ἐδάφους.

Ἴδου αἱ κυριώτεραι δυσκολίαι:

1) Σχέσεις γραμμικοῦ Συστήματος Β μὲ Γραμμικὸν Σύστημα Α.

Πάντες οἱ μελετηταὶ καὶ ἰδιαιτέρως οἱ Ἔβανς καὶ Pugliese - Caratelli διεπίστωσαν ὅτι τὸ Γραμμικὸν Β Σύστημα ἀποτελεῖ ἐξέλιξιν τοῦ Α μὲ προσθήκην ὠρισμένων σημείων καὶ ἀχρήστευσιν ἄλλων. 50 σημεῖα εἶναι κοινὰ καὶ ὁποσδήποτε ἀποδίδουν ὁμοίας φωνητικὰς ἀξίας^{*)}. Ὅχι ἐπιπολαίως ἐξηκριβώθη ὅτι πολλὰ συμπλέγματα σημείων ἀποδίδοντα λέξεις προσηγορικὰς ἢ κύρια ὀνόματα ἀπαντοῦν καὶ εἰς τὰ δύο συστήματα καὶ ὅτι πολλαὶ καταλήξεις καὶ προθήματα φαίνονται κοινὰ. Ἀναγκαῖον συμπέρασμα γενικῶς γενόμενον ἀποδεκτὸν ἦτο ὅτι τὸ σύστημα Α καὶ τὸ σύστημα Β ἀπέδιδον τὴν αὐτὴν γλῶσσαν^{*)}. Μὲ

^{*)} Evans, Palace of Minos, IV p. 682. Pugliese - Caratelli, Le iscrizioni preelleniche di Haghia Triada in Creta «Mon. Ant.» XL (1945), p 491 ss.

^{*)} Evans, αὐτόθι σ. 684 : «More than this, the language itself is iden-

τὴν ἀναγνώρισιν νῦν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὰς πινακίδας τοῦ Συστήματος Β φθάνουσα εἰς τὴν ἀποπικτοῦν παραδοχὴν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ὠμιλεῖτο ὡς ἐπίσημος γλῶσσα ἐν Κρήτῃ ἀπὸ τῆς Παλαιοανατορικῆς Ἐποχῆς (Γραμμικαὶ Α πινακίδες ἀνευρέθησαν εἰς παλαιοανατορικὰ στρώματα τῶν Ἀνακτόρων Φαιστοῦ καὶ Μαλίων). Θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι ὁ Μινωικὸς Πολιτισμὸς ἦτο δημιούργημα τῶν Ἑλλήνων; Καὶ ποῶν Ἑλλήνων; Ἡ μήπως ἔσφαλλον εἰς τὰς παρατηρήσεις τῶν οἱ κύριοι μελετηταί;

2) Σχέσις Κρητικῆς καὶ Κυπριακῆς Γραφῆς.

Γενικῶς ἐπίσης ἐγένετο παραδεκτὸν ὅτι ἡ Μινωικὴ Γραφὴ ἔδωκε γένεσιν εἰς τὴν ἐκ τούτου ἀποκληθεῖσαν Κυπρομινωικὴν Γραφήν, τῆς ὁποίας ἀρχικῶς ὀλίγα θεῖματα ὑπῆρχον εἰς πηλίνας τινας σφαίρας, χρυσοῦν δακτύλιον καὶ κύλινδρον⁴ τελευταίως ἀνευρέθησαν καὶ ἐκτενέστεραι πινακίδες εἰς Ἐγκώμην τῆς Κύπρου⁵ καὶ ἐπεβεβαίωσαν τὰς ἀπόψεις τῶν Ἐβανς καὶ Caratelli ὡς πρὸς τὴν στενὴν σχέσιν τῶν δύο γραφῶν. Παρὰ τὴν σχηματοποίησιν πολλὰ σημεῖα ἀναγνωρίζονται ὡς τὰ αὐτά, τῇ ἀληθείᾳ δὲ θὰ ἦτο πολὺν παράξενον, γνωστῆς οὔσης τῆς στενῆς σχέσεως Κύπρου - Κρήτης, ἂν τοῦτο δὲν συνέβαινε. Τοῦ Κυπρομινωικοῦ συστήματος γραφῆς ἐξέλιξις εἶναι τὸ συλλαβάριον τῆς Κύπρου, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιεῖτο μέχρι τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων⁶. Ἐκ τούτου φαίνεται λίαν ἀπίθανος ἡ παραδοχὴ ὅτι οὐδεμίαν ἀπολύτως ἀντιστοιχίαν φωνητικῶν ἀξιών ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ μινωικοῦ καὶ τοῦ κυπριακοῦ συλλαβαρίου.

3) Δυσχέρεια ἐκ τῆς παραδοχῆς τῆς Ἑλληνικῆς ὡς γλώσσης τῶν πινακίδων.

Ἄν ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τῶν μυκηναϊκῶν Βασιλείων κατὰ τὸν ΙΔ' καὶ ΙΓ' π. Χ. αἰῶνα, ὁπότε καὶ οἱ τύποι τῶν Μεγάρων εἶναι ἀρχαῖοί, εὐσταθῆ, εἶναι ἀντιθέτως πολὺν δύσκολον νὰ γίνῃ παραδεκτὸν ὅτι ἡ γλῶσσα αὕτη κατέστη ἐπίσημος γλῶσσα ἐν Κνωσῶ ἀπὸ τὰ μέσα τοῦλάχιστον τῆς ΙΕ' π. Χ. ἕκα-

tical», Caratelli, αὐτόθι σ. 502 - 503: «è chiaro che il ricorre di gruppi completamente identici o aventi le stesse uscite...tanti in iscrizioni della Linear A quanto in tabelle enossie della Linear B deve attribuirsi ad identità di linguaggio nelle due fasi (MMIII - MRI e MRII) che quei documenti rappresentano».

⁴) Evans, αὐτόθι σ. 758 κ. ἐξ. Scripta Minoa II σ. 73. Caratelli, αὐτ. σ. 463.

⁵) Porph. Dikaios, A second inscribed clay tablet from Enkomi, «Antiquity» XXVII (1953) pp. 233 - 7.

⁶) Ἰδίᾳ Scripta Minoa, II σ. 73.

τονταετηρίδος. Τοῦτο θὰ ἐσήμαινεν ὅτι δημιουργοὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς τελευταίας ἀνακτορικῆς φάσεως ἦσαν οἱ Ἀχαιοὶ καὶ τότε θὰ ἔδει νὰ δοθῇ ἱκανοποιητικὴ ἀπάντησις εἰς τὰ κάτωθι ἐρωτήματα: α) Πῶς ὁ ΥΜΙΙ πολιτισμὸς ἀποτελεῖ ἄμεσον καὶ ἄνευ διακοπῆς ἐξέλιξιν τοῦ προηγηθέντος ΥΜΙ; β) Πῶς ἡ φάσις αὕτη ἐμφανίζει χαρακτηριστικὰ κρητικά, τὰ ὁποῖα σαφῶς τὴν διασιτέλλουν ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχον μυκηναϊκὴν; Τὰ κυριώτερα τῶν χαρακτηριστικῶν τούτων εἶναι ἐκδηλα εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, τὸν παριστατικὸν κύκλον μὲ τὰς πάντοτε εἰρηνικὰς σκηνάς, εἰς τὴν θρησκείαν ἣτις εἶναι ἐπίσης γνησίως μινωική. Τὰ χαρακτηριστικὰ ἄλλως ταῦτα ἔφερον ὡς κύρια ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῆς θεωρίας τοῦ Ἔβανς περὶ τῆς γενέσεως τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ δι' ἐκτεταμένου μινωικοῦ ἀποικισμοῦ οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὸν τελευταῖον πολιτισμὸν ἐπιστήμονες. Ἀχαιϊκὰ στοιχεῖα ἀποδεικνύοντα ἑλληνικὴν ἐγκατάστασιν μεγάλης κλίμακος ἐπὶ τῆς Κρήτης συναντῶμεν μόνον βραδύτερον (ΥΜΙΙΙ μέγαρον Ἀγίας Τριάδος, ἱερὰ μυκηναϊκοῦ τύπου, κεραμεικὴν τῆς μυκηναϊκῆς κοινῆς) κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἀνακαταλήψεως. γ) Διατὶ ἡ καταστροφὴ τοῦ 1500, ἡ ὁποία θὰ ἐσήμαινε τὴν ἄλωσιν τῆς Κνωσοῦ ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν ἄφησε πολὺ ὀλίγα ἕληθαι εἰς τὴν Κνωσόν, ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ καταστροφὴ τοῦ 1400, ἡ ὁποία εἶναι ἡ τελικὴ τῶν Ἀνακτόρων, εἶναι ὀλοκληρωτικὴ, χωρὶς νὰ δύναται πλέον νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἄλογον αἰτίαν; δ) Πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ πλήρης ἐγκατάλειψις τόσων μινωικῶν πόλεων καὶ τῶν πλουσιῶν περιοχῶν των περὶ τὸ 1500 (πρβλ. ἀπουσία Ἀνακτορικοῦ Ρυθμοῦ καὶ Σύστημα Γραμμικὸν Α μέχρι τέλους), ἂν γίνῃ δεκτὸν ὅτι ἐπὶ μίαν ἑκατονταετίαν πρὸ τῆς πτώσεως τῆς Κνωσοῦ αἱ ἀχαιϊκαὶ Δυναστεῖαι ἦσαν κυρίαρχοι ἐν Κνωσῷ; Ἐν ἄλλῃ αἱ ἄλλαι περιοχαὶ ἐσυνέχισαν τὴν μινωικὴν ζωὴν των μέχρι τοῦ 1400 π. Χ., πῶς δὲν ἦλθον εἰς σύγκρουσιν μὲ τοὺς πολεμιστὰς Ἀχαιοὺς, οἵτινες μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κνωσοῦ θὰ ἦσαν κατὰ πολὺ ἰσχυρότεροι;

4) Ἀτέλεια τοῦ συστήματος γραφῆς.

Ἡ γραφή, ὡς ἐμφανίζεται ἀποδίδουσα μὲ τὴν λίαν ἰδιόρρυθμον ὀρθογραφίαν τῆς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἀποτελεῖ σύστημα ἀτελέστερον παντὸς ἄλλου μέχρι σήμερον γνωστοῦ εἰς τοὺς μεγάλους κύκλους πολιτισμῶν. Ἀκόμη καὶ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν σημετικῶν κειμένων τοῦ φοινικικοῦ - ἐβραϊκοῦ κύκλου ἡ δήλωσις τῶν συλλαβῶν βάσει τοῦ συμφώνου των δημιουργεῖ πολὺ μικρότερα προβλήματα ἀναγνώσεως, ἀφοῦ τὰ θέματα εἶναι τρισυλλαβικά καὶ τὰ σύμφωνα κατὰ κανόνα δηλοῦνται. Τόσον ἀτελῶς ἀποδιδόμενα κείμενα θὰ ἀπετέλουν—ὡς ἀποτελοῦν σήμερον καὶ δι' ἡμᾶς, ἐπιμόχθως ἐργαζομένους—σειρὰν γρίφων

τῶν ὁποίων ἡ ἀνάγνωσις θὰ ἦτο προβληματική· ἀρκεῖ νὰ σημειωθῇ ὅτι μικραὶ ἰδίως λέξεις δύνανται νὰ ἀναγνωσθοῦν κατὰ δεκαπέντε ἕως εἴκοσι διαφοροῦς τρόπους. Παραμένει δὲ αἰνιγματικὸν διατι θὰ ἔγραφον καὶ αὐτὸν τὸν τρόπον ἀφοῦ ἅπαξ προήχθησαν εἰς τὴν κατ' ἀνά-
 λυσιν ἀπόδοσιν τῶν συλλαβῶν· ἀφοῦ ἀπέδιδον τὴν συλλαβὴν πτὰ ὡς πα - τα, διατι θὰ ἔγραφον τὴν συλλαβὴν *μα* ὡς *να* καὶ τὴν συλλαβὴν στα ὡς *τα*; Ἰδιαιτέρως κάμνει ἐντύπωσιν ἡ ἔκπτωσις τοῦ *ι* τῶν δι-
 φθόγγων καὶ μάλιστα εἰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας τὸ *ι* τῆς δι-
 φθόγγου χαρακτηριστίζει διάφορον πτώσιν ἢ διάφορον ἀριθμὸν· συγγέ-
 ονται οὕτω ἐνίοτε ὁ ἐνικὸς καὶ ὁ πληθυντικὸς, ἡ ὀνομαστικὴ μὲ τὴν
 δοτικὴν. Ἡ σαφὴς δὲ ἀπόδοσις τῶν τελικῶν *ς*, *ν*, καὶ *ρ* εἰς τὴν κυ-
 πριακὴν γραφὴν προκειμένου περὶ ἑλληνικῶν κειμένων καθιστᾷ τοῦ-
 λάχιστον λίαν περιεργὸν τὴν παράλειψιν τῶν εἰς μινωικὰ καὶ μυκη-
 ναϊκὰ κείμενα, ἀποδίδοντα ἐπίσης ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἀκατανόητος
 ἔξ ἄλλου εἶναι ἡ διὰ τοῦ αὐτοῦ σημείου ἀπόδοσις τῶν ἀντιστοιχῶν
 συλλαβῶν μὲ *λ* καὶ *ρ*· ὁ ρωτακισμὸς εἰς τόσον πρώϊμα ἑλληνικὰ κεί-
 μενα, μάλιστα συγγενῆ μὲ τὰ Ὀμηρικὰ καὶ Κυπροαρκαδικὰ, ἐμφανίζε-
 ται ὡς δυσπαράδεκτος.

5) Ἐπισφαλῆς ἡ βίασις τῆς κατατάξεως τῶν ση-
 μείων κατὰ σειρᾶς εἰς τὴν «ἐσχάραν».

Ὡς ἐσημειώθη ἡ κατάταξις τῶν ὀριζοντίων καὶ κατακορύφων σει-
 ρῶν συλλαβῶν τῆς «ἐσχάρας», δηλ. τῶν συλλαβῶν μὲ τὸ αὐτὸ φωνῆεν
 ἀλλὰ διάφορον σύμφωνον καὶ τῶν συλλαβῶν μὲ τὸ αὐτὸ σύμφωνον
 ἀλλὰ διάφορον φωνῆεν, ἐγένετο βάσει τῶν ἐξισώσεων. Εἰς τὰς ἐξισώ-
 σεας ὅμως ὠρισμένα παραλλαγαὶ δύνανται νὰ ὀφείλωνται εἰς διαφο-
 ρὰς λέξεων καὶ ὄχι εἰς μεταβολὰς καταλήξεων λόγῳ διαφορῶν γένους,
 ἀριθμοῦ, πτώσεων κλπ. Ἐν ἐξισωθῇ λ. χ. τὸ κα - να - ρι μὲ τὸ κα - να-
 λι εἶναι δυνατὸν νὰ παρασυρθῇ τις εἰς κατάταξιν τῶν δύο συλλαβῶν
 εἰς τὴν αὐτὴν στήλην, ἐνῶ πρόκειται περὶ δύο διαφορῶν λέξεων. Τοῦ-
 το ἀπλῶς ὑπογραμμίζεται διὰ νὰ καταφανῇ ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἐγέ-
 νοντο λάθη κατὰ τὴν κατάταξιν τῶν συλλαβῶν.

6) Ἐπισφαλῆς ἡ πρώτη ἀναγνώρισις τῶν φωνη-
 τικῶν ἀξιῶν τῶν συλλαβῶν.

Ὁ καθορισμὸς τῶν πρώτων συλλαβῶν μὲ σύμφωνον *πα*, *μα*, *τε*,
πο, *ρο*, ἐβασίσθη εἰς μεγαλοφρεῖς συνδυασμούς, κατὰ τὴν γνώμην μου
 ὅμως πᾶν ἄλλο ἢ ἀσφαλεῖς. Τὸ κείμενον τῆς πινακίδος τῶν «δορκείων»
 δὲν εἶναι καθόλου σαφὲς καὶ τὸ *πατήρ*, *μάτηρ*, ὡς τελικῶς ἀπεδόθη τὸ
 σύνολον, δὲν προσαρμόζεται καλῶς. Ἐπίσης παραμένει λίαν ὑποθετι-
 κὸν καὶ ὄχι ὀλιγώτερον τολμηρὸν τὸ *πο - ρο* = *πῶλος* τῆς πινακίδος

895 τῶν ἵππων ἐκ Κνωσοῦ. Εἰς τὴν πινακίδα ταύτην ἐμφανίζονται ἰσογράμματα ἵππων ἀκολουθούμενα ὑπὸ ἀριθμῶν· μόνον δύο ἔχουν πρὸ αὐτῶν τὰ ὡς πο - ρο ἀναγνωσθέντα σημεῖα· ὁ μόνος λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ἀνεγνώσθησαν ὡς πο - ρο καὶ ὄχι πο - λο εἶναι ὅτι τὸ δεύτερον σημεῖον εἶχε καταταγῆ μετὰ τὰς συλλαβὰς τῆς ἐσχάρας αἱ ὁποῖαι δι' ἄλλους λόγους καθορίσθησαν ὡς ἀποδίδουσαι τὰς συλλαβὰς μετὰ ρ. Ἡ ἐκκίνησις εἶναι ἐπίπικτος καὶ αἰσθάνεται τις ἐξ ἀρχῆς τὴν ἀνησυχίαν ὅτι δὲν θὰ φέρῃ εἰς αἴσιον ἀποτέλεσμα, ἐφαρμοζομένης τῆς ἀλύσεως τῶν ἀντικαταστάσεων.

Αἱ καθορισθεῖσαι ἀξίαι εἶναι 65 καὶ ἀπομένουν πρὸς καθορισμὸν 23. Τὸ ποσοστὸν οὕτω τῶν ἀγνώστων ἀξιῶν εἶναι μέγα καὶ κατὰ τὴν γνώμην μου πολὺ δυσκόλως θὰ εὐρίσκοντο φωνητικαὶ ἀξίαι δι' ὅλα ἢ τὰ πλεῖστα ὑπόλοιπα σημεῖα. Αὐτὸ ὅμως τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ πλέον ἀνησυχητικὸν εἶναι ὅτι ἐλλείπουν ἀπὸ τὰς καθορισθείσας αἱ συλλαβαὶ *μυ* καὶ *συ*, αἱ ὁποῖαι εἰς τὴν ἑλληνικὴν δύναται νὰ θεωρηθοῦν, ἰδίως ἢ δευτέρα, συχναί.

Πᾶσαι αἱ ἀνωτέρω ἐπιφυλάξεις, ὑπογραμμίζουσαι ὠρισμένας δυσχερείας ἢ ἐπισημαίνουσαι τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀποκρυπτογραφίσεως ἐστηρίχθη εἰς λίαν ὑποθετικὰ στοιχεῖα, δὲν θὰ εἶχον βεβαίως καμμίαν ἀπολύτως σημασίαν ὡς πρὸς τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἐπετεύχθη ἡ ἀνάγνωσις, ἂν μετὰ τὴν ἀντικατάστασιν εἰς τὰς πινακίδας τῶν φωνητικῶν ἀξιῶν τὰ ἀποδιδόμενα κείμενα ἦσαν κατὰ μέγα μέρος κατανοητὰ καὶ λογικά. Δυστυχῶς δέον νὰ ὁμολογηθῆ ὅτι εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο προκύπτουν αἱ κυριώτεραι δυσχερείαι.

7) Μέγας ὁ ἀριθμὸς τῶν μὴ κατανοητῶν πινακίδων.

Ἄν ὠρισμένα τῶν πινακίδων παρέχουν λίαν ἐνθαρρυντικὸν ἀποτέλεσμα, ἄλλαι δέ, ποικίλαι καὶ ὄχι ὀλίγαι, πιθανὸν καὶ δυνάμενον νὰ συμβιβασθῆ μετὰ τὰ πράγματα, δὲν εἶναι ὀλίγον ἀνησυχητικὸν τὸ γεγονός ὅτι μέγας ἀριθμὸς πινακίδων δὲν ἀποδίδει κατανοητὸν κείμενον ἢ παρέχει τοιοῦτον λίαν ἀμφίβολον ἢ αἰνιγματικόν. Προσπάθεια ἐκ μέρους μου μεταγραφῆς ὀγδοήκοντα πινακίδων ἐκ τῶν μὴ ἀνακοινουμένων ὑπὸ τοῦ V. ἀπέδωσε σχεδὸν καθαρῶς ἀρνητικὸν ἀποτέλεσμα, παρετήρησα δὲ ὅτι καὶ ἐπὶ πινακίδων εἰς τὰς ὁποίας ἀναγνωρίζονται ὑπὸ τοῦ V. ὠρισμένα φράσεις πολλὰ παραμένουν αἰνιγματικά. Φυσικὰ τοῦτο δύναται νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὸν γραφοειδῆ χαρακτῆρα τῶν κειμένων τὰ ὁποῖα γράφονται μετὰ τόσον ἐλαττωματικὴν ὀρθογραφίαν, ὡς ἐπίσης εἰς τὴν ἀρχαικότητα καὶ τὸ ἀκατέργαστον τῆς γλώσσης, εἰς τὸ συνεπτυγμένον καὶ ὑπὸ μορφὴν λογιστικῆς ἀναγραφῆς περιεχόμενον καὶ

ἀκόμη εἰς τὸ γεγονός ὅτι εἰς πολλὰς πινακίδας περιέχονται κύρια ὀνόματα ἀγνωστα. ὧν ἡ μεταγραφὴ δὲν δύναται νὰ ἐλεγχθῆ. Τὸ γεγονός ὁμῶς εἶναι ὅτι παραμένει ἀμφιβολία ἰσοσταθμοῦσα τοῦλάχιστον πρὸς τὴν ἐνθάρρυνσιν ἐκ τῶν ὀλίγων ἀναγινωσκομένων πινακίδων, ἣτις μάλιστα ἐπισκιάζεται ἐκ τῶν λόγων τοὺς ὁποίους θὰ ἀναφέρω ἀκολούθως. Ἐὰς μὴ λησμονῆται ὅτι ἀναλόγους δυσκολίας συνήντησαν οἱ μέχρι τοῦδε μεταγράψαντες τὰ κρητικά κείμενα μὲ ἰδικόν των σύστημα φωνητικῶν ἀξιών, οἵτινες ἐπρόβαλον ὡς κύριον λόγον τοῦ ὄχι ἐνθαρρυντικοῦ ἀποτελέσματος τὴν ἰδιορρυθμίαν τῆς γλώσσης καὶ τὰ κύρια ὀνόματα (πβλ. H r o z n y, Les Inscriptions Cretoises, Praha 1949). Ἰδιαίτερος ἀνησυχεῖ τις ὅταν μικραὶ φράσεις ἐξ ὀλιγοσυλλάβων λέξεων, αἵτινες ἀσφαλῶς δὲν εἶναι κύρια ὀνόματα, δὲν ἀποδίδουν κείμενον, διότι εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας δὲν ὑπάρχουν πολλὰ διαφορετικὰ ἀναγνώσεις καὶ αἱ ἀποδιδόμεναι δύνανται ἐξαντλητικῶς νὰ ἐλεγχθοῦν.

8) Κίνδυνος ἐκ τοῦ λογικοῦ σφάλματος τῆς λήψεως τοῦ αἰτουμένου (*petitium principii*).

Εἰς πολλὰς περιπτώσεις προκύπτει σαφῶς ὁ κίνδυνος, νὰ ἀναγνωρίζωμεν ὡς εὔρημα ὅ,τι ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ ἀποκρυπτογραφοῦντος ἐτέθη. Εἶναι ἄτοπον λ. χ. νὰ ἐνθουσιαζώμεθα ἀπὸ τόσας καταλήξεις εἰς εὖς ὀνομάτων ἐπαγγελματιῶν ἀφοῦ ἡ κατάληξις αὕτη ἐξ ἀρχῆς ἐτέθη εἶναι πολὺ μᾶλλον φρόνιμον νὰ προσέξωμεν τὸ θέμα τῶν λέξεων τούτων, τὸ ὁποῖον μᾶλλον σπανίως δίδει ἐνθαρρυντικὸν ἀποτέλεσμα. Δὲν εἶναι ἐπίσης ὀρθὸν νὰ βασιζώμεθα τόσον εἰς τὰ *Κνωσὸς* καὶ *Ἀμνισὸς* (τῶν πινακίδων τῆς Εἰλειθυίας), διότι τὰ ὀνόματα ταῦτα, ὡς ὁμολογεῖται, ἐξ ἀρχῆς ἐτέθησαν τὸ (β' ἐκ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τοπωνυμίου ἀρχομένου ἐξ Α). Τὸ **Fε-ιο-ρο-πο* (τετράπου) ἀνεζητήθη καὶ ἐτέθη ὡς πιθανὸν εἰς πινακίδα ποιμνίων. Γενικῶς ὁμῶς ἡμεῖς δὲν εἴμεθα πάντοτε εἰς θέσιν νὰ ἐλέγξωμεν τι ἐξ ἀρχῆς ἐτέθη ὥστε νὰ ἀποφύγωμεν τὸ σφάλμα τῆς λήψεως τοῦ αἰτουμένου. Δέον ὁμῶς νὰ καταστῶμεν ἐκ τούτου μᾶλλον ἐπιφυλακτικοί.

9) Καθαρῶς ὑποθετικὴ ἢ τελικὴ ἀπόδοσις τῶν κειμένων.

Πολλοὶ διὰ νὰ κρίνουν τὸ ἐπιτευχθὲν διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῶν φω-

¹⁾ Ventris, «Archaeology», αὐτ. σ. 17. «In May 1952 I was toying with the value *ko* for the first sign of Kober's triplet . . . and tried the effect of reading them as *KO - NO - SO = Knossos* and *ko wo = Greek kor-woos, boy*». Ventris, «Antiquity», αὐτ. σ. 202: «The decisive step was to identify the first word with *Amnisos* and to substitute values which would turn the others into *Knossos, Tylissos, Phaistos and Lyktos*».

νητικῶν ἀξιῶν ἀποτέλεσμα βασίζονται μόνον εἰς τὴν τελικὴν ἔρμηνειάν τῶν κειμένων, τὴν προκαταρκτικῶς καὶ πειραματικῶς ὑπὸ τῶν ἀποκρυπτογραφούντων παρεχομένην· οὕτω π. χ. ἀντὶ νὰ ἐξετάσουν ἀπ' εὐθείας τὸ ἀποτέλεσμα τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παρέχη ὁ στίχος: *δο - Fε - jo ι - κFο - ε - κFε Fi - ρι - νι - jo ο - πο - κFο κε - ρα - ja - πι ο - πι - ι - ja - πι*, θεωροῦν ὡς «ντὲ φάκτο» προελθοῦσαν μετάφρασιν: *ξόλινον ἵππο... καὶ ἄντυξ* (τοῦ ἄρματος) *ἐκ ξύλου ἀγριοσυκῆς με ζεύγματα ἐξ ὄσπου*, καὶ τοῦτο μάλιστα χωρὶς νὰ δώσουν ἰδιαιτέραν προσοχὴν ἢ ἡ προτεινομένη μεταγραφὴ: *δόρFειος Ἴππο... Fιορινιὸς ὄμποξ κεραιάφι ὀπιάφι* εἶναι δυνατόν νὰ σταθῇ λογικῶς καὶ γλωσσικῶς. Θεωρῶ τοῦτο βασικὸν σφάλμα τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ θεωρηθῇ τὸ ποσοστὸν τῶν ἤδη ἀναγινωσκομένων πινακίδων σχετικῶς μέγα. Τοῦτο εἶναι ἀντίθετον καὶ μὲ τὰς ἐπιφυλάξεις αὐτῶν τῶν μεταγραφάντων καὶ μὲ τὴν σαφῆ δήλωσίν των ὅτι ἡ μεταγραφὴ καὶ μετάφρασις ἔχει πειραματικὸν χαρακτῆρα. Ὁ ἴδιος ὁ V. ἐτόνισεν ὅτι ἡ προσπάθεια προσκόπτει εἰς τὸ ὅτι πλῆθος ἀπὸ πινακίδες ἄλλως ἀπὸ ἄλλους ἀναγινώσκονται. Γενικῶς ἡ τελικὴ ἀπόδοσις τῶν κειμένων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι παρὰ καθαρῶς ὑποθετικὴ ἀφοῦ εἰσέρχονται τόσα ὑποθετικὰ στοιχεῖα: α) ἂν ὁ καθορισμὸς τῶν φωνητικῶν ἀξιῶν ἐγένετο ἄνευ οἰουδήποτε λάθους· β) ἂν αἱ μεταγραφαὶ τῶν προκλυπουσῶν λέξεων εἶναι εἰς προτεινόμενα (ἀφοῦ τόσα διὰ τῆς ἐφαρμοζομένης ὀρθογραφίας παραλείπονται ἢ μεταβάλλονται)· γ) ἂν αἱ προκλύπτουσαι νέαι λέξεις καὶ οἱ ἰδιόρρυθμοὶ τύποι εἶναι πράγματι οἱ ὑπὸ τῶν γραφῶν ἀποδοθέντες ἢ προέρχονται ἐκ σφάλματος· δ) ἂν ἡ παρεχομένη ἔρμηνεία εἶναι δυνατόν νὰ εὐσταθήσῃ. Ὅπου προτείνονται κύρια ὀνόματα ὁ ἔλεγχος εἶναι δύσκολος, διὰ νὰ μὴ εἴπω ἀδύνατος. Διὰ νὰ δώσω σαφεστέραν εἰκόνα τοῦ ὑποθετικοῦ τῶν πλείστων ἀποδιδομένων κειμένων ἀναλύω τὴν ἀκόλουθον πινακίδα τῆς κατηγορίας «χαλκοῦ» ἐκ Πύλου (βλ. εἰκ. 1):⁹

jo-δο-σο-σι κο-ρε-τε-ρε δα²-μα-τε-κFε
πο-ρο-κο-ρε-τε-ρε-κFε κα-ρα-Fι-πο-ρο-κFε ο-πι-κFο³-ο-κο-κFε
κα-κονα Fi-jo πα-τα-jo-ι-κFε ε-κε-σι-κFε α-κα-σα-μα ο-πι-κα-πε
[ε-Fε-κFε
 ΠΙ,; *κο-ρε-τε ΧΑΛΚΟΣ* (ἰδεόγρ.) 2/30 *πο-ρο-κο-ρε-τε ΧΑΛΚΟΣ*
[3/120

Τὸ ἀρχικὸν *jo*, ἀποτελοῦν προθεματικὴν συλλαβὴν, ἠρμηνεύθη, παρὰ τοὺς ὀρθογραφικοὺς κανόνας οἵτινες ἐγένοντο δεκτοί, μὲ τὸν σύνδεσμον ὡς· τὰ δύο ἄλλα παραδείγματα *jo-ι-je-σι* (ὡς *ἰένσι*?) καὶ

⁹) Βλ. μεταγραφὴν ἀνωτέρω σ. 150.

jo - a - σε - σο - σι (ὡς ἐσῆσονσι?) δὲν δίδουν ἱκανοποιητικώτερον ἀποτελεσμα Ὀλόκληρος ἢ πινακίς ἀπὸ τοῦ 4ου στίχου καὶ ἐξῆς ἐπαναλαμβάνει τὸ *κο - ρε - τε* καὶ *πο - ρο - κο - ρε - τε* εἰς δύο στήλας μὲ ἀντιστοίχους ποσότητας χαλκοῦ (ιδεόγραμμα) ὥστε ἂν πρόκειται περὶ εἰσφερόντων χαλκῶν αὐτοὶ ἀνήκουν μόνον εἰς δύο τάξεις καὶ ὄχι εἰς τὰς περισοτέρας τὰς ὁποίας ἀναγνωρίζει ὁ V. ὀυδεμία τῶν ὀνομασιῶν τούτων (*κοροετηρες, προκοροετηρες, κλαφιφόροι, ὀπισῶχοι, ὀπισκαρῆες*), εἶναι κατανοητή, ἀλλά, καὶ αὐταὶ αὐθαιρέτως ἔχουν καθορισθῆ. Οὐτε τὸ *σπαθαίοις* οὐτε τὸ *αἰξμᾶνς* φαίνονται ἑλληνικοὶ τύποι, τὸ δὲ δεύτερον εἶναι καὶ ἀπίθανον διὰ τὴν ἔννοιάν του. Ὡς πρὸς τὴν ὀρθογραφικὴν ἀπόδοσιν διερωτᾶται τις διατὶ τὸ *ι* τῆς δοτικῆς πληθυντικῆς εἰς *-οις* ἀποδίδεται ἐνῶ εἰς τὴν κατάληξιν *-οι* τῆς ὀνομαστικῆς παραλείπεται. Ὡς ἀντιλαμβάνεται τις μόνον ἐνθαυρντικὸν ἀπομένει τὸ *κα - κο να - Fi - jo* ἀποδοθὲν ὡς *χαλκὸς ναFιος*. Ἄλλ' ἂν ὁ χαλκὸς εἶναι *ρῆιος* (διὰ πλοῖα) τότε ποῖαν θέσιν ἔχουν αἱ *αἰχμᾶι* τῶν *σπαθῶν* (;) καὶ τῶν *δοράτων*; Ἐνοχλητικὸν εἶναι ὅτι τὸ *κFe*, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ συνδεικτὸν μόριον ἰσοδύναμον μὲ τὸ ἑγκλιτικὸν *τε* ἀπαντᾷ, πολὺ συχνὰ μάλιστα, ἐπιροηματικῶς.

Ἀκόμη τολμηρότερον, εἰς τὰς πινακίδας τῶν ἀρμάτων ἀντιστρέφεται αὐτὴ ἢ σειρά τῶν στίχων καὶ ναὶ μὲν ὑπάρχει πάντοτε πιθανὴ ἐξήγησις ὅτι ἐνίοτε ἐγράφετο στίχος καὶ ἄνω τούτου συνεπληροῦτο ἄλλος, ἐνταῦθα ὅμως ἢ διάταξις τῶν στίχων ἐπὶ τῆς πινακίδος τὴν ἀποκλείει.

Θὰ ἦτο εὐκόλον νὰ καταδειχθῆ πόσον τὸ ὑποθετικὸν στοιχεῖον εἰσέρχεται ἀφθόνως εἰς τὰς ὀλίγας πινακίδας αἵτινες δίδουν ἀποτελεσμα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦτον ἱκανοποιητικὸν καὶ πόσον βιάζεται πολλὰ* καὶ ἢ ὀρθογραφία καὶ οἱ τύποι, αἱ λέξεις καὶ αἱ σημασίαι των, ἀλλὰ πιστεύω ὅτι ἐνταῦθα δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ μακροτέρα ἀνάλυσις. Ἄν εἰς συνεχῆς κείμενον ἢ σύμπτωσις λέξεων κατὰ πιθανὴν συνάρτησιν γεννᾷ τόσας ἀμφιβολίας εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ φανερὸν ὅτι δὲν εἶναι λογικὸν νὰ προσδοκᾷ τις ἀποτελέσματα ἐξ ἀναγνωρίσεως μεμονωμένων λέξεων· συλλαβαὶ ριπτόμεναι εἰς τὴν τύχην μὲ τὴν κραυοῦσαν ὀρθογραφικὴν ἔλευθερίαν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδώσουν ἐπίσης ἀξιόλογα ἀποτελέσματα. Ὡστε ἐπὶ τούτων θὰ ἦτο ἄτοπον νὰ προσπαθῆσθαι τις νὰ βασίσῃ κρίσιν. Πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἦταν αἱ λέξεις αὐταὶ εἶναι ἀήθεις ἢ δυσεξήγητοι. Τίς λ. χ. θὰ ἠδύνατο νὰ πεισθῆ ὅτι τὸ *πι - ρι - je - τε - ρε* ἀποδίδει τὸ *φριετηρες* καὶ τοῦτο τὸ *πριονισται*; (ὑπενθυμίζω ὅτι τὸ *-τερε* τῆς καταλήξεως ἔχει τεθῆ ἐξ ἀρχῆς). Νὰ παρασύρεται δὲ τις ἐκ περιγραφῶν τοῦ Ὀμήρου εἰς ἀναγνώρισιν ἀναλόγων εἰς πινακίδας λογιστικοῦ ἀρχείου μοῦ φαίνεται λίαν τολμηρόν: Ἐπειδὴ ὁ Λυκάων μὲ ξύλον ἀγριοσυκῆς κατεσκεύασεν ἄντυγα ἄρματος⁹, εἰς πινακίδα ἀρμά-

των τῆς Κνωσοῦ τὸ *Fi-ri-ni-jo o-po-κ'fo* γίνεται ἄντιξ ἐξ *ερινεοῦ*· εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ὑπάρχει οὔτε *ερινεός* οὔτε *άντιξ*. *Αρκοῦμαι εἰς αὐτὰ τὰ ὀλίγα διότι σκοπός μου δὲν εἶναι νὰ κλονίσω τὰς ἐλπίδας τὰς ὁποίας πάντες τρέφομεν, ἀναμένοντες νὰ προχωρήσῃ ὁ V. μετὰ τὴν βοήθειαν τῶν συνεργατῶν του πρὸς τὴν τελικὴν λύσιν, ἀλλὰ νὰ ὑπογραμμίσω ὅτι δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος εὐρισκόμεθα πρὸ ἑνὸς πειράματος, λίαν ἐνδιαφέροντος βεβαίως, μετὰ ἀμφίβολα ὅμως ἀκόμη ἀποτελέσματα.

10) Ἀνωμαλίαι γλώσσης.

Εἶναι τέλος ἀνάγκη νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν πινακίδων προκύπτουσα διάλεκτος ἐμφανίζει παραδόξους καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνεξηγήτους ἀνωμαλίαις, ὅπως δωρισμούς, λέξεις μετὰ ἔτυμολογίαν προφανῶς διάφορον ἀπὸ τὴν ἤδη ἀνεγνωρισμένην καὶ πολλάκις ἐπιστημονικῶς ἀποδεδειγμένην, ὕστερογενεῖς τύπους, τελείως ἀπιθάνους λέξεις καὶ τύπους, ἀνεξήγητον παράλειψιν τοῦ *F'* ἢ ἀντιστρόφως ἐμφάνισίν του εἰς λέξεις ὅπου δὲν ἔχει θέσιν κλπ. *Ἄν ἡ διάλεκτος αὐτὴ κατατάσσεται εἰς τὴν ὁμάδα τῶν ἀχαικῶν καὶ ἐμφανίζεται ὡς συγγενῆς τῆς ἀρχαδοκυπριακῆς, παραμένει δυσεξηγήτος ἡ ἀπουσία ὄρισμένων ἀπὸ τὰ πλέον χαρακτηριστικὰ τῆς ὁμάδος τῶν διαλέκτων τούτων καὶ ἀντιστρόφως ἡ ἐμφάνισις ἄλλων, τὰ ὁποῖα οὐδεὶς γλωσσολόγος θὰ ἐδέχετο ὡς πιθανὰ διὰ τὴν κατηγορίαν ταύτην¹⁰. Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι σκόπιμον νὰ ἐπιμείνῃ τις διότι καὶ ἡ γλωσσολογία πολλὰ ἐδιδάχθη ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως νέων κειμένων. *Ὅποσδήποτε δέον νὰ σημειωθῇ ὡς περιέργον φαινόμενον ὅτι ἡ γλώσσα τῶν πινακίδων τῆς Κνωσοῦ δὲν φαίνεται κατ' οὐδὲν νὰ παραλλάσσει ἀπὸ τὴν γλώσσαν τῶν πινακίδων τῆς Πύλου, καίτοι ἡ μεταξὺ τούτων ἀπόστασις δὲν θεωρεῖται μικροτέρα τῶν δύο αἰώνων, καὶ τοῦτο μάλιστα καθ' ὄν χρόνον ἐπὶ μὲν τῆς Κρήτης θὰ ἔδει νὰ εἶναι εἰσέτι κυρίαρχος ἡ ιωνικὴ γλώσσα παρὰ τῷ λαῶ, εἰς δὲ τὴν Ἑλλάδα ὀλόκληρον συνέβαινον συνεχεῖς ζυμώσεις τῶν προὔπαρχόντων μετὰ τὰ νέα ἐκ βορρᾶ καὶ ἀνατολῶν στοιχεῖα.

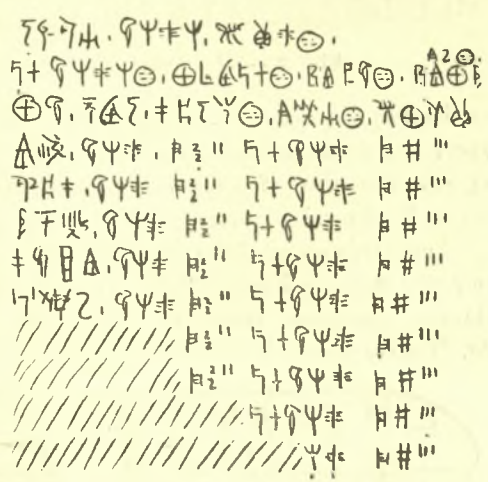
Πᾶσαι αἱ ἀνωτέρω ἐπιφυλάξεις, ὅσον σοβαραὶ καὶ ἂν εἶναι καὶ στηριζόμεναι καλῶς εἰς τὰ πράγματα, δὲν εἶναι ἱκαναὶ νὰ μειώσουν τὴν σημασίαν ὄρισμένων ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τὰ ὁποῖα ὅμως, κατὰ

⁹⁾ Ἰλίας, Φ 37 - 38 : ὁ δ' *ερινεὸν δῆξι χαλκῷ τάμνε νέους ὄρηκας, ἐν ἄρματος ἄντυγες εἶεν.*

¹⁰⁾ Σημειῶ τὴν τόσον συχνὴν χρῆσιν τοῦ *δουκοῦ* ὅστις ὅμως εἶναι ἄγνωστος εἰς τὰς Ἰωνικὰς καὶ Ἀχαικὰς διαλέκτους. Πρβλ. Jeannarakī, *Historical Greek Grammar*, London 1897, σ. 101, § 229.

τὴν γνώμην μου, παρέχουν ἐνθάρρουνσιν διὰ τὴν συνέχισιν τῆς προσπαθείας χωρὶς νὰ προσφέρουν ἀπὸ τοῦδε τὴν βεβαιότητα ὅτι τὸ πρόβλημα ἐλύθη. Διὰ νὰ ἐκτιμηθοῦν ταῦτα κατ' ἀκριβείαν θὰ ἔδει νὰ γίνονιν γνωστὰ πολλὰ εἰσέτι ἐπὶ τῆς ἀκολουθηθείσης πορείας κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν μεθόδων ἀποκρυπτογραφήσεως· θὰ ἦτο ἐπίσης ἀνάγκη νὰ γίνῃ ἐπιμελημένη παραβολὴ καὶ ἀνάλυσις. Ἐνταῦθα ἀρκοῦμαι νὰ διατυπώσω ὠρισμένας ἀπορίας ὡς πρὸς τὰς δύο κατὰ τὴν γνώμην μου, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν γνώμην καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ V., μᾶλλον ἀποδεικτικὰς πινακίδας, τὴν πινακίδα τῶν τριπόδων καὶ τὴν πινακίδα τῶν ὀνομάτων θεῶν.

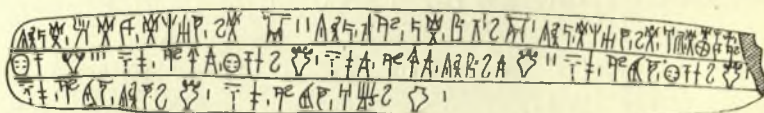
Εἰς τὴν πινακίδα τῶν τριπόδων¹¹ (βλ. εἰκ. 2) τὸ πρῶτον σημεῖον τοῦ δι - πα κατὰ τὸν πίνακα τοῦ V. δέον νὰ μεταγραφῆ εἰς *va* καὶ ὄχι δι (αἱ ἄνω κεραταὶ εἶναι ὀριζόντιαι καὶ ὄχι κάθετοι, ὑπάρχει δὲ καὶ τὸ μικρὸν ζευγνύον γραμμίδιον)· τοῦτο ὅμως θὰ ἐπέφερε οὐσιαστικὴν ἀλλαγὴν εἰς τὸ περιεχόμενον, διότι ἀντὶ *δίπα* = *δέπας* θὰ ἀνεγινώσκετο *ναπα* (=;)· ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξίσωσις τοῦ δι - πα μὲ τὸ *δεπας* εἶναι τολμηρὴ διότι οὔτε *δεπα* γριάφεται οὔτε τὸ ἰδεόγραμμα παριστᾷ ποτήριον (εἶναι προφανῶς ἀμφορεῖς τρίωτοι, τετράωτοι ἢ ἄνευ λαβῶν, γνωστῶν μινωικῶν σημάτων). Ὡς πρὸς τοὺς τύπους θὰ παρετήρει τις ὅτι τὸ *δίπαε* δὲν φαίνεται κανονικὸς δυϊκός, ὅτι τὸ *μέζοε* καὶ ἂν ἀκόμη ἦτο δυϊκοῦ ἀριθμοῦ θὰ ἦτο περίεργον ὅτι ἀπαντᾷ ὡς προδιορισμὸς τοῦ *διπα* ἀκολουθουμένου ὑπὸ ἑνὸς ἀγγείου, ὅτι οἱ τύποι *τρίοιες*, *τέτροιες*, *ἄνοιες* (οὕτω ὀρθῶς ὁ Μαρινᾶτος, ἀφοῦ τὸ *δέπας* εἶναι οὐδετέρου γένους) δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν πληθυντικὸν ἢ δυϊκὸν *τρίοιες* κλπ., ὅτι ἐξ ἄλλου δὲν ἀποδίδεται *τρίοιες* ἀλλὰ *τρίοιες* κατ' ἀπίθανον τύπον (τὸ *υ* τῆς διφθόγγου κατὰ κανόνα ἀποδίδεται). Ὅμως καὶ αἱ δυσκολίαι αὗται δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθοῦν ἀνυπερβλητοί

Εἰκ. 1.—Ἡ «πινακὴς εἰσφορᾶς ἡσολκοῦ» ἐκ Πύλου.

¹¹) Βλ. ἄνωτέρω σ. 149.

πρὸ τοῦ γεγονότος τῆς λαμπρᾶς ἀντιστοιχίας μὲ τὰ ἰδεογράμματα. Διερωτᾶται τις μόνον ἂν κατὰ τὸν πρῶτον προσδιορισμὸν τῶν φωνητικῶν ἀξιῶν *τι* καὶ *ρι* δὲν εἶχε ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἤδη τὸ *τρι*-μιάς ἄλλης πινακίδος (δύο δηλαδὴ σημεῖα σημαίνοντα *τρια*): τὸ *κ'Ετερο* εἶχεν ἤδη προσδιορισθῆ ἐκ τῶν προτέρων, ὡς εἶδομεν εἰς τὸ *κ'Ετερολοπι* (τετρόποδφι) τῆς πινακίδος τῶν ποιμνίων· ἂν λοιπὸν ἡ πραγματικὴ σημασία τούτου (ὄχι ἡ φωνητικὴ ἀξία) ἦτο ἡ τοῦ τέσσαρα θὰ ἦτο κατανοητὸν ὅτι ἐπανευρίσκεται ἐνταῦθα προκειμένου περὶ χαρακτηρισμοῦ

Εἰκ. 2. -- Ἡ «πινακὶς τῶν τριπόδων» ἐκ Πύλου.

σκεύους μὲ τέσσαρα ὄτα. Ὁμολογῶ ὅτι πᾶσα προσπάθεια διὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς καταπληκτικῆς ἀντιστοιχίας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκμηδενίσῃ τὴν σημασίαν τῆς πινακίδος, ὡς ἡρμηνεύθη αὕτη. Διὰ τοῦτο πιστεύω ὅτι ἀποτελεῖ λαμπρὰν ἐλπίδα διὰ τὸ μέλλον.

Δυσκολεύομαι νὰ βεβαιώσω τὸ αὐτὸ διὰ τὴν πινακίδα τῶν ὀνομάτων τῶν θεῶν ἐκ Κνωσοῦ¹² (βλ. εἰκ. 3), πρῶτον διότι ἡ πινακὶς εἶναι ἑλληνικῆς, παρέχουσα ἑλληνικὴν κατάληξιν τοῦ *πα-ja-Fo* καὶ τοῦ *πο-σε-δα*. Ἐπειτα διότι οἱ ἀναλογικοὶ τύποι *πο-σι-δα-ι-jo*, *πο-σι-δα-*

Εἰκ. 3. -- Ἡ «πινακὶς μὲ ὀνόματα θεῶν» ἐκ Κνωσοῦ.

ι-je-u-σι καὶ *πο-σι-δα-ε-ja* εἰς ἄλλας πινακίδας δὲν στηρίζουν τὸν τύπον *πο-σε-δα(-ο)* = Ποσειδῶν· εἶναι γνωστὸν ἐξ ἄλλου ὅτι ὁ ἀρχαιότερος ἑλληνικὸς τύπος φαίνεται νὰ εἶναι τὸ *Ποτιδᾶς*· ἐντελῶς ἀμφίβολον εἶναι τὸ ἑλληνικὸν *πα-ja-Fo* καὶ τὸ *ε-νυ-Fa-ρι-jo*, με¹³ ταγραφόμενα ὡς Ἐννάλιος καὶ Παιάων. Ἀπομένει τὸ *α-τα-να-πο-τι-νι-ja*, τὸ ὁποῖον ἐγράφη ὡς μία λέξις ἢ ἀπόδοσις Ἀθάνα Πόνια εἶναι λογικοφανής, ἀλλὰ δύναται τις νὰ ἀποφανθῆ ὑπὲρ αὐτῆς κατηγορηματικῶς; *πο-τι-νι-ja-Fε-jo* ἀπαντᾷ ὁμοῦ μὲ τὸ *κα-κε-Fε* (χαλκεῖς) καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ ἐρμηνεία δὲν εἶναι εὐκόλος.

¹²) Βλ. ἀνωτέρω σ. 150.

Ἡ ἐκ Πύλου πινακίς τῶν χρυσῶν (;) ἀγγείων (ΚηΟ³) ἦτις κατὰ τὸν V. δίδει πολλὰ ὀνόματα θεῶν παρέχει ἐντελῶς ὑποθετικά ὀνόματα ἐν μέσῳ πλήθους ἀκαταλήπτων λέξεων· ἵνα ἐπιβεβαιωθῇ ἡ ἀναγνώρισις ὠρισμένων ἐξ αὐτῶν θὰ ἦτο ἀπαραίτητον νὰ γίνῃ καταληπτὸν τὸ περιεχόμενον τῆς μακροῦς ταύτης πινακίδος· ὅλως ἀπίθανα φαίνονται τὸ δι-υ-ja μεταγραφόμενον εἰς Δί-Fi-a, τὸ δι-Fe μεταγραφόμενον εἰς ΔιFεί καὶ τὸ ι-πε·με·δε-ja ἀποδιδόμενον ὄχι ὀρθῶς ὡς Ἰφιμήδεια.

Καταλήγω ἐκφράζων τὴν εὐχὴν ὅπως μὴ θεωρηθῇ ἡ ἀνωτέρω κριτική ὡς στρεφομένη ἐναντίον τῆς προσπαθείας τοῦ V. καὶ τῶν συνεργῶν του διὰ τὴν ἀποκρυπτογράφειν τῶν πινακίδων. Πιστεύω πάντοτε ὅτι διὰ τῶν χρησιμοποιηθεισῶν μεθόδων εἶναι δυνατὸν νὰ προέλθουν λίαν σημερινὰ ἀποτελέσματα καὶ νὰ ἀποδειχθῇ οὕτω ὅτι ἡκολουθήθη ἡ ὀρθὴ ὁδός. Ὅτι ὅμως παρὰ τὴν ἀγαθὴν ταύτην προσδοκίαν εἶναι ἀνάγκη νὰ παραμείνωμεν ἐπιφυλακικοὶ μέχρις ὅτου προέλθουν πλέον πειστικὰ ἀποτελέσματα, ὡς ἀσφαλῶς θὰ προέλθουν ἂν ἀκολουθῶμεν ὀρθὴν πορείαν, θεωρῶ μετὰ τὴν ἐκτεθείσας δυσκολίας ἐπιστημονικῶς ἐπιβαλλόμενον. Ὅτι ἀπὸ τῆς πρώτης δημοσιεύσεως τοῦ V. καὶ τῆς ἀνακοινώσεως ὑπὸ τοῦ Blegen τῆς σημαντικῆς πινακίδος τῶν τριπόδων δὲν ἀνεκοινώθησαν νεώτερα πειστικὰ στοιχεῖα βεβαίως δὲν εἶναι λίαν ἐνθαρρυντικόν¹⁸, ἴσως ὅμως τὸ νέον ἀφθονον ὕλικόν ἐκ Πύλου καὶ Μυκηνῶν παρᾶσχῃ τὴν τελικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα : Ἐλύθη τέλος τὸ αἵνιγμα τῆς Μινωικῆς Σφιγγός;

N. ΠΛΑΤΩΝ

¹⁸) Τὴν γνώμην αὐτὴν ἐξέφρασεν καὶ ὁ καθηγητὴς Μαρινάτος εἰς τελευταίαν ἐπιστολὴν του πρὸς ἐμὲ παρὰ τὴν πρό τινας ἀπόλυτον αὐτοῦ αἰσιοδοξίαν.

Ν Ε Κ Ρ Ο Λ Ο Γ Ι Α Ι

FERNAND CHAROUTHIER

Ἐρχόταν στήν Κρήτη, τὸν περασμένο Αὔγουστο, γιὰ νὰ συνεχίση τὶς ἔρευνές του στὰ Μάλια, πού εἶχε ἀρχίσει εἴκοσι χρόνια πρὶν ἄλλὰ ἢ ἀρρώστεια, πού ἐπρόκειτο νὰ τὸν φέροι λίγους μῆνες ἀργότερα, στὸν τάφο, τὸν περίμενε στὴ μέση τοῦ ταξιδιοῦ.

Ὁ θάνατός του, στίς 12 Δεκεμβρίου 1953, ἐστέρησε, τὴ Γαλλία ἀπὸ ἓνα, σημαντικό καὶ νέον ἀκόμη μελετητὴ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ἓναν ἀπὸ τοὺς πιὸ ἐκλεκτοὺς πανεπιστημιακοὺς καθηγητές. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἑλλάδα χάνει στὸ πρόσωπό του ὄχι μόνο ἓναν ἐξαιρετικὸ ἔρευνητὴ τοῦ παρελθόντος της, ἀλλὰ καὶ ἓνα φίλο τῆς σύγχρονης μορφῆς της· ἰδιαίτερα ὀδυνηρὴ εἶναι γιὰ τὴν Κρήτη ἡ ἀπώλεια τοῦ ἀνασκαφέα τῶν Μαλιῶν καὶ συγγραφέα πολλῶν ἔργων σχετικῶν μὲ τὸ μινωικὸ πολιτισμὸ.

Ὁ F. Charouthier εἶδε τὸ φῶς στὸ Bordeaux τὸ 1899. Ἄφοῦ, σὰ μαθητής, δημιούργησε ἓνα «θρύλο Charouthier» στὸ λύκειο πού φοίτησε, μπῆκε στὰ 1919 στήν École Normale Supérieure, στὸ ὄνομαστὸ ἴδρυμα πού ἐκπαιδεύει τὴν πνευματικὴ ἀριστοκρατία τῆς Γαλλίας, ὅπου καὶ ἐπρόκειτο νὰ ξαναγορίσει καὶ νὰ πεθάνει σὰν συνδιευθυντής.

Τὸ 1922, μόλις πῆρε τὸν τίτλο τοῦ agrégé ès Lettres, πέτυχε στὸν διαγωνισμὸ πού τὸν ἔκαμε μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν. Κατὰ τὸ διάστημα τῆς παραμονῆς του στήν Ἑλλάδα—ἀφοῦ ἔληξε ἡ θητεία του στὴ σχολή, τὸ 1926, ἔμεινε σὰν καθηγητὴς τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου ὡς τὸ 1929—ἔσκαψε στοὺς Φιλίππους, στὴ Σαμοθράκη, στὴ Δῆλο, κυρίως ὅμως στὰ Μάλια. Εἰδήσεις σχετικὲς μὲ τὶς ἀνασκαφές αὐτές ἔχουν δημοσιευθεῖ στὸ Bulletin de Correspondence Hellénique ἀπὸ τὸ 1924 καὶ ἔπειτα. Ἀπὸ τὸν ἴδιο χρόνον ἀρχισε νὰ δημοσιεύει ἄρθρα, γιὰ διάφορα θέματα, στὸ ἴδιο περιοδικὸ καὶ ἄλλοῦ.

Ὅταν γύρισε στὴ Γαλλία, τὸ 1929, διορίστηκε ὑφηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς φιλολογίας στὸ Dijon. Τὸ 1931 μετατέθηκε στὸ Bordeaux. Τὸ 1935 ἔγινε docteur ès Lettres, μὲ τὰ ἔργα του: *Les Dioscures au service d'une Déesse* καὶ *Exploration archéologique à Delos: Le sanctuaire des Dieux de Samothrace* καὶ ἀμέσως προβι-

βάστηκε σὲ καθηγητὴ στὸ ἴδιο Πανεπιστήμιο. Δυὸ χρόνια ἀργότερα μετατέθηκε στὸ Παρίσι, ὅπου δίδαξε, στὴν ἀρχή, ἀρχαία ἱστορία, καὶ ἀπὸ τὸ 1941 ἑλληνικὴ φιλολογία καὶ ἑλληνικὸ πολιτισμὸ. Τὸ 1948 διορίστηκε, ἐπὶ πλέον, συνδιευθυντὴς στὴν *École Normale Supérieure*, εἰδικὰ ἐπιφορτισμένος μὲ τὴν διοίκηση τοῦ φιλολογικοῦ τμήματος.

Ὁ F. Charouthier, ὑπῆρξε μιὰ πολύπλευρη καὶ πολυτάλαντη φρυσιογνωμία. Πνεῦμα στερεό, διεισδυτικὸ, μὲ κρίση λεπτὴ καὶ σίγουρη, ἀλλὰ καὶ ἀνήσυχο, εὐκίνητο, γεμάτο περιέργειες, ἀσχολήθηκε μὲ ποικίλα θέματα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Σὰν ἀρχαιολόγος, μελέτησε μνημεῖα τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς, κλασικὰ καὶ μετακλασικὰ, ὑπῆρξε ὁμῶς καὶ ἓνας ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς τῆς κρητικῆς προϊστορίας. Δίδαξε ποίηση καὶ τραγικούς· κυρίως ἀσχολήθηκε μὲ τὸν Εὐριπίδη. Οἱ ἔρευνές του τὸν ὀδήγησαν σὲ ζητήματα ἑλληνικῆς θρησκείας καὶ μυθολογίας. Παράλληλα, ἦταν ἰδιοσυγκρασία ἔντονα συναισθηματικὴ. Ἔνοιωθε καὶ ἀγαποῦσε τὶς τέχνες, πρὸ πάντων τὴν ποίηση, οἱ φίλοι του διηγοῦνται γιὰ τὸ πάθος του ν' ἀπαγγέλλει, σὲ μικρὸς φιλικὲς συντροφίαις, σὲ περιπάτους, ποιήματα (κάποτε καὶ νέα ἑλληνικά). Ὁ ἴδιος ἄλλωστε ἔχει γράψει ποιητικώτατες σελίδες, καὶ ἔχει συνθέσει ἐπιγράμματα στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ. Ἡ ὥραία μορφή του ἐνδιέφερε ὅσο καὶ τὸ περιεχόμενον. Αὐτὴ τὴν πνοὴ τὴν εἶχε, φαίνεται, καὶ ἡ διδασκαλία του, ποὺ συγκέντρωνε ἓνα πυκνὸ καὶ πιστὸ ἀκροατήριον — πρὸ πέντων στὰ χρόνια τῆς κατοχῆς. Τρίτον χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῆς προσωπικότητάς του ἦταν ἡ ἀνθρωπιά, μὲ τὴν πρὸ μεστή σημασία τοῦ ὄρου, ποὺ τὴν ἐνοιωθε ὅποιος τὸν πλησίαζε. Γιὰ τοὺς παλιοὺς φίλους του ἦταν «notre Charouthier», ὅπως εἶπε, στὸν ἐπικήδειόν του, ἓνας συμμαθητὴς του. Ἀλλὰ τὰ ἴδια συναισθήματα ἐνέπνεε καὶ πρὸς τοὺς νεότερους, τοὺς μαθητὲς του, Γάλλους καὶ ξένους· στὸ πρόσωπό του ἔβρισκαν πολύτιμον ὁδηγόν, ποὺ ἐσπρωχνε τὸ ἐνδιαφέρον του, καμμιὰ φορὰ, ὡς τὰ ἀτομικὰ προβλήματα τους.

Τὸ συγγραφικὸ ἔργο, ποὺ ἀφήνει εἶναι πλούσιον καὶ ποικίλον. Ἐνα σημαντικό τμήμα του ἀναφέρεται στὴ μινωικὴ Κρήτη. Ὡς τώρα ἔχει δημοσιεύσει τρεῖς ἐκθέσεις σχετικὲς μὲ τὶς ἀνασκαφὰς τῶν Μαλίων. Ἡ πρώτη εἶναι μὲ συνεργασία τοῦ κ. Charbonneau: «*Fouilles exécutées à Mallia: Ier Rapport (1922-1924)*», Paris, 1928. Ἡ δευτέρη μὲ συνεργασία τοῦ κ. Joly: «*Fouilles exécutées à Mallia, deuxième rapport: Exploration du Palais (1925-1926)*», Paris 1936. Ἡ τρίτη, μὲ τὴν συνεργασία τοῦ κ. Demargne: «*Fouilles exécutées à Mallia, IIIème Rapport: Exploration du Palais, bordure orientale et septentrionale (1927, 1928, 1931, 1932)*», Paris, 1942. Τώρα τελευταία εἰτοιμάζε καὶ τὴν τέταρτη ἔκθεσιν. Ἀπὸ τὰ λαμπρότερα εὐρή-

ματά του στα Μάλλια είναι δυὸ ξίφη, πού ὁ ἴδιος ἀποκατέστησε καὶ δημοσίευσε μετὸν τίτλο: *Deux épées d' apparat*, Paris, 1938. Τὰ δύο εὑρήματα τοῦ δίδουν τὴν εὐκαιρία γιὰ γόνιμες παρατηρήσεις πάνω στὴν μινωικὴ μεταλλουργία. Ὁ κυβιστήρας, πού διακοσμεῖ τὴν λαβὴ στὸ ἓνα ἀπὸ τὰ ξίφη, ἀπασχόλησε τὸν συγγραφέα σὰ μορφὴ καὶ σὰ θέμα. Ὁ Charouthier δημοσίευσε ἐπίσης τὶς γραπτὲς πινακίδες πού βρέθηκαν στὸ ἀνάκτορο τῶν Μαλλίων: *Les Écritures minoennes au Palais de Mallia*, Paris, 1930, Σ' ἓνα κεφάλαιο ἐξετάζεται ἡ θέση τῆς κρητικῆς γραφῆς ἀνάμεσα στὶς ἄλλες πού ἀναπτύχθηκαν, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, γύρω ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο. Οἱ πέντε αὐτὲς ἐργασίες ἀποτελοῦν ἰσάριθμα τεύχη τῆς σειρᾶς «Études Crétoises» πού ἐκδίδει ἡ Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ τῆς Ἀθήνας.

Στὴ μινωικὴ γραφὴ ξαναγύρισε ἀργότερα δημοσιεύοντας τὰ ἀκόλουθα ἄρθρα: *Inscription hiéroglyphique minoenne gravée sur un bloc de calcaire* (B.C.H., 1938, σ. 104), *Inscription Minoenne sur une pastille d' argile* (Melanges Picard I, 1948, σελ. 166 - 169), *Notes et discussion sur l'écriture linéaire A* (Rev. Ph 1949, σελ. 819), *Remarques sur le déchiffrement des hieroglyphes minoens* (Minos, I, 2, σελ. 71). Ἐνῆναι καὶ ὁ ἴδιος δὲν ἔλαβε μέρος στὴν κίνηση πού ἔγινε τελευταῖα γιὰ τὴν ἀνάγνωση τῆς μινωικῆς γραφῆς, παρακολουθοῦσε μ' ἐνδιαφέρον τὶς προσπάθειες πού γινόταν πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Τὰ τρία τελευταῖα χρόνια, πού εἶχα τὴν τύχη νὰ τὸν βλέπω, τὸ θέμα τοῦτο ἐπανερχόταν συχνὰ στὴν ὁμιλία του. Τὴν τελευταῖα φορὰ πού τὸν εἶδα τὸν Ἰούλιο τοῦ 1953, μοῦ ἔλεγε πὼς τὸν προσεχῆ χειμῶνα θὰ ἔγραφε μιὰ mise - au - point τοῦ ζητήματος.

Ἄλλος τομέας τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ, πού τὸν γοήτευσε καὶ ὅπου πολλὰ ἔχουν προσφέρει οἱ γνώσεις του καὶ ἡ εὐαισθησία του, εἶναι ἡ σφραγιδογλυφία. Τὰ σχετικὰ ἄρθρα του *A travers trois gemmes prismatiques* (Mélanges Geotz, 1932, σελ. 183 - 201), *L' Orient et la Crète à propos d' un cylindre crétois* (Ἀρχ. Ἐφημ. 1937, σελ. 321 - 324), *Glyptique minoenne et la Continuité de la civilisation minoenne* BCH, 1946, σελ. 78 - 90), *Sur une entaille minoenne inédite* REA, 1947, σελ. 22 - 24), *De l'origine du prisme triangulaire dans la glyptique minoenne* (BSA, 1951, σελ. 42) διακρίνονται γιὰ τὶς λεπτότατες στυλιστικὲς παρατηρήσεις του καὶ γιὰ τὴν ἱκανότητα, πού δείχνει στὴν ἐρμηνεῖα μορφῶν δυσνοήτων. Τὶς πιὸ πολλές φορὲς, ὅπως φαίνεται ἄλλωστε καὶ ἀπὸ μερικοὺς τίτλους, ἀπ' αὐτοὺς πού ἀναφέραμε, χρησιμοποιεῖ τὸ ὄντικὸ πού τοῦ δίνει ἡ σφραγιδογλυφία, γιὰ νὰ προχωρήσει σὲ συναγωγὴ γενικωτέρων συμπερασμάτων σχετικῶν μετὰ τὴν ἐσωτερικὴ ἱστορία τοῦ κρητικοῦ πολιτισμοῦ

ἢ μὲ τις σχέσεις πὺν συνδέουν τὸν κρητικὸ πολιτισμὸ μὲ τὴν ἀνατολή.

Τὸ τελευταῖο τοῦτο θέμα τὸν ἔχει ἄλλωστε ἀπασχολήσει καὶ σὲ ἄλλα ἄρθρα του. Ἔτσι, παλιότερα, δημοσίευσε *A propos des decouvertes de Byblos* (REA, 1930, σελ. 209 κ. ἔξ.) γιὰ νὰ τονίσει τὴν ἐπίδραση τῆς Κρήτης στὴν Βύβλο, πὺν εἶχε παραγνωρίσει ὁ αἰγυπτιολόγος Montet, στὸ ἔργο του *Byblos et l'Égypte*. Στὸν ἴδιο τομέα ἀνήκει καὶ μιὰ ἀπὸ τις τελευταῖες του ἐργασίες, πὺν εἶναι καὶ ἀπὸ τις πὺν ἐνδιαφέρουσες. Σ' ἓνα τάφο τοῦ Τὸδ, στὴν Αἴγυπτο, βρέθηκε ἓνας θησαυρὸς ἀπὸ θαυμάσια ἀσημένια ἀγγεῖα, πὺν αἰγυπτιολόγοι καὶ ἀνατολιστὲς συμφώνησαν ὅτι δὲν ἦσαν αἰγυπτιακῆς ἢ συριακῆς κατασκευῆς. Ὁ Charouthier, στὸν ὁποῖο ἀνέθεσαν τὴν ἀνέυρεση τῆς πατρότητος, κατέληξε στὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται πράγματι γιὰ ἔργα, πὺν ἀσφαλῶς ἀνήκουν στὸ γῶρο τῆς αἰγυπτιακῆς τέχνης, χωρὶς, ὡστόσο, νὰ μπορεῖ νὰ λεχθῆ μὲ ἀσφάλεια ὅτι ἔχουν κατασκευαστῆ στὴν Κρήτη: εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν γίνεοι σὲ κάποιο συριακὸ ἐργαστήριο, σύμφωνα μὲ κρητικὰ πρότυπα. Τὰ συμπεράσματα τοῦ Charouthier στηρίζονται σὲ λεπτότατες ἀναλύσεις καὶ σὲ προσεγγίσεις ἔμμεσες. Αὐτὴ ἡ ἐργασία δημοσιεύθηκε στὸ *Tresor de Tôd* (Documents de fouilles de l'Institut français d'archeologie orientale du Caire, τομ. VI, σελ. 21 - 35).

Ἄλλες διάφορες ἐργασίες σχετικὲς μὲ τὴν Κρήτη εἶναι: *Une ardoise d'ecolier à l'époque minoenne*, REG, 1925, p. 42), *La vaisselle commune et la vie de tous les jours à l'époque minoenne* (REA 1941, p. 5 - 15), ὅπου βρίσκει ὅτι ὀρισμένα οἰκιακὰ σκευῆ, ἔχουν ἐπιζήσει, ὡς τις μέρες μας, *Une table à offrandes au palais de Mallia*, RCH, 1928, σελ. 292 - 332): πρόκειται γιὰ μιὰ τράπεζα προσφορῶν πρὸς τὴ Γῆ - Μητέρα.

Μὲ σκοπιὰ τὴν Κρήτη ὁ F. Charouthier κρατοῦσε κάτω ἀπὸ τὴν ματιὰ του ὅλη τὴν ἑλληνικὴ προϊστορία. Τὰ κεφάλαια πὺν ἔχει γράψει στὸ *Les premières civilisations*, πὺν ἀποτελεῖ τὸν πρῶτο τόμο τῆς σειρᾶς *Peuples et civilisations*, Paris, 1950 [Livre I, chap IX: La naissance de la civilisation égéenne—Livre II, chap. IV: La civilisation et le thalassocratie minoennes—chap. V: L'Hellade pré-dorienne et l'empire achéen—Livre III, chap. IV: l'invasion dorienne et la naissance des cités grecques—chap. XI: La civilisation en Grèce d'Homère aux guerres médiques] εἶναι καλογραμμένες, πυκνὲς σελίδες πὺν ἀποκαλύπτουν τις συνθετικὲς ἱκανότητες τοῦ ἀείμνηστου ἐπιστήμονα. Θὰ ἦταν εὐχῆς ἔργο νὰ γινόνταν εὐρύτερα γνωστὲς στὴν Ἑλλάδα.

Τὸ ἔργο τοῦ F. Charouthier πὺν ἀναφέρεται στὴν κλασσικὴ καὶ

μετακλασσική Ἑλλάδα, ἔξ ἴσου σημαντικό, ὅσο αὐτὸ ἀνήκει στὸν τομέα τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ, περιλαμβάνει κυρίως, τὴ μεγάλη του ἐργασία, *Les Dioscures au service d' une Déesse, étude d' iconographie religieuse*, Paris, 1935, ὅπου μελετᾶ μιὰ μεγάλη σειρά μνημείων τῆς ἑλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Μ. Ἀσίαν, ποὺ περιστάνουν τοὺς Διοσκούρους συνδυασμένους μὲ μιὰ γυναικεία θεότητα, τὴν Ἑλένη, τὴν Κυβέλη, τὴν Ἴσι κ. ἄ. καὶ ζητᾶ νὰ βρῆ τὴν καταγωγή καὶ τὴν σημασία τοῦ εἰκονογραφικοῦ τούτου θέματος, ποὺ ἀνταποκρίνεται σ' ὀρισμένες θρησκευτικὲς καὶ φιλοσοφικὲς ἰδέες τῆς ἐποχῆς ποὺ δημιούργησε τὰ μνημεῖα τούτα. Τὸ βιβλίον συνοδεύεται ἀπὸ μιὰ σειρά ἄρθρα, συγγενικοῦ περιεχομένου, δημοσιευμένα σὲ διάφορα περιοδικά. Μιὰ ἄλλη ομάδα ἐργασιῶν του ἀναφέρεται σὲ θέματα σχετικὰ μὲ τὶς ἀνασκαφές του στὰ μέρη, ποὺ σημειώσαμε πρὸ πάνω. Τὰ ὑπόλοιπα δημοσιεύματά του ποικιλότατα σὲ περιεχόμενο εἶναι δύσκολο νὰ μποῦν σὲ συγκεκριμένες κατηγορίες. Ἀναφέρουμε μόνο ὅτι τὸν τελευταῖο καιρὸ οἱ ἐκδόσεις Budé εἶχαν ἀναθέσει στὸν Charouthier τὴν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου τῶν «Φοινισσῶν» (ἔχει δημοσιευθῆ στὸν τόμο V τοῦ Εὐριπίδη) καὶ τοῦ Ὀρέστη (ποὺ εἶναι ὑπὸ ἐκτύπωση).

*Ὡς ὑπενθυμίσουμε τέλος ὅτι στὸν F. Charouthier ὀφείλουμε τὶς ὠραιότατες σελίδες τοῦ *En Grèce*, Paris, 1932 καὶ τοῦ *Retour en Grèce*, Paris, 1938, σελίδες χαρακτηριστικὲς γιὰ τὴν εὐαισθησία του καὶ γιὰ τὴν ἀνέση τῆς πέννας του, μέσα στις ὁποῖες μᾶς δίνει τὴν εἰκόνα τῆς σύγχρονης, Ἑλλάδος, ὅπως ἀποκαλύφθηκε στὸν ἴδιο, σὰν ἔφτασε στὸν τόπο μας, ποτισμένος ἀπὸ τὴν κλασσικὴ παιδείαν.

ΑΓΝΗ ΞΕΝΑΚΗ - ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ